AIRA KAAL

Teelahkmel

AIRA KAAL • TEELAHKMEL

A - 21329

AIRA KAAL

TEELAHKMEL

ROMAAN

1956
EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN

Kunstiliselt kujundanud
E. LEPP

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

ESIMENE PEATÜKK

1

Sel päeval võttis Tartu vastu palju uustulnukaid. Neile, kes saabusid maakolkast, tundus ülikoolilinn suur ja kärarikas. Neile aga, kes tulid Tallinnast, paistis ta silma oma vaikse, idüllilise elulaadi poolest. Kuid kõik märkasid siin midagi omapärast ja vaatasid nagu aukartuses ringi. Kutsuti ju Tartut eesti kultuuri hälliks, Taaralinnaks, Emajõe Ateenaks ja muude meelitusnimedega ...

Endel Urbson sõitis siia Türilt ja kõndis hommikust saadik mööda tundmatuid tänavaid väsimatult ringi. Kui ta veel gümnaasiumi eelviimases klassis oli, tegid koolivennad ekskursiooni Tartusse. Tema jäi tookord maha, sest taat hoidis Endeli koolitamiseks raha kokku. „Paari aasta pärast saad isegi Tartut näha," ütles ta. Ja nüüd oli see päev kätte jõudnud. Endel mõtles, et tunneb Tartut juba kirjandusest ja ajaloost, kuid teda nüüd enda ees nähes oli noormees äkki imelikult pettunud. Tartu kohta käis müüt Emajõest ja Taaramäest, mille linnud ja loomad olevat vanasti valmis teinud. Siin oli kindlasti kõndinud ka laulujumal Vanemuine ise, ja Koidulat oli hüütud Emajõe ööbikuks. Aga Emajõgi veeretas laiade vesiste luhtade vahel laisalt oma halle vooge. Poiss oli kuulsat jõge hoopis teisiti kujutlenud — kiire vooluga pidi see olema ja kristallselge ...

Kuid Endel leppis tõsioludega. Ta leidis, et hõbehall Emajõgi oma laia rahuliku õõtsumisega punakate kallaste ja roheliste heinamaade vahel pole ka poeesiata,

ning keeranud talle kergendusohkel selja, läks vaatama teisi paiku. Ta otsis üles Barclay platsi kuulsa väejuhi kujuga, leidis väikeses Hetzeli tänavas majakese, milles oli elanud Juhan Liiv, ja siirdus siis edasi Toomemäele, kus kõrgete vahtrapuude all istus mõtlik pronksi valatud K. E. Baer. See oli tema meelest teaduse võrdkuju, kelle rüht juba sisendas vaatajasse ülevat rahu.

Noormees istus pingile ja võttis kaabu peast. Tulid nähtavale ta heledad, kullaläikelised kiharad, mis andsid näole üsna lapselíku ilme. Ahtad ninasõõrmed, kindel mehine lõug — jah, kuid kõigega kokku oli see veel noore abituriendi nägu. Iseäranis noor oli pilk, mis nüüd kuju poole pöördus. Endel vaatas kaua teadlase pronksist laupa, just nagu oleks tahtnud temalt välja meelitada vastuseid küsimustele, mis ta südant vaevasid. Ta meenutas, et selle linna pärast oli löödud palju lahinguid, juba siis, kui see polnudki veel linn, vaid paljas muistne linnus. Ja mis oleks olnud, kui ristirüütlid iialgi poleks vallutanud Tartut? Eestit? Niisugune küsimus oli teda juba koolipingil paelunud. Aga mis oleks olnud, kui Tartu Töörahva Kommuun oleks 1919. aastal jäänud võitjaks? See oli Endeli jaoks eriti keerukas küsimus. Oma isalt, kes tol ajal oli Tartus vedurijuht, teadis ta, et kommuun püsib vanemail inimestel veel elavalt meeles. „Kuid noorte eest varjab selle mõtet haridus," oli taat kord öelnud, osutades Endeli ajalooõpikule, mida ta hiljem enam kordagi ei lehitsenud. Vanamehel oli valus mõelda, et lapsed pidid nüüd uute kooliprogrammide kohaselt Eesti Töörahva Kommuunist saama pildi kui „õudsest ja segasest ajast". Vana Urbson oli oma nooruses hoopis teisiti kasvanud ja harjunud. Kõigest sellest oli ta pojale mõndagi jutustanud. Endel teadis oma isa noorpõlvemälestuste järgi, et Tartus on palju töölisi. Aga nüüd, kus ta ise oli hommikust saadik siin ringi uitnud, näis talle, et too Tartu, millest taat rääkis, on kadunud. Raske uskuda, et säärast linna oleks kunagi olnudki! . . .

Endel vaatas nõutult Baerile, kes pidi seda linna palju kauemini tundma kui tema taat. Kuid kuulus loodusteadlane oli andunud oma mõtetele. Näis, nagu tegeleks ta probleemidega, mida Endel ei mõista. Poiss tõusis ja kohendas end, et astuda alla-linna. Seljas oli tal pool-

kantud lai hall mantel, peas sügavasti laubale vajutatud kaabu. Niiviisi sarnanes ta sadadele teistele tänavail liikuvaile noormeestele.

Kui ta ringi keeras, seisis Baeri kuju ees tütarlaps, hall jakk tumesinisele sitskleidile visatud, barett ühe kõrva peal ja hõlmad eest lahti. Ta uuris kuju samasuguse innuga, nagu Endel teda enne oli uurinud. Näis, et ka tema tahtis sellelt pronkstargalt midagi küsida. Ja ilma pikemalt mõtlemata ütles Endel säärase enesestmõistetavusega, nagu oleks see tema otsene kohus: „Asjata lootus, preili! See kuju ei vasta teile ära ühtegi küsimust."

„Oo, ta räägib mulle väga palju!" hüüatas tütarlaps pead pööramata. Tema häälest kõlas iseteadlikkus, mis Endelile meeldis.

„Võimalik..." ütles ta. „Mina igatahes pettusin... kuid teile soovin kõike head!"

„Tänan!"

Tütarlaps ei pööranud ikka veel pead. Kuid Endel ei läinud siiski ära, vaid viivitas, et oodata, millise mulje Baer uustulnukasse jätab. Tüdrukul olid suured silmad, mille vahet võis vaksaga mõõta.

„Fantasöör!" arvas Endel seda märgates ja lausus Baeri aadressil nüüd juba palju julgemini: „Mulle jäi see vana küll kõik vastused võlgu..."

„Eksamineerisite teda?" turtsatas tüdruk naerda. „Ja mis te siis temalt küsisite?"

„Sedasama, mis teiegi." Ta tahtis lisada „arvatavasti". Kuid tüdruk juba lausus:

„Ma vaatasin ainult tema mantli volte."

„Tal ei olegi mantlit seljas."

„Kuidas? Vaadake ise — ta istub ju, mantel põlvedel."

„Ei, see on pigem tekk."

„Issand! Kas pole see ükskõik? Igatahes mina vaatasin volte, nagu ma teile juba ütlesin."

Endel vabandas, nimetas end kunstis võhikuks ja palus öelda, miks teine just volte vaatab. Tütarlaps kinnitas, et voldid olevat nii mõtterikkad ja et tema imetleb kujurit.

„Ah või kujurit?..."

Niisiis oli skulptor nad kokku viinud! Kuid Endel ei rõõmustanud selle üle. Ta nägi küll, et riide voldid tõepoolest just nagu rõhutasid figuuri mõttesse vajunud

asendit, aga teda huvitas see vähe. Tema kirg oli ajalugu. Kuidas võib seista siin, imetleda kujurit ja mitte mõelda sellele kõige tähtsamale? Mis oleks olnud, kui ristirüütlid poleks iialgi vallutanud Tartut?

Nad olid juba vaidlusse sattunud ja läksid nüüd pikkamisi koos edasi. Endel heitis aeg-ajalt kaaslasele kõrvalpilke, püüdes mõistatada, kes ta on. Tüdrukul olid päevitanud käed ja põsenukid. Ta nägu oli korrapärane, isegi range, kuid ta armastas naerda. Ja see tekitas temas imeliku kontrasti. Leebe ja karm ilme vaheldusid kiiresti ta näol. Ta liigutused olid hoogsad. Endel mõtles, et ta on nagu tuuline suvepäev päikese eest möödakihutavate pilvedega.

Jutt sobis, sest mõlemad olid Tartus esimest korda. Kummalgi polnud siin tuttavaid. Nad vestlesid nagu reisi peal vesteldakse.

„Kas pole sel noorel neiul liiga kõrge lend?“ kahtles Endel. „Kas ei esita ta elule ülemääraseid nõudeid?“ Alles astub ülikooli lävele ja juba räägib, et tahab teadlaseks saada. Ise aga olevat peale keskkooli kaks aastat turbarabas töötanud? Käitumise järgi otsustades on ta — maailmas üksinda... Sest missugune teine tütarlaps oleks hakanud võõra noormehega nõnda vabalt arutlema? Seda teevad ainult need, kes on väga julged ja iseseisvad. Ja need, kellel pole isa ega ema, kes hoiataks või õpetaks — õpetaks kas või teesklema, et võõras jutukaaslane on tingimata halb toon. Ja siiski — ta jutt on huvitav, temas pole midagi ebameeldivat... Lõppude lõpuks meenus Endelile, et ta ise oli see, kes vestlust alustas.

Nad istusid pingile vahtrate all. „Jaa, ülikoolielu läheb kaunis raskeks neile, kel vanemaid pole,“ tähendas Endel targu.

„Teie räägite iseendast?“

„Ei, oma sõpradest... ja üldse...“

Nad vaikisid.

„Näis, mis saab — kas elu või surm!“ ütles tüdruk äkki naeratusega, milles oli nii bravuuri kui kibedust, tõmbas tikust tuld ja — suitsetas.

„Nii noor ja nii rikutud,“ lipsas Endelilt naljatoonis.

„Tühja kah, see on minu kõige väiksem viga!“ vastas suuresilmaline ja hajutas käega suitsujoa.

„Kui ta teaks, kui vähe see talle sobib," mõtles Endel, kes ise polnud suitsumees. Tema arvates oleks säärane tüdruk pidanud käituma tõsisemalt, vähem žestikuleerima, ühe sõnaga — püsima tagasihoidlikkuse piirides.

Kuid tütarlaps nähtavasti ei teadnud, mis talle sobib. Ta nimi oli Irma Olvik. Seljas olid tal kehvavõitu riided, ja neidki kandis ta erilise hooleta. Bareti alt tungisid esile kohevad juuksed, mis langesid peaaegu õlgadeni. Need olid tumedad, keerdus ja karmid nagu hobuselakk. Mitte päris moodne! Ja kui juuksed tuules sassi läksid, pildus ta neid väledal liigutusel selja taha. See sobis talle Endeli arvates, sest see tegi Irma lapselikumaks ja laskis korraks unustada tema trotslikud, jonnakad sõnad, millele tuli alatasa vastu vaielda. Irma asetas kunsti kõrgemale teadusest, pidas naisi targemaks meestest — kõik oli tal vastupidi. Ja Endel ei teadnud, mis ta temas erilist leidis, välja arvatud see, et neil oli kahekesi hea ja lõbus olla.

Nad otsustasid üheskoos linnas ringi vaadata, sest immatrikulatsiooni alguseni jäi ligi tund aega.

Irma ei jaganud Endeli pettumust Tartu suhtes. Temale näis linn heleda septembripäikese sädeluses nii avar ja puhas. „Näete, kui ilusad laiad tänavad ja suured sõbralikud majad!" hüüatas ta. „Näete, kus kirevad kaupluseaknad ... Missugune tore sild ja lai jõgi ..."

„Jah," ütles Endel. „Kuid see trügimine tänaval ei meeldi mulle. Ja siis — liiga palju kraadepoisse!"

Irma naeris. Talle meeldis ka rutt ja sagimine tänaval.

Muretu keigar ja tõsine maamees, väärikas professor ja asjalik kontoriteenija, saksa „mutt" oma mustas sulgedega kübaras ja eesti eit, kes kandis rätikut, korporant värvimütsi ning värviliste lintidega ja „metsik" üliõpilane — kõik nad eraldusid järsult üksteisest ja kuulusid lahutamatult linna tänavapilti. Moedaamidel oli siin peenem ja julgem riietus kui väikelinnades, kraadepoiste kõnnak ülbem ning väljakutsuvam. See kõik pakkus huvitavat vaadet.

Kuid Irmat hakkas peagi häirima miski muu. Ta tundis varsti, et ka teda ja Endelit vaadeldi ja hinnati vastutulijate poolt mingi seltskondliku kombekoodeksi kohaselt. Mis perekonnast? küsisid ühed silmad. Millisesse seltsi või korporatsiooni nad võiksid edaspidi kuuluda? kaalut-

les teine vastutulija. Jõukaist või kehvadest oludest? mõõtis kolmas silmanurgast. Rumalad või targad, kust tulnud ja mida siit otsivad? Üks poetas koguni märkuse: „Arnu ja Teele Paunverest."

Irma oli endamisi otsusele jõudnud, et seltskonna arvamisele tuleb vilistada. Ta ütles seda ka Endelile, kes teda sedamaid toetas. Nad ei teadnud aga, et nõnda olid otsustanud paljud enne neid, kes lõpuks olid siiski siinsete kommetega kohanenud. Endel katsus veel jutujärge hoida, kuid Irma kõndis vaikides. Ja korraga kaotas linngi ta silmis oma võlu. Inimesed tundusid tühisemad, tänavad kitsamad. Kas polnud see seltskondlike eelarvamuste paine, mis rõhus südant ja tegi sammu raskeks?

Arnu ja Teele!

Kumbki leidis endamisi, et ühises hüüdnimes on süüdi tema kaaslane. Ja kui viimaks helevalge ülikoolihoone juures tunglevate inimeste vool nad lahku viis, ei kahetsenud kumbki seda eriliselt. Mõlemal oli oma mõtetega küllalt tegemist.

2

Mõõdetud-väärikal sammul astus ülikooli poole rektor Viiruk — kõhnavõitu, mureliku näo ja kortsulise laubaga viiekümnendate ringis mees. Ta kõndis sirgelt, veidi puiselt. Endassesüvenenud ilme lisas ta näole veelgi väärikust. Härra Viiruk oli tõesti mõttes, ja oli ka põhjust. Ta läks uute üliõpilaste vastuvõtuks aktusekõnet pidama ja kaalus endamisi ikka veel mõnd motiivi.

Rektor Viiruk polnud kaugeltki süngeloomuline, aga tal oli kübeke ausust südames ja see tegi elu tänapäeval keeruliseks. Ta ei tahtnud üliõpilasi petta. Nad tulid ju siia suurte lootustega, kuid oli päevaselge, et pärast ülikooli lõpetamist ei jätku kõigile tööd ega leiba... Ei võinudki jätkuda — ja veel praegusel kriisiajal! Ent Viiruk ei tahtnud noori ka heidutada. Las katsuvad õnne, las püüavad, las õpivad ja koguvad teadmisi. Kodumaa vajab haritud jõude... Ta mõtted jooksid ummikusse. Üks asi ei klapi ega klapi! Optimismi- ja pessimismiannused, millega ta kavatses uustulnukaid kostitada, olid lepitamatus vastuolus.

Rektor vaatas terasemalt tänaval ringi — oleks vaja oma kõnesse põimida veel mõnd elupildikest ja võrdlust... Aga mida? Ta nägi Endeli ja Irma taolisi küsivate silmadega noori. Mis neile öelda? Tema ees veeres mööda munakivisillutist voorimehetroska. Jämedajalgse hobuse tugevad kabjarauad kloppisid rütmiliselt ja kajavalt vastu tänavakive. Troskas istusid kaks poolpurjus korporanti, teineteisel kõvasti kaelast kinni hoides. Üle tänava läks naine lapsevankriga. Voorimees peatas hetkeks, aga nokastanud burš hõikas talle uljalt: „Fuurman, anna piitsa, mis sa passid!"

„Kas see pole mitte minister Viili poeg?" arvas rektor ta ära tundvat. „Ülbeks läheb..."

Viiruk ei kiirustanud, kuigi teadis, et teda oodatakse. Ta tahtis tänavaliikluses mõtteid koguda ja aeglustas järk-järgult sammu. Parajasti kui ta Barclay platsi nurgal seisatas, tuli talle vastu ta enda õpilane magister Mahl, lapsenäoga noor õpetlane, kes juba eemalt tervitas, ja väga viisakalt... Jah, Viiruk teadis, mis selle kõrges kaares kübarakergituse taga peitub! Magister valmistus doktorikraadiks, ihkas promotsiooni. Aga kuidas talle see võimalus anda, kui temast tuleb sulle endale võistleja! Saatuse tahtel, milleks rektor Viiruk ise ainult veidi kaasa aitas, oli see õppetool praegu tema vennapoja käes. Ei, Viiruk pole mees, kes sooviks kellelegi halba. Kuid teatud sissetulekud pidid ikkagi jääma oma sugulaste ringi. Seda nõudis temalt kõige lihtsam loogika, seda võlgnes ta oma perekonnale... „Lapsed tahavad ju saapaid saada!" kõlasid ta kõrvus naise sõnad, kes lakkamatult raha nõudis. Saabaste peale see teadagi kõik ei kulunud. Luisel oli lihtsalt — tasku põhjas auk, ta tahtis noobel olla...

Ja Viiruk ei saanudki mõtteid koguda, vaid sukeldus ülepeakaela oma perekonnamuredesse. Tal oli täiskasvanud poeg, kes rändas ühest ülikoolist teise, oli ka tütar ja teine, väiksem poisu, kes varsti lõpetab keskkooli. Lapsed nõudsid mitte ainult riiet ja toitu, vaid ka haridust välismaa ülikoolides. Noorem poeg läheb Heidelbergi — linna, kus Viiruk ise oli õppinud... Tütre võiks aga mujale — Pariisi või Londoni õppima saata. Siin — parem mitte! Välismaal on ikkagi autoriteetsem. Ja selle-

pärast vajas Viiruk iga senti oma palgast ja ka muid sissetulekuid. Ta ei võinud oma vennapoja heaks midagi muud teha, kui ohverdada talle magister Mahla karjääri.

Rektori eleegilis-lüüriline meeleolu oli otsekui käega pühitud. Ta ei mõelnud enam sellele, kuidas säästa noorte üliõpilaste enesetunnet, vaid muutus uute teadusemaailma sissetungijate vastu koguni mürgiseks. „Mahl on veel liiga noor ja ninakas. Ta võib oodata!" Rektor köhatas enesekindlalt. Küllap ta juba leiab parajad sõnad taoliste piimahabemete vaoshoidmiseks. Ta ütleb midagi niisugust, et neil võrukaeltel tuju kaob oma eelkäijaid ilma pieteedita kõrvale tõrjuda!

Ning jõudnud kord sellele otsusele, astus ta reipamal sammul edasi, võttes pidulikult vastu tervitusi ülikooli poole tõttavailt tudengeilt paremat ja pahemat kätt. Ülikooli ees lainetas mitmesajapealine rahvasumm. Need polnud ainult üliõpilased. Siia tuli mõnigi põline Tartu patrioot, et igal aastal korduvat immatrikulatsioonitseremooniat veel kord üle elada.

3

Siinsamas kohtusid ka kolm koolipõlvesõpra — Peeter Liiv, Rein Kandur ja Sergei Ivanov.

„Kas minna aktusele või mitte?" küsis Peeter teistelt. Ta oli laiaõlgne ja kõrge kasvuga — ehtne spordimehe kuju. Valkjad juuksed, mis suvepäikeses olid veelgi heledamaks pleekinud ning tükkisid püsti hoiduma, andsid talle lõbusa ilme. Tema kõrval seisis rahulikult pikk ja kõhnavõitu Rein Kandur, käed seljal, õlad pisut ettepoole, nagu tahaks ta oma täit pikkust maha salata. Reinu suu ümber virvendas vaevalt märgatav naeruvine, kui ta lausus:

„Ei lähe seda papi jutlust kuulama."

Seega oli asi otsustatud. Ivanov lõi käega. Ta ise oli juba teist aastat ülikoolis ning arvas, et Reinule ja Peetrile võiks immatrikulatsioon siiski huvi pakkuda. Kui aga nemad ei lähe, mis siis temagi!

„Ja mis sul muidu uudist?" küsis Peeter nüüd.

„Vahest on kah..." ütles Rein ja vaikis. Tema tugevate ülespoole tõusvate kulmude alt vaatasid aga sõbrale

otsa selged, haruldaselt puhta läikega silmad, millel oli mõjukas kainestav pilk. „Tulge õhtul minu poole... Siin ei saa midagi mõistlikku rääkida."

Sergei noogutas pead, aga Peeter oli pettunud. Ta arvas, et Rein teeb teatrit. Just siin, kus kõik kogunevad ja rüsinal aula poole ruttavad, ei pane keegi su sõnu tähele. Kuid kodus — seal võib-olla on uksel silmad ja seinal kõrvad?

„Kavaldab," mõtles ta, heites kiire pilgu sõbra kinnisesse näkku.

Rääkida oli neil üksteisele palju. Rein ja Sergei olidki juba ülepeakaela sukeldunud suviste sündmuste jutustamisse, kuid Peeter tahtis teada, mis see „vahest on kah" peaks tähendama. Teda häiris Reinu salapärasus. Juba läinud kevadel oli ta märganud, et koolivennas toimub mingi muutus. Näis, nagu elaks ta üle salajasi kannatusi ja rõõme. Just nõnda kujutles Peeter endale saatusliku, kuid keelatud armastuse tunnuseid. Hajameelsusemomendid ja ägedusehood, silmade kirglik läige, tavalisest kõlavam hääl ja naer. Ah, Rein, Rein! Kes see naine on, kelle küüsi sa sattusid? Peeter rääkis oma tähelepanekuist ka Sergeile, kes kaldus aga teisele arvamisele. Ta oli tähele pannud, et Reinul on nüüd sagedamini tähtsaid poliitilisi uudiseid kui kellelgi muul.

Sellepärast oligi Peetril Reinu uudistega nii kiire. Ja kui teised ikka veel pikalt-laialt oma suvevaheajast rääkisid, ei pidanud ta vastu ja sähvas: „Sinul, Rein, on ikka aega küll — nagu maamehel kunagi."

Rein ütles: „Ära nori!" ja nihkus Sergeile lähemale.

Peetri märkus maamehelikust aeglusest riivas teda vähe. Jah, ta oli maamees. Vanemad elasid tal otse Tartu külje all külas, kus isal öeldi olevat „priske" talu. Kui priske, ei teatud täpselt. Küll aga räägiti, et vanamees koolitavat poega uhkuse pärast, ja osalt ka sellepärast, et Rein olevat põllutöödes saamatu, halva tervisega ning kippuvat vägisi raamatute taha. Niisiis oli juba aastate eest otsustatud, et talu jääb nooremale vennale, kuna Rein saab hariduse. Kogu koolipõlve oli ta linnas õppinud ja tundis end siin kodusena. Ta vaatas küsivalt Sergei poole.

Sergei polnud sõbrast vähem uudishimulik, kuid ta

lausus lepitavalt: „Küll jõuame kuulda nii häid kui halbu uudiseid," pistis käe tasku, tõmbas sealt esile paberossi ja hakkas mööda teisi taskuid tikutoosi taga ajama. „Jäta järele, Peetrus!" noomis ta. „Räägi parem, kuidas sa suvel oma vanaga kirikutorne võõpamas käisid."

Peeter oli rändava ehitustöölise poeg ja armastas parajal kohal hoobelda sellega, et käib kõrgemate ehituste tipus turnimas. Nad olevat sel suvel viis kirikutorni üle värvinud. „Nägin ülevalt ära kõik, mida keegi suvel tegi," ütles Peeter. „Nägin isegi seda, kuidas sina oma papaga Peipsi peal kala püüdsid. Puha säinad ja . . ."

„Lori! Minu isa saab ainult särje kätte ja mina ei püüa põhimõtteliselt muud kui ogalikke," naeris Sergei vastu.

Sergei oli kohaliku vene gümnaasiumi õpetaja poeg. Koolipingist saadik seltsis ta eesti poistega meelsamini kui emigrantide lastega, kes olid siinses vene gümnaasiumis enamuses. Tõmmu nägu, kergelt kühmus nina, teravalt joonistatud suu ja kulmukaared tegid ta sarnaseks lõunamaalasele.

Praegu oli ta tujus. Et Peetri kärsitust pisut jahutada, küsis ta:

„Mis sa otsid, Peeter, naist või, et neid „fidesid" nõnda hoolega silmitsed?"

Naiskorporatsioon „Fidelitas" — truudus — oli kuulus oma kergete eluviiside poolest. Tippiski ülikooli suunas paar neidu, „Truuduse" värvimütsid peas . . . Moodne riietus, lõbusad näokesed, — jah, miks ei pidanud nad meeldima?

Aga Peeter tegi sapise näo:

„Milleks säärane kulunud märkus?"

„Kulunud, kulunud . . . Mõni märkus kulub just sellepärast ära, et teda alati tarvis läheb," ei jätnud Sergei järele. „Või kõlbab sulle alles „Flos Patriae" noorikuks?"

Taga paremaks! Peeter ei võtnud seda kuuldavakski. Rein kõhistas tasakesi naerda, sest ta teadis nagu iga tartlane, et korporatsioon „Flores Patriae" — „Isamaa Õied" — võttis liikmeks vaid kõrgema seltskonna võsukesi, „rikkaid, tarku ja ilusaid" naisüliõpilasi. Õilmete, nagu neid lühidalt kutsuti, silmakirjalik viisakus ja Peetri karm otsekohesus olid kui tuli ja vesi. Selles see nali seisiski!

Nagu kiuste ilmus nüüd vaatepiirile tütarlaps, kes Peetrit tõesti huvitas. Peeter jättis lause pooleli ning vaatas hämmeldunult kõrvale. Sergeile ei jäänud see märkamata. „Näete, sealt ta tulebki!“ viitas ta paberossiga sõrmede vahel.

Peeter tegi ükskõikse näo, kuna väheldast kasvu punaka juuksetukaga tütarlaps kiiresti lähenes. Ta kirev kleit, mis lehvis sammude taktis, oli keskelt valge nahkvööga kokku tõmmatud. Pisikesed kingad kõpsisid energiliselt vastu tänavakive. Kaenlas oli tal vihikutepakk nagu koolipreilil. Ainult korraks riivas ta terav pilk noormehi, kellel hakkas tema ees nagu piinlik, nii et nad talle eriti viisakalt teed andsid. Neiu oli kolmest sõbrast juba möödumas, kuid miskipärast seisatas ja pöördus ise nende poole.

„Vabandust, kaasvõitlejad,“ vaatas ta kõigile kordamööda näkku, „kas te teate, millal algavad loengud? Ootate ju loengute algust, eks?“

„Täna igatahes mitte,“ vastas Rein teiste eest. „Üks professor alustab homme, teine ülehomme, kuidas kellelgi tuju . . .“

„Arvate, et tujude järgi?“ Tütarlaps heitis oma toredate pruunide ripsmete vahelt umbuskliku pilgu.

„Kas te immatrikulatsioonile ei lähegi?“ küsis nüüd Peeter, et tütarlast kuidagi kinni pidada.

„Rektori käepigistust vastu võtma? Tühja kah! Mul on kodus tööd . . .“ Ta vaatas noormehele otsa, nagu tahaks küsida: „Mis see teie asi on?“, aga hääles kõlas väike kahetsusenoot.

„Vaja siiski vaadata, mis seal tehakse. Tulge minuga.“ Ja ületades oma kohmetuse, tutvustas end lahedal toonil: „Peeter Liiv. Koolivend, kelle olete unustanud.“

„Oo, kas tõesti?“

Nad läksid. Punajuukseline lippas kergelt aula trepist üles. Peeter kõndis tema kõrval, kahte astet korraga võttes.

„Luiskab?“ kahtles Rein. „Ta õppis ju poiste koolis . . .“

„Vaat kus mees!“ sõnas Sergei, seisatas hetke kõheldes ja järgnes neile.

Rein jäi üksi. Ta jälgis hajameelselt korporante, kes voorimehetroskal kohale jõudsid. Nad olid vahepeal pea-

laest jalatallani läikima hõõrutud ning viksitud ja astusid pidulikul ilmel ülikooli ette. Ühte neist arvas ta tundvat. See oli kahvatu ja sale, praaliva žestiga ning tantsiskleva kõnnakuga noormees. Teda oli kerge ära tunda, sest ta sarnanes näo poolest oma isale, minister Viilile, kelle fotod ilmusid sageli ajalehes. Reinul oli teada, et Armand Viil — nõnda oli noormehe nimi — mängib juhtivat osa Korporatsioonide Liidus ja hõimuliikumises ning et temale kuulub loosung: „Kõigi üliõpilaste koondamine korporatsioonidesse maakondlikul alusel, Soome eeskujul!"

Rein korporatsioone ei pooldanud. Kuid maakondlik põhimõte tundus talle eriti tagurlik. Teadagi — kõige kitsama kolkapatriotismi vaim.

Ta nägi, kuidas Armand Viil uksel kogemata kokku põrkas maalapse-moodi neiukesega. Viil vabandas, laskis tütarlapse enesest mööda, astus ise sammu tagasi, puhastas end kindaga ja ütles: „Mis niisugune ka ülikooli trügib? Oleks võinud parem koju oma vasikate juurde jääda!" Korporantide kamp nõustus temaga naerumürinal. Rein kehitas õlgu. „Parunipojukesed!" lausus ta endamisi, kuid siiski kuuldavalt.

„Mis te ütlesite?"

Viil jäi Reinu ette seisma ja silmitses teda pealaest jalatallani. „Mis te ütlesite?"

„Ma ütlesin parunipojukesed."

Nende pilgud puurisid teineteist.

„Paljasjalgne! Mats!"

„Sinu nägu ei meeldi mulle," hüüdsid ärritatud korporandid. Rein tegi küsiva liigutuse. „Noh, kas ma valetasin?" Viil tõmbus kõrvuni punaseks. See oli tõepoolest liig. Just niiviisi kärkisid vanasti parunid oma mõisates.

„Ei, kaasvõitlejad, see ei lähe," ütles ta rutakalt. „Te peate selle härra ees siiski vabandama."

Nad pomisesid oma vabanduse ja sellega lugu lõppeski.

Kuid Viil oli solvunud ja halvas tujus. Kibedusega mõtles ta sellele, et metsikuid üliõpilasi saab aiva rohkem ja tõelisi burše jääb vähemaks. „Kõik tikuvad ülikooli! Riik popsistub... See on meie rahvuslik traagika." Ta polnud ka endaga rahul. „Kas oli tarvis vabandada?" Jah, kuid see kõik tuli nii ootamatult...

Aulas kroonlühtrite all toimus immatrikulatsioon. Rektor Viiruk, hurmunud kuulajatehulgast ja armunud iseenda häälekõlasse, läks ikka pateetilisemaks, rääkides riigi ja rahva huvidest, teaduse ja usu ühistest eesmärkidest... Ta esines väga soliidselt, kasutas väärikaid akadeemilisi väljendusi, kujundas lauseid selgelt, hääldas rahulikult ja heas kõnetehnikas. Rektori kaalukad maneerid ei lubanud palju käeliigutusi. Alles siis, kui ta hakkas kirjeldama tänapäeva intelligentsi tähtsaimat ülesannet — riiki toetada, eestlaste au ja kuulsust suurendada, võidelda „õõnestavate jõudude" vastu —, vehkis ta mõned korrad otsustavalt käelabadega, nagu tõrjuks eemale kõrvalt ligitikkunud kuradeid.

Peeter muigas ja vaatas oma kaaslase poole, kes end Eerikaks oli nimetanud. Eerika muigas samuti ja noogutas talle.

„Kes need „õõnestavad jõud" on?" küsis ta sosinal.

„Niisugused nagu teie ja mina," vastas Peeter. Eerika naeris vaikselt taskurätti, kuid jäi siis jälle ettekannet kuulama.

Nad seisid rõdul. Siit oli nii hea alla vaadata ja koeruse pärast märkusi teha teiste kohta, rektori kõne kohta, üldse iga asja kohta maailmas. Oli teada, et neid varsti kutsutakse „rektori käepigistust vastu võtma", kuid nad otsustasid mitte minna. Ei, milleks?

Nad polnud teineteisele päris võõrad. Igatahes Peeter mäletas Eerikat näo poolest hästi. See oli kord keskkoolide-vahelisel deklamatsioonivõistlusel, kui too väike punapea temalt esimese auhinna üle lõi, kandes Juhan Liivi „Helinat" ette niisuguse hooga, et kuulajail kananahk üle ihu jooksis. Ja Peeter pidigi leppima teise auhinnaga. Kas Eerika mäletab teda veel? Ei vist mäleta? Aga kas ta mäletab veel Liivi värsse:

Kui mina olin veel väikene mees,
üks helin mul helises rinna sees.

Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helingi rinna sees kangemaks.

Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind.

See helin mu elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapealne ring.

Huvitav, kuidas ta seda küll praegu loeks? Peeter oli enda arvates vahepeal rohkem muutunud kui Eerika. Ka Juhan Liivi luuletus tundus talle nüüd kuidagi kauge... Aga ikkagi oli selles midagi väga ülevat...

Tütarlaps näis hoolega rektori kõnet kuulavat.

Kuigi see kõik oli vana, tuttav jutt ja Viiruk mõnda kohta veel tüütuseni kordas, võis enamik kuulajaid ta esinemisega rahule jääda. Paljud olid isegi vaimustatud. Muud ju rektorilt ei nõutudki kui pisut pidulikkust ja tarku sõnu tähtsa päeva puhul. Talle plaksutati maruliselt, sest ta esindas ülikooli. Peeter ja Eerika nõjatusid üle rõdu ääre ning vaatasid koosolijaid uudishimulikult. Palju oli siin noori, värskelt koolipingist tulnud poisse ja tüdrukuid. Aga eestpoolt paistis ka halle päid, mis kuulusid vanadele professoritele. Kogu see saalitäis oli elevil, pidulikus meeleolus ja ootas nagu midagi.

Pärast kõnet hõikas rektor uued üliõpilased nimepidi välja, surus nende kätt, soovis edu ning andis üle matrikli. Kõlasid ka Peetri, Eerika ja Reinu nimed. Ent kui kutsutavaid ei ilmunud, mindi järjekorras edasi. Kroonlühtrid särasid, loorberipuud seinte ääres rohetasid tumedalt. Kummardused, õnnesoovid, viisakad käepigistused... ja lõpuks laul. See kõik oli küllalt pidulik ja mõjutas noorte meeli. „*Vivat academia! Vivant professores!*“ kõlasid hüüded. Sellele järgnes „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“. Peetri ja Eerika juurde ilmus Sergei. „Noh, miks siis teie kaasa ei laula?“ küsis ta, vaadates Eerikale silma.

„Tahaksin, kuid ei saa...“ vastas tütarlaps tõsiselt ja sulges korraks oma heldinud merirohelised silmad. Ta paksude pärjataoliste ripsmete vahel värises pisar, üksainus küll, kuid siiski... Eerika vaatas Peetri poole ja naeratas.

„Mulle meeldivad tseremooniad,“ ütles ta nagu vabandades. „Minusse mõjub. Kui nad ainult räägiksid millestki muust ja laulaksid midagi muud...“

Hümn, mida nii pühalikult lauldi, liigutas ja haaras teda, kuid samal ajal tekitas ka kurbust ja kahjutunnet. Ta mäletas lapsepõlvest üht talvist pühapäeva, kus nende tookordses elukohas, suures üürikasarmus, maja ülakorral lauldi hümni, all keldrikorteris aga „Internatsionaali". Samal õhtul viidi püsside vahel ära vana kojamees Jorss, kes Eerikaga nii sageli oli mänginud. Mitme perekonna lapsed jooksid trepile vaatama ja nutsid valjusti, sest nad kõik olid Jorsiga sõbrad. Keegi lausus vihaselt, et pange tähele, see on nende töö, kes siin päev läbi „isamaa ja õnn ja rõõm" trallasid! Ta ei saanud hümni kunagi kuulata ilma seda meenutamata.

5

Rein sammus läbi kesklinna ja keeras üle jõe oma agulikorteri poole. Mõtted viibisid tal veel Siim Rahnu juures, keda ta vahepeal oli külastanud. Siim kirjutas artikleid ja isegi luuletusi. Seetõttu tundis Rein tema vastu eriti huvi. Kunagi oli Sergei talle Siimu tutvustanud, kinnitades: „Sel mehel on teadmisi ja poliitilist löögivõimsust." Täna söandas Rein teda ise üles otsida ja tegi juttu artiklitest. Talle meeldis Siim Rahnu juures kõik, ka välimus. Siim oli keskmist kasvu, ta ulatus parajasti üle Reinu õla vaatama, kuna tugevate põsenukkidega, lõuast teravnev nägu oli elutark ja äratas Reinus usaldust. Ta jutt oli lühilauseline ja sisukas. Kõik temas otse sädeles vaimsest jõust, kehalisest tervisest ning ettevõtlikkusest. Nad sattusid hoogu, rääkides Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu saatusest. Nagu ühest suust hakkasid nad kiruma Õunapit, liidu esimeest. See lähendas neid niivõrd, et nad teineteisele jutu sees mõnikord tahtmatult „sina" ütlesid. Rein andis Siimule peagi mõista, et kandideerigu ta ise esimehe kohale, ja lubas omalt poolt kõigiti organiseerida toetust. „Jah, just teie olete see mees, keda meie, noored liikmed, tahaksime eesotsas näha!" ütles ta.

Siim uuris oma jutukaaslast kasvava huviga. Kes ta niisugune siis lõpuks on? Kelle nimel ta räägib? Reinu ettepanek igatahes oli meeldiv, tema jutt loogiline ja mehine. Ja Siim lubas asja kaaluda. Oli ilmne, et ta nõustub. Ja kui ei nõustu, kaalutles Rein, siis tuleb

temaga veel kord rääkida. Mis põhjus oleks tal ära öelda?

Tartu hargnes äärelinnas mitmeks „aleviks", kus olid sillutamata tänavad ja pisikesed majaubrikud. Siin jooksid ringi paljajalgsed lapsed, eidekesed jändasid kangekaelsete kitsedega ja maarahvas askeldas sissesõiduhoovides. Lähikonnas tossas kolm-neli vabrikukorstnat, ning lisaks neile mõni auriku või pargase toru Emajõel. Kaugemal luhal tehti lõkketuld... Koolipoistena olid nad vahel Sergeiga seal ringi hulkunud. Ta oleks ehk tänagi läinud, kuid nüüd olid tal hoopis muud mured.

Kodus ootas Reinu tädi, kes ta hobusevankril ühes toidumoonaga oli linna sõidutanud. Lahkumine ei läinud lihtsalt. Tädi teelesaatmine oli alati pikk toiming, sest vanainimese hoolitsused ja õpetused ei tahtnud lõppeda.

Tädi Riina oli elupõline Tartu õmbleja, aga paar viimast aastat oli ta lihtsalt teenijaks oma venna, Reinu isa talus. „Kriisiajal, näe, lõpeb õmblejalgi töö otsa," kõneles ta. Tädile meeldis vennapoeg. Ta hoidis Reinust poissi nagu silmatera, ja Reinul oli tegemist, et tema hellitusi tagasi tõrjuda. Nüüdki oli tädi tal kõik asjad värskelt üle triikinud, ja peale selle veel toanurka tassinud vakase kotitäie kõige ilusamaid õunu, mis ta ise oli koduaiast välja valinud ja mida ta keeldus perenaise sahvrisse mahutamast: „Rotid söövad ära, või kahejalgsed rotid..." tähendas ta elutargalt. „Ära sa arva!"

Rein laotas käsi. „Seda tegid sa küll asjata. Kuhu ma nad panen?" nurises ta.

„Lase'nd olla... kas või kotiga nukan... Sul pole ju isa ega ema, luba ma hoolitse ise su eest!" ja tädi pühkis käeseljaga silmi.

„Olgu peale, olgu peale..." pomises Rein segaselt. Tal olid ju isa ja ema, ehkki nad teda võõrastasid ega pidanud nagu oma lapsekski. Ent see tädi nutune poolehoid oli mõnikord veel raskem taluda kui vanemate külm kohusetunne. Ta oli kord juba nende poeg, see oli paratamatus. Ta töötas suvel nende talus ja oma pärandusosa asemel pidi saama kooliharidus. Nii oli isaga kokku lepitud ja teisiti ei kõlvanudki enesest lugupidaval vanamehel toimida. Mis tal viga! Tädi Riina ja kaks täiskasvanud poega tegid talus töö ära. Kuid näis, et vanamees ei

ole ikkagi rahul, ning tädi Riina, kes ta tujusid haistis, oli alalises kartuses, et küllap ükskord pikne isa ja poja vahel sisse lööb... Muidugi, ega see löömata jää! Las aga lööb! mõtles Rein ja tundis, et tal oleks vanamehele mõndagi ütelda. Niisugune ajast ja arust kodune türann!

Tädi oli läinud. Rein jäi üksinda tuppa, mis oli talle juba keskkoolipõlvest tuttav. Laud, paar tooli, raamaturiiul ja voodi, igaüks ise „stiilis". See sisustus teda ei eksitanud, sest toal oli üks voorus — täiesti omaette, ja seinad ei kostnud läbi. Kui palju ta pidi otsima, et säärast tuba leida!

Rein sulges ukse ja hakkas oma väärtuslikumat varandust lahti pakkima. See oli lukustatav raamatukast, mille sisu ta kunagi laokile ei jätnud. Mõned „Klassivõitluse" numbrid, Lenini tõlked, saksakeelne „Kapital" ja venekeelsed raamatud, mida ta ise alles vaevaliselt luges. Aga päris all oli kõige ohtlikum — ajaleht! Ta laotas lehe enda ette ja luges põksuva südamega: „Kommunist" nr. 2 (83), aprill, 1931, 14. aastakäik.

Esiküljelt võis lugeda: „1. mail meie palavamad tervitused rahvusvahelise proletariaadi löökbrigaadile — Nõukogude Liidu töölisklassile." Samas oli artikkel „Vastulöök märatsevale fašismile" ja edasi: „Nuhid töötute seas"... „Kondiloopijad poevad põue"... Siin oli öeldud: „... teatavasti on sadamasse mitmed kondiloopijad tööle pugenud. Need demokraatia „kingituse" saajad pole kommunistide õgimist praegugi jätnud..."

Silmad peatusid järgmisel pealkirjal „70.000 töötut"... Pisikeses, alla poolteise miljoni elanikuga vabariigis 70.000 töötut!? Ja Reinule meenus, et ka Siim Rahnu oli suvel sadamas kaste tassinud...

Ajalehe pidi ta nüüd teistele edasi andma. Kellele kõigepealt, seda tuleb veel vaadata. Peab olema väga ettevaatlik, sest kui see kätte saadakse, järgneb karistus. Sellest ajast saadik, kui Rein tegeles sotsialismi küsimustega, oli tal saladusi ja teda piinas üksainus soov — selgitada oma põhimõtteid, võita liikumisele uusi pooldajaid.

See oli 1923. aasta sügisel, kui ta tädi Riinaga esimest korda tööliste koosolekust osa võttis. Siis räägiti veel tuliselt ja revolutsiooniliselt. Arutati sotsialismi küsimust

nagu endastmõistetavat asja... Kõned olid neil päevil käredad.

Ka tädi Riina oli tol ajal hoopis teine inimene. Ta oli noorem ja kenam, riietus moodsalt, nõudis naiste üheõiguslust ja avaldas julgelt oma protesti kodanliku korra vastu. Tookord oli Riinal ka peigmees — vist kivimurrutööliste hulgast. See olevat aga pärast 1. detsembri ülestõusu maha lastud... Ja sellest saadik jäi Riina järsku vanaks ning jättis enda hooletusse. Ta vallandati töökojast. Oma käe peal töötades eraldus ta inimestest, kuigi nii paljud suhtusid temasse sõbralikult. „Kehvikud," ütles ta tellijate kohta, „neil pole ju võimalik maksta," ja tegi odavamalt. Lõpuks ta ei elatanud end vist sellestki enam ära ja läks venna juurde tallu. Seal harjusid talle mõne aastaga külge niisugused maaeide kombed, nagu see õunte toanurka tassimine.

Rein mäletas mitmesuguste parteide ninamehi nende valimiseelseist kõnedest. Kõigi üle oli ta poistega küllalt vaielnud. Aga Riinaga ei rääkinud ta kodus poliitikast sõnagi. Isal oli vist kauba sees, et keegi tädile tema „vanu asju" meelde ei tuletaks. Aga ehk oli tädi siiski kõigest huvitatud ja temaga oleks just pidanudki omavahel...

Rein tõstis kulmud kõrgele ja jäi enda ette vahtides liikumatult istuma. Oli imelik mõelda, et tema, kes nüüd juba teisi hakkab organiseerima, ei osanud omas kodus oma tädiga ühist keelt leida.

Kevadel, mõni päev enne kooli lõpetamist, juhtus Reinu elus tähtis sündmus. Tema juurde tuli tööline Andres Tammine, ja peale lühikest läbirääkimist viis ta endaga kaasa „kohtamisele". Tammine ise kadus konspiratiivkorterisse jõudes nagu vits vette. Reinu võttis vastu värskelt raseeritud, täiesti päevitamata näoga seltsimees. Tundmatu meenutas Reinule rängast nädalatööst kurnatud töölist pühapäeva hommikul — väsimuse jäljed veel näol, kuid elurõõmus ja heas tujus. Oma nime ta ei öelnud, küll aga ütles ta, et põrandaalused on kogu aeg jälginud kooliõpilaste marksistlikku liikumist.

Rein tegi suured silmad. On siis need referaatkoosolekud, mis nad läbi viisid, niisugust kõlavat nime väärt? Praegu ei olnud liikumises kaugeltki pidupäevad. See

oli killustatud. Koolinoorte ja üliõpilaste hulgas levisid noorsotside liikumine, hõimuliikumine, karskusliikumine ja rida muid tagurlikke ning reformaatorlikke suundi. Rein ise oli oma sõpradega juba gümnaasiumis Marxi „Kapitali“ läbi uurinud. Salaja muidugi, kuid mitte ka päris salaja. See oli lihtsalt üks ühiskonnateaduste ringi haru, mis hakkas tema pool koos käima.

Tundmatu pani ette nimetada üritust „tööks noorsoo hulgas“ ja soovitas seda jätkata. Reinu imestuseks teadis ta isegi üht-teist sellest, mida nad koos käies olid arutanud. Samuti teadis ta Reinu kavatsusest ülikooli astuda ja kiitis selle heaks. „Mida rohkem pahempoolsete vaadetega noori kõrgema hariduse saab, seda parem!“

Rein ütles vanamehelikult, et ka tema on samal arvamisel, kuid kodanlikus ühiskonnas on seda üsna raske teostada, mispeale tundmatu naeratas ja kinnitas, et selles seisabki tema, Reinu võitlus kodanluse jõudude vastu.

Põrandaaluse partei side üliõpilastega oli viimastel aastatel nõrk. Korduvalt katkes see pärast üliõpilasterevolutsionääride hulgalist areteerimist. Tundmatu ei seletanud Reinule üksikasju. Valmistudes juttu lõpetama, ütles ta vaid: „Teie eest vastutab seltsimees Tammine. Teda võite vahel üles otsida, mind ärge otsige!“ Ta ei elavat Tartus. Lahkumisel raputas ta kaua Reinu kätt. Rein vaatas talle terasemalt näkku, justkui kartes, et nad enam teineteist ei näe. Talle jäid meelde soojad pruunid silmad ja täidlased ovaalsed huuled, mis tahtsid nagu sõbralikult naeratada, kuid ei naeratanud.

See oli tõsine ja karm kohtamine. Ometi tundis Rein hämarast toast väljudes, nagu oleks ta kogu aeg ereda päikese käes viibinud. Tundmatu seltsimees meeldis talle, ja tal oli mulje, nagu muutuks ta ise pärast kohtamist temaga üleni uueks. Elamus oli nii tugev, et see mitmel päeval ei vaibunud. Ja Reinu valdas rõõmujoovastus nagu inimest, kes tajub, et ta nüüd on oma elumõtte lõplikult leidnud. Mida rohkem ta oma ülesandele mõtles, seda suurem see näis. Võimsa lauluna voogas temast läbi teadmine — partei elab ja tegutseb. Elab! Tegutseb! Vereimejate laim, nagu oleksid põrandaalused kommunistid kõik hävitatud ja nende sidemed rahva hulgast välja juuritud, osutus valeks.

Mustad kaarnad, ärge keerelge,
ärge kraaksuge nii võidukalt!
Teie tiivad meie murrame!

Ta polnud poeet, kuid neil päevil hakkas ta rütmiliselt mõtlema ja oleks tõepoolest võinud kirjutada luuletuse. Aga Rein hoidus seda paberile panemast. Lubadus kõigest vaikida oli talle püha.

Nüüd pidi ta leidma mooduse, kuidas sõpradele selgeks teha eelseisvate ülesannete tähtsus — sõnagagi märku andmata, et ta oli saanud juhtnööre „tööks noorsoo hulgas".

Õhtul hilja ilmusid Peeter ja Sergei.

Peeter üllatas ootamatu uudisega. Ta oli kuulnud ühest ekskursioonist, mis läheb Nõukogude Liitu, ja tahtis kindlasti sellega kaasa sõita.

Rein peaaegu jahmatas. „Kes s i n d sinna laseb?" küsis ta, „sa oled juba märgitud inimene..."

„Mind võib-olla lastakse... Aga Sergeid näiteks küll ei lasta, sest ta on venelane. Peavad kardetavaks."

Rein oli hetke vait. Ta tundis äkki, et king pitsitab, ja istus voodiservale. Kingapaelu lahti päästes ja tädi Riina maitse järgi ostetud suuri ruudulisi tuhvleid jalga tõmmates kaalus ta Peetri sõidu võimalikke tagajärgi. „Kes teeb ekskursiooni? Kaupmehed, pangahärrad teadagi... Noh, ja sina arvad, et sind nende hulka just oodatakse. Mis sa õige jaburdad?"

Peeter naeris valgete hammaste välkudes. „Aga võib-olla ma sõidan „jänest"?"

Rein ei mõistnud selle peale muud teha, kui võttis kahe käega peast kinni ja hüüdis:

„Soovin õnne! Soovin õnne! Sel juhul võidakse sind kahtlustama hakata ja võetakse nõukogude võimude poolt kinni..."

Sergei jälgis sõpradevahelist vaidlust vaikides; Reinule näis aga, et iga ta näomuskel räägib Peetri kasuks. Kuum laine käis üle keha, kui ta mõtles, et poistega on raske töötada. „Seiklejad vennad, ei ole neil distsipliiniraasugi... eriti see Peeter. Kord on tal vaja tüdrukute järele

joosta, kord Nõukogude Liitu sõita. Laseb end kergesti ahvatleda . . .“

Sergei lausus viimaks pikkamisi:

„Tema saab sellega hakkama, ära karda! Ja mis siis, kui sõidabki? Oletame, et võetakse kinni, kuid selgitatakse välja, et ta pole ei spioon ega provokaator, ja lastakse jälle vabaks.“

„Kuulsid?“ hõiskas Peeter.

„Sa võid ju hakkama saada,“ vaidles Rein. „Aga mis sellest kasu on? Skandaal lööb sind mõneks ajaks reast välja . . . Jäta romantika!“

„Võib-olla saab ilma skandaalita,“ arvas Peeter. Ta meelespea-silmad olid ümarad ja läbipaistvad. Kangekaelselt, pilkumatult vaatasid nad Reinule otsa.

Rein oleks ka ise hea meelega sõitnud. Kuid Peetrile soovitas ta:

„Mõtle järele!“

„Juba mõtlesin.“

Peeter hakkas kätega vehkima, kingadega kolistama ning terve tuba oli teda korraga täis. „Tartu õhkkond on mu ära tüüdanud. Ei, mis ma räägin . . . ei ole tüüdanud, kuid tahan ise oma silmaga näha Venemaad.“

„Kes ei tahaks . . .“ Ja Rein võttis mõtteid kogudes toolitoest kinni. „Kui sa tõesti minna soovid — oota õiget võimalust, aga ära lase end ülepeakaela, kergemeelselt . . . Riikide piirid, nagu sa isegi tead, on ohtlikud asjad . . .“

Siis koputas perenaine. Ta tõi teed ja ühe klaasi. Rein palus veel kahte klaasi. Samal ajal ta rõõmustas, et külalisi polnud seni märgatud. Muidu oleks perenaine kohe rohkem klaase toonud. Tee juurde hammustasid poisid tädi Riina korjatud punaseid õunu. Reinule meeldis, et kotitäis väheneb, sest tal oli ikkagi ebamugav seda nurgas hoida.

„Mis sul viga kostitada, suurniku poeg!“ rääkis Peeter kaksiratsi taburetile istudes, „aga minul tuleb õhust ja armastusest elada.“ Rein juba teadis, et Peetri isa sai poisile saata ainult kakskümmend krooni kuus. See oli tõepoolest napp. Ent kuidagi elas ta ära.

Valanud viimase tee valgest emailkannust klaasidesse, küsis Rein äkki:

„Noh, Peeter, kas punapeast saab asja?“

„Kellest sa räägid?“

„Eks ikka sellest pruudist, kellega sa täna aulas papi juures käisid!“

Sergei naeris. Peeter aga vastas tõsiselt:

„Esiteks ei ole ta punapea, vaid punakas-blond, või nagu maalijad ütlevad — titsianblond ... teiseks ei ole ta pruut ...“

„Ah sind küll! Sinult küsitakse, kas temast ühingu jaoks asja saab,“ meenutas Rein viimaks asjalikult. Poistel oli kokkulepe iga uut tuttavat sellelt seisukohalt arvustada. „Lootusetu ettevõte!“ vangutas Sergei pead, tuletades meelde, kuidas tüdrukule hümni kuulates pisarad silma tulid. „Praegu on ta sellest veel väga kaugel!“

„Võib-olla kah,“ möönis Peeter endise tõsidusega. „Aga pange tähele — ta ema käib nahavabrikus tööl ... Nad on sunnitud oma parema toa korporantidele välja üürima. Ja Eerika peab neid noorhärrasid passima. Ta ei ole sugugi rumal tüdruk. Kui temast asja ei saa, siis kellest veel?“

„Nii et siis Eerika on ta nimi?“ päris Rein muiates.

„Eerika Kõnnu.“

„Kuulasid ta nähtavasti põhjalikult üle?“

„Ajasime juttu nagu ikka aetakse,“ tõrjus Peeter peaaegu pahaselt. „Aga kui te just teada tahate, siis on ta mulle vana tuttav ... Ja mis on teil üldse tema kohta ütelda?“

Ütelda polnud neil tõesti midagi. Ja sinnapaika see jutt jäi.

Rein alustas nüüd sellest, et Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu juhatusest tuleb „ilulugejad“ kõrvale tõrjuda. „Uue juhatuse valimised on ukse ees,“ ütles ta. „Rääkisin täna ühe targa mehega ...“ Ta jutustas neile Siim Rahnust ja tema kavatsusel olevast artiklist, kus antakse pihta hõimuliikumisele ja väidetakse, et mitte vanade hõimude „liikumine“ ja „liitumine“, vaid progressiivse klassi huvid näitavad rahvusele teed tulevikku. „Mõistate, kuhu see välja viib?“

Miks nad ei mõistnud! Aga mis see juhatuse valimistesse puutub?

Sergei hinnangu järgi oli ühingus kaks tiiba, millest kumbki tahtis oma mehi läbi viia. Ja ta oli üllatatud, kui

Rein tegi teatavaks, et esimehe kandidaate on ka juba kaks: roosade oma — Õunap, punaste oma — Rahnu.

„Kas Rahnu läheb läbi?“ kahtles Sergei.

„Ma usun küll,“ kinnitas Rein, „eriti sellepärast, et tal, nagu kuulda, on mõte ajakirja välja andma hakata . . .“

„Aja-kir-ja!“ Peeter kargas püsti. „Vaat see on tõeline uudis!“

6

Algas õppetöö, algas ka lõbutsemine ülikoolilinnas. Vana Tartu kajas jälle kergemeelseist tudengilauludest. Iga päev võis näha korporante voorimehetroskadel mööda linna kihutamas, õllekannud käes. Üksteise järel pühitsesid sinise, rohelise ja lilla mütsi mehed oma aastapäevapidustusi — kommersse. Ülemeelikus tujus joodi „teaduse ja usu ühiste huvide terviseks rahvamajanduses“. See oli rektori kõnest kõlama jäänud lause. Ja kui rektori üle küllalt oli naerdud, kinnitas mõni tõsiselt: „Omast kohast arukas väljendus!“ Ja teised kiitsid järele, et rektor on põhjalik, tark ja soliidne . . .

Tööbörsi ees looklesid töötatööliste sabad, ajalehed tõid teateid selle kohta, et nende armee kogu maailmas kasvab. Majanduskriis süvenes. Äriringkonnis olid üldiseks kõneaineks võlad ja krahhid. Hästiinformeeritud tuusad sosistasid omavahel, et Jaapan valmistuvat lahkuma Rahvasteliidust, vabastades käed pealetungiks Hiinale, ja siis . . . siis tehtavat ka Nõukogude Liidule lõpp peale . . . Nii mõnigi tuline kurat lasti lendu selle vaga sooviga, et oleks meil teine idanaaber, kuidas siis alles äri õitseks!

Elu oli pealtnäha rahulik. Käis küll igapäevane meeleheitlik võitlus leivapala, eluõiguse ja hariduse eest, kuid seltskonnas peeti neid kõneaineid maitsetuks. „Rääkige midagi lõbusamat!“ Ja kui keegi laskis kuuli pähe „romantilistel põhjustel“, „tööpuudusest“ või „elutüdimusest“, nagu oli kombeks sellest teatada õnnetuste ja kuritööde rubriigis, siis nõudis hea toon, et meenutati ühte Gori vana karikatuuri — jõmpsikat, kes veel „r“ tähte hääldada ei oska, kuid kauplusest tahab „levolvlit“ osta, sest — „ilus on sulla, kui oled

veel nool". Ja terves Eestis ei leidunud inimest, kes seda kuulsat nalja poleks teadnud...

Rein, Peeter ja Sergei olid ülepeakaela töösse ja õpinguisse sukeldunud. Nende tutvuskond laienes, kuid selliste tuttavate hulk, keda võis kaasa tõmmata ühingusse, kasvas siiski visalt. Rein aga arvas, et uusi liikmeid tuleks võimalikult rohkem värvata, sest muidu võiksid juhatuse valimised nurja minna. Vaevalt oli ta ise liikmekaardi pihku saanud, kui alustas teiste agiteerimist. Siim oli võitnud mõne õppejõu toetuse ja kogunud veidi raha ajakirja jaoks. Aga ei teeks viga, kui metseene oleks rohkem! Kõik kolm võtsid hoolsasti osa rahakogumisest ja kaastöö hankimisest ajakirjale.

Kuid Reinu ülesanded sellega ei piirdunud. Tundmatu seltsimees oli tal soovitanud teha ka individuaalset selgitustööd marksismi levitamiseks üliõpilaste hulgas. Ringe luua nad veel ei võinud. Seda peeti varajaseks. Kuid kirjandust tutvustada ja inimesi koondada — seda tuli tingimata teha!

Selles asjas polnud Peetrist palju abi. „Ei-noh, bonne amet ikka mulle ei istu!" ütles ta. Ja isegi Sergei palus: „Anna midagi elulisemat!" Ta eelistas töötada poliitvangide ja nende omaste abistamisel.

Irma Olvik ja Eerika Kõnnu sattusid peagi loengul kõrvuti istuma. Vaheajal läksid nad koos jalutama mööda pikka hämarat koridori, kus liikus teisigi üliõpilasi. Siin haaras naaber Irmal kõvasti käe alt kinni ja tutvustas ennast:

„Eerika Kõnnu, Tartust..."

Irma heitis talle imestunud pilgu, sest ta ei oodanud nii kiiret lähenemist. Eerika noogutas mõistvalt pead, nagu oleks ta teise tagasitõmbumist just oodanudki. Niisugused olid tema kogemuste järgi kõige paremad tüdrukud.

„Teie meeldite mulle, pole midagi parata, tuleb minuga sõbraks saada..." hakkas ta tuttavlikult sädistama. Tundes teise võõristavat pilku, riputas ta end veel kõvemini tema käevangu.

Irma kodunes aeglaselt seda laadi inimestega. Kaaslase punakas juuksetukk aga tuletas talle meelde midagi,

mis rahvas punajuukselistest arvas. Poisid turbarabas laulsid:

„Kelle neiul punapea,
selle süda pole iial hea."

Irma seda küll ei uskunud, kuid polnud parata, laulu sõnad olid kõrvu kõlama jäänud. Eerika käitumises oli midagi temale mõistatuslikku. Sellest hoolimata ei keeldunud ta sinasõprusest, mis sõlmiti nüüd kirjalikult loengu ajal. Ja järgmisel vaheajal jõudis Eerika juba praktiliste nõuanneteni. Ta ütles, et ei maksa üksinda tuba võtta, kahekesi tuleb odavam. Küllap neid juba leidub, kes korterikaaslasi otsivad. Vaja ainult leida sobiv tütarlaps, kellega võiks koos elada. Ta lubas Irmat ses asjas aidata.

Irma raputas pead.

„Üksi on parem õppida . . ."

„Jah, ma juba näen, mis sa kavatsed teha — hommikust õhtuni raamatu taga istuda! Isu on sul hea. Aga luba, et ma sind hoiatan. Niiviisi tekib elutüdimus . . ."

Eerika rääkis kogenult, et inimesel on vaja vaheldust. „Sa pead kinos ja teatris käima, üliõpilasseltse külastama, seltskondlikust elust osa võtma, ilusasti riietuma, tantsima ja lõbutsema . . . Ilma selleta noor inimene läbi ei saa!" Ning kolmandal vaheajal tutvustas ta Irmat koridoris kahe noormehega.

Üks neist oli laiaõlgne, vabade liigutustega ja kiire jutuga, teine tõsisem ning tagasihoidlikum, pikk ja ettepoole hoiduvate õlgadega. Need olid Peeter Liiv ja Rein Kandur. Eerika naljatas ühega, naljatas teisega. Irmale näis, nagu tunneks ta mõlemaid juba kauemat aega. Et Rein aga Irmale rohkem tähelepanu osutas, hakkas ta temaga vestlema.

„Mida te õpite?" uudistas Rein.

„Kirjandust ja keeli."

„Ah nii. Kahju! Mõtlesin, et midagi praktilisemat, näiteks arstiteadust . . ."

„Miks?"

„Teil on niisugune asjalik looduseuurija ilme," kohmas Rein vastuseks.

Irma elavnes. „See pole paha!" hüüdis ta. „Ma ju aus-

tan praktilisi inimesi ja püüan olla nendetaoline. Aga lubage küsida, mida siis teie õpite?"

„Ütlen kohe. Kuid ütelge teie siiski enne, miks te praktilisi inimesi austate?"

„Sellepärast, et neist on kõige rohkem kasu."

„Kasu — kellele?"

„Võimalikult paljudele."

„Hm... Kes need võimalikult paljud siis on?"

Irma vaatas, kuidas noormees oma pikad käed kuue tasku pistis ja jälle välja võttis. Rein paistis väga noor. Ta tahtis veel täpsemat vastust, ja Irma imestas väga ta kangekaelsuse üle. Kui aga tüdruk näilise kergusega seletama hakkas, et ta tuli ülikooli „niisamuti õnne katsuma", et kes teab kui kauaks seda lõbu jätkub ja võib-olla tuleb õige varsti hoopis tagasi minna turbarappa, siis hüüdis Rein tuliselt: „Ei! Te peate tingimata lõpetama. Kuskile ei tohi te pudeneda!"

Irma ütles ainult: „Väga ilus teist!..." Aga ta hääl ja pilk rääkisid rohkem. Reinu sõnad tulid talle ootamatult. Kuidas võib võõras inimene temale nõnda kaasa tunda?

Ka Rein tundis sellest momendist peale, et teda nagu miski Irmaga seob, ja küsis hiljem iga kord, kuidas väljavaated on. Aga mis võis ta tolle jonnaka kahupea heaks teha? Kui nad juhuslikult kokku puutusid, oli tüdruk üsna napisõnaline.

Rein õppis ajalugu. Ja kui nad ühel päeval peale loenguid kolmekesi läbi Tähtvere pargi jalutasid, hakkas ta Irmale ja Eerikale muu hulgas tõestama ajaloo paremusi. „See aine avab silmad mineviku, oleviku ja tuleviku tõdedele. Kirjandus aga — noh — see viib elust eemale!" rääkis ta.

„Miks?" küsisid nad.

Rein väitis, et suurem osa meie kirjanikke kujutab elu moonutatult, kodanlikult.

„Kuidas kodanlikult? Ja mida nimelt moonutatakse?" tahtis Irma teada.

„Kas teie ei ole seda tähele pannud? Võtame kas või sulase ja peremehe vahekorra... Mis on tegelikult ja mis on kirjanduses? Näiteks Hugo Raudsepa „Mikumärdis" on peremees õnnelik, et sulane tema käest talu üle võtab.

Talud lähevad pankrotti — hea küll, see on kriisiaja nähtus. Kuid mitte sulased ei osta neid ära."

Ses suhtes olid Irmalgi omad seisukohad.

„Mõni näitab kirjanduses, et sulane kadestab peremeest, teine, et peremees kadestab sulast, — mõlemad valetavad!" arvas ta.

„Aga kas olete kindel, et teie ka ei valeta?"

„Mina? Valetada?"

Irma raputas pead. Ta uskus ise tõesti, et tema ei valeta. Rein aga tegi talle selgeks, et ta valetab teadmatusest, sest ajab midagi segi.

„Ma nõuan, et orjava inimese hingeelu romaanides ei labastataks!" hüüdis Irma. „Muud midagi." Isegi puna tõusis tal palgesse seda öeldes.

„Aga „orjav inimene" võitleb ju oma õiguste eest? On ju vastuolud sulase ja peremehe vahel?" küsis Rein.

„On... Aga see avaldub teisiti."

„Kuidas siis?"

„Võib-olla igaühel eriliselt... See on palju sügavam ja palju peenem. See sööb nagu rooste rauda ka siis, kui ta lausa ei plahvata," selgitas Irma oma mõtet.

„Aga ta peab ju plahvatama!"

„Õnnelikud, kellel ta plahvatab!"

„Nii... Ja ühist võitlust ei teki?" imestas Rein. See oligi see punkt, mille üle ta oli tahtnud vaielda. Kuid siin segas vahele Eerika.

„Noh, jätkub!" ohkas ta ja tegi käega laia kaare. „Oleme vabas looduses. Mis te targutate?"

Park oli sel pealelõunal tõesti kaunis. Õhtusse kalduva päikese kiirtes särasid kaskede ja pärnade lehed. Okstes rabistasid linnud. Jalutajaid oli vähe. Otse kiskus sügavasti hinge tõmbama.

Nad keerasid vanale pärnaalleele, ja siin alles hüüdis Irma: „Vägevad puud — nagu metsas!" Ka Rein vaatles puid, kuid talle ei andnud siiski rahu küsimus Irma Olviku „oma seisukohtadest".

„Nii et siis teie kaitsete psühhologismi vaatepunkti," alustas ta uuesti. „Umbes nii, et võitlus avaldub igaühe juures eriliselt ja ühtset klassivõitlust ega ühist eesmärki ei olegi?"

„Oodake, las ma mõtlen . . .“ vastas Irma. Ta ei suutnud seda kõike äkki päris täpselt sõnastada.

Nad seisatasid. Veeretades saapaninaga kruusakillukest, jäi Rein millegi üle juurdlema.

„Teie isa on vist koolmeister?“ küsis ta siis pilku Irma poole tõstes.

Ta ei tabanud märki. Irma oli talust pärit ja nimetas end „ärakaranud orjaks“.

„Minu kodus ei peaks teie kahte nädalatki vastu. Seal on juba säärane õhkkond. Rusub . . . Noh, saage aru!“

Tuli aru saada.

„Vaeseke!“ ohkas Eerika. Ta tahtis veel midagi öelda, kuid Irma hüüatas juba lõbusalt: „Pole kaastundmust väärt!“ Ta võttis mõlemal käe alt kinni ja nad jalutasid hoogsamal sammul edasi.

„Näete seda paksu daami,“ haaras Eerika jutulõnga. „Eks ole ta jalad pisikesed nagu lehma sõrad? . . . Imelik, et need teda üldse kannavad!“ Ja kui daam oli möödunud, seletas ta: „See on vabrikant Mikstoni proua.“

Nii ei saanudki Rein ja Irma oma vaidlust lõpule viia. Hetkel tundus, et seda ei ole ka tarvis. Vaikides kõndisid nad üksteise kõrval. Ja Eerikale näis, et nad on päris head sõbrad, kuigi sõnad olid neil teravad, nagu toimuks nende vahel lakkamatu kahevõitlus. Kuhu see välja viib? Jumal teab. Eerika meelest oli mõlemal õigus. Kuid ta ei sallinud hästi Reinu, kelle lähedus muutis Irma kuidagi sõjakamaks. Nende vaidlus näis talle tulevärgina, millest ta ise palju ei hoolinud.

Allee oli tihe ja okstega ühtlaselt võlvitud. Lehtede varjud värelesid liival. Eerika vaatas üles latvade poole. „Näete,“ ütles ta poolsosinal, „siin elavad öökullid.“

„Kas tõesti?“

„Jah. Ma arvan . . .“

„Miks sa arvad?“

„Sellepärast, et pärnaladvad on nii salapärased,“ ütles ta ning puhkes heledasti naerma. „Ja targad inimesed on salapärased, ja öökull on tarkuse sümbol.“

Ka Rein naeris selle mõttetu nalja üle. Sest oli ju nii ilus õhtu. Ja kui ta lõpuks oma uutele tuttavatele ettepaneku tegi astuda Üliõpilaste Sotsialistlikku Liitu, oli

Irma nõus, sest ta arvas, et „toetada neid on vaja“, kuid Eerika ütles ära.

„Kuulsin kord ühte niisugust kõnet,“ rääkis ta. „Mulle tuli uni peale.“

„Te kuulsite vist Õunapi kõnet?“ arvas Rein.

„Jah vist... Aga mulle jätkub eluks ajaks.“

7

„Kas härra Õunap on kodus?“

„Ei. Linna läks.“

„Jumal tänatud!“ mõtles üliõpilane Õunap ise seda teispool õhukest laudvaheseina kuuldes. Ometi kord oli Bergmannide teenija, see turtsakas maatüdruk Elts, õppinud tarvitama neid väikesi hädavalesid, mis härrased temalt nõudsid.

Ervin Õunap oli sellega väga rahul. Ta haigutas mõnusalt ja heitis korraks pilgu lauakellale. „Alles pool üksteist ja juba tülitavad!“ pahandas ta poolenisti meelitatult ning sirutas end siis väikesel magamisdiivanil täies pikkuses välja. Ja ehkki tema täispikkus oli kõigest 167 sentimeetrit, nagises diivan ja ragisesid luud — nii raskelt ringutas ta. Ervin Õunapi keha polnud tavaline kiitsaka üliõpilase oma. See oli keha täis energiat ja jõudu.

Õunap suikus uuesti ja talle tungisid kõrvu eileõhtused valsihelid. Läbi une tundus talle, et hoiab kätt ümber tütarlapse piha. Samas aga kuuldus teispool õhukest laudseina jälle küsimus: „Kas härra Õunap on kodus?“, ja jälle ükskõikne vastus: „Ei. Läks linna.“

Õunap tõusis istuli. Küsija hääl tegi ta rahutuks. See oli ju preili Milvi Paabu, tema eileõhtune tantsupartner! Noormees muljus peopesad vastu oma tumedat kräsupead. Oh issand! issand! Ta parem käsi libises üle lauba ja haaras lõpuks kinni lõuast, mis oli kandiline, kuid siiski väliselt lihav. Tal oli oma väikese kogu jaoks üldse liiga suur ja võimas pea.

Mis teha? Milvi küsis teda ja — saadeti minema. Võtaks seda Eltsu! Kus on tema naiselik instinkt?

Ta oleks meelsasti Eltsu veelgi põhjanud, kuid raskemad probleemid nõudsid oma osa.

Kaks aastat tagasi oli Õunap gümnaasiumiõpetaja kohalt vallandatud. Ta tuli ülikooli, et jätkata siin kunagi poolelijäänud õpinguid. Raskes olukorras, korterita, peavarjuta, sissetulekuta, kuid kindla sooviga täiendada end ajaloos, filosoofias ja kui võimalik eesti kirjanduses, pöördus ta oma endiste õpilaste poole, kellest mõned olid ülikoolis juba läbi löönud. Ta vallandati ju Viljandi keskkoolist liberaalsete vaadete pärast, opositsiooni pärast valitsusele, mida õpilased tema mõjul hakkasid avaldama. Tänu sellele leidis ta siin mõningaid mõttekaaslasi. Tema isiku vastu tekkis huvi. Peagi tehti talle siit-sealt ettepanekuid, millest kõige meeldivam oli sotsiaaldemokraatliku partei kohaliku tuusa Bergmanni oma, mis pakkus võimaluse äraelamiseks vaimse tööga. Nad tahtsid, et ta tõlgiks pahempoolset kirjandust. Seda võis! Ametiühingutegelased ja muud entusiastid soovisid, et ta kõneleks vahel tööliste koosolekuil, kuid sellest ütles Õunap targu ära. Oodaku paar aastat!

Õunapi saatuse otsustas Bergmannide perekond, kus teda lahkesti vastu võeti. Vana Bergmann kohtles teda peagi nagu poega, nagu sõpra, nagu võitluskaaslast, ja lõpuks — nagu väimeest...

Õunapi käsi vajus rinnale.

„Ah, mis ma olen teinud!"

Kuid kohe ilmus huultele naeratus. Polnud ta ju teinud midagi muud kui seda, mis talt oodati. Ta oli loonud sõprussidemed Bergmanni tütrega — täiskasvanud neiuga, kes ise enda eest vastutas. Intiimsemad vahekorrad Liida Bergmanniga olid kestnud vaevalt paar nädalat. Ta ei võinud ju nüüd arendada suhteid teiste tütarlastega! Milvi...

Noormehe lopsakad huuled tõmbusid torru nagu solvunud lapsel, kuid samas surus ta oma suu askeetlikult kokku. Lõuapäradel liikusid lihased ja kumer laup kiskus kortsu. Ta sulges korraks oma suured rohekaspruunid silmad. Näis, et ta kannatas peaaegu füüsilist valu, kuid ometi nautis oma seesmist heitlust.

Istudes küürutõmbunult diivanil, pea käte vahel, mõtles Ervin Õunap selle üle, kuidas end Milvi ees õigustada. Või ongi seda vaja? Milvi ju mõistaks ja andestaks. Aga kuidas õigustada end seltskonna silmis juhul, kui Milvi

tõesti oleks nõus temaga lähemat sõprust looma? Kuidas jääb Liidaga?

Tõsisemalt võttes polnud tema, Ervin Õunap, mingi harilik üliõpilane, kes elab oma isa-ema kulul nagu Milvi Paabu, või iga teine juntsu, kes on koolipingilt otsekohe ülikooli karanud. Need võisid endale taktivaesust lubada. Aga Õunap arvas, et tema õlgadel lasuvad juba suuremad kohustused ja tähtsamad ülesanded. Tema oli mees, kes ei tunnistanud maksvat korda, üldkehtivat moraali ega valitsevat poliitikat. Tema tahtis pühendada oma elu sotsiaaldemokraatlikule liikumisele. Naised jäävad naisteks. Nendest tuleb paratamatult mööda vaadata, sest nad ongi selleks maailma loodud, et mehi töö juures eksitada. Ning ta meenutas Friedrich Nietzsche väljendust: naise juurde minnes ära unusta piitsa!

Kuid milline jõud oli naistes! Õunap tõusis ja seisatas ovaalse peegli ees, vahtides oma nõbinina ja lihavat lõuga. Need olid nõrgad kohad tema näos. Päris ime, et säärane nägu võis eile õhtul meeldida preili Paabule, kelle ümber kavalerid võistu keerlesid. Ei, see polnud kindlasti mitte nägu, mis tõmbas, vaid tema jutt... Ja Õunap püüdis meenutada, millest ta Milvi Paabuga oli rääkinud. Nad rääkisid ju enam-vähem kõigest, eriti inimestest ja nende käitumisest. Milvi nõudis otsekohesust, sest „teesklemine on igav", arvas ta.

Jah, teesklemine oli igav. Kuid teesklemata saavad elus läbi ainult lapsed.

Õunap ohkas. Teravamini kui kõnelused Milviga seisis tütarlapse nägu ta silme ees. Tumedad pruunika helgiga juuksed, mis olid eest siledana lahku kammitud, lõid kõrvade kohal lainetama nagu näkineitsil. Tõsised, peaaegu kurvad silmad olid sügavsinised, kael ja õlad saledad. Mitte neiu, vaid kunstiteos. Andeka kunstniku poolt väljamõeldud unistus...

Sääraseid naisi tavaliselt imetletakse eemalt. Kuid Milvis oli ka midagi maiselt ligitõmbavat. Oma õhukeste huultega naeratas ta vahetevahel nii meelitavalt nagu mõni vanem daam, kes on voorusest tüdinud. Ja siiski oli ta nii noor, et võis järgmisel momendil vallatult naerma pahvatada. Ka midagi kiuslikku oli temas — ta oskas sind vaimukate sõnadega lausa ära piinata. Jah, ta oli tõepoo-

lest näkineitsi, poolenisti kooliplika, poolenisti suurilmadaam... ja üsna sarnane pildile paberossikarbilt „Eva"!

Selle hinnanguga jäi Õunap ise niivõrd rahule, et vabanes ka piinlikkusetundest, mis oli tekkinud, kui Milvi tema ukselt tagasi saadeti. Ta kammis end ja istus siis reipana laua taha. Töö ootas.

Õunap tõlkis usinasti tundi kolm, kihutades kõik muud mõtted peast. Ent varasel pealelõunal, kui eestoast kostis kirumist ainulaadsel mahlakal häälel, mis kuulus äiapapale, vanale Bergmannile, haaras ta kiiruga varnast kaabu, viskas mantli käsivarrele ja väljus tagauksest.

Bergmanni ta praegu näha ei tahtnud.

Väljas oli mõnus septembriilm. Päike valgustas maju, autosid ja inimeste nägusid eredalt nagu suvepäeval. Õunap läks Toomele, vaatas kolletama löönud vahtraid ja jalutas siis ringiga mööda Vallikraavi tänavat alla. Kõikjal linnas puutus talle silma üliõpilasi. Alleed, pingid, platsid olid nagu nende päralt. Ka ülikooli raamatukogu uksest vooris neid sisse-välja. Sel hetkel Õunap häbenes noori, kes käitusid nagu usinad sipelgad. Ta oleks tahtnud viibida väljaspool Tartut. Pikemalt mõtlemata istus ta taksiautosse ja sõitis — Kvistentali. See oli restoran Emajõe kaldal, põlispuudega ümbritsetud vanas aias. Siia sõitis sagedasti üliõpilaste ladvakiht, kes enamasti olid korporatsioonide liikmed. Kuid jõge mööda sõudsid siia vahel ka „metsikud" üliõpilased, kes ei kuulunud ühtegi õilsasse intiimorganisatsiooni. Need olid Õunapile täna kaastunde objektideks, sest neil puudusid vastavad maneerid ja olek, mis õigustaks restoranis lõbutsemist. Tulid kambas, jõid pärnade all limonaadi ja sõudsid jälle tagasi oma tütarlastega, kelle pruuniks põlenud näod vaatasid odava bareti alt nii uhkelt ja iseteadvalt. Jah, kuid mis aitab see iseteadvus? Lõpetad ülikooli ja lähed tagasi oma isatallu sõnnikut tõstma, vabrikusse streike korraldama või parimal juhul — saad kooliõpetajaks. Aga teiste päralt on raha ja au ja juhtivad positsioonid vabariigis... Õunap oli otsustanud end mitte eraldada seltskonna kõrgemaist kihtidest. Nendega tuleb osata läbi käia, neile tuleb osata oma nõudmisi esitada. Alles siis võib ta tõeliselt kasulik olla nendele seal allpool, kes ilma tema abita elus edasi ei saa...

Nüüdki istus Õunap paar tundi restorani aias võhivõõraste korporantide juures õllelauas ja vaidles nendega eestluse olemuse üle. See oli viimasel ajal jälle moodi läinud kõneaine. Räägiti ägedalt, karjudes ja kätega vehkides. Ühed, kes pidasid eestlasi talupojarahvaks — pastlakandjaiks, soovitasid ausse tõsta kõiki vanu traditsioone, muistne riietus kaasa arvatud. „Pastlad jalga ja puupöörad kuue ette!“ käratsesid nad. Teised aga jutlustasid eestlaste europaseerimist, korrates „Noor-Eesti“ loosungit: „Olgem eestlased, kuid saagem ka eurooplasteks!“ Õunapi jaoks olid need vaidlused igavad ning ajast ja arust. Ta kaalus veidi ja — otsustas kõiki üllatada.

„Siin on mees, kes ei tunnista valitsevat moraali ega valitsevat poliitikat!“ hüüdis ta, koputades endale vastu rinda. Õunap väitis, et rahvused on oma aja ära elanud, sest tulevik kuulub proletariaadile, kellel ei ole isamaad. „Ma saadan kõik rahvuslased põrgusse!“ hooples ta.

Seepeale mõned naersid, leides, et ta naljatab, aga teised vihastasid.

„Pea suu, sa punane agitaator!“ ähvardati teda. „Kas oled juba unustanud, et sinusugused kahekümne neljandal aastal mättasse löödi?“

„Kingissepa loorberid ei anna sulle rahu? Või tahad sa minu seljast särki ära võtta?“

Õunap naeratas laialt. „Te ajate kõik segi,“ ütles ta siis leplikul toonil. „Kingissepp oli kommunist, bolševik, e-nam-la-ne ... Temaga lähevad mu vaated mõnes asjas lahku. Aga ...“

Seda seletust ei tahtnud keegi kuulata. „Sa ütle lihtsalt, kas oled eestlane või proletaarlane?“ küsiti talt.

„Nii nagu teie sellest aru saate, ei ole ma kumbki,“ vastas Õunap targalt.

„Aga mina olen mõlemad,“ hakkas rääkima näost õhetav nooruke korporant Ohkel. „Minu papa oli ... see tähendab — alustas oma karjääri voorimehena, minu mamma aga pesunaisena. Ja kes nad nüüd on? Nüüd, olge lahked, on siin Viljandi suurkaupmehe poeg, kes õpib advokaadiks ja pühendab oma elu eesti rahva teenimisele. Proosit!“

Kannud löödi kokku. Ka Õunap jõi.

„Seda nimetatakse tõusikluseks ja Viljandi on puhas tõusikute linn," turtsatas ta. Kuid lisas kohe: „Ega ma kade ole. Tõusikute terviseks!"

Joodigi tõusikute terviseks. Siis aga pani Ohkel ette juua Viljandi linna ja „ühe sõnaga — Mulgimaa" terviseks, sest Viljandimaalt olevat pärit eesti tähtsamad riigimehed. Nüüd tahtis igaüks oma kodunurka ülistada.

Varsti läks laua juures tüliks. Ervin Õunap oskas parajal ajal kaduda. Ta oli autojuhil targu oodata lasknud ja sõitis nüüd tagasi — ihuüksi ruumikas taksiautos. Alles tagasiteel sai ta aru, miks ta oli üldse siia tulnud — salajases lootuses unustada muljeid Milvist! Ent niipea kui ta üksi jäi, tõusid kujutlused neiust uuesti silme ette. Ei aidanud ka enam võrdlus paberossikarbiga „Eva". Tollel naisel oli õun käes ja pikad juuksed. Aga Milvi õhuline soeng — see oli midagi hoopis kardetavamat...

End narrina tundes mõtles Õunap tülpinult sellele, et üliõpilaste ladvakiht, kellest mõne aasta pärast tulevad rahva juhid ja valitsejad, on vaimselt mandunud ning vajub sohu. Milvi polnud veel säärane... Kuid siiski ka üks lõbujanuline liblikas. Ta ei tahtnud teistele sarnaneda, ent muutub kindlasti kord nende taoliseks. Õunap nägi seda selgesti, kuid ei suutnud aidata. See kõik oli nii valus, see häiris ja solvas. Ta uskus, et tema, Õunapi taolised iseseisvad isikud ongi need vaimsed kotkad, kes võisid korrale kutsuda valitsejaid ning ühtlasi rahvale selgeks teha tema viletsuse põhjused. Talle tundus, et rahvas ise ei tea seda. Ta kujutles end päästja ning prohveti osas. Ja siiski oli tal täna nii raske oma hella südametunnistust millegagi vaigistada. Ka püüded õhulosse ehitada läksid nurja. Midagi oli halvasti.

Luusinud linnas pool tunnikest ja käinud muuseas ühel loengul, oli Õunapi meeleolu ikka veel segane. Siis kohtas ta Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu tegelasi. Ta astus nendega lähemasse kohvikusse. Siin hargnes jutt, mis pani Õunapil pea kumisema. Kaaslased olid mõlemad temast nooremad ja nende juuresolekul tuli käituda nagu mees, kes millestki ei kohku.

„Poisikesed!" mõtles ta ja vaatas altkulmu professor Ohaka poega. See oli tuhkblond, kleenuke ja kitsaste õlgadega noormees, kes rääkis ärritatult nagu koolipoiss

enne eksamit. Tema sõber Varmut oli noorsooliikumises vilunud kõnemees, sapise näoga karsklane, kes soovitas kõikidele elureformi ja tegi nüüdki mõru näo, nagu oleks mädarõigast hammustanud.

„Teile on tekkinud ühingu juhatuse ümbervalimistel uus võistleja. Kommunistid teevad kõva propagandat," teadis ta rääkida.

„Noo! Kelle kasuks?" küsis Õunap võimalikult kuival häälekõlal ja neelatas.

„Siim Rahnu. On üks kingsepapoeg, Tallinnast pärit."

„Säh sulle kooki moosiga!" naljatas Õunap ja pakkus oma kaaslastele sigaretti, unustades, et nad olid karsklased. Ta ei uskunud, et keegi suudaks temaga võistelda. Õunap oli juba enam kui aasta ühingu eesotsas seisnud ja ikkagi tuntud tegelane. Keda võisid nad valida, kui mitte teda? Asi ei seisnud selles. Õunap arvas, et uued valimised ei tarvitse tema autoriteeti veel kõigutada. Kuid kodus, Bergmannide juures, pidi ta oma aktsiad kõrgel hoidma, muidu on tulevik tume... Kuigi ta ei kartnud valimistel läbi kukkuda, hakkas tal süda ometi kloppima. Võistleja olemasolu ei meeldinud talle.

Õunap ise ei teadnudki, kuivõrd ta viimase aasta jooksul, mil piiras vana Bergmanni tütart, oli kaugenenud ühingu liikmete üldisest massist, kelle ideaaliks oli askeetlik rahvamees. Samal ajal oli aga Liida temale ainult vahend võimu juurde, mitte eesmärk ise. Ja südant hakkas närima kahtluse-uss. Kas siis tõesti?... Kas siis tõesti elul tema jaoks rohkem kinke tagavaraks ei olegi? Näis, et ta peab juba täna otsustama suhted Liidaga. Igaveseks? Vähemasti pidi ta end painutama moraalireeglite alla, mida nõudis seltskond. Liida oli neis asjus range...

Ta polnud ju iludus, see Liida Bergmann, kuid naisena polnud ta ka sarmitu. Õunapile paistis tüdruk veidi vanamoeline. Ta armastas käia rukkilillesinises kleidis; tal olid väikesed sammud, nagu kannaks ta ketti jalus, ja kõndides hoidus ta veidi ettepoole. Kuid tema täidlased huuled olid pingul ja mahlakad, käsivarred ümarad. Jah, Liida Bergmann oli igas suhtes vastand Milvile. Ta oli just see tüüp, kellel öeldakse olevat emainstinkti. Ta võib oma meest ümmardada ja seejuures ise vähenõudlikuks

jääda. Tema kõrval poleks iialgi karta kodust tähelepanematust. Ainult, hoidku jumal, kui ta haisu ninna saab, et maa peal on sinu jaoks veel teisi naisi olemas!

„Me soovitame," rääkisid sõbrad Õunapile, „täna õhtul tingimata sisse astuda „vaimuaristokraatide liigasse"... Teie võistleja Siim Rahnu esineb seal kõnega sotsialistlikust teooriast... või midagi sarnast... Oli üks üsna keeruline pealkiri. Igatahes on kuulda, et ta hakkab ajakirja välja andma, ja seda ta seal ka propageerib."

„Olgu peale!" lõi Õunap käega. „Kas sobib mul minna nende mehikestega vaidlema?" Ta oleks ehk läinudki, kui poleks seisnud ees nii otsustavat momenti kodusel rindel. Kõik muu tundus praegu selle kõrval tühine.

Õunap teatas, et tal on täna ees midagi tähtsamat, kuid sõpradele andis kõva käsu koosolekul ära käia ja Rahnu kõne pihuks ning põrmuks teha. Need lubasid.

Niipea kui Õunap koju jõudis ja kirjutuslaua taga istet võttis, ilmus vana Bergmann uksele. Tema pikk auväärne kogu, ta nõudlik isik andis end kohe tunda pisikeses toas, kus teise juuresolek ei võinud tähelepandamatuks jääda. Õunap tahtiski sedamaid üles karata, kuid hoidis end veel parajal ajal tagasi. Keegi nagu oleks talle kõrva sosistanud: tunne oma tähtsust!

Ta tegi, nagu ei märkakski kuulsa majaisa juuresolekut, haaras sulepea kõvemini pihku ja töötas hoolikalt edasi.

Bergmann köhatas, mis kõlas peaaegu nagu küsimus: noh, mis see siis tähendab? Ervin Õunap teadis juba, et Bergmann kujutab endast keerulist isiksust. Nagu kõik suured mehed, nõudis ta aupaklikku lähenemist. Kuid nagu kõik suured mehed, oli temagi selle aupakliku lähenemisega liiaks ära hellitatud.

Alles siis, kui Bergmann oli veel kord köhatanud ja lõpuks kärsitult „Kas tohib segada?" lausunud, vaatas Õunap üles.

„Oo! Härra Bergmann! Loomulikult, loomulikult! Kõik teised eksitajad olen ma täna tagasi saatnud, kuid teile teen erandi. Kuidas siis!"

Ta tõusis ja surus õhinal vana Bergmanni kuiva sitket

kätt. Bergmann vaatas teda kulmude alt, mis olid hallisegused ja turris.

„Poleks imestada, kui luiskab," mõtles ta, kuuldes, et temale ainus erand tehakse. Õunap aga jätkas: „Jah, Elts vaeseke pidi täna minu pärast nii palju valetama ja mitu külalist tagasi saatma. Ei tea, mis see on... Hakkan vist liiga populaarseks muutuma... Peaksin juba kõnetunnid sisse seadma, muidu ei saa üldse enam rahu!"

„Hm..." tegi Bergmann. Ta ei ütelnud oma mõtet välja, kuid talle oli tütar äsja kurtnud, et Ervin uidab ööd läbi mööda tantsulokaale. Ja nüüd, selle asemel et oma inetut käitumist pojalikult andeks paluda, hoopleb see noormees veel mingi populaarsusega.

Liida käis ringi nutetud silmadega. Ta mõtles tõsiselt, kas ikka abielluda mehega, kellest on ette näha, et ta sind petab, või... Lõpuks oli ta oma mure pihtinud isale.

Õhtusöögiks koguneti vaikselt — igaüks oma mõtetega. Elts teenis mossitades. Väimees märkas kohe, et pinge perekonnaringis oli üldine, sest ka alati lahke vanaproua Bergmann näitas jahedalt viisakat nägu.

„Kas tõesti olen liiale läinud?" mõtles Õunap endamisi. Ta oli neid peenetundelisi inimesi solvanud? Küllalt piinlik ja raske olukord.

Õhtusöök algas külmade suupistetega, kuid laual puudus viinakarahvin, mis tähendas, et vanamehel pole õiget tuju. Kostis nõude klõbin. Niisugune sõnatu vaikus võib närvidele käia, kui seda ei katkestata. Ervin tõmbas sügavasti hinge — kas nüüd või mitte kunagi! Vastu tahtmist köhatas ta äiapapa kombel ja alustas kartulisalatit taldrikule tõstes ruttu:

„Küll on aga tegemine nende noorte üliõpilastega! Jooksevad ringi nagu peata kanad, keegi ei oska midagi kasulikku ette võtta, kui sa just ise näpuga ei näita."

„Hm!" ühmas majaisa. Ta tahtis, et väimehel hakkaks kiitlemise pärast kõhe.

Kuid see jätkas enesekindlalt: „Olen nüüd kaks päeva järgemööda nende armetuid ajusid lihvinud. Päris raske töö, kuid vanale koolmeistrile nagu mina — istub. Haha-haa!"

Liida vaatas suuril silmil peigmehele otsa. Kuidas võib nõnda rääkida? imestas ta, ja pikk korallkett tema rukki-

lillesinise kleidi kaeluses hakkas õõtsuma. Kõik temas lõi lainetama — viha, kurbus, haavumus.

„Petis!“ mõtles ta. „Luiskaja!“

Õunap aimas halba. Käsi lauaservale toetades vaatas ta pruudile otse silma. See vaade oli tungiv, paluv ja käskiv korraga. Ta laugude vahelt otsekui kiirgas mingi seletamatu jõud. Neiu kallutas pea taha ja sulges silmad. „Ma ei saa temast jagu. Ma pean temast jagu saama!“ käisid mõtted risti. „Ma teen temast inimese!“ Ta noogutas kinnisilmi just nagu vastuseks Õunapi kummalisele pilgule. Kuid uhkus ei lubanud tal naeratada. Oli ta ju vana Bergmanni tütar!

Isa kainestav „hm“ jõudis vaevalt Liida teadvuseni, kui Õunap juba hoogu sattus: „Te kujutage ainult ette, mis mulle täna linnas räägiti. Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu esimehe kohale tikub minu asemele keegi Rahnu — kingsepapoeg Tallinnast, sadamapätt ja paadialune, kes tont teab kuidas on end ülikooli vinnanud, et siin nüüd hakata „kommunismi edendama“! Eks ole lood? Andsin poistele näpunäiteid, kuidas temaga ümber käia. Kardavad, ei oska ju ise veel üles astuda nagu vaja... Õllepudeli juures tuli mõni mees välja koolitada, ha-ha-haa! Nalja sai!“

Ta pühkis salvrätiga üle kuivade huulte ja vaatas seejuures vilksamisi äia poole. Jutt hakkas tõepoolest vana Bergmanni huvitama. Ta sirutas pea ette, tema kõhnal näol liikusid naerumusklid ja moodustasidki lõpuks midagi muigetaolist...

„Nii et te siis tegite linnas poliitikat?“

Neid sõnu saatis äraootav, uudishimulik silmapilgutus. Vanamees oli valmis andestama. Ta vaatas noorte üleastumistele alati läbi sõrmede. Õunap teadis seda.

„Aga mida ma's muud peaksin tegema?“ küsis ta süütul ilmel. „Eks ikka poliitikat!“

See kõlas nii puhtsüdamlikult, et Liidal vajus kahvel suu juurest tagasi. Ta vaatas isalt peigmehele ja peigmehelt isale. Kuidas seda mõista? Veel täna hommikul rääkis Milvi Paabu imelugusid öisest pummeldamisest Erviniga. Kaks tundi istus see iludus Liida juures lehtlas... Varem ei külastanud ta neid kunagi, aga nüüd tuli... Kas siis sedaviisi tehakse poliitikat?

Õunap jutustas oma vaidlustest eestluse üle. Bergmann naeris ja Elts, kes parajasti oli sisse astunud praevaagnaga, ootas vanaproua paremal käel asjatult „palun, proua, palun, proua!“ korrates. Vana daam oli vestlusest kaasa kistud ega märganudki teda.

„Kuulge, Elts,“ pöördus Õunap nüüd teenija poole. „Pean teid tänama ja ühtlasi teie ees vabandama, et teil täna nii palju minu külalisi tuli tagasi saata. Kuid mul oli väga tähtis töö ja teie säästsite oma vaprusega mulle mitu vaba tundi . . .“

„Tohoo!“ hüüdis Elts kõlavalt ja ohkas siis: „Mulle meeldiks rohkem, kui te ise oma külalised tagasi saadaksite, härra Õunap. Aga kui teil selle jaoks julgust ei jätku, eks ma's pea oma palga eest ka valetama . . .“

„Hädavaled on lubatud, need annab jumalgi andeks,“ õiendas väimees, mispeale kõik naerma puhkesid. Peremees palus lauale tuua viinakarahvini. Siin majas söödi hästi, aga jookidega oldi ettevaatlik. Prae juurde naps viina, kohvi juurde klaas likööri, ja sedagi mitte täiesti reeglipäraselt.

Bergmann hakkas nüüd Õunapilt pärima üksikasju üliõpilaste poliitiliste vaadete kohta. Seda väimees just ootaski. Ta rääkis, mida teadis. Ja mida ei teadnud, seda mõtles juurde, vürtsitades kõnelusi anekdootidega. Meeleolu muutus järk-järgult kodusemaks ja lõbusamaks. Ainult Liidal oli ikka veel tegemist iseendaga. Ka tema tõstis klaasi ja lõi meestega kokku, kuid ei niisutanud huuligi. Ta aina mõtles, pidas endaga aru ja võitles oma võitlust.

Kui palju oli Ervin muutunud sellest ajast saadik, kui ta siia majja tuli! Tookord oli ta tagasihoidlik noormees, kellele oli ta vaadete pärast ülekohut tehtud. Kogu tema olemus äratas siis kaastunnet — melanhoolne hääl, ägedad pahameelevalangud maksva korra pihta, vähenõudlikkus elumugavuste suhtes . . . Nüüd oli ta aga positsiooniga tegelane — mehine, elurõõmus ja enesekindel. Ervin mõjus ju isegi tantsulokaalides lõvina. Liida püüdis endale aru anda, kummana ta teda rohkem armastas. Talle tundus, et endine dramaatiline kangelane oleks talle palju lähemal kui praegune elumees. Tuli end talitseda, et mitte nutma puhkeda.

„Preili Liida!“ Õunap surus käe südamele. „Preili Liida ei võta ju ühtki tilka meiega koos. See on solvav!“ Seejärel pöördus ta Bergmanni poole: „Ma jälgin teie tütart kogu aeg, härra Bergmann, ja olen mures. Liida vist ei tunne end hästi?“

Liida heitis talle metsiku pilgu ja tõusis. „Jah, mul on halb. Ma lähen oma tuppa.“

Ta huuled punetasid nagu küpsed kirsid. Kuid hääles helises kättemaks, mille kõla oli peigmehe kõrvadele juba tuttav.

„Liidakene, palun jää!“ meelitas isa. „Ilma sinuta on laud nii tühi . . .“

„Kui Liida läheb, lubage ka minul minna!“ tõusis Õunap.

„Mis see siis on? Parem jääge teie kahekesi ja mina lähen,“ mühatas vana Bergmann sapiselt. „Vanem põlvkond peab ju noorema generatsiooni eest taganema.“ Ta krapsas püsti ja temaga koos tõusis vaikides ka ta hallipäine vari, vanaproua Bergmann.

„Papa! Ma ju kõnelesin sinuga . . .“ hüüdis Liida nutusegusel häälel. „Kas sa oled kõik unustanud?“

„Jah, sa kõnelesid, laps . . .“

Tekkis piinlik vaikus. Õunap mõistis, et Liida oli vanematega aru pidanud tema käitumise üle. Mitte niivõrd kahetsusest kui vajadusest ennetada ebameeldivaid kõnelusi ruttas ta tooni muutma ja lausus vaevalt kuuldavalt: „Võib olla, et olen sind millegagi ära pahandanud, Liida?“

Ja vastust ootamata pöördus ta kohe ägedalt vana Bergmanni poole:

„Ma armastan teie tütart. Ärge pange pahaks, kuid paluge, et Liida siinsamas vastaks. Kui ta ütleb „jah“, jään teie majja, kui ta ütleb „ei“, pakin viie minuti jooksul kohvri ja lähen murtud südamega minema.“

Kõik vaatasid Liida poole.

Neiu lausus nukralt:

„Sa muutud tooreks, Ervin.“ Siis istus ta kiiresti ja teised järgnesid tema eeskujule. Ilmus Elts kohvinõudega. Ta imestas, et härrased, kes äsja nii lõbusalt naersid, äkki tummadena ümber laua istuvad. Kui Elts jälle oli läinud, teatas Liida oma tingimused peigmehele.

„Sa pead mulle truu olema.“ Ja vanemate poole vaadates lisas ta: „Ma olen juba tema omaks saanud.“

„Liida!“ kohkus ema. „Ah, kuis küll tänapäeva neiud rikutud on!“ Kuid vana Bergmann, nähes, et Liida on tõsiselt armunud, otsustas noorte tülile lühikese lõpu teha ja Gordiuse sõlme katki raiuda. Ta karjus lõbusalt: „Kihlused, kihlused!“

Pruutpaar seati kõrvu istuma. Nad vahetasid lühikese lepitava suudluse.

„Nädala pärast on kihlused!“ teatas Liida kindlalt. „Aga omavahel pühitseme seda juba täna.“

Peremees helistas kella:

„Tooge lauale kõik parim, mis majas leidub — söögid, joogid, maiustused. Elts, Elts, kus sa oled?“

„Kas sul viimati kilk peas ei ole?“ küsis vanaproua Bergmann, kes ikka veel ei suutnud Liida lühikesest ülestunnistusest toibuda. Niisugusel juhul oleks vaja tütrega teisiti rääkida... Kuid Bergmann suudles naist laubale ja ütles: „Jäta oma kilgid, mammakene!“ Ta läks kärmel sammul telefoni juurde ning hakkas külalisi kutsuma, paludes neid nädala pärast kihluspeole ilmuda ja mitte unustada, et temal, Bergmannil, on üksainus tütar mehele panna.

Ta oli endaga rahul. Väimees meeldis talle oma pahekestest hoolimata. Ja Bergmann otsustas lüüa kaks kärbest korraga — siduda teda Liida külge avalikult, kihluse teel ja kindlustada oma mõjuga noormehe karjäär teatud ringkonnis. Sellega ta alustas otsekohe, minutitki kaotamata.

Nii võis Tartus toimida ainult vana Bergmanni taoline mees. Seda võimaldas talle kogu ta elulugu. Juba enne 1905. aastat oli ta sotsiaaldemokraatlik tegelane, toimetades ajalehte, mis hiljem tsaarivõimude poolt suleti. Siis oli ta lihtne ametnik, tegi omal jõul läbi küpsuseksamid keskkoolis. Pärast seda õppis ülikoolis juurat ja sai viimaks advokaadiks. Advokaadina kaitses ta peamiselt töölisi nende palganõudmistes ja muudes seda laadi asjades. Ta koostas pankade põhikirju, oli riigikogu liige — sotsiaaldemokraatliku partei üks vanemaid liidreid. Temast räägiti, et ta on „*self made man*“ — end omal jõul ülestöötanud inimene, ja „hea onu“, kes vahel toetab

kehvi pahempoolselt meelestatud üliõpilasi, andes neile žiirosid ja lunastades nende veksleid välja. Kuid igal pool pidas ta silmas oma partei huve. Maja, milles ta elas, oli naiseisa pärandus, nagu üks keskmise suurusega talugi, mille pealt ta hoidus liiga kõrget renti nõudmast.

Jah, millisel teisel sotside liidril oli veel nii puhas elulugu nagu temal? Just selle soliidsuse tõttu võis ta endale lubada mõnd väiksemat üleastumist seltskondliku läbikäimise väliseist reegleist. Tänagi helistas ta kõik oma tuttavad läbi, rääkides nendega üleannetul toonil, tehes teatavaks rõõmsa uudise. Tema austajad leidsid, et see sobib talle ja teeb teda veelgi sümpaatsemaks.

Noored aga trööstisid vanaprouat ja ületasid nõnda järk-järgult ka omavahelise tüli.

8

Endel Urbson oli kutsutud tutvumisõhtule üliõpilasseltsi „Ideaal", mis kandis „vaimuaristokraatide liiga" hüüdnime. Ta jõudis varakult kohale ja võttis vähese mööbliga sisustatud avaras saalis akna all istet.

Tuli majaema, lopsaka kasvuga, mõnusa altohäälega naisüliõpilane, ja teatas, et tänase külalisõhtu kavas on stud. phil. Siim Rahnu kõne teemal „Üliõpilaste vaimsed huvid ja kaasaja sotsiaalsed probleemid". Kõne alguseni jäi veel pool tundi, mis täideti klaveripaladega. Ent kogu aeg kolisesid saalis toolid, suured mustad toolid kõrgete seljatugedega. Võttis aega, kuni kuuskümmend viis noort inimest enam-vähem rahulikult istuma jäid. Kihin ja sumin ei saanudki päriselt vaibuda, sest vahepeal tõusti jälle, mindi teistesse ruumidesse, tassiti toole juurde ja õiendati niisama.

Seltsi kasutada oli kolm tuba — saal, kus toimusid suuremad koosviibimised, „mängupõrgu", kus istusid maletajad ja kaardilööjad, ja — raamatukogu. Viimases käidi peamiselt juttu ajamas, sest raamatute tagavara ise oli väike. See oli ühtlasi ka juhatuse tuba.

Siim Rahnu ilmus kohale, nagu komme nõudis — akadeemilise veerandiga. Temaga koos tulid Rein Kandur ja Peeter Liiv, kõik kolm tip-top riides ja tõsiste nägudega.

Siimu tervitati jalgade sahinaga nagu auditooriumi astuvat õppejõudu. Siim lõi silmad maha. Ta ei suutnud kuidagi alla suruda naeratust, mis kui tagasihoidlikkuse märk kutsus esile veel kõvema sahina.

Hulk tähelepanelikke nägusid pöördus kõneleja poole täis ootust, kriitikat ja uudishimu. Siin oli vanu, staažiga „Ideaali" liikmeid, kes ühtlasi kuulusid ka Sotsialistlikku Liitu ja pidasid end sotsiaalsete probleemide alal asjatundjaiks. Oli kutsutud ka noori, esimese aasta tudengeid, et vaadata, kas neid sobib liikmeks värvata.

Siimu pilk otsis kuulajate seast Õunapi vägevat lõuga. Puudub? Kuid ta on „Ideaali" liige, ja tänaõhtuse programmi vastu peaks ta ju huvi tundma.

Võistleja puudumine tekitas temas kerget ärevust. Ning ta ei vaadanud enam kellelegi otsa.

„Lugupeetud kuulajad!" algas ta ühe käega taskust pabereid võttes ja teisega juuksetukka tagasi pildudes. „Meile räägitakse, et tänapäeva noorsugu on mandunud, et tänapäeva noorsugu ei oma vaimseid huvisid ega kõrgemaid ideaale . . ."

Niisugust kriitikat oli ajakirjanduses noorsoo arvel tõesti tehtud. Siim Rahnu asus seda nüüd fraas fraasi järel ümber lükkama. „Kes teeb säärast kriitikakära?" küsis ta. Ja vastas, et seda teevad just need ametlikud ringkonnad, kelle huvides on noorsoole ära keelata iseseisev mõtlemine. Ta tõestas, et need härrad peavad silmas vaid kuldset noorust ja tahavad, et nende lapsed õpiksid sotsiaalseid probleeme lahendama härrade viisil. Kuid niisugune noorsugu ei väärigi noorsoo nimetust, sest et tal noortele omased probleemid puuduvad. „Ta ei tegele elukutse valikuga — sellega tegeleb tema korporatsioon. Ta ei tegele maailmavaateliste küsimustega — sellega tegelesid tema esivanemad! . . ." Siinkohal tekkis jalgade sahin, mis näitas, et kõne hakkab meeldima. „Vaimuaristokraatide liigas" korporante ei sallitud ja iga nende aadressil lausutud torge võeti soojalt vastu.

Kõneleja peatus mõnel teoorial kriiside kohta, lükkas need ümber kui ebaõiged ja läks siis ääri-veeri sotsialismi teooria juurde.

Nüüd tuli väljenduda sihikindlalt, kuid ettevaatlikult,

et keegi ei saaks sõnasabast kinni hakata ja su esinemist avalikuks „kommunismi propagandaks“ nimetada. Läbi lillede ütlemise oskus oli üldiselt levinud. Sel alal oli ka Siimul oma väljakujunenud leksikon, mis ühtis üldiste traditsioonidega. Kõnemehed teadsid, et Nõukogude Liidust midagi head rääkida ei tohi, aga sotsialismist kui teooriast võis siiski rääkida pooldavalt. Kodanliku Eesti valitsust kritiseerida ei tohi, kuid kodanliku korra üldistest pahedest võib heietada nii palju kui süda soovib. Polnud võimalik ära keelata ka piltlikku ütlemisviisi, kus „mõningaid ametlikke ringkondi“ puudutati või „Toompea tornidest“ irooniliselt juttu tehti.

Rein kuulas pingsa tähelepanuga. Ei saanud esinejat laita! Ta kiskus kaasa. Aga siis, kui Siim hakkas rääkima ajakirjast ja selle väljavaadetest, tõusis põnevus haripunkti. Jutt ajakirjast äratas paljudes isiklikku huvi. Sest kes ei tahtnud trükis avaldatud olla!

Tulevane toimetaja võttis üldise elevuse saatel mapist välja kaanekujunduse — „Vaimsed Huvid, edumeelse üliõpilaskonna eest võitleja“. Kaanel oli puugravüür väikese tõrvikuga, mida hoidis tugev käsi. Joonis lasti kuulajate seas ringi käia. See meeldis paljudele. Ent oli ka neid, kes arvasid, et selline ilmselt töömehe, nimelt sepa käsi annaks ajakirjale liiga palju „punase propaganda maiku“. Oli ju ajakiri mõeldud intelligentsi jaoks. Teised vaidlesid vastu, kinnitades: „Ka intelligents peab olema tugev, rahvalähedane ja demokraatlik.“

Vaidluste ajal tekkis Siimule ootamatult käre opositsioon. Kõigepealt nihutas end esile Joonas Varmut, kelle nägu oli vahepeal veel sapisemaks muutunud kui ennist Õunapiga vesteldes.

„Meie oleme väike rahvas, me asume lääne ja ida vahel,“ ütles ta pühalikult. „Ja meil peab olema oma mentaliteet, mis ei tohi olla mõjutatud ei läänest ega idast. Paistab aga, et kaasvõitleja Rahnu piilub salaja üle okastraadi suure idanaabri poole!“

Tõusis häälte sumin. Mõned turtsusid naerda, teised ruttasid tegema mitmesuguseid märkusi, nagu oleksid nad selleks ammugi juhust oodanud. Varmut ise kinnitas, et punaste maal valitsevat kaos ja nälg.

„Mis teate teie Nõukogude Liidust?“ küsis temalt Peeter Liiv järsku püsti karates.

Varmut laotas käsi:

„Kõik teavad.“

„Kas olete ise seal käinud?“ ei jätnud Peeter teda rahule.

Varmut küsis vastu:

„Kas teie olete käinud?“

„Ei ole, ja sellepärast ma ka ei räägi. Aga korporatsioonis „Mehemeel“ olen käinud ja sellest räägin!“

„Mis on siin „Mehemeelega“ tegemist?“ nõudis Urbson akna juurest. Ta oli erutatud ja tahtis kõike teada.

Peetri tõmmu nägu muutus vihast punaseks. Ta hakkas kõnelema kõrgel tenorihäälel, väga kiiresti ning ägedalt, tõendades, et „Mehemeel“ on tagurlaste pesa, kus levitatakse kõige mustemat laimu demokraatia pooldajate kohta. Ta ei jätnud ka Varmutit isiklikult puutumata.

„Enne kui te karsklaseks hakkasite, olite te „Mehemeele“ korporant, kaasvõitleja Varmut! Jõite viina ja õlut. Teil on seal veel praegugi vanu joomakaaslasi ja sõpru. Te käite seal fašistlikku kirjandust lugemas ja sealt olete teie ka saanud oma informatsiooni Nõukogude Liidu kohta.“ Peeter tõmbas hinge. „Kas on kõigile arusaadav?“

„Jätkub!“ vastati talle.

„Tähendab, ka teie olete neid brošüüre lugenud?“ püüdis äkilisest rünnakust rabatud Varmut teda oma kambameheks teha.

Kuulajad tahtsid teada, mis tähendavad „need brošüürid“. Peeter oli valmis seletama.

„Nõndanimetatud Vabadussõjalaste Liidu väljaanded,“ algas ta, lõi aga siis põlastavalt käega nagu mõista andes, et sellest ei tasu pikemalt rääkidagi.

„Mis on Vabadussõjalaste Liit?“ hüüti saalist.

Taga paremaks! Mõned ei teadnud ka seda. Kuid koosoleku juhataja ruttas kaasvõitlejaid korrale kutsuma:

„Mitte poliitikast rääkida! Meie asi on teadus,“ hoiatas ta. Kord nõudis, et üliõpilasi tuli poliitikast eemale hoida. Juhataja seletas kuulajaile ise ära, et „Venemaa vastu peetud sõjast vabatahtlikult osavõtjad on asutanud oma liidu, ja see ongi Vabadussõjalaste Liit“.

„Kas see on tagurlik?“ kõlas veel üks usutlev naisehääl tagaseinast.

„Jah, see on kõige tagurlikum, mis Eestis olemas on,“ vastas Peeter kähku. Ta ei oodanud nii süütuid küsimusi. „See on avalik fašistlik organisatsioon — vapsid.“

„Aa! Vapsid — teame küll... Isamaa päästjad. Nuiamehed.“

Varmuti sõber Ohak tõusis nüüd püsti. Ta teadis, et „vaimuaristokraadid“ vihkavad korporante rohkem kui vapse. Viimastest polnud neil päris selget pilti. Paljudki suhtusid vapsidesse üleolevalt nagu mistahes poliitilisse voolu. Kuid korporante tunti ja nendega tülitseti. Korporante peeti siin rahainimesteks ja võimuinimesteks, kellele vastandati teaduseinimene. „Ideaali“ auahnus oli alati olnud teaduse lippu kõrgel hoida.

„Jätame vapsid ja igasugused usulahud,“ alustas Ohak. „Ka korporatsioonid ja karskuse programm on kõrvaline küsimus. Kuid kaasvõitleja Varmutil on õigus, tuhat korda õigus, et meie peame nii lääne kui ida suhtes olema o b j e k t i i v s e d...“ Ta pidas pausi, et mingi tähtsama väitega jätkata. Kuid siis kõlas rahulik ja õrn vahelehüüe:

„Miks sa siis objektiivne ei ole?“

„Kohe seletan...“

Ebakohane vastus tekitas naeru.

„Ma ei saa rääkida, kui segatakse!“ hüüdis esineja nördinult.

„Nüüd läheb perekonnatüliks,“ arvasid mõned, sest küsija oli Liine Ohak, Haraldi õde. Üldisele lõbusale tujule ei pidanud aga Harald ise vastu.

„Ah, naised ei saa millestki aru!“ hüüatas ta ja läks oma jutuga segi.

Liine naeratas. See oli paksupõseline, iseteadva ilmega tüdruk; ta istus teises reas ja joonistas märkmikku põlvel hoides ajaviiteks koosolijate profiile. Liine jumekas nägu, üksik juukselokk, mis just nagu väljakutsuvalt parema kulmu kohale oli keeratud, ja pruuniga ääristatud hall sametjakk — kõik see tõstis esile tema värskust. Ka naeratuses oli rohkem loomulikku stiilitunnet kui pilget. Ta ei lasknud end kihinast-kahinast eksitada, vaid joonistas täie mõnuga edasi. Ta oli juba tabanud Peetri

profiili, suurendades tema nina ja avades ta suu, et oraatorile ägedamat ilmet anda. Ta oli tabanud ka Varmuti kibeda muige ja Siim Rahnu juuksekahlud, ning asus joonistama „Ideaali" majaema kukalt.

Harald lõpetas kiiresti, lõi käega ja kadus teise tuppa.

Sõnavõtud kaldusid teemast kõrvale. Endel Urbson tuli välja oma küsimusega — mis oleks juhtunud, kui ristiriüütlid poleks vallutanud Eestit ja kui Töörahva Kommuun 1919. aastal oleks jõusse jäänud.

Talle vastati, et see on ebareaalne küsimus. Tagareast tuli nähtavale Irma Olvik, kes soovitas ka ebareaalseid küsimusi mitte põlata, sest need aitavad vahel reaalsetele valgust heita. Vaidlused jätkusid. Vanad „Ideaali" tuusad rääkisid pikalt ja laialt küll suurriikidest, küll majanduskriisist, küll väikerahvaste saatusest ja revolutsioonidest, püüdes nooremaid õpetada ja üldse oma teadmistega hiilata; nad tsiteerisid läbisegi Machiavellit, Bebelit, Smithi, Marxi, Plehhanovit, Le Boni, Spenglerit ja muid kuulsaid nimesid. Vaidlustes vähem vilunuil läks sellest pea segi. Seda eruditsiooniparaadi kuulates meenus Irmale Eerika, kellele „ühest niisugusest" kõnest jätkus „eluks ajaks". Siiski püüdis Irma esinejate mõttekäike jälgida.

Lõpu poole võttis Rein sõna.

Ta ütles, et tänapäeva sotsiaalsed probleemid, olgu need millised tahes, on ikkagi asetatud nõnda, et sa pead seisukoha võtma kas sotsialismi poolt või tema vastu. „Mõned kaasvõitlejad tõstsid siin küsimuse: kui oleks ajalugu teistsugune olnud, mis oleks siis olnud? Noh, võib olla, et meie siis praegu siin ei istuks ja neid küsimusi ei arutaks." Ta lausus seda kerge irooniaga Urbsoni poole vaadates. Viimane tundis end ebamugavasti ja oli hinge põhjas solvunud. Mitte nõnda ei tohiks üks ajaloo üliõpilane teisele kallale tungida. Nagu oleks tema see kõige targem mees maailmas!

Rein ise oli palju rohkem erutatud ja ärevil, kuid püüdis seda kõigest jõust varjata. Ja mida enam ta end rahulikuks sundis, seda üleolevam ta näis. „Mis arvata kaasvõitlejate Varmuti ja Peeter Liivi tülist?" küsis ta. „Lubage tähendada, et ükski siinolijaist pole vist käi-

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

nud Nõukogude Liidus. Ja mis puutub informatsioonisse, ei saa me seda kuidagi pidada küllaldaseks. Olen ise lugenud nii palju üksteisele risti vastukäivaid teateid selle maa kohta, et kui ma kõiki neid usuksin, oleksin püsti hull või täielik idioot."

Ta võttis bloknoodi ja hakkas ette lugema, mis üks või teine eesti ajaleht oma ühes või teises numbris Nõukogude Liidu kohta on ütelnud. Juba kodusõja päevil väideti, et punane Venemaa ei pidavat vastu kahte kuudki. Ent nüüd on ta ligi 15 aastat vastu pidanud, ja mitte ainult vastu pidanud, vaid ka jõudsalt arenenud... Rein esitas terve tosina läbikukkunud ennustusi ja lõpetas: „Mis siit järgneb? Kes soovib, võib arutada, mis oleks juhtunud, kui ajalugu oleks teistsugune olnud, kui ta on. Aga minu arvates on õigem tänapäeva sotsiaalsete probleemide kohta teha järeldusi selle alusel, missugune oli ajalugu tegelikult ja mis ta on praegu..."

Liine Ohaka blokilehele olid ilmunud Reinu lokid, sirge laup ja üksainus suur kullisilm. Šarž jäigi pooleli, sest Liine unustas joonistamise, andudes kuulamisele. Reinu sõnavõtus oli midagi uut, milles ei puudunud ka oma häiriv moment. Mingisugune noor poisivolask asub äkki ümber lükkama tuntud tõdesid. Sotsialism olevat ainuke reaalne elujõuline süsteem maailmas!? Veiderdaja! Liine ise arvas, et sotsialism on oma aja ära elanud, nagu iga teine sümpaatne utoopia. Ta oli peale oma isa veel mõne professoriga arutlenud. Nad ütlesid, et sotsialism on Venemaal läbi kukkunud... Ja Liine hakkas endamisi meenutama, millega üks või teine seda oli põhjendanud.

Ta pidi aga endale tunnistama, et ta pole tõesti asja üle kunagi nii igakülgselt järele mõtelnud nagu see... mitte kunagi nii piinliku loogikaga küsimusele lähenenud... ja pealegi pole tal oma märkmikku mitmeaastaste tähelepanekutega nagu seliel...

„Kes see noormees on?" küsiti üksteiselt.

„Näha, et kommunist."

„No-jaa — aga pagana põhjalik mees. Hullem kui mõni professor..."

Reinu esinemine tekitas ühtedes hämmastust, teistes segast, keeletut protesti. Kuid keegi ei saanud tema poolt ettetoodud fakte otsekohe ümber lükata. Hetkeks tekkis

vaikus. Ja enne kui keegi sai sõna haarata, võttis majaema võimu enda kätte. Ta tuletas austatud koosolekule meelde, et täna on külalisõhtu ja vaja on mõtelda ka seltskondlikule osale. Mokaotsast tänas ta „külakosti toojaid värskete ja sisukate ettekannete eest", naeratas ja kutsus tantsule. Tema sõnu saatis jalgade sahin. Mis parata! Enamik nähtavasti soovis tantsida.

Vaidlejad, kelle arv juba väheseks jäänud, juhatati raamatukoguruumi. Saalis aga nihutati toolid seina äärde, et tants ja laul võiksid alata.

Irma oli rahutu. Kuigi ta vaielda tahtis, ei läinud ta raamatukogusse. Urbson peatas teda. Oma esimest ülikoolipäeva meenutades tantsisid nad paar valssi ja jäid siis istuma. Irma tuju ei olnud lõbus. Tänane koosolek pani temas helisema veel ühe varjatud keele. Siin need inimesed istuvad ja arutlevad — vaidlevad sotsiaalsete probleemide üle. Aga tema, Irma Olvik, on oma sotsiaalselt seisundilt kõigist nendest allpool. Ta tuli küll ülikooli, kuid ... see pole tema jaoks! Ja Irmale näis, et iga teine on kuidagi kindlustatud ja eelistatud olukorras, võrreldes temaga.

Endel oli jõudnud seisukohale: „Emb-kumb, kas kapitalism ja kriisid, või sotsialism ilma kriisideta. Las igaüks valib endale ideaali!"

„Ideaaliks kõlbab sotsialism kõikidele," arvas Irma. „Võib-olla isegi sotsialismi vastastele. Aga ... mis siis, kui ta tõesti ainult ideaaliks kõlbab?"

Endel tunnistas teda kaua. Mis selle tüdrukuga oli juhtunud? „Esimesel päeval te käitusite nii, nagu poleks teie jaoks teostamatuid ideaale olemaski," meenutas ta.

„Jah ... Siis ma olin veel terve. Nüüd olen juba nakatatud."

Irma ei saanud oma muret pihtida. Põhjus oli tema arust liiga lihtlabane. Kas ta jaksab võidelda lohega, mida siin Tartus nimetati heaks seltskonnaks. Irma ei osanud seda takistust ülikooli tulles ette näha. Ta oli unistanud üksiklase elust. Aga juba ta nägi, et seltskond võtab seisukoha ka „üksiklaste" suhtes. Jah, seltskonna hoiak on võimas tegur. See võib sulle kõik teed avada või kõik teed sulgeda. Irmal olid juba omad vastuolud ja ta ei mõistnud, kust need tekkisid.

Sind tutvustatakse, sa ajad paar sõna juttu ja tunned, et kõik on vastukarva. Saad aru, et su välimus, hääl, mõtted, kombed, käitumine — kõik see ärritab neid omavahel nii lahkesti naeratavaid preilikesi ja härrakesi, ajab neid isegi vihale. Irma oli seda kogenud oma külaskäikudel naisüliõpilasseltsidesse ja -korporatsioonidesse.

Eile õhtul tutvus ta „Flores Patriae“ ühe ilusama õie — Milvi Paabuga, kes kurtis „hingelise kriisi“ üle.

„Mul ei ole usku, ma ei armasta inimesi,“ rääkis ta Irmale. „Ja ometi tahaksin olla hea. Mõnigi kadestab mind. Mul olevat kõik — ma olevat ilus, rikas, andekas ja lõbus. Kuid ma olen oma sisemas nii vaene ja üksik, sest ma ei mõista elu... Meil räägitakse tänapäeval majanduskriisist, aga mul on hingeline kriis, pankrot südames...“

Irma oli pihtimusele vastanud, et nii peabki olema. Seni kui elus pole eesmärki, mille eest võiks surra, ei ole ka õiget mõtet elada. Talle ei meeldinud Milvi suurilmalik blaseerumus.

„Ideaalis“, siin tundis Irma end pisut kodusemana. Mõned tulid juttu ajama ja rääkisid viimastest kirjanduslikest uudistest. Keegi tsiteeris Antsoni epigrammi „Tartu ülikool“:

„Üks magistritöö Lapi ööst,
teine väitekiri setu vööst
on võrratuks tunnistuseks
Tartu ülikooli teaduslikust tööst.“

Nad võtsid kergelt oma õnnestumisi ja ka ebaõnnestumisi. Tegid nalja oma seltsi ja kaasvõitlejate ning isegi ülikooli üle.

Selle tooni vastu polnud Irmal midagi. Paaril korral anti talle ka märku: kandideerigu nende seltsi liikmeks. Enamik aga hoidus kindlalt eemale sel ligipääsematul ilmel, mida Irma juba tundis.

Endel äratas „vaimuaristokraatide“ hulgas palju suuremat poolehoidu. Temaga lepiti kokku, et ta tingimata juba järgmisel korral tuleb uuesti külla. Lubati ka huvitavamat kava. Endel muigas. „Ja mis siis tänasel kaval viga oli?“ küsis ta.

„Ah, teate, kommunismi probleem on ajast ja arust.“

„Ma hindan seda Rein Kandurit. Ainult et liiga pealetükkiv oma tarkusega. Kuidas teie arvate?“ pöördus Endel Irma poole.

Irma naeris. Tal olid Reinu suhtes oma seisukohad. „Loogikat on tal mitme mehe eest. Aga hellitatud on ta ka...“ Irma arvas, et Rein teab veel liiga vähe eluraskustest. „Kuid teile andis ta hästi pihta!“

„Just seda tegi ta rumalasti. Teie sõnavõttu oleks ta pidanud karikeerima.“

„See oli isegi karikatuurne küllalt,“ lõi Irma käega.

Raamatukoguruumis, kuhu esinejad olid kutsutud, ümbritseti neid külalislahkusega. Siim andis teistele seletusi ajakirja kohta ja sirvis seltsi fotoalbumit. See ei avaldanud temasse head mõju. Esimene nägu, mis talle vastu vaatas, oli tuntud tegelane. „„Ideaali“ asutaja liige, vilistlane prof. dr. Ignat Palupera,“ oli foto alla kirjutatud. Samasse oli keegi pliiatsiga juurde kritseldanud: „Ikka nooruslik, ikka meiega.“

Siim krimpsutas nägu.

Ka Rein heitis pilgu Palupera noorusea pildile, tema käsipõsakil poosile, tähtsa näo edevale ilmele, kunstnikulipsule lõua all ja krüsanteemile rinnas. „Kui tüüpilised jooned!“ ütles ta peaaegu imestades ja lisas sosinal: „Klassikaline pudrupea.“

Siimus äratas pilt palju sügavamaid tundeid. Kaks aastat tagasi olid Paluperale näppu sattunud mõned tema luuletused. Üks neist algas sõnadega:

„Sadamas kääksuvad kraanad,
kastid hõõruvad selga.“

Viimane rida riimus väljendusega „miski ei ole meil selge“. Selle riimi pärast läks Siim esimest korda Paluperaga tülli. Nüüdki muutus ta sellele mõeldes pahuraks ja tal hakkas igav. Ta jälgis, kuidas Rein „vaimuaristokraatidega“ vestles, õhetav nägu tõsine ja käed kõvasti ametis. Rein sõlmis tutvusi ja määras kohtamisi, otsides nähtavasti kontakti Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu vanade tegelastega.

„Järjekindel mees,“ mõtles Siim. „Hoolitseb vist isegi

minu populariseerimise eest? Olen ju tema väljavalitud kandidaat...“ Temas tekkis mingi tõrges huvi. Kuid ta ei suutnud kaasa rääkida. Ta sirvis uuesti albumit, ja kui Rein jälle tema kõrvale istus, näitas ta talle Ervin Õunapi portreed.

„Ilulugeja!“ sosistas Rein.

Siim küsis temalt varjamata irooniaga hääles: „Kas oleks mõtet kuuluda sellesse seltskonda?“

Rein naeratas kohmetult ja vaatas maha. Milleks niisugune küsimus siin „Ideaali“ liikmete juuresolekul? Keegi neile seda ettepanekut ju ei teinud.

Peeter tantsis tüdrukutega. Temale küll tehti ettepanek astuda „Ideaali“ liikmeks ja poiss lubas põhjalikult järele kaaluda. Kuid miski ei klappinud ka temal, nii et ta terveks õhtuks ei tahtnud jääda. Varsti läksidki nad kolmekesi koos minema.

Trepil jõudsid neile järele Irma ja Urbson. Liine Ohak tuli kätt suruma ja tänas ettekande eest.

„Ei ole ammu enam midagi nii tüsedat kuulnud — nagu värske tuulepuhang...“ rääkis ta lahkelt ning tema lopsakad huuled tõmbusid naeratades täiesti sirgu. Liinest hõljus kerget parfüümi, ta käsi oli pehme ja soe ning hääl intiimselt rõõmus. „Ohtlik tüüp!“ mõtles Siim. Ta ei osanud muud vastata kui „tänan, preili!“ ja teised kergitasid mütse.

Liine nähtavasti muud ei oodanudki.

Rein saatis Irma koju. Järk-järgult võttis nende jutt asjalikuma pöörde.

„Teie olite ainuke naine, kes täna esines,“ ütles Rein viimaks. „Ja mis sellest, et mitte kõige paremini? Mõni targem mees ja vilunud oraator ajas veel palju segasemat juttu!“

Irma polnud säärase okkalise komplimendiga rahul. Ta ütles, et Rein oma majandusteadusega on südametu olevus ning käsitleb inimesi nagu matemaatikud algebras abc-d. Kõik on tal surnud skeem ja seaduspärasus, aga inimeste tõelised kannatused ja rahva viletsus ei huvita teda. See oli Reinule liig. Ta nimetas Irmat väikekodanlaseks. „Just nõnda räägivad väikekodanlased — nagu oleks teadus rahva viletsustes süüdi!...“

„Ma ei ütle, et teadus oleks süüdi, aga teie olete süüdi teaduse seletamises.“

Nad jalutasid veel ja veel kord ümber kvartali, sest kumbki ei tahtnud teisele järele anda. Ja kui nad lõpuks Irma õueväraval iahkusid, tegi Rein ettepaneku järgmisel õhtul kinno minna. Irma kavatses öelda midagi teravat, kuid Rein jõudis ette. „Tulge, lähme ja lõbutseme nagu kaks väikekodanlast!“ Ta muhelevasse näkku vaadates puhkes Irmagi naerma. „Olgu!“ hüüdis ta ning lisas kohe: „Mu perenaine ootab!“, näitas valgustatud akende poole ja tõttas minema.

9

Loomaarsti-teaduskonnas, mis asus üle jõe, olid sel aastal kõik ruumid värskelt remonditud ja lõhnasid veel värvi järgi. Piimanduselaboratoorium, hobusetallid, veistehaiguste kliinik otse särasid puhtusest. Kuid juba esimestel päevadel miski segas õppetööd. Töölised ja teenijad olid ärevil. Õppejõududest märkas seda kõige enne dotsent Vaidla. Tema juurde loomakliiniku õuele tulid ühel päeval tallimehed ja seletasid ägedalt:

„Teie olete ülikooli nõukogu liige, teile me esitame oma kaebused.“

„Asi seisab selles, et majandusülem . . .“

„Vähe sellest, et ta õiget remonti ei teinud. Kõlbliku materjali laskis ta ära vedada ühe oma sõbramehe hoovi . . .“

„Ja nüüd on see härra tööliste vastu nõudmise tõstnud — m e i e olevat ehitusmaterjali ära varastanud!“

„Endal linnas kolm maja! Need kõik laskis ta suvel ülikooli hoonete kõrvalt remontida. Et ta kärvaks, see kuldhammastega krokodill!“

„Vaadake, härra Vaidla, mihukesest materjalist on tehtud meie uued tallipõrandad ja vaheseinad. Panin suvel remondi ajal kõrvale. Näete, läbi mäda!“

Ja tallimees hakkas oma tugevate näppude vahel lauatükki murendama.

Vaidla sirutas käe:

„Andke siia! See tuleb alles hoida ... Ja teie väidate, et niisugune on kogu remont?“

Töölised kinnitasid, et niisugune ongi remont. Krohvitud, värviga üle tõmmatud, kuid seestpoolt mäda.

Dotsent Jaan Vaidla ei kuulunud nende hulka, kes esimesest sõnast usuvad seda, mis ette puhutakse. Ta kuulatas teraselt, vangutas pead ning kissitas oma niigi pilukil, terava vaatega silmi. Vaidlal oli õiglase inimese kuulsus. Teiselt poolt nimetati teda ka kiusupunniks. Öeldi, et kui Vaidla teaduskonna nõukogus millegagi pihta hakkab, siis ei jäta ta järele enne, kui tema õigus peale jääb. Nii või teisiti, ent käesoleval juhul polnud see halb kuulsus ...

Kogult lüheldane, nurklike õlgadega, liigutustes energiline ja järsk, ealt paar aastat üle neljakümne, kuid juba palja pealaega, mis nagu suur muhk tumedate juuste pärjast välja kasvas — niisugune oli dotsent Vaidla. Kliiniku töölised — tallimehed ja koristajad — suhtusid temasse nagu enam-vähem oma inimesesse. Olgu pealegi, et dotsent ja härra, aga asjaajamisel kõnetas ta neid lugupidavalt nagu mees, kes oskab teiste vaeva hinnata.

„Hea küll, minge oma töö juurde!“ soovitas Vaidla. Hetkel polnud tal mahti kindlaks teha muud kui seda, et nad olid kõik väga ärevil.

Ta võttis pehkinud lauatüki kaasa, palus otsida veel asitõendeid ja lubas ise uurida, kuidas lood on. Intriig ei meeldinud talle. Niipalju kui ta oma teaduskonna töölisi tundis, näis neil tõsi taga olevat. Ja niipalju kui ta tundis ülikooli majandusülemat härra Lihti, poleks midagi imestada, kui see mees osutuks vargaks.

Dotsent Vaidla pilgu ette kerkis Lihti soliidne kuju. See oli ligi kuuekümne-aastane, kuid hästi säilinud pikakasvuline, väikese ümmarguse kõhukesega vanamees. Elevandiluust kuradike, mis selle kõhukese kohal uuriketi küljes rippus, öeldi olevat amulett ja kujutavat mingit „hiina deemonit“ või buddhakest ... Lihtil oli valge kikkhabe, punased põsed, ninaotski roosatas veidi. Oma vanuse kohta veel päris nooruslik, käis ta sirgelt ja hoidis jalutuskeppi rohkem uhkuse pärast käevangus. Kui härra Liht naeratas, välkus ühes suunurgas kuldhammas.

Kui ta tervitas, vilkus sõrmes hinnaline sõrmus; seegi oli idamaine ja äratas naistes huvi... Jah, Liht oli peenutseja, edvistaja, naistekütt! Ta meeldis ka meestele. Alati armastusväärne ja heatujuline — miks mitte! Vähesed teadsid ta minevikku ja oskasid temasse suhtuda ettevaatusega.

Eelmisel koosolekul oli Liht hoobelnud oma nime eestistamisega, mis olevat tal väga hästi õnnestunud. Enne kirjutas ta „Licht", mis on saksakeelne sõna ja tähendab „valgus", aga nüüd kirjutab ta ilma c-ta — „Liht", mis on eestikeelne sõna ja sobib nimeks ülihästi, sest ta kutsub välja meeldivaid assotsiatsioone — „lihtne", „lihtmees", „rahvamees"... Härra Liht tegi koosolekul kõigile pidulikult teatavaks, kuidas tema nime nüüd tuleb kirjutada.

Vaidla meelest puudus sel mehel tegelikult igasugune lihtsus. Just vastupidi! Ülikoolis öeldi, et vanahärra Liht — see on „iga toll härrasmees". Mõned teadsid rääkida, et ta tsaariajal oli elanud Kaug-Idas, kus „töötas" apteekrina. Kena apteeker! Kõneldi, et tal apteek tõepoolest oli olnud, kuid et ta selles müütas hiinlastele oopiumi ja peale selle veel värvitud vaseliini — mitmesuguste kalliste rohtude pähe. Ta olevat isegi elava kaubaga kaubelnud — geišadega vist... Jaa, jaa, jaa! Kuskil memuaarides oli koguni kirjeldatud, kuidas saksa okupatsiooni ajal, 1918. aastal „Herr Licht", ühe Eesti linnakese linnapea, ajas juttu mingi okupatsioonivõimu esindajaga, kes temas kohe ära tundis endise „Bordellwirt'i" Kaug-Idast. Niisugune mees oli ta... Must kui tõkat! Aga ülikooli valitsus pani ta majandusülemaks, vist sellepärast, et tal olid maal talud ja linnas majad — oskab maiandada oma asju, eks siis ka ülikooli asju. Väga ilus põhjendus!

Selle mehe vastu midagi üritada pole kerge. Kuid Jaan Vaidla oli teaduskonna poolt valitud ülikooli nõukogu liikmeks ning tundis, et tema kohus on siin välja astuda. Mis oleks, kui esitada rektorile avaldus ja paluda asi võtta nõukogu järgmise koosoleku päevakorda?

Dotsent Vaidla ootas, millal kliiniline aeg lõpeb. See kestis loomaarsti-teaduskonnas varaseist hommikutundidest kuni kella üheni päeval, mil ümbruskonna elanikud

tulid oma neljajalgsete patsientidega loomapolikliinikusse. Tavaliselt toodi sel ajal Vaidla juurde vigastatud kapjadega hobuseid. Abiandmise kõrval pidi ta oma praktikantidele seletama ka haiguse põhjusi ja veterinaarortopeedia üldisi põhimõtteid.

Sel päeval esines paar huvitavat juhtumit. Vaidla unustas nende tõttu oma muud mured. Sepp-tehnik tagus vigastatud kabja jaoks tema instruktsioonide kohaselt uue hobuseraua. Praktikandid rautasid hobuse ära, ja ennäe imet — longanud kõrb kõndis minema kergelt nagu tantsides. Vaidla vaatas talle järele: ilus loom!

Teine juhtum oli pehme kabi, ja nimelt säärane, millest ta just oli kavatsenud ka agronoomia üliõpilastele oma hobusekasvatuse kursuses rääkida. Vaidla märkis andmed otsekohe taskuraamatusse.

Pärast seda oli tema töös kahetunnine „aken" — vaheaeg, mil ta tavaliselt lõunatas. Kuid täna ta lõunale ei läinud, vaid kuulas ära kõik, mis talle remondi asjus räägiti. Kui uurida, siis uurida põhjalikult! Tegemist ei ole poisikestega, vaid suurte autoriteetidega — majandusülem, rektor, ülikooli nõukogu, ülikooli valitsus...

Tööpäeva lõpul võttis ta redeli ja ronis õppesepikoja katusele. Ka seda oli suvel remonditud. Taskunoaga kraapides leidis ta peagi, et katus oli vanast plekist, täis augukesi ja roostes. Kõik see oli pealt kinni kititud ja üle värvitud, nii et paaril esimesel kuul polnud vihma läbilaskmist karta. „Kavalasti tehtud," mõtles Vaidla ja ta lõug hakkas värisema. Tallipõrandaid revideerides leidis ta, et hobused võivad need mõne nädalaga puruks sõtkuda ning oma jalad ära väänata. Tallides oli pidevalt ravil mõnikümmend hobust. Ega neid ometi luumurrete näitlikuks demonstreerimiseks siia toodud! Midagi hullemat välja mõelda on juba võimatu! Talle öeldi, et leidub siiski veel midagi hullemat. Piimanduselaboratooriumi vahesein ja isegi ahi olevat tehtud vanadest tallipõranda telliskividest. Vaidla muutus lõbusaks. „Aga see lõhnab ju?..." küsis ta.

„Lõhnabki," kinnitasid töölised. „Kogu see värk haiseb ja on mäda."

„Mis värk?" küsis dotsent nüüd äkki rangelt. „Kas ülikool või? Ärge liialdage. Seal on ka terveid..."

Ülikooli ta armastas. Siin oskas Vaidla haigete ja tervete vahel vahet teha. Kuid laboratoorium — issand hoidku! Vaidla lõi käsi kokku: „Vähe sellest, et lõhnab, — see mõjutab ju katsete tulemusi!“

Nii toorelt irvitada teadusliku töö üle, mis toimus ülikoolis, — seda võis tõepoolest ainult südametunnistuseta „kuldhammastega krokodill“... Ja ometi oli ka Liht ise akadeemilise haridusega inimene — eriala poolest farmatseut. Sellest oli Vaidlal kõige raskem aru saada. Ta otsustas, et kirjutab oma avalduse ülikooli nõukogule juba täna valmis. Selle sõnastust planeerides astus ta kärmel sammul kodu poole.

Trepil jooksis talle vastu abikaasa Emma, kannikesevärvi silmad mahedas näosõõris imestusest pärani. „Mis teil seal täna lahti on?“ küsis ta. „Juba minu juurde tulid inimesed teatama, et Liht hakanud ära vedama ehitusmaterjale ühest hoovist, noh... kuskilt sealt, oma väimehe juurest, kuhu ta need suvel laskis viia... Paluti sulle ruttu edasi ütelda. Tahtsingi praegu sinu juurde joosta... Ja söömata oled sa ka! Ütle, Jaša, mis seal juhtus?“

Jaša naeris lühidalt.

„Ah nii on lood, et juba veavad ära? Oota natuke. Ma tulen kohe tagasi ja räägin sulle, aga nüüd vaja korraks sinna laoplatsile...“

Ja läinud ta oligi. Emma seisis veel tükk aega trepil, kehitas õlgu, lõi siis käega ja läks tagasi üles oma korterisse. Eks pärast kuule!

Emma oli kolmekümne-aastane täidlane, unistava näoilmega naine. Astunud peegli ette, võttis ta kübara peast ja mantli seljast. Ta liigutused olid aeglased ja sujuvad. Ta oli end ilmaaegu ehtinud. Mehe töökohta minnes pidi ju esinduslik välja nägema. Seda nõudis komme. Loomakliinikute juures leidus küllalt teraseid silmi, kes sind pealaest jalatallani üle vaatasid. Muidu armastas Emma ringi lipata palja päi ja palja sääri, olles uhke oma päevitusele. Nüüd aga oli ta koguni sukad jalga kiskunud ja oleks isegi huultele puna pannud, kui Jaša poleks tema huulepulka paari päeva eest aknast välja visanud. Emma tundis end mõnes suhtes rohkem Vaidla tütrena kui naisena.

„On end jälle üles kruvinud... On teine ärritatud ja sünge nagu... piksepilv... Uhh! Mis seal küll lahti on?“ arutles ta endamisi, võttis raamatu ja läks kööki. Tuleb Jašale söök kuumaks teha. Borš oli vahepeal juba jahtunud.

Ta tõstis kastruli elektripliidile, võttis raamatu kätte ja jäi valvama. Raamatulehti pööras ta kiiresti. See oli Axel Munthe „San Michele raamat“. Algul paistis väga huvitav, satiiriline ja sügav, kuid pärast läks — magedaks. Sellest raamatust räägiti praegu igal pool. Kõik professoriprouad küsisid üksteiselt: „Kas olete juba lugenud?“

Aga Emma tundis, et midagi jääb sisus puudu. Oleks tahtnud päris tõsist, päris kindla ideega raamatut... Miks nad ometi ei kirjuta sääraseid? Emma otsustas õhtul raamatut mehega arutada, sest ka Jaša oli seda lugenud ja tal on päris hea maitse...

Kuid Jaan Vaidla tuli koju näljasena ja erutatuna. Ta oli süvenenud oma soovidesse, oma muredesse, oma probleemidesse. Kahe suutäie vahel jutustas ta Emmale, mis oli juhtunud.

„Nüüd on põrgu lahti,“ rääkis ta. „Liht süüdistab meie töölisi ehitusmaterjalide varguses! Ise vedas ta need ära. Praegu aga veab ta neid jälle tagasi — kliinikute juurde. Sa kujuta ette, tal on isegi paber ülikooli valitsuselt, mille järgi tal olevat luba materjalide äravedamiseks! Tead sa, mis see tähendab? See tähendab, et ülikooli valitsus on tal niisama hästi kui peos ega keela talle mistahes pabereid! Sellest järgneb ka, et tal on meie tööliste seas oma agendid, kes talle täna otsekohe sõna pidid saatma, et tema varguselood üles võetakse. Jaa, jaa, jaa! Pane sa tähele — nüüd varustab ta end juba igasuguste dokumentidega, see vana rebane, see vana ahven, see kaaren, see...“

Emma pani raamatu lõplikult kõrvale ja püüdis abikaasa muredesse tungida. Ta luges viimaks ka läbi tema kirja rektorile, istudes kaua käsipõsakil laua ääres, pisikesed painduvad sõrmed surutud vaseläikelisse juuksepalmikusse, mis oli ümber pea keeratud nagu kroon. Emma püüdis mehele abiks olla ja avaldas oma arvamist

paari väljenduse kohta. „Muidu on kõik selge," kinnitas ta ja noogutas otsustavalt pead.

Dotsent Vaidla ootas kärsitusega, mis naine ütleb, tänas teda abi eest, mida ta tavaliselt ei teinud, võttis arvesse kaks tema märkust ja istus jälle kirjutuslaua taha. Ta kirjutas, tõusis püsti, kõndis mööda tuba, hõõrus käsi, naeris ja istus jälle. Vaidla käitus, nagu oleks talle kurivaim sisse pugenud.

„Säärane alatus ei pea karistamata jääma," ütles talle Emma, kes oli nii sündmusest kui kirjast küll pisut heidutatud, kuid mõistis asjade paratamatust. „Selles küsimuses olen ma valmis sind aitama niipalju kui suudan. Tahad sa masinakirja, tahad sa, ma kogun töölistelt andmeid või pean nõu juristidega?"

Vaidla vaatas naisele hajameelselt otsa. Ta ei kuulnudki kõike, mida teine ütles, kuid ta tajus naise aktiivsust ja see rõõmustas teda. Mitte alati polnud ta oma Emmale nii uhke kui täna. Emma oli tema arust vaikne omaette unistaja, kes mehe töö ja tegevuse vastu suurt huvi ei tundnud. Tal olid isesugused tujud, mida ta, olgu need kuitahes süütud, kõikide eest saladuses hoidis. See oli Jašale mõnikord meelehärmigi valmistanud. See tegi teda kiivaks. Tänaval vaadati tema Emmale järele nagu iludusele. Tal oli kerge hõljuv kõnnak, ta jumes oli midagi õrna ja värsket, mis köitis meeste tähelepanu. Ja kui siis naine kodus vaikides talitas või endassetõmbunult istus, tuli Jašale mõnikord mõte, et ta võiks kellestki teisest unistada. Praegusel hetkel sai ta aru, et oli naisele ülekohut teinud. Kuid selle üle pikemalt pead murdmata pöördus ta jälle oma avalduse juurde. Emma aga naeratas ja kadus toast.

Vaidla hindas ülikooli kui teadusetemplit, mis tuleb ärioperatsioonidest puhas hoida. Teadus ja äri ei sobi kokku! Ta ise oli hariduse omandanud suurte pingutustega ja mitme sugulase toetusel, kellele ta veel nüüdki võlgu maksis. Vaidla õppis Peterburis. Ta oli paar korda ka Lääne-Euroopas käinud. Oli näinud teadusega sahkerdamist välismaa suurtes ülikoolides, kus professorid assistentide kulul karjääri tegid ... See oli talle vastik. „Meie väikeses vabariigis seda ei juhtu!" oli ta mõtelnud. Kuid niisugust jämedat äriajamist teadusliku õppeasu-

tuse arvel, nagu see remont, nägi temagi oma elus esimest korda. Kahjuks ei ole õige, et Tartus aetakse asju ausamalt kui laias maailmas!

Jaan Vaidla ohkas.

„Pole midagi ütelda, semester algab ebamugavalt," lausus Emma uksest sisse tulles. Ta oli vahepeal valmis pannud tassikese kohvi. „Joo, Jaša, vahest läheb pea selgemaks!"

Jaša tõstis tassi ühes alusega suu juurde ja rüüpas. Siis alles vastas ta:

„Ebamugavalt mulle? Naa!... Asi peab igatahes Lihti jaoks palju ebamugavama pöörde võtma!"

10

Läksid päevad ja nädalad. Irma oli enda arvates üliõpilaste elu juba päris põhjalikult tundma õppinud. Ta oli sooritanud oma esimese eksami — ladina keele — hindega „*maxime sufficit*", oli käinud seltsides ja korporatsioonides, — küllalt selleks, et kõigile neile käega lüüa. Tema jaoks ei sobinud ükski. Ta oli istunud ka Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu koosolekul, kus toimus palju tarku vaidlusi. Kuid mida rohkem ta niigi napp rahatagavara kokku kuivas, seda suurema luksusena näisid talle kõik need vaidlused. Eelkõige pidi ta leidma tööd, et ära elada. Ja siis ta alles vaatab, kas läheb veel kuskile vaidlema või mitte.

Tööotsimist oli Irma päevast päeva edasi lükanud, tehes taskuraamatusse märkmeid ja sorteerides aadresse. Ta oli nii palju kuulnud töötute ukse taha viskamistest, et pelgas ise seda teekonda alustada. Kuid saabus hommik, mil ta oli ka selleks küps.

Ühes väikeses restoranis üle jõe oli vaja nõudepesijat tööajaga õhtu kella neljast kuni kesköönì. Irma arvas, et see võimaldaks talle vabad hommikupooled loengute jaoks, ja ruttas kohale.

Restoranis, plekilise linaga laua ääres, kireva maastikumaali all jorutasid kaks maameest. Üks neist võttis taskust välja võidunud mängukaardid. Kabinetist, kardina varjust kostis kellegi itsitav naer. Irma ei hakanud pere-

meest siit otsimagi, vaid astus jälle tänavale. Paljajalgsed lapsed juhatasid ta koristamata hoovi kaudu restorani kööki, mis oli täis auru ja vürtside lõhna.

Paksuke kokk valges tanus askeldas kümmekonna kastruli juures, mis üksteise võidu podisesid.

„Nõudepesijaks?“ kordas kokk Irma sõnu, keerates tema poole oma higist leemendava näo. „E-ei, preili, pole vaja!“

Ta lõi oma mütsi peas viltu, heitis tütarlapsele põgusa pilgu ja talle selga pöörates hakkas uuesti askeldama.

Irma taganes ukse poole, kuid ei läinud kohe välja. Kui kokk jälle vaba minuti leidis, küsis tüdruk uuesti:

„Kuidas pole vaja? Alles üleeile oli koht saada, ma tean seda kindlasti.“ Eerika ema oli talle seda ütelnud.

Mees pani käed põlle alla ja pungitas keeleotsaga põske. „Kae!“ imestas ta, „kui te juba teate, siis ütlen teile: see koht koondati eile ära. Peremees tõmbab kokku. Ma pean nüüd ise nõusid pesema.“ Ta tonksas endale põidlaga vastu rinda, võttis pange ning läks solki välja viima. Irma väljus tema kannul.

„Saadana molkused!“ kirus kokk järsku ärritudes. „Homme-ülehomme panevad sellegi putka kinni. Ma jään siis naise ja viie lapsega tänavale. Pankrotti ajas oma äri, kaabakas! Mullu suvel pistis ta ise ühele oma suuremale majale tule otsa. See oli tal priskete rahade eest kindlustatud. Miljon või nii ... Maksti välja sendi pealt. Aga nahka enam ei päästnud. Sihuke sissekukkunud vana rebane!“

Ta valas solgi restist alla, sülitas ja ohkas:

„Oi jesses! Päris kahju teist, preili, ega teilgi kerge ole. Teie minge vana Mikstoni manu. Tal terve linn peos ... Minge, minge, — tema pool käivad kõik peenemad rahvas!“

Irma jättis nukralt naeratades hüvasti.

Samal päeval käis ta end veel kantseleitöödele pakkumas ühes ruumikas kontoris, kus ligi poolsada inimest järjekorda oodates istusid, trügisid ja närvitsesid. Läks tundi kolm, enne kui Irma kutsuti kabinetti, kus teda hakkasid usutlema kavala näoga paljaspäine härra ja paksult värvitud range daam.

„Kas tunnete kolme kohalikku keelt? Kas teil praktikat on? Millest teie vanemad elavad...?“

„Milleks teile kõik need üksikasjad, kui te praktikaga inimest otsite?“ imestas Irma. „Praktikat kontoritööde alal pole mul mingisugust.“

Daam raputas naeratades pead. „Vara teil, lapsuke, niisugust küsimust esitada! Küll me ise teame.“

Oli kella nelja aegu, kui Irma jälle tänavale astus. Ilm oli jahe. Puhus kuiv, tolmune tuul. Irma oli söömata ja külmetas. Kuid ta lisas sammu ja noomis end norutunde pärast. „Alles esimene päev lõunata ja juba pill lahti! Nii ei saa!“ Ta ei tahtnud enne puhata, kui on kõik aadressid läbi käinud. Ja ta otsiski Tähe tänava lõpust üles õpetaja, kes vajas kaheks kuuks asetäitjat. Irma ronis luitunud rohelise puumaja teisele korrale ja helistas. Uksekell tilises heledalt ja kaeblikult, nagu oleks tal igav. Avama tuli pisike kinnise näoga naine, kes paotas ust esialgu ainult sentimeetri võrra, taganes siis sammukese ja laskis Irma üle läve, kogu aeg teda umbusklikult silmitsedes. Tuba oli puhas ja pimestavalt valge. Heledad sinakad tapeedid, lumivalge voodikate ja laudlina. Valge kahhelkividest ahju ümber olid kuivama riputatud nöörile aetud õunaliistud, mis paistsid nagu suured latergused helmed. Raamatud riiulikesel olid ühtlaselt reas nagu sõdurid rivis.

Väike naine tundis end ilmselt ebamugavalt. Ta istus voodiservale ja toppis vaheliti pandud käsi hõlstivarrukaisse. Irmale tundus, et ta on õnnetu nagu inimene, keda segatakse mingi väga pühaliku toimingu juures.

„Eksitasin teid?“ küsis Irma tahtmatult. Nüüd muutus väike naine väga elavaks. Ta liigutas kordamööda kõiki esemeid toas, nagu koristaks ennegi korralikku ruumi, ja ütles, et pole põhjust vabandada, kuid tema on õnnetu, sest peab paariks kuuks haiglasse minema — vähki uurima, ja võib-olla ka lõikusele jääma. Ta jutukusehoog lõppes aga niisama järsku, nagu oli alanud. Väike naine jäi jälle tegevusetult istuma. Koolitööst ta rääkida ei tahtnud.

Ajanud Irmaga mõne sõna seltskondlikku juttu, teatas ta pelglikult, et tema asetäitja koht on küll välja kuulutatud, kuid ta hoiab seda tegelikult oma sõbrannale.

Nii lõppes seegi külaskäik kurvalt.

Nüüd jäi Irmal tasku veel üks aadress. Teises linnaosas elas keegi keskkooliõpilane, kes vajas ladina keele tunde. Masinlikult hakkas tüdruk sinnapoole liikuma.

Lai vaibaga kaetud trepp viis jõukasse korterisse. Irma juhiti võõrastetuppa, mis oli sisustatud punase plüüšmööbliga; parkett läikis ja peeglid särasid seintel. Selgus, et õpilane on haigestunud, kuid kärmas teenija ruttas siiski prouat kutsuma.

„Tulge paari nädala pärast," teatas peene soenguga hallijuukseline majaema lahkelt. „Siis vaatame. Pakkujaid on palju."

Irma läks koju vaevalt jalgu järele vedades. Oli juba õhtu. Tuledes linn sumises, reklaamid kiirgasid. Inimesed ruttasid kuhugi, paljud neist pidulikult ehitud. Tänavail kostis naeru, akendest kajas muusikat. Irma tajus seda nagu läbi udu.

Ta oli tülpinud, väsinud, muutunud ükskõikseks ja tuimaks. Kui ainult kiiremini koju jõuaks!

Irma tuppa pääses köögi kaudu. Köögis kees samovar ja korteriperenaine hõikas talle üle ukse: „Vesi on kuum, kas tahate teed teha?"

„Ei, aitäh, olen söönud ja joonud."

Ta ei tundnud enam nälga. Kuid tuba oli päeva jooksul võõraks jäänud. Irma toas rippus suur talvemaastik ehapunas sädeleva lumega ja nurgas ümmargusel laual oli vana, toruga grammofon. See oli pererahva koli. Imestades vaatas ta nüüd seda kõike. Aga kirjutuslaud oli õnneks päris korralik ja tool mugav.

Harjumuspäraselt istus tüdruk laua taha ja võttis raamatu ette. See oli kirjanduslike voolude kohta käiv teos, mis teda väga oli huvitanud. Irma lõi lahti pealkirja „XIX sajand", ja kohe ujus ridade vahelt esile hulk nägusid — ühed olid kinnised, teised karmid või tüdinud, kavalad, kaastundlikud, formaalselt viisakad... Keegi neist ütles, et Mikston on mees, kes terve linna võib tasku pista. Irma pilgutas silmi, et rida täpsemalt fikseerida, kuid silme ette kerkis aknakardina lilleline muster. Ta ju ei vaadanudki raamatusse!

See tegi ta pahuraks. Õhtust oli kahju. Häirituna tõusis ta laua tagant ja hakkas pikkamisi lahti riietuma. Lugemine oli tema peamine luksus, ent täna tuli sellestki

loobuda. Ta loopis toolidele laiali oma seeliku, pluusi ja pesu, pani kingad toolitoele, kust need kolinal maha kukkusid, ja leidis end jälle aknakardinat silmitsemas. Miski temas kaebles ja nurises ikka veel selle pärast, et õhtu raisku läks. Turbarabas ta lugeda ei saanud. Pärast tööd võisid küll raamatu kätte võtta, kuid siis oli väsimus nii suur, et juba kolmanda lehekülje juures magama jäid. Veel hullem oli asi kodus, kus isa hoolikalt valvas, et sa piiblit loeksid ja mitte juturaamatut.

Kodune orjus — raske töö ja perekondlik rippuvus — näris noore inimese hinge kõige julmemalt. Teda peeti veel õnnelikuks, et ta võis kodutalus töötada, sest aasta jooksul pärast gümnaasiumi lõpetamist sai ainult üks ta kooliõdedest väikese koha — kompvekikauplusse müüjaks. Hiljem muidugi „vedas" ühel või teisel kuidagi, nagu ka Irmal.

See oli kahe aasta eest kevadel. Irma oli kuulnud, et turbarabas tööd leidub. Ta kadus ühel varahommikul kodust, kompsuke käe otsas. Alles siis kirjutas ta vanematele, kui oli juba turbatööliseks vastu võetud. See kõik läks ilma suurema pahanduseta. Ka nüüd võttis ta sule kätte ja kirjutas koju — ärgu nad seal tema pärast muretsegu! Ta on astunud ülikooli ja teenib ise. „Raske küll on, aga läbi saab." See kiri väsitas ta lõplikult ära. Heitnud voodisse, uinus ta kohe ja magas kui surnu.

Järgmisel hommikul ärkas Irma hilja. „Ei ole vaja... Pakkujaid on palju... Peremees läks pankrotti... Küll me ise teame..." tuletas ta meelde.

Ta ei mõtelnud kaua. Võttis varnast talvemantli, viis selle pandimajja, sõi lõunat, ja — tuju paranes. Siis uitis ta linnas ringi, loengule aga ei läinud.

Milline nauding — jalutada! Piserdas kerget uduvihma. Hääled kostsid tuhmilt nagu sordiini alt. Irmal läks tuju üha lõbusamaks. Ta tõi ülikooli raamatukogust veel kaenlatäie raamatuid ja hakkas neid sirvima. Kunstiajalood värviliste reproduktsioonidega otsekui soojendasid ja valgustasid tuba.

Varsti oli rõõmus elevus juba nii suur, et ta enam paigal püsida ei suutnud ja laulu ümisedes mööda tuba kõndima hakkas.

Ta oli päeval uurinud afišše ja kuulutusi. Kahju, et ei

saa ühekorraga viibida kinos, teatris, kontserdil ja ettekande-koosolekul! Teda haaras järsku niisugune õhin, et ta vaevalt läbes uue kleidi selga tõmmata. Välja! Välja oma toast!

Irma kiirustas, et jõuda Eerika juurde ja teda kaasa kutsuda, ükskõik siis kuhu.

Eerika otsustas kontserdi kasuks. „Säärast kava on Tartus harva võimalik kuulda," ütles ta asjatundlikult. „Beethoven ... Sümfooniaorkester — avamäng „Egmont" ja viies sümfoonia!" Eerika oli klassikalise muusika austaja, kuid tundis seda peamiselt raadiost. Kontserdipiletid olid kallid. Nüüdki küsis ta Irmalt: „Kas sul rahast kahju ei ole?"

„Täna olen jõukas, viisin talvemantli panti."

Eerika naeris nagu mingi hea nalja üle. Siis haaras ta Irmal kaelast kinni ja sosistas:

„Hoia, et sa sellest mu ema kuuldes ei piiksata! Vihastab. Vastu talve veel niisugune temp — tead, mis see tähendab?" Ta naeris jälle ja kinnitas: „Aga mulle meeldib. Noh, meie sinuga — küll me sellest ka üle saame!" Eerika võttis Irma mured nagu endastmõistetavalt ka enda muredeks.

Kontserdil meeldis tütarlastele kõige rohkem viies sümfoonia, mis algab omapärase rütmilise motiiviga, mille kohta Beethoven ise olevat öelnud: „Nõnda koputab saatus uksele."

See muusika tekitas Irmas tõsise heroilise võitlusmeeleolu. Saatuse löögid nagu langeksid inimesele vahetpidamatult. Inimene haliseb, kaebleb, kurdab raskuste üle ja püüab neid vältida. Kuid siis ta hakkab saatusele kord-korralt vastu panema ... Algab meloodia — inimene hakkab laulma, ja lõpuks ilmuvad isegi tantsumotiivid. Rõõmsad rahvahulgad, käratsev muusika. „Kas nii?" küsisid nad teineteiselt. Kas nad olid õieti aru saanud? Ja kas Beethovenil oli õigus?

Teisi palasid Irma enam nõnda selgelt ei tajunud. Kuid ajuti oli tal tunne, nagu seisaks ta kohtu ees ja Beethoven mõistaks kohut tema sisemaailma üle. Ta mõtted on väikesed, kuid temaga räägib keegi väga suur ...

Koju läksid nad vaikides. See oli Eerika kohta ebatavaline. Tema, kes muidu alati armastas jutustada oma

muljeid, sammus nüüd endassesuletuna ja surus tugevasti Irma kätt. Mitte ainult muusika, vaid ka kroonlühtrite särav valgus, palju nägusid, hästiriietatud inimesed, kogu see kontserdisaali elevusrikas õhkkond mõjus temasse. Täna oleks ta tahtnud rikas olla. Irma aga mõtles: „Maksab Tartus elada!“ Nüüd ta alles teadis, et ta siit kuskile ära minna ei või.

11

Peeter ja Sergei olid hankinud ajakirjale suurema osa toetussummasid liberaalsete professorite käest. Sergei sai isegi sellega hakkama, et Õunapi äiapapa, vana Bergmann, talle pangatšeki välja kirjutas.

Kui Üliõpilaste Sotsialistlikus Liidus toimusid uue juhatuse valimised, oli ajakirja esimene number juba ilmunud. Sel koosolekul kandidaatide üle enam palju ei vaieldud. Siim valiti esimeheks. Ka Irma hääletas tema poolt. Kuid pärast koosolekut raputas ta Rein Kanduri kätt, soovides talle õnne.

Irma teadis, kui palju Rein oli selleks vaeva näinud, et Rahnu kandidatuur läbi viia. Ka temale oli ta juba nädal aega enne koosolekut Siimust rääkinud, ja mitte juhuslikult, vaid oli Irmat külastanud ja temaga paar tundi juttu ajanud. Rein hoolitses ka selle eest, et tüdruk õigel ajal liikmeks astub, ja päris mitu korda, kas talle on täiesti selge, miks vaja just Rahnu poolt hääletada. Irmale ei valmistanud valik Siim Rahnu ja Ervin Õunapi vahel mingit raskust. Kuigi Siim talle just eriti ei meeldinud, sest et see teravate silmadega ja terava keelega noormees teistesse pealtnäha üleolevalt suhtus, ei võinud ta Õunapit silmaotsaski sallida. Tema kohta oli Irmal üksainus sõna: „Talumatu.“ Niipea kui „ilulugeja“ oma suu lahti tegi, tundsid Irma-taolised noored liikmed, et ta ei räägi otsekoheselt. Siim Rahnu aga esines siiralt. Pealegi oli ta toimetaja, kuna Õunap oli ainult — „väimees“. See otsustaski asja.

Nagu kõik uus, tekitas ka ajakiri omajagu kõmu, äratas nii imetlust kui ka vastuväiteid. Liine Ohak leidis, et „Vaimsed Huvid“ on liiga kuiv. Ta pahandas kangesti ühe artikli üle, mis oli kirjutatud ülitargas stiilis ja kee-

rulise lauseehitusega. „Selle autor on üks tähtis „vaimuaristokraat“,“ seletas Rein talle. „Ma püüdsin küll lihvida, aga mul polnud täielikke volitusi.“

„Harald? Ma lähen koju ja teen ta tümaks,“ lubas Liine.

„Tsst! Ma ei ütelnud teile, et Harald Ohak. Ja kuigi oleks, siis on see toimetuse saladus!“

„Ma tunnen tema fraasid ära.“

„See on iseasi...“

Rein palus Liinelt teistsugust teenet. Kas ta ei võiks isaga rääkida ajakirja toetamise asjus? Et Rein rahakorjamise tööst isiklikult osa võttis, oli Liinele uudiseks. See meeldis talle vähem.

„Teate, minu taadiga rääkige parem ise. Temale niisugused... a a t e l i s e d n o o r e d meeldivad.“

Liine jättis ütlemata, et talle endale tundub see kõik pisut igav. Kuid kaastööd lubas ta teha. „Annan ühe ateistliku traktaadi.“

Irma lubas kirjutada midagi vestetaolist — „Üliõpilane tööd otsimas“ või „Ukse tagant ukse taha“. Ning lõpuks tuli Õunap, kes juba tükk aega oli oma „õnnelikku võistlejat“ taga otsinud, et temal „kätt suruda“, samuti Reinu juurde ja tõotas „Vaimsete Huvide“ järgmises numbris esineda programmilise artikliga „Meie sihid“.

Sel õhtul võttis Õunap sõprade seltsis pea täis ja oli näiliselt väga lõbus. Kuid endamisi haudus ta plaane, kuidas Rahnule vastulöök anda. Rahnu aga oli kadunud nagu tina tuhka.

Rein läks töölismajja. Siin oli parajasti ametiühingu ettekandeõhtu lõppenud. Üliõpilaste uudis uuest esimehest jõudis kohale õigeks ajaks. Selle eest olid Peeter ja Sergei juba hoolitsenud. Nad seisid siinsamas esikus, inimsalgast tihedalt ümbritsetud.

Reinu nähes eraldus teistest noorepoolne uues sinises pintsakus, sitke kehaehitusega mees.

„Tule, tule siiapoole, noor sõber!“ ütles ta, pistis Reinule vasaku käe tervituseks pihku ja tõmbas ta veidi kõrvale. See oli Andres Tammine.

„Algus on tehtud," ütles Rein talle, ise häbelikult naeratades.

„Hoidke aga ühing kindlalt endi käes, noored sõbrad!"

Tammine oli Reinust ainult mõned aastad vanem, kuid armastas teda „nooreks sõbraks" kutsuda. Välimuse järgi oli Rein tema kõrval küll poisike. Sest Tammise lihaserikas nägu ja suu ümber tõmbunud sügavad jooned andsid talle karmi ilme, ehkki silmad olid nooruslikud ja isegi kelmikalt sädelesid.

Nad siirdusid tühjaks jäänud lugemislauda. Rein märkas kohe, et teiste ajakirjade seas oli ka „Vaimsed Huvid".

Tammine võttis laualt ajakirja ning hakkas selle kohta oma arvamist avaldama. Kõik oli tal juba läbi loetud. Ja kuigi ta mõne artikliga täiesti nõus polnud, ütles ta lõpuks: „Töölised hindavad niisugust asja. See on vesi kõrbes! Küll te näete — kõik õpetajad ja õpilased hakkavad seda lugema."

Lõpuks rääkis „vana Andres" paar sõna iseendast ja Rein jäi teda kuulates mõtlikuks. Soinaste masinavabrikus, kus Tammine töötas, oli alanud streik. Töölised nõudsid palgale lisa. Nad teadsid, et peremees oli saanud äsja suurema tellimuse, mille realiseerimisega ta kiirustas. Tammine oli streigi suhtes optimist.

„Oskustööliste nõuded rahuldatakse tingimata," ütles ta, „sest uusi väljaõppinud mehi pole vabrikandil järsku kuskilt võtta. Halvem on abitööliste olukord..." Ta ise kuulus viimaste liiki.

„Niisiis," järeldas Rein, „on teie olukord ikkagi täbar."

Tammine arvas, et streikijad ei luba vallandada ka lihttöölisi. Ainult juhul, kui peremees tõesti teada saab, mis osa „vana Andres" streigis etendab, siis... Tammine tegi väljaviskamise liigutuse. „Aga edukas streik on töölistele praegu äärmiselt vajalik," arutles ta edasi. „See tõstab moraali ka teistes vabrikutes, sest kriisi tõttu lasevad nad kõik endid üleliia suruda."

Sellest sai Rein aru. Ka meeldis talle Tammise ettepanek ametiühingu piduõhtul kaasa lüüa. „Tulge siia," kutsus Andres. „Saate ise hea kooli ja aitate meid ees-

kava koostamisel. Ainult ühte ütlen — pidage silmad lahti! Meil luusib siin nuhke nagu kirjusid koeri."

Rein tahtis teada, mis ta ise vallandamise korral ette võtab.

„Esiteks punnime vastu, vaevalt mehed lasevad asja nii kaugele minna. Aga kui tõesti antakse abrehnung, lähen raudteele, mul seal veidi sidemeid on." Tammine vaikis hetke ja ütles siis häält madaldades: „Nii et kui ma peaksin silmapiirilt kaduma, oota Valgast kirja."

Reinu süda muutus kergemaks. Nüüd asusid nad oma töökava ja päevasündmusi arutama.

Viimasel ajal oli pead tõstnud uus vägev marurahvusluse laine. Mitte ainult fašistlik „isamaapäästjate" liikumine, mis nõudis põhiseaduse muutmist ja eesõigusi interventsioonisõjast osavõtnutele, vaid tekkisid ja lõid õitsele ka mitmesugused rahvuslaste klubid ja rahvuslikud kultuuriühingud... Iga asi, mis nüüd asutati, kandis äkki nime „rahvuslik", nagu oleks siiamaani kõik ebarahvuslik olnud. Üks säärane ühing kutsus koguni üles looma „rahvuslikku ühisrinnet vähemusrahvuste agressiivsuse vastu".

„No ütle, mis hädaohtu kujutavad endist vähemusrahvused Eestis?" küsis Tammine. „Venelased, sakslased ja juudid teevad kokku 12 protsenti rahvastikust..."

„Ja agressiivsed on neist ainult saksa mõisnikud," arvas Rein, mõeldes paruneid, kellele võõrandatud mõisate eest tasu maksti.

„Mina arvan, et „agressiivsed vähemusrahvused" on lihtne ettekääne selleks, et venelasi rünnata," lausus Tammine, kuid ruttas end kohe parandama. „Venelasi, ütlesin ma? Ei, eesti hallparunil pole iial midagi olnud vene valgekaartlase vastu!"

Rein naeris. Talle meeldis, et Tammine tungib kohe telgi taha, jättes tähele panemata igapäevased sõnakõlksud.

„Ja-jaa! Valgekaartlast ta hoiab ja kaitseb, aga..."

„Aga just see „aga" ongi meile tähtis," haaras Tammine tal sõna suust. „Kogu marurahvuslaste programm on suunatud eeskätt meie endi vastu — meie, eesti t ö ö l i s k l a s s i vastu, mõistad sa? Pane tähele, see on uus

manööver revolutsioonilise liikumise ... jah, ühe sõnaga — s o t s i a l i s m i vastu!"

„Ja antisemitism?"

„See kuulub sinna juurde nagu aamen kirikus."

Nad jõudsid otsusele, et „Vaimsetes Huvides" oleks vaja avaldada kirjutusi, kus marurahvuslikku propagandat naeruvääristatakse nii palju kui trükimust vähegi lubab.

Rein oli lahkudes suurepärases meeleolus. Kuid koduteel tuju langes. See polnud esimest korda, kus talle tänaval järele kõnniti, aga täna oli Rein sellest rohkem erutatud, sest ta ei suutnud saba olemasolu ka täiesti kindlaks teha. „Pole midagi!" kinnitas ta endale. „Nuhikesed nuusivad. See ju nende amet." Siiski oli võimatu lahti saada ebameeldivast tundest.

Ta istus oma raamatuist ülekuhjatud laua taha ja luges. Voodisse heites võttis kaua aega enne kui ta uinus. Rein mõtles Tammise sõnadele „nuhke nagu kirjusid koeri" ja küsis endalt, kas ta on kõiki konspiratsioonireegleid pidanud. Neil oli kokkulepe, et tutvus Tammisega peab jääma saladuseks ... Ka täna ei rääkinud nad teiste juuresolekul. Ja see oli esialgu tähtsaim reegel, millest tuli kinni pidada. Äkki vilksas ta silme ees Irma kuju. Ei tea, kas teda juba ka jälgitakse? Tarvis oleks talle mõnda asja seletada ... hoiatada ... Kuid mitte veel kõigesse pühendada!

Tammine ... Töölismaja tuttavad näod ... Ametiühingute lugemislauas olid nad poistega ennegi käinud. Ja mõnigi üliõpilane võis sinna sattuda. Vanemad mehed, kes keelt oskasid, käisid „Pravdat" lugemas. Vana lukussepp Oblik tuli koos oma tütrega ... Kõik vähegi aktiivsemad tegelased näitasid siin vahetevahel nägu. See oli ju nagu üldine klubi, kus inimesed võisid käia ning paar sõna vahetada, ilma et nad üksteisega tuttavad oleksid. Kuid Andres Tammine — niisugust meest pole ta eluilmaski näinud! Ta ei tunne teda. Seda sugereeris Rein endale kindlalt ja uinus.

Rektor Viiruk murdis pead. Mida võis ta veel ette võtta skandaali vaigistamiseks ülikoolis? Ta oli talitanud soliidselt — kutsus Lihti enda kabinetti, andis talle lugeda dotsent Vaidla arupärimiskirja, näitas tükikest mäda puud ja lausus sõbrale pehmel, kahetseval toonil: „Sellega tuleb sul tutvuda, vennas...“ Kui Liht ikka veel aru ei saanud, et asi on tõsine, hoiatas Viiruk teda selgema sõnaga. Kuid vanahärra oli upsakas. Ta viskas paberid lauale, tõusis ja võttis oma kepi. Teinud sammukese ukse poole, keeras ta veel kord ringi: „Ja kes on see dotsent Vaidla? Sepp! Hobuserautaja! Uurigu kapju ja konte, kuid ärgu pistku oma nina...“ Mõlemad mehed kõkutasid naerda ja Liht lahkus kiiresti, ilma hüvasti jätmata. Nii oli see juhtunud. Noomituse asemel, mida Viiruk tahtis majandusülemale teha, kuulas ta jälle tema nõuannet.

Järgmiseks hommikuks oli juba moodustatud remondikomisjon, kuhu kuulusid: majandusala prorektor Blauberg, ülikooli arhitekt, linna ehitustööde ettevõtja, kes oli remondi läbi viinud, ülikooli majandusülem Liht ise ja üks arstiteaduskonna vähetuntud õppejõud. Taheti ka doktor Laaritsat, kuid rektor ei olnud nõus. Laarits oli ju see mees, kellele hiljuti tehti ettepanek astuda „Eestimaa Poegade“ seltsi, aga kes keeldus. Seda poolhullu närviarsti ei oleks ehk pidanud töölegi kinnitama? Laaritsa peale oli ülikool rängad rahad raisanud, sest ta õppis välismaal stipendiaadina. Aga kasutada ei saa teda isegi komisjoni koosseisus mitte! Mis sinna parata, kui mehel pole meelt peas ega maitset positsiooni jaoks!

Komisjon igatahes sai esinduslik. Ülikooli valitsuse volitused andis Viiruk Blaubergi kätte ja oli seega oma kohustused täitnud. „Käige kiiresti kõik remonditud hooned läbi ja kandke akti, et remont on vastu võetud,“ soovitas ta omalt poolt.

Loomakliinikute juures, kuhu komisjon pealelõunal jõudis, leiti kõik korras olevat. Mehed tahtsid juba lahkuda, kui äkki ilmus nagu maa alt nähtavale dotsent Vaidla väheldane sõjakas kogu. Pilusilmad vihaselt kilamas, käed taskus, jalad harkis, seisis ta sügiseses poris

neil tee peal ees ja küsis komisjoni esimehe poole pöördudes:

„Härra Blauberg, kas minu esildus rektorile on juba läbi vaadatud?“

„Vabanda, mitte ei saanud aega läbi lugeda,“ vastas Blauberg koduselt, kuid tõmbas oma suure kogu pisut kössi. „Tean küll, et oli midagi, aga ei ole jõudnud veel tutvuda... Ära pane pahaks!“

Ta rääkis süüdlase toonil, liigutades võrinal oma pakse huuli. Nad olid ju vanad sinasõbrad, mõlemad üliõpilasseltsi „Tähised“ endised liikmed. Mis neil tülitseda! Blauberg oleks meelsasti kaasvilistlast õlale patsutanud ja öelnud: „Noh, sõber, jäta see!“ Ta isegi vaatas ringi, kas poleks neil sobiv teistest veidi eemalduda ja sõnake omavahelist juttu ajada.

Kuid Vaidla, kissitades ikka veel oma vihast sätendavaid silmi, ütles külmal, ametlikul toonil:

„Pöördun teie kui esimehe poole. Olge nii lahke ja paluge, et komisjon remondikohale tagasi tuleks!“

Blauberg väljendas kogu kehaga mingit nõutut eitamist, kuid keeras siis kannal ringi ja ütles kõminal:

„Ei ole põhjust keelduda. Lähme!“

Kui nad tallide juurde jõudsid, koputas Vaidla ühele vaheseinale ja alustas:

„Komisjoni esimees, palun ettevõtjalt küsida, kas ta pani siia krohvi alla seinasse svammist rikutud lauad?“

Blauberg muigas, ent pöördus ettevõtja poole ja kordas küsimust:

„Kas te panite siia seinasse seenetanud lauad?“

„Ei pannud!“ tuli karedahäälne vastus pisikeselt kõhukalt mehelt, kes kogu aeg oli kõndinud käed seljal. Ta raputas korraks ägedalt pead, kallutas keha ettepoole, siis tahapoole, laskudes keharaskusega kandadelt varvastele ja jälle varvastelt kandadele. „Ei pannud,“ kordas ta, ilma et oleks Vaidlale pilkugi heitnud. Ka Vaidla ei vaadanud tema poole, tal oli tegu ainult Blaubergiga.

„Palun komisjoni esimeest majandusülemalt küsida, kas ta teab, et need lauad on siia pandud?“

Liht, kes seni oli jalutuskepiga oma kinganina ees hoolikalt maad toksinud, maigutas suud ega rutanud vastusega. „Küll on pedant see Vaidla! Küll on tši-

novnik! Küll on ta häbematu norija ja lõppude lõpuks — tola!" kirus ta mõttes. „Tjaa, vaadake — mina tean, et sinna neid mitte ei ole pandud," ütles vanahärra tasakaalukalt, vaadates Vaidlale silma.

Vaidla jätkas oma joont:

„Palun komisjoni kontrollida, kas seinas on seenetanud lauad!"

Mehed laotasid käsi.

„Mis siin kontrollida on?"

„Ei ole mõtet..."

„On seda tüli vaja!"

Kuid Vaidla käis peale, et komisjon raiuks seinasse augukese, mille lubas pärast lasta omal kulul ära parandada. „See on minu soov komisjonile. Mis põhjusel komisjon keeldub?"

Mehed vaatasid üksteisele otsa. Mis sa teed hulluga? Vaidla on ju ülikooli nõukogu liige ja teab väga hästi, et komisjoni asi on kontrollida. Kuidas sa siin vastu vaidled?

Liht tammus jalalt jalale.

„Tjaa, vaadake..." pomises ta, haaras amuletist kinni, pigistas elevandiluust kuradikest sõrmede vahel ja köhatas. „Tjaa, vaadake... Kuidas sa siin hakkad seina lõhkuma, kui inimesed juba sees töötavad? Kas ei ole see pedagoogiliselt... pedagoogiliselt lubamatu?"

Päästev sõna oli leitud.

Komisjoni liikmed nõustusid üksteise järel, et niisugune kontrollimine segaks õppetööd. „Pedagoogiliselt täiesti lubamatu." Selle trumbiga nad lahkusidki. Rektorile sellest juhtumist keegi ette ei kandnud.

Kuid järgmisel hommikul on härra Liht jälle rektori juures. Ta viskab lauale ajalehenumbri ja küsib mürgiselt:

„Kas olete lugenud, härra rektor?"

„Ei, vennas... Sa püha jumal küll, mis siin sünnib? Mis siin sünnib?" Rektori nägu tõmbub seda enam kipra, mida rohkem ta loeb.

Liht on tema vastas tugitoolis istet võtnud ja mängib närviliselt oma jalutuskepiga. Ta roosatav nägu on täna päris lillakas.

Rektor pakub talle sigarit.

„Ole aga rahulik," ütleb ta. „Rahu — ainult rahu!"

„Tjaa, vaadake... ma ei jõudnud veel laua taha istudagi, kui naisametnik pistis selle mulle pihku, ise ähmi täis ja meelest ära. „Teie hea nimi," ütles ta, „meie üli-kooli hea nimi..." Noh, mis sellest rääkida!"

Niisugusena, rööpast väljaviiduna, näeb rektor Viiruk oma sõpra esimest korda. Teda haarab kaastunne ja selle mõjul osutub ta äkki leidlikumaks kui sõber ise.

Rektor vajutab kellanupule, kutsub käskjala välja ning pistab sellele raha pihku.

„Näete seda ajalehte siin? See on Tallinna leht „Rahva Tahe" — tänane number. Käige linn läbi ja tehke kõik kioskid, müügiputkad ja üksikmüüjate korvid sellest lehest tühjaks! Kõik tänased numbrid ostke ära! Aga hoolikalt — kõik kuni viimseni!"

Käskjalg kuulas sõna.

Ometi levis följeton remondiloost linnas välgukiirusel. Kahjurõõmsad tsiteerisid üksteisele eriti selle viimast lauset, kus oli soovitatud majandusülemal härra Lihtil „põhjalikumalt tutvuda Tartu vanglas tehtud remondiga"... See oli ilmne vihje asja kriminaalsele iseloomule.

Rektor ja majandusülem uurisid iga rida. Följetonile oli alla kirjutanud „Sepp". Varjunimi?

„Neetud! Küllap on selle hobuserautaja töö!" oigas Liht, näppides oma amuletti. Kuid seekord amulett ei aidanud.

Sündmused hakkasid arenema nii kiiresti, et rektor ka parema tahtmise juures ei jõudnud nendega sammu pidada. Kui ta ühel päeval siiski arvas, et ebameeldivused on juba möödas, sõitis äkki pealinnast kohale haridusministeeriumi komisjon. Kolm nooreohtu meest mitte kuigi lootustandvate nägudega... Nad olevat tulnud remonte uuesti üle vaatama!

See oli loomaarsti-teaduskonnale elevusrikas päev. Kõik lõi kihama. Kliiniline aeg oli parajasti lõppenud, õuel sadas lumelörtsi, kuid komisjoni ümber tungles töölisi, õppejõude ja üliõpilasi. Pealinna mehed ei tõrjunud uudishimulikke tagasi. Las olla pealtnägijaid. Dotsent Vaidla, kes võõrastest sammugi maha ei jäänud, märkas kohe, et see komisjon on tulnud ausate kavatsustega.

Kaasa oli neil võetud vajalikud tööriistad — peitel, puur ja tibatilluke saag. Näha, et tulid asitõendite järele.

Ümberringi valitses vaikus, kui tõsteti üles põrandalaud, mis andis järele ebaloomulikult kergesti. Igaüks võis näha, et ainult õhuke puukile ja paks värvikord teda koos hoidsid. Põranda alt lõi vastu läppunud õhk ja paistis pruunikas svammisegune prügi.

„Puhh!"

„Hullem kui võis arvata!"

Töölised jälgisid huviga, kuidas väikese sae abil tükk lauda välja lõigati, paberisse pakiti, ilusa kirju nööriga kokku seoti ja kinni pitseeriti. Asitõend märgiti akti ja võeti kaasa.

„Nagu jõulukink!"

Siis raiuti peitliga seinakrohvisse auk.

Kui komisjon oli oma ringkäigu lõpetanud, tekkis küsimus kahju suuruse kohta.

„Üle miljoni tuleb ära," arutasid teenijad.

„Üle kahe miljoni..." kinnitas keegi õppejõududest.

Aga dotsent Vaidlal oli juba enam-vähem täpne arvestus. „Kaks ja pool miljonit senti," ütles ta kindlalt.

Vaidla näost helkis täna võidurõõm. Ta ei rääkinud palju, kuid temas tundus õnnelikku rahulolu. Töölised kiitsid teda, kes sõnaga, kes silmadega. Vaidla aga arvestas endamisi, et suudab küsimuse lõpliku lahendamise eest vastutada ainult siis, kui asi läheb ülikooli nõukogusse.

Niipea kui komisjon oli lahkunud, võttis ta rektoriga telefoniühenduse ja küsis, millal tema avaldus nõukogus arutusele tuleb.

„Härra dotsent Vaidla!" hüüdis rektor tehtud heameelega kõnetorusse. „Tervist! Tervist! Väga rõõmustav teie häält kuulda... Teie küsimus... jah... See küsimus ei tule meil arutusele."

„Lubage teada, härra rektor, miks ei tule?"

„Aga sellepärast, härra dotsent, et materjalid on edasi saadetud prokuratuuri."

„Härra rektor, kui teil midagi selle vastu ei ole, siis saadan ka mina oma andmed otseselt prokurörile."

„Ülikooli valitsusel ei ole tõesti mitte midagi selle vastu, härra dotsent!"

„Tänan teid, härra rektor!“

Pärast seda üliviisakat kõnet pühivad mõlemad mehed laubalt higi ... Rektor oma kabinetis teeb seda aeglaselt, väsinult, peaaegu teatraalselt. Vaidla teaduskonna kantseleis teeb seda energilise vihase liigutusega.

Talle on juba selge, et nüüd, kus kuritegevus avastati, algab jälgede segamine, sest Liht ei oleks Liht, kui ta nii kergesti taganeks.

Kuid rektor on masendatud. Niisugune inetu lugu, ja keegi ei halasta. Juba inimlikust kaastundmusest peaks sellele lõpu peale tegema.

13

Viiruk mõtles nüüd ebameeldivale loole isegi hommikul kohvilauas. „Kuidas võib, kuidas ometi võib nii labaselt käituda? Kas siis meie oma õppejõududele ülikooli hea nimi midagi ei tähenda? Följeton, komisjonid. Poisikeste tembud! Teadagi, mis nad seal hobusetallide juures rääkisid ...“

Rektor sõi oma munaputru vastu tahtmist ja unustas selle maitset kiita. Naine ja lapsed vadistasid lauas. Nende jutt keerles spordivõistluste ja kinonäitlejate ümber. Poeg karjus emale ebaviisakusi näkku ja vaatas süüdlaselt isa poole. Kuid Viiruk ei kuulnud ega näinud täna midagi. Ta kujutles, kuidas loomakliinikute juures ühed naerda kihistasid ja teised südames parastasid, kui vana tallimees ja veterinaaria üliõpilased üksteise võidu telliskivide ja ahju ladumise kohta anekdoote jutustasid. Jah, maailma suud ei pane enam keegi kinni ... Ja siis nagu tõmmati Viirukil nüri noaga südamest läbi: kaks ja pool miljonit senti — see on ju sama mis tulekahju! Seda on tarvis kuidagi katta.

„Milla, vala isale kohvi!“

Seda ütles proua Viiruk, kes istus, silmad hommikusest unisusest kissis, ja varjas haigutust. Proua Viirukil oli väga väike lõug, see kadus tema õunapuuõisi täistikitud tumerohelise kimono kaelusesse hoopiski ära. Siis hakkas ta kõrgel, linnuhäält meenutaval häälel rääkima, et hommik on jahe, ja naeratas, paljastades oma

tihedad hambad. Üldse naeratas ta tihti ja põhjusetult — puhtast armastusväärsusest.

„Millakene, ole hea, vala . . .“

Tütar noogutas, määrides leivale võid.

Viiruki naine armastas jõudeelu-idülli. Ta tuli hommikusöögile alati ümber riietumata, luksuslikus siidkimonos, mille varrukad olid nii laiad, et ta nendega laua kohal õiendada ei võinud, ilma neid toiduga määrimata. Sellepärast jättis ta perenaise kohuste täitmise parema meelega teistele. „Millakene . . .“ algas ta jälle.

Tüdruk haaras kohvikannu. „Kas piimaga või koorega?“ Milla jäi isale ootavalt otsa vaatama.

Tütrel oli ema kitsas lõug, kuid isa suured silmad. Oma koolivormi hoidis ta kortsumatu ning puhta ja istus temas sirgelt nagu sõdur mundris. Perekonnas arvati, et temas ilmneb isa kohusetruudus. Näiteks ei jäänud ta hommikul kunagi kooli hiljaks. Poeg aga oli rohkem emasse.

„Kas piimaga või koorega, papa?“ küsis Milla uuesti, hoides kohvikannu käes, ja kui Viiruk ikka veel ei märganud vastata, sest et ta lihtsalt ei kuulnud, tõstis poiss munapeekri kohalt oma heledad jultunud silmad ja ütles:

„Papa on täna nagu hapukurk.“

Naine ja tütar hakkasid kilavalt naerma. Viiruk, kes kuidagi aru sai, et jutt on temast, küsis nagu unest ärgates: „Sa ütlesid midagi, Milla?“ ja võttis kohvitassi tänades vastu. „Jah, koorega, jah . . .“ taipas ta tagantjärele vastatagi ja jätkas mehaaniliselt einetamist.

Kõigil oli hea meel, et isa halvustavat märkust ei kuulnud; kuid proua Viiruk, leides, et mees istub tõepoolest nagu hapukurk — vaikses norutujus, nägu pikaks veninud, luitunud ning kortsus —, otsustas Herbertit karistada. Ta näpistas teda kõrvalestast ja hurjutas:

„Nii ei räägita!“

„Ai!“

Poiss tõstis küünarnuki näo ette ja näitas selle varjus emale keelt.

„Söö korralikult!“ käskis ema, kuid naeratas sedamaid jälle armastusväärselt. Poeg ei pööranud tema sõnadele

tähelepanu. Juustutükki hammustades uuris ta isa näoilmet veelgi hoolikamalt.

„Ei, tõepoolest, mis sel taadil täna on?“ mõtles ta. Polnud sugugi halb, et isa vaikis. Muidu oli ikka tema see, kes vestlust lauas juhtis. Olles mingisuguse „lahke ja viisaka“ jutuajamise meister, püüdis Viiruk ka teisi selleks välja õpetada. Ta oskas ise mõõdukalt, ilma erilise kergemeelsuseta naljatada ning parandas alati teiste väljendusi... Nüüd, kus isa oli vait, tundis Herbert end palju mõnusamini.

Isa oli Herberti suhtes vali. Talle ei meeldinud, et poeg sööb tusaselt ja toidu kohta märkusi tehes. Poiss oli oma seitsmeteistkümne aasta kohta liiga täiskasvanud ja matkis peenutsejaid. Olgu peale, et ta oli välimuselt nägus ja hästi riides, kuid hellitatud noormehe kombeid ärgu Viiruki pojal olgu!

Täna oli ta poisi kahe silma vahele jätnud, mõeldes oma muredele, sest kaks ja pool miljonit senti ei tahtnud tal meelest minna. Kuid lõpuks ta rahunes ja hakkas kaaluma õnneliku pääsu võimalusi.

Komisjoni ärasõidust oli möödunud mitu päeva. Selle aja sees oli Viiruk remondi asjus juba haridusministeeriumiga paar olulist telefonikõnet pidanud. Sõber Liht on kindlasti omalt poolt kõik abinõud tarvitusele võtnud. Vahest aitab miski? „Kui jumal tahab,“ mõtles rektor, „läheb kõik korda.“ Seepeale valis ta endale uue suupiste. See oli esimene pala, mille maitset ta täna tundis. Nüüd märkas ta juba sedagi, mis ümberringi sünnib. Näis, et lauas käib tavaline jutt. „Herbert, ulata saia,“ ütles ema pojale. „Ei, seda teist, palun, rosinatega!“

Poiss ulatas laisal liigutusel taldriku, ise aga torutas huuli. „Need pole head rosinad,“ arvas ta. „Need on eesli sõnnikul kuivatatud.“

„Mis sa emale ütlesid?“ hüüdis Viiruk äkki nii karmilt, et poiss võpatas. „Veel üks niisugune sõna, ja ma viskan su ukse taha!“

See kõuekärgatus oleks võinud veel jätkuda, kuid sisse tuli vana teenija Madli oma igahommikuse üllatusega. Need olid kuumad, äsjaküpsetatud kakukesed, mida ta suurel kandikul kahe käega enda ees hoidis. Kõik olid

Madli täpsusest veel kord liigutatud. See oli tema väljamõeldis — kakukesed täidisega, ahjus küpsetatud. Täidis oli igaühe jaoks erinev: proua Viiruki jaoks lihaga, Milla jaoks riisiga, Viiruki enda jaoks õuntega ja poja jaoks — kapsaga.

Seda lõhnavat lemmikpala süües tundis Viiruk end jälle koduselt, oma perekonna hoolest ja armastusest ümbritsetuna. Ka elupõline teenija Madli oma pikas valges põlles, tatsuva kõnnakuga ja ebanormaalselt jämedate jalgadega kuulus tema perekonnaõnne juurde. Teistsugust teenijat ta ei suutnud kujutleda.

Nüüd ei nurisenud ka Herbert toidu üle, ja näis, et selline väike traditsioon, nagu hommikune kakukeste küpsetamine, lähendas kõiki Viirukeid üksteisele.

Pärast hommikueinet sammus rektor heade kavatsustega ülikooli. Töölaual ootas teda aga telegramm haridusministeeriumist.

„Soovitame ülikoolil majandusülem Lihti teenetest loobuda."

Ta luges seda ja vajus norgu, tundes, et elab üle üht kõige raskemat momenti oma elus. Mis teha? Ta peab vallandama mitte ainult oma sõbra ja seltsi „Eestimaa Pojad" vilistlase, vaid ka inimese, kes oli pakkunud talle abistavat kätt nii paljudes eluraskustes. Ta päästis kord isegi Viiruki naisevenna talu oksjoni alla minemisest, ta abistas Viiruki vanemat poega, kes Heidelbergis oli alalises rahahädas ... Ta tegi tema naisele kingitusi — suvila aiaga, see ei ole väike asi! Või jälle kallis välismaa siid, veinid ja muu pudi-padi, ilma milleta naised elada ei oska ja mille poolest Viiruk võis siiamaani ise peaaegu muretu olla. Ta polnud just hea majandusmees, aga perekond sai Lihti tõttu siiski elada seisusekohaselt ... Nad pidid ju! Jumal näeb, see kõik oli vajalik.

Viiruk oli oma sõpra pimesi usaldanud. Ta jättis talle vabad käed ülikoolis, sest see oligi ainus, mida Liht temalt vastutasuks nõudis ... Ta pidi ju koolivennale ka väikesed kõrvalteenistuse võimalused andma. Kuid nii kaugele minna, nagu sõber nüüd oli läinud, — see pole enam jumalale meelepärane! See ei kõlba!

Rektor pistis telegrammi tasku. Ta ei tahtnud seda praegu kellelegi näidata.

Õhtul külastas ta oma advokaadist sõpra Jürissoni. Nad istusid kaua tema kabinetis madalais nahktugitoolides ja pidasid aru.

„Ministeerium kardab skandaali. Kui skandaali saaks ära hoida...“ pomises Jürisson. „Või süüdistajad ära hirmutada...“

„Hirmutada on hilja,“ arvas Viiruk laupa kortsutades. „Oleks kohe võinud sedasama dotsent Vaidlat natuke ähvardada, aga nüüd ei passi enam. Kõik hakkaksid rääkima, et see on selle pärast...“

Oo, ei, Viiruk oli vägivalla vastu. Kuid Jürissonile andis ta siiski märku — rääkigu prokuröriga. Juristid juristideks!

14

Pikapeale hakkasid Rein ja Irma teineteise loenguid külastama. Eriti aga kujunes Irmal kombeks istuda professor Keldri Eesti ja Põhjamaade ajaloo kursusel. Kui ta sealt vahel puudus, muutus Rein rahutuks ja küsis temalt järgmisel korral kohe: „Arvasin juba, et ärakaranud ori on jälle plehku pannud. Kuhu te kadusite?“

Ja Irma vastas tavaliselt salapärase fraasiga, et ärakaranud ori käis vabaduse kõrgustikke vallutamas. Seega mõtles ta oma tööotsinguid, millele oli viimasel ajal nii palju aega ja vaeva kulutanud.

Ühel päeval ilmus ta loengule hilinemisega. Rein oli teda juba oodanud ja alustas kohe kirjavahetust, kritseldades paberiribale: „Kas vabaduse kõrgustikud on vallutatud?“ Irma vaatas ja vaatas paberit ega mõistnud vastata.

Professor rääkis Eesti ja Põhjamaade ajaloo kursuse periodiseerimisest, põhjendades, miks ta käsitleb Eesti ajalugu koos Põhjamaade — Soome, Rootsi, Norra ja Taaniga. „Kui Eesti ka siiamaani Põhjamaadega ühte poleks kuulunud,“ väitis Kelder, „siis edaspidi ta kindlasti saab kuuluma. Meil tuleb vanade ajaloolaste viga ses suhtes ära parandada...“ Tehes väikese pausi professor naeratas, kusjuures ta suunurkade ümber tekkisid

kaks peent kaarjat kurdu. Kelder oli tuntud selle poolest, et ta iialgi kõva häälega ei naernud. Kuid naeratused olid tal väga mitmesugused ja üliõpilased oskasid neid juba liigitadagi. Need olid eksaminaeratus, loengunaeratus, teaduslik naeratus ja naeratus naistele. Tänasel loengul oli ta eriti hoos ja kinnitas oma väiteid mitu korda „teadusliku naeratuse" abil, milles peegeldus tornikõrgune üleolek teisitimõtlejaist.

Irma kirjutas oma vihikusse: „Professor muudkui põhjendab ja põhjendab, ning jätab just sellega mulje, nagu polekski neil põhjendustel põhja all." Siis sulges ta vihiku ja rebis tagantpoolt lehe välja, et Reinule vastata.

Alles tund aega tagasi seisis ta Mikstoni laua ees. Vastu ootusi ei sarnanenud kuulus vabrikant sugugi suurele inimesele. Juba välimuselt näis ta keskmise rässaka kujuna. Oli längus õlgadega, laia näoga, väikese kukla ja ahtavõitu laubaga. Nägu oli tal maamehelikult karm ja kortsuline ning veidike kortsunud oli isegi ta pruunikas „lambahall" ülikond.

„Kellega on mul au?" küsis Mikston mitte just lahkelt, sest tema juures käis palju tööotsijaid.

Ka Irmat olid mitmed Mikstoni juurde juhatanud. Temale kuulus ju suurim moeäri linnas ja lisaks rohkem kui üks vabrik. Öeldi, et igal aastal neelab ta mõne väiksema ärietteVõtte alla ja kõik asutused arvestavad temaga. Inimesed ei teadnud isegi enam kindlalt öelda, mis Mikstonile mitte ei kuulu ja kes talle mitte ei võlgne. Umbes sedasama ütles talle nüüd näkku ka Irma, selgitades oma sissetungimise põhjust.

„Või nii!" lausus vabrikant ja andis kohe nõu: „Teie pöörduge kirjastuse poole, sealt saate kuulda tõlkijate nimed, kes praegu on töödega üle koormatud. Mõned nendest vajavad käealust." Ta lisas veel: „Tööd on küllalt — kui ainult viitsite teha."

Irma küsis, millele ta võib pretendeerida.

„Võin kirjutada sedelikese, sellega saadan teid kirjastuse direktori juurde."

Tüdruk istus ja ootas. Sedel läks väga ruttu. Vabrikant viskas paar sõna paberile ja hakkas juba ümbrikku kinni kleepima, kuid Irma tahtis teada, mis kirjas seisab.

Mikston peatus aadressi kirjutamisel, pani sule ära ja küsis: „Ütelge, preili, misjaoks te üldse ülikooli tulite, kui teil raha ei ole?“

See oli öeldud solvavalt ja Irma ei leidnud viisakat vastust.

„Mis muud kui hobusevargaks õppima! Ajalehed ju kirjutavad, et haritlastest muud ei saa kui hobusevargaid.“

Vabrikandi lõug ja põsk tõmbusid ühtseks jooneks, andes ta näole kangekaelse, peaaegu raudse ilme.

„Naistest ei saa pärast ülikooli lõpetamist isegi hobusevargaid,“ ütles ta.

„Seda parem hobustele!“

„Aga teile kindlasti halvem!“ ütles Mikston ja tõmbas kirja lõhki. „Teiesugused satuvad tänavale.“

Irma tõusis.

„Te kohtlete mind juba praegu nagu hobusevarast. Ja lihtsalt sellepärast, et tulin tööd otsima.“

Kostis hele naer. Kuid mitte Mikstoni oma. Vahepeal oli tema selja taga asuvale uksele ilmunud pikakasvuline lopsakas naine, mantel pringilt ümber laiade puusade, sinirebane lahtiselt kaelas, pehme kübar peas ja väike pakike sõrme otsas. Kui ta pead vangutades ja ikka veel naerdes liikuma hakkas, paistsid Irmale tuttavaina tema imepisikesed jalad. Niisuguseid oli Eerika tookord Tähtvere pargis võrrelnud lehma sõrgadega. Aga nägu oli tal paksudele naistele mitteomaste joontega. See oli pikergune, peene ninaga, peente kitkutud kulmudega ja laia lõbujanulise suuga. Huuli rõhutas veel helepunane värvikord, kuid ilma selletagi oleksid need vist niiskelt läikinud.

„Lubage,“ ütles daam sulaval häälel. „Ma kuulasin teid juba tükk aega, aga te olite mõlemad nii hoos.“

Ta viskas paki ja kindad Mikstoni ette lauale, lõi palitu hõlma kõrvale ja istus mehe toolitoele. Siis küsis ta Irmale vaadates:

„Olete üliõpilane ja oskate võõrkeeli?“

Irma noogutas.

„Klapib suurepäraselt!“ hüüdis daam. „Ma otsin juba ammu kedagi niisugust nagu teie.“

Ta pani käe mehe õlale.

„Vabrikant Mikston p e a b võõrkeeli õppima. Armsam, sa pead!“

Mees viskas pliiatsi lauale, nõjatus käepäkkadega vastu lauaserva ja naeris kuival kõriseval häälel.

„*Merci, madame*,“ ütles ta naisele. „Aga sina ise soovitasid mulle — mitte naisõpetajat võtta.“

Kuid proua Mikston ütles ohates: „Mina paremat ei leiaks.“ Et Irma ja Mikston teineteisele ei meeldi, seda nägi ta oma silmaga ja hindas seda ka oma seisukohalt. „Paljud meesõpetajad kardavad sind, tema aga ei karda,“ seletas ta. „Näed ju . . .“ Ja Irmale sõbralikult noogutades kutsus ta teda tahapoole. See oli kodusema sisustusega väike kontoritagune ruum. Varsti läks ka Mikston sinna. Peeti aru ja otsustati, et Irma hakkab vabrikandile õpetama inglise ja saksa keelt.

„Tahaksin, et teil oleks huvi õpetada,“ rääkis Mikston nüüd juba lahedal ärimehe toonil, „sellepärast maksan korralikult. Ja et mul oleks huvi õppida, selleks kutsun endale veel kaks kaaslast. See ergutab mind. Teistest maha jääda ma ei armasta.“ Mikston hõõrus mõtlikult käsi ja jalutas mööda tuba. „Et ma aga tunde vahele jätma ei kipuks, kohustan end tasuma ka nende eest, mis minu süü tõttu ära jääma peaksid. Raha raisata ma ei taha . . .“

Jälle kostis hele naer ja proua Mikston hüüdis:

„Õigus! Nüüd ei pääse mu kallis mees enam kuskile. Ta peab haritud vabrikandiks muutuma.“

Praegu mõtles Irma sellele, et täna pidigi toimuma esimene tund Mikstoni ühe kesklinna-äri väikeses kontoriruumis. Kas see on kerge või raske, ei tea? Ja ta kirjutas Reinule, et ärakaranud ori kavatseb vabaduse kõrgustikud vallutada juba täna õhtul. „Hakkan halbu ja ülbeid õpilasi õpetama. Las tuubivad!“ Kirja Reinu ette lükates heitis Irma ühtlasi pilgu tema kaustikusse. Loeng oli seal peensusteni üles märgitud. Vihiku servale aga oli tekkinud küsimärkide ja muude vahemärkuste rodu. Need olid enamasti lühikesed, nagu „kontrollida“, „vassib“, „kas nii?“. Irma vaatas kadedusega seda korralikku tööd. Ning samal ajal tekkis temas väike protest Reinu vastu. See noormees on nii korralik, õpetatud . . . Aga mis teab ta ühiskonnast väljatõugatute

elumuredest? Siiski läks ta pärast loengut Reinuga jalutama. Endel oli teda koos oma sõpradega õhtuks „Ideaali“ kutsunud. Endel, jaa! Tema viitis niisamuti aega, lõbustades ennast ja teisi. Kuid Reinul oli alati midagi ütelda. Ja see midagi huvitas Irmat.

Rein elas hoopis isesugust elu. Ta jälgis kõiki poliitilisi sündmusi, mida Irma ei jälginud. Ta töötas noorusliku vaimustusega sel rindel, millest tüdrukul polnud aimugi. „Klass klassi vastu!“ kõlas partei hüüdlause esimesel lendlehel, mida tal tuli levitada ... Seda meenutas ta siiamaani pidulikul tundel. Irmale Rein lendlehte ei näidanud, vaid püüdis talle „klass klassi vastu“ põhimõtet suusõnal selgeks teha. Teda lõbustasid tüdruku vahemärkused, tema „omad seisukohad“, milles oli nii palju värsket vaimu ja mingit naiivset huumorit.

Irma ütles talle, et ta ajalehti ei loe, välja arvatud kinokuulutused ja mõni üksik artikkel. „Mis seal lugeda? Kõik räägivad demokraatia pankrotist. Kuid ühed arvavad, et süüdi on demokraatia, teised, et — demokraatia puudumine.“

Rein naeris sellise kokkuvõtte üle, kuid leidis selle enam-vähem õige olevat. Riigikogu rühmad tegelesid ju mitmesuguste põhiseaduse muutmise eelnõudega ja eelnõude eelnõudega, mis kõik olid suunatud rahvaesinduse kärpimisele. Kuid teda huvitas, mis Irma-sugune kodukasvanud demokraat nendest kavadest arvab.

Irma arvas, et „üks ei vea teist üle õrre“. Kõik nad on halvemad kui olemasolev seadus. Jah, kuid kas ta siis ei näe, et vapsid on kõige ohtlikumad? Kas ta ei näe, kuidas nad oma esialgsest sõjainvaliidide abistamise ühingust on juba muutunud tagurlikuks liikumiseks, mis kasvab ähvardava jõuna? Ei, Irma ei näinud vapsluses mingit ähvardavat jõudu. „Tühipaljad kisakõrid,“ arvas ta. „Niisuguseid on alati olnud.“

Kui advokaat Jürisson oli Viirukile teatanud, et prokuröri peale ei maksa loota, kutsus rektor majandusülema jälle oma kabinetti ja ulatas talle sõnatult haridusministeeriumi telegrammi.

Heitnud pilgu telegrammi sõnadele „Soovitame ülikoolil majandusülem Lihti teenetest loobuda", hakkas Liht valju häälega naerma. Lugupidamatult tagantkätt lauale heidetud telegramm lendas sahinal teiste paberite vahele. Rektor oli sunnitud neid kohendama.

„Noh?" küsis ta karmilt.

„Noh, ja mida sina soovitad teha?" küsis majandusülem vastu.

„Soovitan esitada lahkumispalve."

Vanahärra Liht nõksatas sirgu.

„Ma ei soovi lahkuda ü k s i n d a," ütles ta rõhuga. „Minuga peab veel p a l j u t e i s i kaasa tulema — sa tead ise, k e s! Niipalju ütlen ma sulle kui sõbrale... Aga sulle kui rektorile vastan ma: mind on ülikooli valitsus ametisse valinud ja haridusministeerium kinnitanud. Ma ei esita mingisugust lahkumispalvet."

„Aga mida võiksin mina parata?" protesteeris rektor.

Tekkis pinev paus. Liht kõndis väikesi samme võttes mööda kabinetti. Siis jäi ta seisma ja koputas jalutuskepiga vastu põrandat:

„Sulle kui „Eestimaa Poegade" vanale kasvandikule võiksin ma veel üht nõu anda: võta see telegramm ja riputa kodus kloseti seinale! Sa tead ju, et meil on oma selts! Ja see selts on palju võimsam kui haridusministeerium Tallinnas."

Rektori nägu tõmbus pilve.

„Oled ülbeks läinud, August..." lausus ta tasa. „Jumal karistab meid."

„Ma tean, et sa oled usuteaduse professor. Aga et sa ka palvevend oled, seda näen ma esimest korda!"

Vihast keeletu, lõi rektor rusikaga lauale.

„Sa solvad mind! See ei ole sulle lubatud! Tee mis iganes tahad, aga jäta rahule mehe südametunnistus ja jumal taevas! Minuga niiviisi rääkida! Seda võid sa oma armukestele õpetada..."

August Liht vabandas sõbra ees mokaotsast. Siis hakkas ta tegema ettepanekuid olukorrast väljapääsemiseks, nende hulgas ka mõned materiaalsed laadi tagasihoidlikud pakkumised. Ja kui nad kolmveerand tundi olid vaielnud, andis Viiruk järele. Liht ei esitanud lahkumispalvet, vaid muutus nüüdsest peale eriti töökaks. Ööd läbi istus ta kõige ustavamate abilistega oma kabinetis ja seadis ülikooli majandusasju korda.

Kuid mõne päeva pärast ilmus ajalehes uus följeton, mis kirjeldas öötööd ülikooli majandusosakonnas. Veste algas sentimentaalse meeleolupildikesega sellest, kuidas Emajõe Ateena on vajunud unehõlma. Kõikjal valitseb vaikus ja rahu. Termomeeter näitab miinus kolm kraadi, taevas sätendavad tähed, maa peal kustuvad üksteise järel aknasilmakesed. Kuid tähtedega võidu jääb särama ainult üksik valgustatud aken, mis kuulub ülikooli majandusülema kantseleile...

Järgnes kirjeldus kibedast öötööst, mis selles kambrikeses toimub. Töö on tõesti raske — aktid ja arved, mis ei klapi, pannakse klappima: kaks ja pool miljonit senti tuleb kiiruga ümber arvestada pisikulutuste — knopkade, kriidi ja nööpnõelte peale. „Matemaatikaprofessorid! Teid palutakse asja vastu huvi tunda. Kas ei oleks teil võimalik seks otstarbeks uus liik võrrandeid välja töötada?"

Sel päeval käis ülikooli käskjalg jälle linnast ajalehti kokku ostmas. Kuid õhtul oli hele tuluke majandusosakonna aknast kadunud. Seda märkas dotsent Vaidla, kes pimeduse saabudes ülikooli hoonest mööda jalutas ja nimelt pilgu akna poole heitis. Ta püüdis asjatult kujutleda, mis on Lihti järgmine samm.

Sellal väljus ülikooli uksest majandusteaduskonna dekanaadi ametnik Luise Vaha, keda kutsuti „kuldsilmadega neiuks". Vaha oli mõne päeva eest üle viidud majandusülema kantseleisse. Jaan Vaidla seda veel ei teadnud. Kuid ta märkas naisametniku kaenla all ilmatu paksu kollasest nahast portfelli, milletaolist ta oli näinud majandusülema käes. Vaidla tundis imelikku erutust. Ta hakkas kodu poole sammuma, Luise Vaha tema ees. Portfell oli ilmselt raske, neiu tõstis seda sagedasti ühe kaenla

alt teise alla. „Peaks naisterahvale abi pakkuma," mõtles Vaidla. Ta kiirendas sammu, tervitas ja ühmas: „Teil on väga mahukas portfell, lubage, ma aitan kanda!"

Luise vastas tervitusele.

„Oh tänan, ei ole viga," sädistas ta. „Meiesugused on raskustega harjunud."

See ei kõlanud kuigi siiralt. Neiu polnud tugev, vaid pigem nääpsuke. Ja kui Vaidla sirutas käe, andis Luise pisut kõheldes portfelli temale üle.

See oli tõepoolest raske. Vaidla tundis kandamit kaenlasse vajutades, et see on täidetud mingi tiheda materjaliga. Talle tuli mõttesse, et need võiksid olla majandusosakonna paberid. Kuid küsida ta ei söandanud. Luise astus nüüd kergelt oma kõrgeis kummibotikuis ja kohendas oravanahkset kasukakest, mille hõlm oli portfelli kandmisest viltu kiskunud. Jah, ta oli kenake, ja just selline naine, kes igal sammul meelsasti teiste abi vastu võttis; kuid täna käitus ta pisut järsemalt:

„Ma lähen nüüd siit," ütles ta tänavanurgal, valmistudes lahkuma.

„Hea küll, ma saadan teid juba ukseni."

„Kui lahke teist..."

Ta lausus seda küll pahuralt, kuid laskis endale siiski meeldida, et dotsent Vaidla ta kohale saatis. Nad jõudsid nägusa kolmekordse maja ette. Vaidla arvates oli see üks Lihti majadest, kuid kas vanahärra ka ise selles elas, polnud talle teada.

Kuldsilmadega neiu jooksis trepist üles teisele korrale nii kiiresti kui raske portfell lubas. Talle avas majandusülem Liht ise, kes teda juba oli oodanud.

„Tere õhtust, jõudsite ikka kohale, mu kallis!" hüüatas ta ja teatas teise ukse juures kohe rõõmsalt kellelegi kolmandale: „Preili Vaha on tulnud. Alustame."

Siin, paksude kardinatega kaetud akende taga, võis töö rahulikult jätkuda.

Paari tunni pärast sõitis Liht oma väikeses autos prokuratuuri ette. Viimistletud aktid ja korrigeeritud arved võttis ta kaasa. „Ka prokuratuuris on arusaajaid inimesi," mõtles ta. „Küll ma juba nendele ära seletan."

Ja ta seletabki oma olukorda kiilaspäisele tardunud näojoontega mehele, kes teda tähelepanelikult kuulab.

„Mina, vana inimene, näete, ei põlga ühtki vaeva ... Täna ronisin isegi haigevoodist välja, et teid materjalidega varustada ... Töö on minu elus alati esimesel kohal seisnud. Tjaa, vaadake, raske on, kui sind laimatakse!“

Liht võis ainult aimata, kellele ta tänu võlgneb selle eest, et prokurör ei ilmutanud mingit uudishimu tema tervisliku olukorra suhtes. Oleks ju loomulik, et ta küsiks — mis haigus teil siis on? Paistate terve mehena ... Niisuguseid komplimente öeldakse kergesti, sest need ei maksa midagi. Ent haiguse asi oligi pisut keeruline, ja raske oleks seda seletada säärastele maskidele nagu see mees siin.

Ettevaatuse mõttes oli härra Liht end lasknud närvikliiniku patsientide nimekirja võtta. Ta ei tahtnud enam päevad läbi ülikoolis istuda. Pealegi oli rektor ise talle soovitanud haiguspuhkust ...

Ametlikult viibib ta praegu ravil, kuid tema haigus on seda laadi, et talle antakse vahetevahel luba kliinikust lahkuda — jalutada ... Tegelikult kavatseb vanahärra Liht end kliinikus harva näidata, teades, et tuttavad mehed — kliiniku juhataja ja peaarst — ei tee sellest väljagi. Nad kõik on ju oma seltsi — EMP kasvandikud. Ainult üks ebamugav tüüp on närvikliinikus — nimelt doktor Laarits. Oli kokku lepitud, et tema valvekorra päevadel kutsutakse patsient telefoni teel kohale, kas või paariks tunniks ... See oli eraasi, mille jälile prokurör ei tohi sattuda.

August Lihtil oli ülikoolis kaks täiesti ustavat ametnikku, keda ta mängusse pühendas. Peale rektori teadsid seda ainult nemad — kuldsilmaline neiu Luise Vaha ja proua Vaarike. Mõlemad töötasid praegu tema juures, kiiruga sisseseatud koduses kantseleis.

Prokurör ei pärinud midagi. Talle oli rektor ise helistanud ja põhjalikult seletanud, mis härra Lihti närvidel viga on. Rektor ütles, et tema äkilise haigestumise põhjuseks oli üks vana vigastus, mille õnnetu sai juba aastate eest. Ühte välistööd kontrollides libises ta redelilt ja kukkus raskesti. Ta on ju vanem mees, aga kohusetruudusest ronib kõikjale nagu mõni nooruk! ... Ja-jaa, ta sai vigastada ametiasjade ajamisel. Kui see nüüd osutub saatuslikuks ja kui härra Liht seetõttu peaks kao-

tama oma töövõime, siis saab ta ülikoolilt eluaegse kõrgema pensioni. Kuid rektor ei jätnud lisamata: „Loodame aga, et kõik läheb hästi ja et härra Liht veel kaua meie keskel võib töötada ...“

Kui Liht prokuröriga nelja silma all tunnikese oli vestelnud, ütles see liikumatu näoilmega mees talle, et jääb järele üksainus keeruline punkt — kriminaalpolitsei. „Võib karta, et Vaidla ei jäta seda kasutamata.“

Sõitnud koju, tahtis patsient pingutusest puhata. Ta läks oma tuppa, tõmbas kardinad eest ja avas õhuakna. Paistis aianurk ja tükike uulitsat. Otse sirelipuhma kõrval teispool väikest traatvõrgust tara seisis laternapost. Põõsas oli heledasti valgustatud. Sadas harva laia lund. Sirelilehed, veel üsna värsked ja rohelised, olid kogunud endile paksu lumekihi. See vaatepilt meenutas Lihtile Kaug-Ida, mõningaid jaapani aedu, kus ta vahel külalisena oli viibinud ...

Akna all seistes hingas ta sügavasti, püüdes unustada prokuröri ükskõikset nägu ... Mälestused hakkasid voolama.

Kakskümmend, kakskümmend viis aastat tagasi, vaat siis oli elu ... Siis oli äri ja rikkust, oli ärimehi, kavalamaid madudest ja suursugusemaid vürstidest ... Tõmbas sul naha üle kõrvade, et nuta ... Või valas sind kinkidega üle nagu Kröösus! Kuldehted, kalliskivid, imeline kristall, peenike hiina portselan, karusnahad, kunstiesemed, vaibad ... Kes siin Eestis üldse on niisuguseid rikkusi näinud, kes nendest unistanud? Siin on professor ja kraavikaevaja peaaegu ühesugused popsid, nigelat raha teenivad mõlemad. Maitsetud on mõlemad. Isegi moedaamid riietuvad siin ilma erilise kunstinärvita. Niiviisi mõtiskles ta mõrudalt, püüdes minevikust lohutust leida ... Oi, elu, elu! „Oli kord elu minu apteegis, köögis ja tubades!“ ohkas ta. Leinameeleolu andis aga peagi maad lepitamatule vihatundele. „Bolševikud! Nemad rikkusid ära selle muretu põlve.“ Tuli tagasi Eestisse sõita.

Tjah — algul pidi tema, Liht, siin väikekodanlikus Tartus igavuse kätte otse lämbuma. Ta hakkas sõbrutsema välismaalastega, läänest tulnud võõrkeelte-professoritega, kelle hulgas oli rohkem õigeid kunsti- ja kauba-

tundjaid. Ent neilgi olid omad pahed. Nad ei osanud siin elada. Itaallasel Bogliol tekkisid skandaalid naiste pärast ja naisüliõpilased kihutasidki ta lõpuks minema. Sakslasel Schurkel — rahalised skandaalid... Ja nüüd see inglane Stepson — see oli rohkem poliitikamees. Liht ise hindas ärivaimu poliitikast kõrgemaks, kuid Stepsoni seltsis polnud vähemasti igav. Oo! Seoses Stepsoniga tuli talle midagi meelde. See oli praktiline, täiesti teostatav ja imelihtne. Ta ostab endale Tartus veel paar majaloksu! Üürikasarmud kehvematele üliõpilastele... Need on kindlasti tulusad. Odav üür... Vähe kulutusi... Ja mis seal ikka: kõige lihtsam seinatapeet, valgendatud lagi. Trepikojad, ahjud ja aknad-uksed — need käivad aastaid ilma remonditagi. Tudengid on liikuv ja vähenõudlik rahvas. Üks lahkub, teine tuleb...

Seepeale sulges ta õhuakna, süütas tule ja vaatas ringi. Temas tekkis peremehelik uhkus. Niisugust sisustust ei ole vist kellelgi teisel Tartus? Ja nii palju varandust väärtesemete näol — vähestel. Aga nii hästi elada ja elust mõnu tunda nagu oskas tema — noh, annab vist otsida terves maailmas!

Lihti tuba oli tõesti rikkalik. Kallist mahagonipuust mööbel, suur peegel — puhas ja selge nagu järv päikesepaistel. Riiulid olid mõõdukalt täidetud igasuguste vaatamisväärsustega. Kõiges selles tundus pisut, õige pisut kollektsionääri auahnust ja kirge, kuid asjaarmastajalik „tolm" puudus tema esemeil. Need polnud ainult vaatamiseks, vaid ka elamiseks, olid tarbeesemetena siia-sinna paigutatud. Buhhaara vaip põrandal, hiina vaas ülemisel riiulil, haruldased nahk- ja pärgamentköited teisel riiulil. Ja ainult paar kristallnõu laudadel, paar nikerdatud kujukest postamendil — kõik oli seatud nii, et vaatevälja mitte üle koormata.

Iga ese võis siin asjatundja pilku rõõmustada. Kuid lihtne mats ei märka muud kui seda, et tuba on „mugav" ja „tore". He-he-hee! Liht avas ühe seinakapi, võttis sealt karusnahkse kaunistusega tubase kuue ning tuhvlid, riietas end koduselt ja läks teise tuppa. Siin istusid kirjutuslaua taga vastamisi naised, kellega teda köitsid lähemad sidemed.

Kuldsilmalisel oli täna uudne soeng, mis tegi ta pea

sarviliseks, ja hästi silutud tumedad kulmukaared. Ta hakkas juba vähehaaval omandama jumestamiskunsti... Tema vastas istus Ellen Vaarike — ligi neljakümneaastane, ilus, täidlane ja täiuslik. Iga ta liigutust võis vaadata mõnuga.

Naised lõpetasid töö. Teenija tõi kohvi likööriga. Lihti tuju tõusis veelgi. Lärmaku loomatohtrid koos oma tallimeeste ja tõprakarjastega! Tema aga puhkab pisut sellest kärast ja kosutab närve. Ta ei kuulegi nende rumalat kisa. Esitagu pealegi majandusala prorektor Blauberg, see turjakas tola, rektorile ultimaatumeid — „kas lahkub Liht ametist või lahkun mina!". Ta olevat säärase lollusega täna hakkama saanud... Kuid nüüd peab koolivend Viiruk ka ükskord ise mees olema ja oma aparaati vaigistama! Las karjuvad Tallinna lehed, las pauguvad ministeeriumi uksed! Küll varsti jääb kõik jälle vaikseks. Sest keda ei rahusta muu, seda rahustab fakt, et prokuratuur uurib asja. Prokuratuur aga — see võib uurida aastaid!

Härra Liht jõi naiste seltskonnas kohvi, naeris ja naljatas nendega, jutustas neile mõnda oma paljudest seiklusrikkaist lugudest. Pärast seda tegi ta neile väikseid kingitusi.

Alandliku huviga vaatasid temale Luise anuvad kuldkollased silmad. Julgelt säras talle vastu Elleni pilk, mis oli täis nakatavaid naeru- ja naljasädemekesi. Jah, see Ellen — „juba teisest mehest lahutatud, kuid vananematu nagu loodus ise", mõtles Liht, märgates, et Elleni näol ei ole ühtegi kortsu, küll aga tekivad ta põskedele naerulohukesed, kui ta pisutki muigab.

Pannes teda mitu korda naerma, jälgis Liht naudinguga selle näo mängu. „Tõesti maksab elada," mõtles ta, „ja maksab võidelda oma hea elu eest!"

16

Vastu kevadet tõi „Vaimsed Huvid" ära lühiteate sellest, mis ülikooli närvikliinikus oli juhtunud. Aga juhtunud oli väga lihtne lugu.

Arst nimega Laarits vaatas üht haiguslehte ning tegi

peaarstile ettekande: „Üksikpalatis nr. 15 on juba pikemat aega patsient, kes ei näita paranemise tunnuseid.“ Ta lisas, et nähtavasti ei ole haige arstimiseks tarvitatud õigeid ravimeetodeid, ja avaldas soovi tõhusamate abinõude rakendamiseks.

Peaarst näppis oma kriitvalge kitli hõlmast niidiotsakest välja. „Ei ole vaja,“ ütles ta. „Olge rahulik, doktor Laarits. See haige on meil doktor Murru patsient ja tema erilise hoole all...“ Ta sai niidiotsa kätte ja lisas: „Kardan, et vahelesegamine võiks tuua ebasoovitavaid tagajärgi.“

Kuid haige olukord oli Laaritsas huvi äratanud. Õhtuse visiidi ajal uuris ta patsienti pool tundi ja läks siis uue ettekandega: „Avastasin simulandi.“

See oli lubamatu väljaastumine heas perekonnas, kus kõik teadsid, et „härra A. L.“ on simulant, kuid seda öelda tähendas äärmist taktipuudust. Nüüd läks lihtne lugu keeruliseks. Peaarst kutsus välja kliiniku juhataja, see alarmeeris rektorit ja ülikooli valitsust. Autoriteedid soovitasid doktor Laaritsa diagnoosi valju kriitika alla võtta. Kliiniku juhataja kabinetis toimus äge sõnalahing; Laaritsat ähvardati šarlatani tiitliga. Ta nõudis arstide komisjoni kokkukutsumist. Sellest oli võimatu keelduda. Pärast pikemat nõupidamist otsustati määrata tähtaeg ja tehti Laaritsale teatavaks, et komisjon tuleb kokku nädala pärast. Kuid järgmisel päeval oli patsient haigete nimekirjast kadunud. Ta oli üleöö paranenud.

Lühiteade kandis pealkirja „Uued ravimeetodid“ ja pahandas paljusid, teiste hulgas ka Irmat, kes leidis, et sel on odava sensatsiooni maik.

Rein seletas talle, et patsient on suur suli ja et lugu vastab tõele mitte ainult „sõna-sõnalt“, vaid on tegelikkuses palju hullem kui ükski ajalehe-sensatsioon seda kujutada võiks.

Irma aga pidas vajalikuks järgmise loengu ajal talle veel kirjutada, et mitte ainult üksikpalat nr. 15, vaid kogu maailm on pisikesi ja suuri sulisid täis. Kas on mõtet nende kõmulisest paljastamisest osa võtta?

Rein keeras paberi ringi ja kirjutas teisele poolele: „Neetud väikekodanlik peenetundelisus! Kas sa tõesti

sellest aru ei saa, et kapitalismi pahede paljastamine ongi üks peamisi „Vaimsete Huvide“ ülesandeid?“

„Kus kohal siin kapitalism sisse tuleb?“ imestas Irma. Ja Rein vastas, et kapitalism on igas hingetõmbes, millega ta ümbritsevast maailmast õhku sisse hingab.

Seekord nad ühisele arvamisele ei jõudnudki. Ka ei läinud nad pärast loengut koos jalutama, nagu see neil oli kombeks saanud. Irma ütles, et tal on vaja kodus ettevalmistusi teha, sest ta tahab „Ideaali“ maskiõhtule minna. Ta jutustas isegi kostüümist, mis pidi saama lihtne ja originaalne — maani sinine, vikerkaarevärvilise särbiga üle õla.

„Ja kes on saatjaks?“ küsis Rein.

„Terve kamp . . .“

Irmat oli Endel pidule kutsunud, kuid ta ei läinud ainult Endeli pärast, vaid tahtis üldse lõbutseda. „Kapitalismi õhku sisse hingama,“ ütles ta.

Pidu oli tõesti lõbus. Irma tutvus „Tähiste“ liikmetega ja kunstikooli õpilastega, kelle fantaasiaküllaseid maske ta lapselikult imetles. Ta ise oli vikerkaar ja tõepoolest ka vikerkaarelikult rõõmus. Ta tantsis peaaegu vahetpidamatult ja tunne oli kerge ning hea, niisama hea nagu tookord sügisel pärast talvemantli pantiviimist uduvihma all jalutades.

Hommikul poole seitsme paiku läks lõbus kamp kunstikooli ruumidesse. Siin hakkasid Öö ja Päev, Jõgi ja Mägi lauda katma. Ei tea kust ilmus eine. Ja Vana Nõid nõidus oma fookus-pookustega sinna juurde pudeli viina. See oli üllatus, kuid kahjuks märkasid kõik, et ta selle välja tõmbas oma laiast varrukast. Ja et ta rohkem pudeleid lauale nõiduda ei suutnud, pandi ta kunst kahtluse alla.

Väljas hakkas valgenema. Seda elevusrikkam oli isetegevus, mis nüüd toimus. Öö ja Päev laulsid ooperiaariaid, Jõgi deklameeris luulet, Mägi — kelleks oli Endel — luges peast ette ladinakeelseid kroonikaid. Vikerkaar ja Vana Nõid aimasid järele suurte tantsijate lavakunsti.

Viimaks istusid nad voorimehesaanidesse. Kõik sõidutati kordamööda koju. Ja kui Irma hakkas pärast meenu-

tama, mitmes korteris ta selle öö jooksul oli sees käinud, tuli tal sõrmedest puudus.

Boheemlikus uimas veetis ta hommikupoole, mõnules ja laiskles. Siis aga mõtles, et peaks üles otsima Reinu. Ta oli ööselgi mitu korda temale mõtelnud, tundis isegi, nagu oleks ta oma lustaka kambaga lõbutsedes kuidagi Reinule lähenenud. Kas see võib õige olla? Ei, see pole õige! Irma tahtis üksinda elada ja vahel harva hulgakesi lõbutseda. Aga Reinul olid hoopis erilised vaated. Võib-olla õigemad ja paremad kui kellelgi teisel, kuid niisugused, mida ei talu iga päev, ent samal ajal ka niisugused, ilma milleta elu oleks igav ja tühine...

Ta ruttas raamatukogusse, kus teadis Reinu sel kellaajal istuvat. Tänavad olid kahutanud. Lumekirme helises jala all.

Reinu nägu õhetas, kuid silmad olid veidi väsinud. Ta sulges oma paksu köite.

„Tule, lähme värskesse õhku!"

Kui nad juba tänaval olid, küsis Rein:

„Kas sul oli lõbus?"

„Jah, väga, väga! Ja — sinul?..."

„Minul oli vähem lõbus," muigas Rein. Ta oli omal algatusel üles otsinud „vana Andrese"... Hilja koju minnes tundis ta, et keegi teda jälitab. Rein keeras võõrasse esikusse ja tuli sealt jälle välja, astudes „sabale" otse vastu. Ta tundis temas ära Armand Viili. Õudne oli just see, et säärane peen noorhärra isiklikult nuhki mängis. Pool ööd murdis ta pead, kuidas Irmat ja teisi oma muretuid sõpru hoiatada, ilma neid ära hirmutamata.

Nad jalutasid läbi linna. Irma oli juba ammugi märganud, et Reinul on oma kõneained, ilma milleta ta elada ei saa. Tema lemmikteemaks oli revolutsioon ja Marxi õpetus, mis tõestab kodanliku korra ääretut ülekohut ja selle ääretult ülekohtuse korra paratamatut hukkumist. Imekspandava järjekindlusega jõudis ta oma jutus alati kodanluse kukutamiseni, ükskõik millest kõnelus ka alguse sai. Seekordki oli see nii.

Irma ei saanud üheski punktis vastu vaielda. Reinu argumendid olid väga loogilised, kõik oli mõistusega selgesti tajutav. Marxi õpetus oli ka Irma arvates julge ja

õiglane teooria. Kuid revolutsiooni teostamine ise näis talle keeruline. Saab siis seda juhtida? Saab siis seda toime panna nii nagu vaja? Saab siis seda ette määrata nagu mõnd kõneõhtut? Temas tekkis palju kahtlusi. Kes ei teaks, et elu on halvasti korraldatud! Kes ei teaks, kui palju on ülekohut! Kuid mil viisil seda muuta ja ümber teha? Rein arvas teadvat...

Külmast sätendaval tänaval kõndisid inimesed ja naeratasid kaape kergitades, vabandasid viisakalt, kui üks juhtus teisele külge puutuma. Irma oleks tahtnud Reinult küsida, kust peaksid need kangelased välja tulema, kes siin hakkavad kõue ja pikse keeles kõnelema? Ta meenutas eilset pidu, siis vabrikanti, kokka, väikest õpetajannat. Kõik need inimesed olid tema meelest valmis endistviisi edasi elama, kuigi polnud elüga rahul.

Nad läksid koos läbi Rüütli tänava. Ühest suurest valgest majast möödudes küsis Rein temalt äkki:

„Kas tead, mis hoone see on?"

Irma ei teadnud.

„See on kapo ehk popo."

„Mis asi?"

„Kapo — kaitsepolitsei, ehk popo — poliitiline politsei; üks ja sama teeb välja. Kas sul ei ole sellega tegemist olnud?"

„Ei..."

Reinu oli siin mitu korda üle kuulatud, ähvardatud ja väsitatud küsitlustega, mis olid kord-korralt pikemaks veninud. Nad arvasid, et ta on otseselt ühenduses põrandaaluste kommunistidega. Kuid Reinul olid nendega vaid kaudsed sidemed ja ta oskas ka viimastest vaikida. See kõik polnud aga nii lihtne.

„Vaata," ütles Rein, kui nad olid majast juba möödunud. „Mind on kapos mitu korda üle kuulatud. Olen neile oma vaadete poolest kahtlane isik. Ja sina muutud juba sellest kahtlaseks, et minuga koos liigud. Võib-olla me ei peaks nõnda jalutama?"

Irma vaatas talle otsa, naeratas, kehitas õlgu ja ütles: „Võib-olla me üldse ei peaks maailmas elama!"

Reinul hakkas kuum. Ta ei vaadanud Irma poole, kuid tajus kõigi närvidega, et tüdruk ajab pea püsti. „Karak-

terit tal on," mõtles Rein, „kuid ta ei ole veel võimude käes olnud."

Teda ennast oli aga juba koolipoisina poposse tiritud. Tookord võis ta puhtast südamest vastata, et ta ei tea partei olemasolust midagi. Ning talle kinnitati: „Jah, ka meie arvame, et kommunistide partei on hävitatud, aga teid võib-olla petavad mõned?"

Väga head nõu nende härrade suhtes oli Reinule alati andnud Tammine, kellel oli põhimõtteks: „Midagi nad ei tea. Ainult seda, mis sa neile ise räägid, saavad nad sinult teada." Irmaga polnud veel vaja sellest kõigest... Kuid märku anda oli tingimata tarvis. Rein piinles mõtte juures, et ta ise võiks põhjustada tüdruku enneaegset kahtlustamist.

„Siiski, kahtluse alla sattuda o n kerge," rõhutas ta ja hääl kõlas tal tumedalt.

Irma ägestus.

„Ei maksa nõnda rääkida! See ei ole õiglane. Ma ei karda ja ma ei hakka ka lobisema. Ja mulle ei meeldi, et dikteeritakse, kellega tohin jalutada."

„Igatahes, ma räägin tõsiselt," jätkas Rein.

„Ja mina ka!"

Tüdruk nihkus talle käigul lähemale, ilma ise märkamata. Kuid Rein pani seda tähele. Oli ammugi selge, et Irma on valmis popo tegelaste vastu võitlema. Ta ei haletsenud ennast, ei sallinud survet ega sundust, kuid sellest kõigest oli vähe. Muidu püsisid tal igas asjas veel „omad seisukohad", nagu ta kinnitas. Ent need „omad" ei olnudki liikumisele nii võõrad — olid vaid tahumatud, ebajärjekindlad noore inimese mõttemõlgutused. Nad seisatasid. Irma naeratas nii vabalt ja säravalt, et Reinul oli tunne, nagu oleks miski koorem õlult ära langenud. „Kannatust! Kannatust! Kannatust!" Ja seda Reinul jätkus.

TEINE PEATÜKK

1

Möödus semester, möödus teine...

Rein pakkis kohvrit ja vaatas vahetevahel aknast välja. Võib-olla tulevad Sergei ja Peeter või isegi Irma temaga hüvasti jätma nagu möödunud kevadel? Ta muigas — niiviisi arutledes oleks päris kerge sattuda ajaloo kordumise teooriale!

Ühelt poolt oli tema elus tõesti kõik nagu endiseks jäänud. Jälle kevadtalv ja lähenevad lihavõttepühad. Jälle sõidab ta loengute vaheajaks maale. Jälle on tädi Riina talle järele sõitnud. Ja jälle on tal vaja kohvrisse paigutada midagi, mida kõrvaline silm ei tohi näha. Seekord puudutas see võitlust provokatsioonide vastu, mis enne kunagi nii terav polnud...

Ja üldse polnud olukord enam kaugeltki endine. Selle aja sees oli palju kommuniste areteeritud. Töölised protesteerisid: „Poliitvangid vabaks — kodanlus türmi!" Ühiskondlikus elus oli puhkemas torm, mille lõppu keegi ei osanud ette näha. Kõik nõudsid uuendusi. Kuid milliseid uuendusi, selles seisis vahe. Vapsid laiutasid. Nad organiseerisid oma „päevi" ja kongresse, kus ähvardasid lausa riiki kukutada, kui ei täideta nende julgunud nõudeid: Muudetagu põhiseadus sedamaid! Pandagu suurte volitustega president ametisse! Riigikogu liikmete arvu vähendatagu! Erakonnad vaikigu! Presidendile antagu veto-õigus ja riigikogu laialisaatmise õigus! „Rahvas januneb võimsa juhi järele, kes valitseks teda

tõe ja õigluse aupaistes," kirjutas vapside leht, ülistades füüreriprintsiipi.

Töölised nõudsid „vabadussõjalaste liitude" sulgemist. Kas asjatult? Ei, nad peavad selle eesmärgi saavutama! Streigid, töötute kongressid... Kõikjal tundus organiseeritud liikumise tiivalööke. Kui ainult ilulugejad jälle asja ära ei rikuks!

Rein pakkis sisse mõned vanad ajalehed ja suu tõmbus kibedale muigele, mille taolist ta noor nägu varem ei tundnud. „Kui armutult kisti eest sotside roosad prillid!" Pool aastat tagasi oli ju Pätsu „usaldusvalitsus", millest ka sotsid osa võtsid. Sotsiaaldemokraatliku partei kongress... Uhked, hooplevad kõned... „Fašistlik liikumine vabariigis on juba vaibunud," rääkisid nad. Vana ajaleht ei punastanud, kuid Rein punastas. Nagu noaga torgati talle südamesse. Jah, see oli alles detsembris 1932. Ja vaevalt kuu aega hiljem vapustasid maailma Saksamaa sündmused... Nüüd oli Hitler seal juba täielikult võimul. Uus rahvusvaheline olukord valab vett ka eesti vapside veskile. Nad kiidavad Hitlerit kui „rahvavalitsuse" loojat. Iseendid nimetavad nad nüüd mitte ainult rahvuslasteks nagu seni, vaid juba „rahvaliikumiseks". Nende lehed muutuvad mahukaks, nad haaravad tugevamini pihku kaikad, mis pidid olema „rahvaläheduse" ja „riigielu puhastamise" sümbolid, ning hakkavad kandma musti barette... See tähendab ju, et fašistlik vägivalla-organisatsioon oli sündinud, kasvanud ja täiskasvanuks saanud. Vaat sulle „vaibunud"!

Raamatukohver sai mahukas. Mis sest, et ta sõidab vaid nädalaks. Tarvis ikkagi vallas esineda. Ta võttis kaasa isegi ajaloo- ja keeleõpikud. Parem juba rasket kompsu tassida, kui literatuurinälga kannatada. Mõni teos vaja kaasa võtta lihtsalt ettenäitamiseks. Saavad teada, et niisugune raamat on olemas, — pole ka paha!

Kui Rein jälle aknast välja vaatas, nägi ta, et tädi Riina oli kohal. Ja tema järel lipsas parajasti aiaväravast sisse Irma. „No on ka! Oleks ta taibanud vähemalt pool tundi varem tulla!" kahetses Rein.

Tädi Riina oli linnas ostusid teinud ja tahtis neid vennapojale ette näidata. Irma tulek segas teda. Vestlus ei võtnud vedu. Irma silmitses ostusid: „Kallid kingitu-

sed! Jaa — väga ilus, väga ilus . . .“ Kuna ta huvi aga sellega piirduski, kiirustas tädi oma pakikesi kokku köitma. Üliõpilased on kõik ühesugused — ei oska hinnata. „Noh, kas te maale meie juurde ka tulete?“ küsis ta teist juttu tehes. Irma tänas küllakutse eest ja kahetses, et tal ei ole võimalik sõita. Pole aega pühi pidada.

„Ei ole aega?“ imestas Rein. „Sinu lõbus kamp ei anna sulle vist mahti?“

„Oh ei, ei! Selle kambaga ei käi ma ammu enam,“ tõrjus Irma.

Rein vaatas talle otsa. „Ära tüdinesid?“

„Nad on liiga . . .“ Irma silmis välgatas midagi ülemeelikut, kuid see kadus kohe. „Liiga lõbujanulised.“ Ta huuled tõmbusid mossi. Siis raputas ta ägedalt pead. „Ma ei sobi nendega.“

„Mis ajast siis . . .?“

„Juba töötute kongressist saadik . . .“

„Kuid kongressil sa ju pirisesid, et kõnedes on liiga palju räuskamist,“ meenutas Rein. „Paha siga, mitu viga! Ei meeldi töötute kongress, ei meeldi elupõletajate kamp . . .“

„Elupõletajad,“ kordas Irma ja vaatas vilksamisi tädi Riina poole. „Leidsid ka sõna!“

Rein hakkas naerma. Talle tegi nalja, et Irma tädi juuresolekul iga ilmsüütu sõnakese pärast häbeneb. Ja tädi tuligi tütarlapsele appi.

„Mis sa's, Rein, nõnda räägid? Preili nii viisakas ja kena, et . . .“

„Oo, sa ei tea, mis ta vahel teeb!“ hüüdis Rein punastades. „Kui tal poleks ühte moraalijüngrit alati kaasas, kes talle vanu kroonikaid ette loeb, siis oleks ta juba ammu laiale teele läinud . . . Näed, kuidas on end ehtima hakanud!“ Ja Rein osutas Irma moodsale kleidile. Tüdruk oli viimase aasta jooksul pisut muutunud. Alati armastas ta musta ja tumesinist kanda. Aga nüüd oli tal äkki seljas kirsipruun kleit karusnaharibaga. „Jah, sul puudub veel ainult kaelakee,“ pilkas Rein, ise teda tahtmatult imetledes.

Irma aga vaatas talle tõsiselt silma ja osutas oma portfellile, andes seega märku, et ta tahab kirjandust. See rõõmustas Reinu. Ta hüppas kärmesti püsti ja vaban-

das: „Pean veel raamatukohvrit sorima.“ Tädile aga soovitas ta: „Istuge sinna... natuke tahapoole, ma kohe...“

Irma pani oma portfelli lauale, et Rein võiks selle kätte saada, ja läks istus tädiga akna alla.

„Ilus vaade...“

„A'a meie juures maal on veel palju ilusam.“

Ta jutustas järvest ja männimetsast, kevadisest sulast ja talve härmatisest. Irmal läks süda soojaks.

„Kas Rein kodus ka igaühte nõnda noomib ja arvustab?“ küsis ta vähe aja pärast.

Tädi sai aru, et ta seda tõsiselt ei mõtle, ja ähvardas sõrmega: „Tulete külla, siis näete!“

„Kahju küll, aga ma lubasin pühade ajal tunde anda.“ Irma märkas, et Rein oli tööga valmis. Ta tõusis ning sirutas tädile käe.

„Häid pühi teile...“

„Kas sa ikka nendele mustabaretimeestele tunde annad?“ küsis nüüd Rein ja ta hääles oli midagi kalki. Irma jäi talle suuril silmil otsa vaatama.

„Ma ei ole neid mustis barettides näinud.“

„Vahest nad tunnis istuvad palja päi...“

Irma lõi käega.

„Hoia silmad lahti,“ jätkas Rein. „Eriti aga pane tähele korporante.“ Ta nimetas Viili ja Kubjast. „Ja pea meeles, et need on meie kõige õelamad vaenlased.“

Nad jätsid tädi Riina juuresolekul hüvasti ja Irma läks kiiresti minema.

„Korporandid...“ mõtles ta. „Maksab siis nende pärast nii salapäraselt... ja tädi kuuldes... Too arvab veel ei tea mis?“ Siiski pidas ta nimed meeles, sest teadis, et Rein ei armasta tühja juttu ajada.

Veel enam kui Irma meeldis tädi Riinale Sergei, kes varsti pärast seda tuli Reinu ära saatma. Juba uksel tegi ta tädile aupakliku kummarduse, viipas Reinule hooletult tervituseks ja viskas mantli hoogsal liigutusel varna. Sergei oli oma tavalises tumehallis ülikonnas, mida ta kandis nii suvel kui talvel. Kuid ta oli viimaste ülikooliaastate jooksul muutunud silmapaistvalt ilusaks noormeheks. Rõõmus naeratus, tähelepanelikkus, viisakus — kõik head kombed hakkasid talle nagu iseenesest külge.

Ning ta mustades silmades oli endine taltsutamatu sära.

Tädi Riina kordas küllakutset Sergeile ja oli liigutatud, kui see kohe nõustus. Jah, ta sõidab tingimata! Kerge südamega läks tädi sõiduhoovi hobust vaatama ja jättis noored kahekesi.

„Kas sa tead, vanapoiss," alustas Sergei nüüd hoopis teisel toonil. „Me oleme lõksus üldse ja igapidi."

„Kuidas nii?"

Reinu meelest pidid asjad korras olema. Ühing pooldas neid kindlamini kui enne, ajakiri muutus järjest populaarsemaks, pahempoolsete noorte arv kasvas, huvi kirjanduse vastu oli erakordselt suur. Alles nüüdsama käis Irma siin ja viis oma hoolealustele jälle raamatuid... Veel enam — ametiühingud saadavad oma delegaate maipühiks Nõukogude Liitu. Ka Peeter oli ametiühingu liige. Võib-olla valitakse ka tema? See oleks neile suureks trumbiks...

Kuid Sergei jutustas, et ta on kuulnud „üht imelikku asja". Ametiühingute Kesknõukogu olevat otsustanud, et saadikud ei tohi Venemaalt tagasi tulles suurtel koosolekutel esineda, vaid ainult oma koduses tööliste miljöös. „Ja eriti arvatakse seda Peeter Liivi kohta, et kui ta peaks valitama, siis olgu see ülikoolis saaduseks."

„Mina ei saa aru!" hüüdis Rein. „Mida siis kardetakse? Vägivallaakte?" Ta naeris lühidalt. „No tead, moment on niisugune, et mida ulatuslikumad kokkupõrked, seda parem... Kust sa seda kõike kuulsid? Ega ometi ilulugejalt?"

Sergei ei vastanud. Ta istus akna alla suitsetama ja käsi värises tal paberossi süüdates. „Sõita Nõukogude Liitu töölisdelegatsiooni koosseisus, mida paremat võiks üks surelik meie päevil veel soovida?" ütles ta vaikselt. „Aga kõik need klauslid teevad asja narriks. Noh, kas see pole lõks?"

„Kust sa kuulsid?" käis Rein peale.

Sergei viivitas vastusega, kuid ütles lõpuks siiski: „Õunap rääkis suure saladuskatte all."

Rein oli nagu tulistel sütel. Ametiühingute Kesknõukogu eesotsas seisavad sotsid. Pole ime, et Õunap nende kavatsusi teab... Kuid on ime, et Õunap seda räägib.

„Jah, see on tõesti lõks: lasta end valida, sinna sõita ja siis kõik maha salata. Ei!“

Rein kavatses Tammisega nõu pidada. Kuid ta arvas juba ette, mis „vana Andres“ ütleb. „Enne ära käia, pärast esineda. Kuid kõigepealt vaja saavutada see, et sind valitakse.“

2

Enne lihavõtteid oli Mikston Irmalt küsinud:

„Teie pühi ei pea?“

„Ei.“

„Mina ka mitte. Siis teeme tunni — teisel pühal näiteks.“

Teisel pühal oli liiklemine nagu välja surnud, ainult jalakäijad lonkisid aeglaselt ja mõni üksik auto vuhises lubamatu kiirusega mööda pooltühje tänavaid. Kella üheteistkümneks tuli päike pilve tagant välja ja puistas lumised katused üle hõbedase säraga.

Mikston oma koolivennaga ootas juba Irmat kontori uksel. Ta oli uues tumedas ülikonnas, heatujuline ja hästi tunniks ette valmistanud. Tema kaaslane Niinepuu, pikk ja lihava ninaga mees, peitis aga oma kavalaid tursunud silmi laugude alla. Ta oli eile pummeldanud ega tundnud end kuigi reipana. Kolmas mees, kes samuti Mikstoni kulul tunde võttis, oli ajakirjanik Preem. Kuid see puudus täna pühade tõttu.

Tund läks hoogu. Irma oli teel värskelt välja mõelnud lihtsa keeleliste harjutuste seeria, mida Mikston ja Niinepuu nüüd vaheldumisi praktiseerisid. Erilist nalja valmistas aga vabrikandile ülesanne, kus tuli toolilt tõusta, ukse taha minna ja jälle sisse astuda, kogu aeg enda tegevusest võõras keeles jutustades: „Mister Mikston tõuseb üles, mister Mikston läheb uksest välja, mister Mikston seisab ukse taga, mister Mikston koputab, mister Mikston astub sisse . . .“

Ta kordas seda väikest etendust mitu korda, naeris nagu poisike ja muutis lauseid, proovides lisada midagi omalt poolt. Siis läks Niinepuu ukse taha. Ja siis kostis väljast võõras koputus.

Irma haaras juhusest kinni, et moodustada lauseid:

„Keegi koputab. Õpetaja läheb ukse juurde...“ Seejuures astus ta suuri samme võttes üle toa. „Õpetaja avab ukse...“

Lävel seisid korporandid. Nad kergitasid värvimütse, vabandasid ja palusid kokkusaamist härra Mikstoniga. Irma taganes. Temale langesid uudishimulikud pilgud.

„Vabandust, kas me ei ole kuskil kohanud, preili?“ küsis üks neist poolkinnise suuga.

Irma raputas energiliselt pead. „Ei, meie ei ole tuttavad. Nähtavasti eksitus...“

Nüüd tuli Mikston ja tutvustas neid. „On teil kiire, mu härrad?“ küsis ta.

Nad läksid kõrvalruumi, jättes ukse lahti. Jutuajamine oli lühike.

„Meil oli juhatusega kokku lepitud, et selle koosoleku finantseerite teie,“ rääkis pikem, keda Mikston oli Viiliks nimetanud.

Vabrikant võttis sõna lausumata taskust rahakoti. „Isamaa nimel...“ ütles ta ja luges raha lauale. „Meie vapraid vabadussõjalasi toetab Mikston alati.“

Teine, väiksem, vistrikulise näoga, kelle nimi oli Kubjas, tänas südamlikult:

„Wunderschön!“

Ja hüvastijätuks mütse keerutades läksid nad kontorist välja. Viil pöördus uksel ringi.

„Tuleb äge lööming,“ lausus ta ja tõstis käe, tervitades Hitleri moodi.

„Õnn kaasa!“ hüüdis Mikston. Ta jalutas hetke, peopesi teineteise vastu hõõrudes. Siis ütles nagu unest ärgates: „Noored on käredad!“ ja istus uuesti.

Tund jõudis lõpule.

Irma oli segases, ärritatud meeleolus. Talle meenus, et Rein oli teda hoiatanud kahe korporandi eest: „Viil ja Kubjas on meie vaenlased.“ Siin nad siis olidki! Ja milleks nad teda nii uudishimulikult vahtisid?

Mikston aga käitus nagu lahkus ise. Ta võttis portfellist välja suure luksusliku, kuldsete ornamentidega ehitud, roosa siidlindiga köidetud šokolaadikarbi ning ulatas Irmale:

„Et täna on siiski pühad...“

Irma ei suutnud üllatust varjata. Kuigi ta tundis, et

imestada polnud siinkohal sobiv, läksid tal silmad suureks.

„Tähendab, te ikkagi peate pühi?“ ütles ta laitvalt pead vangutades. „Noh, kui nii, eks siis maiustagem!“

Ta tahtis karpi avada, kuid Mikston takistas teda.

„Ei, ei, ei! See on ainult teile isiklikuks tarvitamiseks. Pakkuge kas või peigmehele, kuid meie kaks ei võta.“

Ja juba haaras ta Irmal küünarnukist kinni.

„Nüüd lubage, et ma pühade puhul oma õpetaja autos koju sõidutan.“

Nad sõitsid „kõige pikemat teed“ — mööda jõeäärt, üle sildade ja tagasi, linnas ringe tehes. Vabrikant lobises lõbusa, muretu inimesena. Niisugusena nägi Irma teda esimest korda.

„Vaadake, kui ilus on linn pühade ajal!“ rääkis Mikston. „Näete, kuidas jõe peal säravad jääpangad... Aknad päikest täis... Ja paarikesi kui palju! Nad kõik värisevad õnnejanus nagu ühepäevaliblikad. Näete, kuidas nad ruttavad kirevate reklaamide poole, kuidas nad seisatavad nagu midagi oodates. Ja las tuleb veel õhtu, las hämardub! Sellisel pühapäeva õhtul muutub iga inimene patustajaks... Kas pole, preili Olvik?“

Ta võttis Irma käe ja tõstis selle suu juurde. Irma ütles:

„Lubage endale meelde tuletada...“

„Pärast, pärast!“

„Mulle näib, et proua Mikstonil oli õigus, kui ta keelas oma mehel naisõpetaja juures tunde võtta.“

„Tingimata õigus. Täiel määral õigus! Naistel on ikka õigus...“ naeris Mikston. „Soffer, tehke veel üks ring linnas! Eks ole Tartu armas, mis?...“

„Kuhu käsite?“ küsis autojuht.

„Sõidame Markovka vabrikust mööda. Vaatame, kas tal on uus laohoone juba katuse all.“

Irma vaikis. Ühte asja tahtis ta Mikstonilt veel teada. Ja kui Markovka uus laohoone oli ära nähtud, küsis ta nende esimest kohtamist meelde tuletades:

„Mind huvitab tänapäevani, mida sisaldas sedel kirjastuse direktorile, mille te tookord lõhki tõmbasite?“

Mikston muigas, vaatas Irmat silmanurgast ja nõjatus

vastu polstrit. Ta ütles, et kiri sisaldas ainult kaks sõna: „Saada kuradile!“

Õelnud selle, puhkes ta ise naerma. Ta naeris taltsutamatult, rappudes oma istmel, ja naer kõlas nagu kivikeste kõrin plekk-karbis. Pikkamisi muutus see kõla pehmemaks ja lõppes anuva oigamisega. „Oo! Ma loodan, et te andestate! Tõsiselt palun! Tookord ma ei tundnud veel teid... Aga kirjastuse direktoriga oli meil kokkulepe, et võime mõned tööotsijad teineteisele kaela saata. Raske on ju mõnikord inimesele lausa ära ütelda, mõistke mind, preili Olvik!“

Irma tänas teda avameelsuse eest ja ütles, et tunnid tuleb niikuinii lõpetada. Paljudest viisakaist ettekäändeist, mis tal tagavaras olid, ei leidnud ta aga momendil ühtki, mida oleks tahtnud tarvitada. Sellepärast ütles ta lihtsalt: „Ma ei ole vaps.“ Ta oli täis püha viha.

Mikston vaatas talle silma ja lausus:

„Respekteerin. Ausaid vastaseid respekteerin ma alati. Pealegi olete naine.“

Oma toas pani Irma roosalindilise karbi lauale, kuid see ei sobinud sinna. Siis puistas ta maiustused paberisse. Need võib Eerikale kostiks viia! Karbi aga kiskus ta puruks, samal ajal mõeldes, et vahepeal oli ta ju kirjastusest tõlketöid saanud. Kas polnud siin viimati Mikstoni käsi mängus? „Ei,“ otsustas ta lõpuks, meenutades asjaajamise käiku, „siiski mitte!“ Ja kohe hakkas kergem. „Ausaid vastaseid respekteerin. Pealegi olete naine...“ Seda fraasi tarvitasid vist kõik galantsed mehed. Kuid naiste seisukord sellest ei paranenud. Ajalehed pasundasid, et naised ei kõlba tööle. Räägiti mingist abikaasade vallandamise seadusest või seaduse eelnõust, mille järgi abielunaisi võis töölt vallandada, kui nad ei soovi, et vallandatakse nende mehed. Ole siis pealegi naine ja „aus vastane“!

Teel Eerika poole kohtas ta Endel Urbsonit, keda polnud kaua näinud. Endel saatis teda, kuid nad ei leidnud kedagi kodust.

„Tulge parem, ma näitan teile Tartut,“ ütles Endel.

„Teie näitate minule Tartut?“ imestas Irma. „Ma olen teda küllalt näinud.“

Kuid Endel oli kuidagi eriliselt hasardis. Ta olevat

uurinud Tartu ajalugu, ta ise elavat nüüd ajaloolises majas... „Teeme väikese ringkäigu mööda ajaloolisi paiku," pani ta ette.

„Olgu!" jäi Irma viimaks nõusse.

Nad peatusid kahekordse halli puumaja ees, Herne tänavas number 15. Ja Endel seletas võidurõõmsalt, et see on „Vanemuise" teatriseltsi esimene korter Tartus. „Tundke aukartust!"

Nad läksid mööda kitsast treppi teisele korrale ja sattusid ruumikasse madala laega kambrisse. Uksed, aknaraamid, ahi — miski polnud enam päris loodis. Maja oli aastakümnete jooksul viltu vajunud. Endel avas ukse kõrvaltuppa ja teatas pidulikult:

„Neis ruumides on astunud Koidula jalg." Niiviisi oli temale ütelnud ka majaperemees, kui ta toakese üüris. „Ja see on minu kabinet."

Irma istus taburetile ja püüdis kujutleda „Vanemuise" seltsi koosolekut. Ta nägi Koidulat oma kitsapihalises pikas rüüs teiste hulgas liikumas. Lopsakad mustad kiharad ulatuvad kroogitud õlgadeni... Ta räägib „eesti elu edendamisest" ja vaidleb teatrietenduste üle... Jah? Jumal teab, mismoodi see kõik oli? Endel oli katnud toaseinad maakaartidega vanast, kesk- ja uuest ajast, ja see segas Koidulat nägemast.

Enne marsruudi jätkamist jõid nad kiiruga tassi teed, kusjuures Endel üllatas teda korralikult kaetud lauaga.

Irma muutus lõbusamaks. Ta kraamis välja oma luksuslikud maiustused, mis olid määratud Eerikale.

„Mis see on?"

„Kästi peigmehele pakkuda."

„Kas te paremat ei leidnud?"

„Polnud aega otsida."

„Missugune hirmus, hirmus tüdruk!"

Kuid Irmal hakkas kahju, nagu oleks ta oma naljaga kogemata riivanud teise hella enesetunnet.

„On veel palju hirmsamaid," ohkas ta. „Teate, kuidas nad täna minuga käitusid?... Teie poleks seda välja kannatanud... Te oleksite vist sõimanud või koguni löönud. Aga mina võtsin karbi kaenlasse ja otsisin viisakat ettekäänet lõpparveks."

Suutmata end enam peatada, jutustas ta ära kogu loo Mikstoniga.

Endel vaatas teda suuril silmil.

„Mõtleb vist, et olen lobiseja?“ arvas Irma. Kuid noormees lausus tõsiselt:

„Hea, et ära ütlesite. Lõpparve... See on tähtis samm teie elus.“

„Ma ei tea,“ vastas Irma tumedalt. „Kuid te lubasite ju mulle Tartut näidata.“

Siit oli kiviviske maa Kroonuaia tänavani, mille nurgal ühes aias pidi Endeli sõnade järgi leiduma vana vallikraavi viimane jäänus — tiigikene. „See oli kunagi piiskopi kalatiik,“ jutustas ta. „Ja siinsamas asus maja, mis oli vanapiigade kloostriks. Selle kloostri pärast oli palju tüli Tartu raehärrade ja aadelkonna vahel. Sest piigad, keda nende vennad olid kloostrisse sulgenud selleks, et üle võtta nende pärandusosa, hakkasid linnakodanikega abielusid sõlmima. Nad tulid kloostrist välja ning nõudsid oma kaasavara. Rüütlite maapäev tõstis isegi süüdistuse nende abielude pärast. Aga raehärrad ei andnud alla: valvake ise oma neitsite järele, mis see meie asi on, vastasid nad.“

„Väga huvitav...“ pomises Irma.

„Niisugune oli vanapiigade saladus vanal ajal. Milline ta tänapäeval on, seda ma ei tea,“ ütles Endel lõpuks. Ja Irma ei saanudki aru, kas see oli kättemaksuks tema nalja eest või muidu väljakutse.

Magasini tänaval vaatasid nad tükikest vana linnamüüri ja läksid siis Jaani kiriku juurde.

„Kirik, nagu teate, on ehitatud neljateistkümnendal sajandil,“ rääkis Endel. „Aga kujutlege linna ja kogu tolleaegset elu.“ Ta püüdis seda kirjeldada, kuid see ei õnnestunud tal nii hästi nagu nunnakloostri juures. Nad vaatlesid kiriku portaali ja seinatühemeis asetsevaid terrakotakujukesi, mis olid nii liigutavad oma paksude jalgade ja lapsenägudega. Kõike seda olid nad ennegi näinud. See punasest kivist, gooti stiilis ehitus oma pika musta torniga oli Irmale juba algusest saadik tundunud vana tuttavana. Hakid tornis käratsesid nagu maakirikuiski ja orel üürgas kõrvulukustavalt.

„Astume korraks sisse," kutsus Endel. „Kuulake orelit kinnisilmi."

Irma tegi tema vigurid kaasa, ja äkki tundus talle, et orelihelid kostavad maa alt. Jah, kuid ometi asub ta üleval rõdul — „koori peal", nagu rahvas räägib. Endel rõõmutses, nähes teda segadusse sattuvat. Nüüd võisid nad väljuda ja ta hakkas jutustama, et kirik vajub, kuna ta on ehitatud tammepakkudele. „Tammepakud säilivad põhjavees; nad isegi kivistuvad seal. Kuid oletame, et maapind kerkib ja põhjavesi alaneb, ja tammepakud, puutudes õhuga kokku, hakkavad mädanema. Mis siis saab?"

„Siis lendame otseteed põrgusse!"

„Ma piirdun teaduse andmetega. Kaevamised näitavad, et . . ."

Juba tõusid nad üles Toomemäele. Ülikooli raamatukogu oli mõlemale liiga hästi tuntud, aga tema ajalugu Endel alles uuris.

„Mägi on veel läbi kaevamata," ütles ta. „Kuid lähme tähetornist mööda." Ta kinnitas, et tähetorni küngas olevatki Tartu linna kõige vanem koht. Nad seisatasid kõige vanemal kohal ja Endel jutustas, et ühe araabia kroonika järgi oli siin 1030. aastal Tarbatu linnus.

„Ja nüüd viin ma teid Lille tänavasse. Seal oli kunagi linna võllas."

„Uhh, milleks meile võllast?"

„Teda ei ole ju enam seal, kuid koht on teada . . . Muistsete linnamüüride taga . . ."

Nad jõudsid rahvarohkesse tänavasse, kus korraga tekkis imelik rüselemine.

„Nad tulevad Peetri kiriku juurest ja lähevad Pauluse kalmistule," seletas keegi.

„Kaikamehed . . . Rahvas kardab neid . . ."

Irma ja Endel jäid paigale nagu maa külge naelutatud. Lähenes vapside rongkäik. Mustad baretid peas, paljudel kepid käes. Ka invaliidid komberdasid teistega kaasa marssida. Issand! Missugune sünge pilt!

Nende laul, mida täiest kõrist möirati, kõlas kättemaksuhimuliselt:

Eesti vaprad vanemad
vaimuvallast vaatavad.
Peas neil paistvad pärlikroonid,
võidulaulud kõigil suus.
Kojas kuninglikud troonid,
kuldsed kandled palmipuus,
kuldsed kandled palmipuus!

„Nagu oleks keskaeg ise meie juurde tulnud . . .“ sosistas Irma. „Seda te saite oma ajalooliste paikade ülestuhnimisest!“

Nüüd prahvatas äkki valla kirikukellade parin, mis täitis kogu taevaaluse. Ei ole lõbus see vapside liikumine! Koguni ühtki rõõmsat värvi polnud neil. Mustad ja valged loosungid kuulutasid kadu erakondadele, tõotasid „uut isamaa ärkamist“ ja kutsusid üles „marksistide vastu“ võitlema.

„Ime küll, et just marksistid on need isamaa vaenlased!“ üllatus Irma.

Rahvas seisis vaikides. Sini-must-valged lipud kandusid kaugele; surutud meeleolu ja ärevust levitas laul, mille sõnu kõik teadsid, kuid mis tundus ometi nii ebakohane:

Eestimaa, su mehemeel
pole mitte surnud veel.
Peab surm ka rohket lõikust
sõjakäras õelasti,
truuiks jääme isamaale
viimse veretilgani,
viimse veretilgani!

„Lähme!“ ütles Endel, langetades pea. Ja kui nad veidi olid rahunenud, hakkas ta Irmale tõestama, et kui ristirüütlid poleks iialgi vallutanud Tartut, siis poleks iialgi tulnud ka niisugust rongkäiku. „Siis oleks rahvas need koerad kividega laiali peksnud. Teie ja minagi oleksime tänavasillutisest barrikaade ehitanud . . .“

Endeli arvates olevat meile üldse kõik hädad ja õnnetused Saksamaalt tulnud. Ta ütles, et Eestis tegutseb põrandaalune saksa ordu, mille keegi parun oli asutanud ja ühes Berliini kirikus lasknud sisse õnnistada. Oo-jaa! Nende kaugem siht on — germaanlaste riigi loomine Reinist kuni Vaikse ookeanini. Niisugune tohutu apetiit on neil!

Irma kordas aina: „Mille eest nad võitlevad?“ Et vapsid võisid laulda truudusest isamaale „viimse veretilgani“, oli igatahes pühaduse teotamine. Ja keegi neid ei keela!

„Nad võitlevad positsiooni eest. Tahavad paremaid kohti . . .“ väitis Endel. „Et miks teistel on ja neil ei ole?“

„Rein ütleb, et see olevat vürtspoodnike liikumine . . .“

„Vürtspoodnikud sõdurimundris.“ Ta vaikis hetke. „Ma hakkan ise nende vastu välja astuma. Alati. Igal pool ja igal viisil!“

3

„Õnnitlen delegaati!“ hüüdis Ervin Õunap juba eemalt.

„Tänan, tänan! Ärge'nd kinnast käest võtke, jahe hakkab . . .“

Õunapi uued toornahavärvi glasseed jäidki üle sõrmenukkide tõmbamata, sest Peeter haaras tal randmest ja pigistas korraks tugevasti.

Ise ta enam kindaid ei kandnud. Polnud ju talv!

Olid aprilli lõpu ilusad päevad. Jõgi tikkus üle kallaste, kased olid hiirekõrvul. Turul müüdi värsket kala ja sinililli. Toomemäe nõlvu mööda nirisesid väiksed kiired ojakesed. Õhk oli erutavalt mahe ja värske, täis lumelagunemise lõhnasid. Peeter ja Õunap astusid mööda Toome veeru alla ülikoolihoone poole. Peetri spordimehe-välimusse oli juba ilmunud mõndki raamatulikku. Nägu oli kahvatum, vaade pisut hajameelne nagu inimesel, kes paljude asjadega tegeleb. Kuid liigutused olid tal endiselt elavad, ja täna, erakordse tuju tõttu, seda kergemad. Peetris oli nüüd hoogu mitme mehe eest. Ta ei käinud, vaid pigem liugles kallakut mööda alla. Õunap aga astus ta kõrval raskelt ja tema tallad vajutasid liivasse sügavaid jälgi.

Aastat poolteist oli sellest möödunud, kui Peeter hakkas unistama sõidust Nõukogude Liitu. Ja nüüd oli ta oma eesmärgile jõudnud! Ta oli Ehitustööliste Ametiühingu liige ja töölised valisid ta üheks delegaadiks nende kümmekonna õnneliku hulgas, kes maipühiks võisid sõita Nõukogude Liitu. Ehkki mõned selle üle imestasid, Õunap näiteks. Peetril oli temaga hiljuti väike

kokkupõrge. See algas küll ajakirja asjus, kuid lõppes hoiatusega mitte delegaadiks trügida. Las ikka töölised ise sõidavad.

Nüüd oli Ervin selle tüli nähtavasti unustanud ja rääkis, et Peeter Liivi sõit Nõukogude Liitu saab ülikoolis kindlasti suursündmuseks. „Kui tagasi tulete, kirjutate sellest „Vaimsete Huvide" veergudel?" usutles ta. Neid sõnu saatis ülimalt lahke naeratus. Peeter ütles „eks seda näe" ja küsis, kas Õunap ise midagi kavatseb kirjutada. Õunap vastas ka „eks seda näe" ja mõlemad muigasid. Peetri mõtted tiirlesid sõidu ettevalmistuste ümber. Ta oli kunagi plaanitsenud sõitu ekskursioonidega, oli tahtnud jänesena ületada piiri. Ta teadis, et paljud olid põgenenud traataiast läbi ja et talvel tuisuse ilmaga mindi valgesse linasse mässitult jalgsi mööda Soome lahte Nõukogude piiri poole... Nüüd sõidab tema, Peeter Liiv, delegaadina... Uskumatu!

Peeter vajutas käe põuetaskule ja läbi kuue välispassi sirget serva tundes naeratas endamisi. Jah, paberid on korras, sõiduks takistusi ei ole!

„Õnn kaasa! Ja peale muu — olge ka ettevaatlik," lausus Õunap lahkudes.

„Tänan hoiatuse eest!" vastas Peeter talle silma vaatamata. Ja endal oli veider tunne. Kadestab? Ei poolda sõitu? Kavatseb kurja? Tont teda teab!

Ülikooli ees ootasid Rein ja Sergei.

Nemadki hakkasid talle armutult külma vett kaela valama. Ta sõidab, see on hea, kuid ta peab seda tegema poolkonspiratiivselt.

„Õigem on sul esialgu käituda nõnda, nagu sa üldse kuskile kaugemale ei sõidaks," õpetas Rein. Ja nähes Peetri pahuraks tõmbuvat nägu, lisas: „See on seltsimeeste vahel otsustatud ja sellest tuleb kinni pidada!"

„Kuidas? Mis janti te teete?" imestas Peeter. „Mind valiti delegaadiks, see on auasi."

„Jah, kuid vaenlase agentuur on sulle juba sõja kuulutanud. Juba laimatakse sind — sa polevat kellegi õige delegaat. Oled üliõpilane, aga sõidad töölisena... Täielik kommunismiohu kehastus rektorile."

Sergei kinnitas omalt poolt:

„Igatahes, sa tee nagu me sulle räägime! Kõigil pole

tarvis teada, et sa sõidad. Korporandid vähemasti olgu teadmatuses — milleks neid valgustada? Isegi ajakirjandust informeeritakse napilt. Kõigi delegaatide nimesid ei avaldata . . .“

Olukord oli tõesti pahandav. „Kui tore ka poleks sellest rääkida ja tervele maailmale kuulutada, et üliõpilane Peeter Liiv sõidab, aga praegu pead sa targu vaikima,“ pomises Rein näost punaseks tõmbudes. Pärast vapside rongkäiku oli sõidu avalikkuse ette toomine kaheldavaks muutunud.

„Tont võtaks!“ kirus Peeter. Niisugune rumal, piinlik olukord. Õunap oli nüüdsama küsinud, et kas ta ajalehes oma muljed avaldab. Küllap ta juba avaldab, kui ta seal ära on käinud.

„Professorile ütle, et sõidad lihtsalt maale isa juurde,“ andis Rein nõu.

„Ja pruudile võid sedasama ütelda,“ pistis Sergei vahele.

„Esiteks ei ole mul pruuti, ja teiseks ei ole ta lobiseja!“ pahvatas Peeter.

See tema väike nõrkus tõstis kõikidel tuju. Naerdes raputasid nad üksteisel kätt ja läksid laiali.

Peeter istus tund aega Rooma õiguse loengul, mis täna näis kümne tunni pikkune, ja tegi loengust vaid lühikesi märkmeid, kuigi ta teravalt kuulatas. Oimukohtadel vasardas ja süda peksis tugevasti. Vahepeal aga joonistasid käed vihikuservale hulga vabrikukorstnaid, viisnurki ja pilvi. Mõtted olid juba otsustavalt mujal.

Siis läks ta professori kõnetundi, palus soovitada kirjandust, mida omapead võiks uurida, sest majanduslike olukordade tõttu tuleb tal mõneks ajaks koju sõita — vanemate juurde.

Professor ei vaielnud vastu. See oli ju tavaline nähtus, et üliõpilased „ilmusid näole“ alles eksamite ajaks, nagu ta armastas öelda. Neid, kes pidevalt loenguil käisid, oli vähe. Ta võttis paberilehe, märkis mõned raamatud üles ja lisas jahedalt: „Soovitav oleks ka loenguid kuulata . . . ma nõuan seda eksamil.“

Peeter pühkis laubalt higipisara. See koletu moment oli möödas!

Ja jälle astus ta piki tänavat edasi. Ta pakkis mõttes

kohvrit, jättis sõpradega hüvasti ja nägi juba kujutluses tööliste hiigelkolonne Moskvas punalippude all marssimas... Kõik suured ja väiksed küsimused keerlesid tal läbisegi peas. Aga et tal oma sõitu varjata tuleb, sellega pidi enne harjuma.

Peeter seadis sammud üle jõe Reinu korteri suunas. Oli vaja veel mõne asja üle läbi rääkida. Kuid sillal jäi ta peatuma. Oleks tahtnud rõõmsat uudist veel kellelegi teatada, kuid ainult ühel tingimusel... Ta seisatas ja vahtis vette ning kaalus küsimust kaua. Asi oli hullem kui keeruline, sest inimene, keda ta kavatses näha, oli „võhik", ei kuulunud teadlike seltsimeeste ringi, ja peale kõige muu oli ta — tütarlaps.

Peeter teadis, kus Eerika elab. Kuid see ei olnud veel küllaldane põhjus tema külastamiseks. Nad olid ju linnas sageli kokku puutunud ja juttu ajanud, kuid ainult paar korda oli ta teda koju saatnud ja nende vestlus piirdus tühja-tähja naljadega.

Noormees teadis, et Eerika tunneb tema võitlusele kaasa, kuigi ise ühingusse ei astunud ega koosolekuist osa ei võtnud. Ütles, et aeg kulub tal kodustele töödele ja õppimisele. „Lõbutseda saan ma harva, aga teil seal Sotsialistlikus Liidus on igav." Niisugune kooliplikalik põikpäisus oli Peetrile isegi meeldinud. Ta tabas end vahel mõttelt, et oleks hea, kui saaks Eerikat üldse eemal hoida kõigist neist raskustest, mis tulevad ja tulla võivad. See pole ikkagi naiste asi — poliitiline võitlus on julm võitlus...

„Kas punapeast saab asja?" oli Rein kord küsinud. Peeter tookord solvus, sest ta nägi Eerikas vaid oma lemmiktütarlast ja Reinu suhtumine tundus talle ebakohane. Kuid täna igatses ta, et see tüdruk oleks talle seltsimeheks nagu Rein või Sergeigi. Nõnda mõeldes keeras ta piki jõekallast mitte Reinu, vaid Eerika korteri suunas. Jagada temaga oma rõõmu lähenevast suursündmusest — siis alles on see rõõm täielik!

Nad istusid kahekesi pisikese puumaja rõdul. Eerika pilutas silmi vastu päikest ja kuulas teda tõsiselt. Viimaks haaras ta Peetril käest kinni ja hoidis seda oma väikeste sõrmedega nagu pihtide vahel.

„Sina sõidad sinna? Suurepärane! ... Ja nad ei luba sellest kellelegi rääkida? — Noh, võib-olla ... võib-olla ei lasta sind siis enam ülikooli lõpetada? Ja üldse võid sa selle sõiduga oma tuleviku kaalule panna ... Oot, las ma mõtlen!"

Kuid ta ei osanud midagi välja mõelda. Peeter ütles talle, et väga vähesed teavad tõsiasju ja neist tuleb vaikida.

„Aga kui ma edasi räägin?" küsis Eerika äkki vallatult.

„Palun sind mitte rääkida. Isegi Irmale mitte!"

„Isegi Irmale mitte? See on küll raske ... Aga miks sa siis mulle ütlesid, kui sa ei taha, et Irma teada saab?"

Eerika vaatas teda silmanurgast. Peeter ei hakanud pihtima, vaid puikles kõrvale.

„Mul oli teine eesmärk ... Lootsin, et sa aitad levitada hädavalet, mida olen sunnitud tarvitama ... Sul on palju tuttavaid ... Palun sind tõsiselt — räägi kõikidele, et sõitsin ära isa juurde maale! Ja kui keegi julgeb ütelda, et sõitsin Nõukogude Liitu, — tembelda lolliks! Võid sa seda?"

Eerika vaikis.

„Võib kah," vastas ta siis mitte just innukalt. „Võib küll ... Isegi Rein Kandurile ütlen nõnda, kas jah?"

Nende sõnade juures tegi ta väikese grimassi.

„Tingimata!" kinnitas Peeter ja naeris valjusti. Ta teadis, et Rein tema „punapead" ei imetle. Ja nähtavasti olid tüdrukulgi tema suhtes oma „agad".

Nad vaikisid viivu. Siis ütles Eerika ohates:

„Mulle meeldiks nii väga igaühele seda rääkida, et sa sõitsid Venemaale. See oleks tuhat korda ilusam. Aga mis teha — just ilusad lood peavad jääma saladuseks!"

Peeter püüdis kinni ta meriroheliste silmade raskevõitu pilgu, mis äkki nii nukralt ja küsivalt oli suunatud kaugusesse. Jah, nii oli see ju igas asjas! Suurem osa head ja õiget toimus salaja või küpses vähemasti suure saladuskatte all ... Aga kunagi tulevad teised ajad, ja siis ei ole see enam saladus.

Praegu polnud neid mõttemõlgutusi vaja. Vist mõistis Eerika seda ka ise. Ta kortsutas asjalikult kulmu ja vahtis enda jalge ette maha, nagu otsiks vastust.

Neil oli korteris üks korporant — Ohkel, Viljandi poiss. Selle käest saab ta kohe teada, mis „Mehemeeles“ arvatakse. Ohkelit lolliks teha pakkus Eerikale alati suurt lõbu. Aga rektor? . . .

„Kõigile oma vastastele anname nina pihta!“ hüüdis ta äkki ja hakkas Peetrile vastu õlga taguma rusikaga, mis oli küll imepisike, kuid tihe ja tugev. Peeter oleks tahtnud, et Eerika veel kõvemini lööks. Sellepärast ta õrritaski:

„Ai, küll on kõva käsi, — saad lese mehe!“

Eerika tegi suured silmad:

„Mis sa ütlesid?“

„Ma ei ütle midagi — see on rahva jutt . . .“

Tüdruk naeris. Ta naer tuli kogu südamest. Väikesed tihedad hambad näitasid oma teravikke. „Niisugustega võib valusasti hammustada,“ mõtles Peeter. Kuid Eerika kinnitas: „Ära arva, et olen ebausklik!“

Halb meeleolu oli ületatud. Nad rääkisid sõidust juba hoopis teises toonis, vihjates sellele nagu tähtsale, kuid salapärasele asjale, mida selge sõnaga mainida tundus isegi lubamatu. Hoobelda pole vaja — ei-ei!

Lõpuks pomises Peeter:

„Aga kas sa ka tead, kui hea meel mul on, et mind valiti?“

Eerika vaatas talle tükk aega tõsiselt otsa. Ta suunurgad tuksatasid ning toredate pärjataoliste ripsmete vahele ilmus pisar, samasugune nagu tookord ülikooli aulas. Kuid selle ta pühkis maha ja hüüdis jälle kõlavalt:

„Kadestan sind selle eest, mis sa näed ja kuuled!“

4

Seejärel kui Peeter oli minema sõitnud, tabas Siim Rahnut ja tema toimetatud ajakirja saatuselöök. „Vaimsed Huvid“ suleti „klassidevahelise vaenu õhutamise“ ja „isikute solvamise“ pärast.

Solvatud isikuks osutus August Liht. Siimule aga anti mõista, et teda koheldakse esialgu veel pehmelt, ent kui

ta mõtleb midagi säärast edaspidi üritada, võib lugu lõppeda toimetaja areteerimisega.

Siim oli teate külma rahuga vastu võtnud ning suutis seda meelekindlust päev läbi säilitada, kuid õhtul sai mingi umbne ahastus temast võitu. Raske südamega kõmpis ta poole seitsme paiku oma ärklitoa trepist üles, astus sisse ja jäi seisma, mantel seljas, müts peas. Kas ta tegi õieti, et teate vaikides vastu võttis? Võib-olla oleks pidanud neile härradele midagi krõbedat vastama? Oleks seegi kergendus ... „Eh! Halb, halb, halb!"

Ta seisatas akna all, millest avanes vaade kesklinnale. Siit paistsid raatusetorn ja kino „Central" värvilised tuled. Need süttisid ja kustusid kevadises õhtuhämaruses. Nagu poleks midagi juhtunud! Siim vahtis avasilmi linna tulesid, aga mõtted käisid oma rada. Ta oli raevunud ja osalt ka nõutu, kuid ei tahtnud seda endalegi tunnistada. Ehkki kõik temas kees, püüdis ta olla rahulik. Mis oli ajakirja sulgemise tegelik põhjus? Kas tõesti see, et ta simulandi paljastas? Või tuli seda kõike vaadata kui laiutava fašismi üldist pealetungi?

Talle meenus, kuidas nad paar kuud tagasi Rein Kanduriga siinsamas olid lugenud ajakirjast „Kommunistlik Internatsionaal"...

„Adolf Hitler, natsionaalsotsialistliku partei juht, on saanud Saksamaa riigikantsleriks. Saksa proletariaat seisab suure hädaohu ees. Uus, fašistlik valitsus on kodusõja valitsus saksa töötavate masside vastu, et päästa kodanlik Saksamaa lähenevast revolutsioonist."

Neid sõnu, mis kõlasid otsekui hiiobisõnum, ei suutnud ta äkki enam hääldada. Tal jäi hing kinni. Rein aga ütles: „Lugege edasi!"

Edasi oli poliitilistest streikidest ja demonstratsioonidest Lüübekis, Hamburgis, Stuttgardis, Berliinis ja mujal, kus proletariaat välja astus fašistliku valitsuse ja politsei vastu. Süda tilkus verd seda meenutades.

Tookord arvasid nad, et saksa proletariaat suudab veel teostada revolutsiooni ja võimu üle võtta. Kuid peagi selgus, et need lootused olid petlikud. Ehk siiski?

Viimaks astus ta laua juurde ja võttis laekast kaastöömapi. Andunult sorisid ta tugevad sõrmed pabereis. Need

tõntsivõitu sõrmed muutusid otsekohe painduvaiks ja osavaiks, kui puudutasid armastatud lehekülgi.

Mõndagi oli siia kokku tulnud... Siin oli Sergei Ivanovi artikkel tööst Sotsialistlikus Liidus, Rein Kanduri kirjutus Hans Heidemanni noorusaastatest. Siin olid noorte muljed loengute kohta, usuvastased följetonid. Liine Ohaka „Ateismi põhjendus", Irma Olviku sarkastilised mõttekillud ja ka Siimu enda poolik materjal eesti vapside ja soome lapualaste pihta. Neid fašistide sabarakke tuli tingimata paljastada. Selleks oleks vaja sada artiklit kirjutada!

Ta sulges laeka sügava ohkega.

Ei! Nad peavad leidma väljapääsu! Nad asutavad uue ajakirja, keegi teine saab toimetajaks... Nii kahju kui tal ka oli sellest loobuda, pidi keegi teine hakkama toimetajaks... vähemalt fiktiivselt.

Siim võis oma toas segamatult mõtiskleda ja juurelda. Siia ei tulnud keegi. Ta ei kutsunud iial kedagi külla ega andnud oma aadressi paljudele, kes seda meeleldi oleksid soovinud. Kaastööd võttis ta vastu üliõpilasmaja lugemislauas, kuhu ilmus iga päev täpselt kell 12. Kõik läks korrapäraselt. Ja nüüd oli tal äkki kahju, et talle ühtki juhuslikku külalist ei tule. Tuba tundus puurina. Siimu pilk libises pahaselt üle kogu sisustuse. Ta leidis tolmu siit ja sealt ning pühkis seda kuivatuspaberiga.

„Vaja perenaisele märkus teha," mõtles ta mõrudalt.

Siis segasid teda voodi alt liiga kaugele väljaulatuvad sussid. Siim virutas neile kinganinaga, et nad silmist kaoksid. Iga pisiasi riivas äkki ta ilutunnet. Tal olid isegi lilled laual, kuid need hakkasid juba pudenema. Koguni gravüür seinal hakkas teda tüütama. Mingisugused inimeste pead ja kehad... See oli ju hullude kari, mida pilt kujutas! Mõni nädal tagasi paistis see Siimule veel ilmaimena ja ateistliku meistriteosena. Aga täna tõstis ta pildi seinalt maha.

Kui toas oli kõik pahupidi pööratud, mis Siimu häiris, jõudis järg tema enese kätte.

„Tobedaks olen läinud või? Ma ei tohi ju kogu seda asja ainult enda teada pidada!"

Pikemalt mõtlemata astus ta nüüd trepist alla ja otsustas minna sinna, kus ta muidu kunagi ei käinud — kohvikusse.

5

Kohvikus oli täna palju üliõpilasi. Kunstnikud, ümbritsetud paksust piibusuitsust, mängisid tagaseinas doominot. Keskmise laua juures oli suurem seltskond. Seal istus professor Palupera oma imetlejate ringis. Siim leidis nurgas koha. Paluperat ei lootnud ta siin kohata, kuid nüüd jäi ta just teda silmitsema.

Professori nägu sarnanes veel pisut-pisut noorea pildiga, kus ta kandis kunstnikulipsu ja krüsanteemi... Ta lühinägelikud silmad olid pilukil, suu naeratas kõikemõistvalt, kusjuures alumine huul imalalt kõverdus.

Siim keeras pilgu ära, kuid tabas end varsti jälle Palupera laudkonda vaatlemast.

Kuuehõlmad eest lahti, kohevil ja erutatud, jutustas vana kavalpea seal midagi oma kuulajaile, kes kõik olid temast hulga nooremad — kaks üliõpilasest noorkirjanikku, iludus Milvi Paabu ja dotsent Soondla. Viimane oli pika kaelaga ja pikapealine ning jättis teatraalse esimese armastaja mulje. Soondla suitsetas sigaretti, puhudes suitsu jugadena üle lauanaabri pea, ja vaatas iga kord sinisele pilvekesele unistavalt järele. Jäädes sõnakuselt Palupera varju, võttis Soondla jutust osa hajameelsel kiival ilmel. Näis, et teda huvitasid kõige rohkem Milvi Paabu märkused.

Nähes seda lihvitud seltskonnainimest nii taltsa näoga taluvat Palupera üleolekut, mõistis Siim kõhe, et tema see õppejõud oligi, kellest räägiti, et ta pidavat salasuhteid üliõpilase Paabuga. Kui väike oli Tartu!

Kuni Siim ootas ettekandjat, püüdis ta end lõbustada sellega, et vaatles Milvi Paabu selga. Selles oli midagi elavat ja looklevat. Tumeda palitu iga volt, mis liigutuste juures tekkis, tõstis esile talje täiuslikku vormi. Jah, kuid ta nägu on vähem ilus, arvas Siim ja silmitses hindavalt kübarat, mis jättis lauba ja pool pead vabaks, kuna kukla kohal tõusis püsti lehv, mis oli saabli moodi teravalt ära lõigatud. Ta vahtis seda kõike suure huviga, et unustada

oma mure. Juba oli Siim märganud, mille ümber nende lauas jutt keerleb. Seda polnud raske aimata, sest kohvitasside vahel lebas viimane „Loomingu“ number, kus Palupera ise noorte poeetide kohta sõna võtab. Nüüd andis ta sellele nähtavasti lisaseletusi. Palupera artikkel „Joondugem Lääne-Euroopa uusimate vooludega!“ oli ka Siimule tuttav. Ja mitte ainult tuttav — see oli teda hinge põhjani solvanud. Artikkel algas sõnadega „Meil ei ole oma aristokraatiat...“, mis olevat väga suur õnnetus. Aga et aristokraatlikult peen kunst olevat viimasel ajal siiski tekkinud, siis leidis Palupera eesti rahva au päästetud olevat. „Mahajäämus Euroopast on likvideeritud,“ kuulutas ta artikli lõpus pärast seda, kui oli põhjalikult analüüsinud Felix Vapra ja Enn Seeni luuleloomingut. Ka Seeni ise oli kohal ja istus profiiliga Siimu poole. See oli eemalt vaadates rohmakas nägu, milles nina istus nagu kirvetera, laia kolmnurgana, lõug aga oli hoogsalt ettepoole tõugatud justkui pealetungiks. Ilmselt suure tahtejõuga inimene! Professor ei jõudnud oma artiklis selle noore poeedi „jumalikku intuitsiooni“ küllalt imetleda. Kõige tähelepandavamaks nähtuseks kaasaegses eesti kirjanduses pidas ta seda fakti, et noor poeet Enn Seeni oli ühe oma luuletuse kirja pannud täpselt unenäo järgi. Professor nimetas neid prohvetlikeks värssideks:

Tuli mu tuppa ja naeratas
kuukiirte haiglane helk...

Ja selle haiglase helgi valgel „nägi“ kahekümne-aastane autor iseennast kaheksakümne-aastasena, võimetuna ja vabisevana surmahirmust... Võrratu!

Siim ei võinud seda luuletust silmaotsaski sallida ja vihkas Paluperat tema ülistava hinnangu pärast. Kunagi oma nooruses oli ka Palupera ise värsse kirjutanud. Teda loeti. Ja nüüd kasutas ta oma populaarsust selleks, et noortesse mürki süstida. Siimu meelest oli ta vaid närune renegaat, kes isegi oma noorea värsid ümber tegi ja pahupidi pööras, et mitte võimukandjaid pahandada mõne vabama mõttepuhanguga, mis ta kunagi oli väljendanud. Palupera edvistamine oma kuulajate ees, tema tardunud

poos ja tema naeruväärsuseni viidud esteetilise õpetuse ainujumaldamine juhtivate ringkondade poolt — kõik see tundus Siimule nüüd läägem kui kunagi enne. Ja tema enda lahtine haav hakkas jälle verd jooksma, kui ta nägi Palupera laua ümber seda kultuuritsevat kampkonda. Siimu toimetatud ajakiri oli toorelt ära keelatud, tema kõri oli kinni pigistatud, ta ei saanud lugejaga rääkida. Aga tal oli püha õigus seda teha! Teda t a h e t i kuulata! Sapp hakkas temas keema ja Siim tahtis juba kohvikust väljuda, kuid siis tõusis Palupera seltskond ja lahkus. Nende asemel võttis kohe samal kohal istet Sergei Ivanov ühe vanema mehe ja noore tütarlapse seltsis. Nad said tellimise kätte ja hakkasid vaikides sööma nagu väsinud inimesed, kes tunnevad nälga ja toitu tõeliselt naudivad.

Siim ootas veidi, enne kui nendega ühines. Selgus, et vanamees oli Sergei isa, tütarlaps aga üliõpilane Kaja Soomägi. Siim uudistas teda, teadmata, kas tema juuresolekul sobib kõigest rääkida. Kaja oli krussitud juustega, õrnake, pehmete näojoontega. Ent Siim oli lausa üllatunud, kui see inglinägu tegi oma suu lahti ja ütles talle nii tuntud žargoonis:

„Küll on see noorsotside kamp vintske! ... Ma lihtsalt imestan, et maa Õunapi-taolist alla ei neela ... Kõige mustem laimaja!"

Sergei ja Kaja olid tulnud koosolekult üliõpilasseltsis „Tähised", kus Õunap täna esines. Teineteise võidu jutustasid nad, millega ta seal hakkama sai, ja naersid valjusti.

„Ta ütles, et Kanduri ja Rahnu taskus olevat Nõukogude rublad, et nad olevat punase Venemaa poolt ära ostetud ... Noh, kuulete!"

„Ja teie poliitika olevat — liidus fašistidega demokraatiale ots peale teha!"

„Kas on võimalik veel midagi tobedamat välja mõelda?"

„Ah nii kaugel on juba lood?" imestas Siim. „See oli vist minule vastulöögiks — esimehe koha pärast! ..."

„Täna pühitses terve mõistus siiski veel võitu," ütles Sergei rahulikult. „Me vilistasime ta välja! Aga näha on,

et tuul puhub Pätsu poolt äärest... Tema olevat ju ka vapside usk ja lootus."

„Kindlasti sealt... Ja kõva tuul! Nii on see viimasel ajal ka Tallinnas." Seda ütles Kaja, kes oli Tallinna tüdruk ja alles hiljuti ülikooli tulnud.

Kaja oli „Tähiste" liige. Ta oli ise Õunapi sinna esinema kutsunud, et teda kära ja müraga läbi kukutada. „Meil Tallinnas tehakse nüüd nii..." kinnitas ta.

See kavalus meeldis Siimule. „Noorsooühingute taktika on sest ajast vist palju muutunud, kui mina viimati koolipoiss olin..." ohkas ta.

Kaja aga jätkas hoogsalt:

„Varsti ei julge meie auväärt Bergmanni väimees enam suurema hulga ees suud lahti tehagi. Võtsime ta korralikult läbi. Hi-hi-hii! Nalja sai!"

Siim naeratas virilalt, mõeldes oma õnnetusest. Ajakiri oli ära keelatud... Õunap esineb laimava kõnega... Kas pole nende faktide vahel viimati mingi otsene ühendus? Aga mis?

Siis vaatas ta jälle Kajat, kes jutustas koosoleku kohta üht-teist lõbusat. Kust oli järsku niisugune tüdruk välja ilmunud? Paistab, et ta olukordi väga teravalt näeb. Välimuse järgi ei võiks seda temast oletadagi. Ei, — välimuse järgi võiks teda isegi mammatütreks pidada. Nukulikult riides ja hästi klanitud. Kuid Kaja ei lasknud end kaua imetleda.

„Soo, ma nüüd lähen!" ütles ta nagu poolendamisi. Tõusis ja andis kõigile kordamööda kätt. Ning läinud ta oligi.

Siim tahtis temast rohkem teada, aga Sergei laotas käsi.

„Ega ma ise ka palju rohkem tea. Hiljuti tutvusime. Ta kutsus mind koosolekule... Otsisin teid kõiki hommikul taga; ei leidnud sind ega Reinu. Lõpuks tegime omapead... Noh? Mis sa nii mossis oled?"

Nüüd alles jutustas Siim ajakirja sulgemisest.

Sergei pomises:

„Kuradi lugu! Hirmus paha lugu... Miks sa kohe ei ütelnud?"

Ivanov vanem hakkas kaasa rääkima. Ka tema oli lugenud Siimu toimetatud „Vaimseid Huvisid", millest

olid ilmunud küll ainult mõned üksikud numbrid. Ta ütles, et ajakirjal olid omad puudused, kuid igatahes on see praegusel ajal kõige tarvilikum kirjandus, sest ta õhutab opositsiooni. „Ma ütlen teile seda kui pedagoog, ja avaldan oma moraalset pahameelt „Vaimsete Huvide“ sulgemise puhul. Teie, noored, ärge andke nii kergesti alla!“

Vanamees oli ärritatud. Ta jõi oma teeklaasi ühe hooga tühjaks ja tellis uue. Paistis, et ta tahaks veel paljude asjade üle mõtteid vahetada.

Sergei aga ütles Siimule:

„Kui sul midagi selle vastu pole, siis läheme täna öösel veel ühe sõbra poole... Klapib?“

„Klapib.“

Nad suundusid üle jõe agulisse. Sergei astus pika sammuga ees, Siim liikus talle järele — kindlalt ja raskelt nagu veerev tank. Lõpuks põikasid nad ühest hooviväravast sisse. Sergei koputas aknaraamile kokkuräägitud taktis, mida poisid omavahel „heksameetriks“ kutsusid.

Tap-ta-ta, tap-ta-ta, tap-ta-ta...

Seda märguannet tarvitasid ainult lähemad sõbrad. Paistis, et Rein töötab veel. Niivõrd kiiresti avas ta akna, ja enda ees Siim Rahnu laiaõlalist kuju nähes hüüatas rõõmsalt:

„Oo! Redaktor ise! Ja veel nii hilisel tunnil!“

Rein kavatses toimetajale üle anda artikli „Kümme aastat tagasi“, mis puudutas üliõpilasi-revolutsionääre, kes tol ajal olid areteeritud ja „149 kommunisti protsessis“ pikaajalisele vangistusele mõistetud. Ta kirjutas nendest uhkusega. Milline teadlikkus, milline käitumine kohtu ees! Hiilgav plejaad...

Siim tervitas lühidalt ning astus, müts käes, laua juurde. Ta ei jutustanud mitte kohe oma õnnetusest, vaid küsis:

„Kas sa tead kedagi usaldusväärset inimest, kes politseile veel tuttav ei ole?“

Rein arvas, et neid peaks leiduma, ning peatus Irma Olviku ja Eerika Kõnnu nimedel.

„Ei ole halb... naisi nad kahtlustavad üldse

vähem...“ tähendas Siim. „Aga kuidas on Kaja Soomägi? Vist juba märgitud inimene?“

Kajast polnud kellelgi veel täpsemat pilti. Rein oli temast ainult kuulnud ja kavatses lähemal ajal tutvuda. „Kuid milles siis asi seisab?“ küsis ta. „Tood viimati halbu uudiseid?“

Ajakirja sulgemine, kuigi see polnud täielik ootamatus, mõjus ka Reinusse tugeva löögina. Ja sinna juurde veel Õunapi räuskamine. „Tähendab, vapside ja sotside rünnak on juba alanud! Tähendab, kõik meie üritused on kirbule võetud!“ Jah, ta kartis, et see tuleb, kuid lootis siiamaani, et see nii ruttu ei tule...

Rein mõistis, et viivitada ei tohi.

„Sellele vapside pealetungile on vaja otsustavalt vastu astuda!“ rääkis ta. „Me anname välja lendlehe, me kleebime selle igale aiateibale! Me leiame toetust rahva seas, õppejõudude hulgas, üliõpilaste keskel... Siin taganemist ei ole!“

„Lendlehe! Õigus!“ sosistas Sergei. Rein aga võttis varnast palitu ning lausus:

„Aiaväraval keerake teie pahemat kätt, mina lähen esialgu teise külge.“

6

Selgus, et lendlehe trükkimisega läheb rohkem aega, kui Rein oli arvanud. See tegi teda rahutuks ja hoidis elevil. Saabus maiöö, mil kogu linn jooksis vaatama tudengite tõrvikutega rongkäiku. Ka Rein luusis ringi, peatudes kord siin, kord seal, kuulatades inimeste juttu ja otsides silmadega tuttavaid nägusid. Tartu oli ju nii väike — kohtad tingimata kõiki, keda vaja, kui mitte Aia tänaval, siis Raekoja platsil või ülikooli ees, ja kui mitte ülikooli ees, siis Toome orus...

Ta käis ja mõtles, et pealkirjaks tuleb panna „Kes on vapsid?“.

Tänavad olid juba pimedad, kuid kevadine õhk kosutav nagu värske piim. Tõrvikud loitsid, tekitades valgust ja varje. Teeveer palistus ruttu uudishimulikest. Siin oli midagi silmale!

„Jah, mis viga," rääkisid eidekesed, „mis viga isa-ema rahadega lulli lüüa ja komejanti mängida!"

„Umma tõse endä üles lüünü nigu pupe, a lähe 'oi palju aigu, ku kõigil nõna tahmatse ja rõiva augukeisi täis . . ." Tõrvikute küljest lendas kogu aeg sädemeid.

„Kes sellest nüüd! . . . Need ju meie tulevased kõrged riigiametnikud . . . Saame veel kõik nende aukude parandamise eest maksta!"

Nii rääkisid tänavapühkijad eided, kes alati esimestena rongkäike ootama jäid ja ka täna nobedasti sündmuste kohale jõudsid. Nad olid seda aastate kaupa teinud ja neil ei puudunud ka omapoolsed kogemused tõrvikutega rongkäigust. Ja mis seal salata, nii mõnigi maiöö-tseremoonia oli neile pika elu jooksul pakkunud leivakõrvast — kellel tuli pärast seda riideid parandada, kellel pesu pesta, kellel haiget noorhärrat või preilit põetada . . .

Mitmesugused värvimütsid andsid pealtvaatajaile omajagu kõneainet. Kes veel ei teadnud, sai täna teada, et lillade mütsidega käivad „Kindluse" preilid, aga valge müts punase ja rohelise servaga on „Flores Patriae" vorm . . .

„Tunnen neid," rääkis Tartu suurema moeäri müüjanna oma vanale tädile, maanaise-moodi rätikusse mässitud paksule eidele. „ „Õilmed" ostavad ainult head kaupa — ja sageli!"

Meeskorporandid marssisid mööda sirgelt ning ametlikult nagu tinasõdurid.

„Tulevased ohvitserid . . ." arvas keegi.

„Noored pursuid," litsus kõnniteel seisev mees, leivapäts kaenlas, äkki põlastavalt läbi hammaste. Tema naaber, kellele ta seejuures jalale astus, pahandas ja torises.

„Mis te nüüd. Kas te ei näe, kui ilus see kõik on? Värsked näod, sirged read, tõrvikud, kevade . . ."

Rein muigas. Ja mis siis — noori pursuisid nad tõepoolest olid vaatama tulnudki.

Niiviisi sai sellest aru ka Eerika. „Vaata ometi suurusi kah!" soovitas ta Irmale. „Näed sa, see on minister Viili poeg . . . too — advokaat Kubjase noorem võsu. Aga kolonel Paabu tütart sa juba tunned, eks?"

„Jah, kahjuks küll . . ."

Irmale mõjus kogu see rongkäik külmalt ja võõralt. Kas niiviisi näeb välja ülikool, kui ta tänavale on tulnud? imestas ta. Poisikesed sõelusid pealtvaatajate vahel. Üks paljajalgne linalakk vilistas sõrmi suhu pistes ja nimetas end „vilistlaseks". Teised tahtsid ka vilistlased olla ja hakkasid samuti vilistama. Aga kui rongkäik jõudis ülikooli ette, jäi kõik pühalikult vaikseks. Üksele ilmus rektor Viiruk, et pidada traditsiooniline tervituskõne. „Kevade ja nooruse nimel tervitan teid, Alma Materi kasvandikud!"

Rektor oli mustas kuues. Ta nägu paistis tõrvikute vilkuval valgusel kahvatu nagu muumial, kuid hääl kõlas vapralt läbi sumina. „Oma parima tuleviku nimel," ütles ta kõnet lõpetades, „kaitsete teie, noored, meie väikese riigi ja rahva huvisid. *Per aspera ad astra!* Edasi tähtede poole! Noorte päralt on tulevik!"

Talle hüüti *„Vivat academia! Vivant professores!"* Ja rongkäik liikus „Gaudeamust" lauldes edasi Toome orgu, mis oli Tartu looduslikult ilusamaid kohti — ümmargune kausitaoline nõva pargi serval, igast äärest ümbritsetud kõrgete kasepuudega, saledate kuuskedega ning kidurate, hõredate mändidega.

Siin, oru põhjas, laoti tõrvikud riita, kus nad lõpuni põlesid. Tule ääres algasid kõned ja laulud, millel pidi olema isamaalik sisu.

„Mehemeele" korporantide hulgast kerkis esile ümarik õllekõhuga noormees ja hüüdis oma käriseva häälega: „Kaasvõitlejad! Ajaloo hammasratas on käesoleval momendil sattunud just sellesse täkkesse, kus meie . . ."

Teda kuulati algul vagade nägudega, sest ta rääkis sedasama, mis rektorgi. Lõkketuli põles heledal leegil ja heitis musti varje tule ümber seisjatele ning oru serval kasvavaile puudele. Kõneleja pühkis näolt higipiisku.

„Meie viimased tervitussõnad olgu valitsusele ja riigivanemale pühendatud. Elagu nad kaua, elagu nad igavesti! Valitsegu targalt ja juhtigu riigilaeva tormisel merel mööda kõikidest karidest!" Ta mõtles natuke ja lisas: „Esimene kari on meie suur idanaaber, kellest immitseb välja kahjulikke mürke, mille vastu me peame oma kodu kaitsma. See suur kaootiline jõud ripub meie pea kohal nagu mõõk!" Niiviisi oleks ta võinud oma

veidras krobelises ilukõnes tundide kaupa jätkata, kuhjates sõjakaid võrdlusi ja tigedaid vaenuavaldusi Nõukogude Liidu vastu, olles harjunud seda tegema igal pidulikul koosviibimisel. Kuid see kõlas liiga ametlikult ja tüütas kuulajaid. Noored hakkasid ringi vaatama ja muljeid vahetama. Tekkis sumin. Lähemalseisjad müksasid kõnelejat ettevaatlikult ja mees kiirustas otsi kokku võtma. „Kaasvõitlejad, ma tervitan teid ilusa ilma, loodusliku kevade ja südame kevade puhul! Tõotagem üksteisele hinge põhjas igavesti nooreks jääda. Selleks ongi esimene mai — kevade ja nooruse pidu.“ Selle kinnituseks palus ta kõiki laulda tuntud salmikest „Noorus on ilus aeg“.

Irma ja Eerika seisatasid oru nõlval ja lõbustasid end tänaste kõnede parodeerimisega. „Kuidas ta ütles?“ küsis Eerika. „Et ajaloo hammasratas sattus... sellesse täkkesse... kus meie peame tema lori kuulama? Kas jah?“

Siis ilmus nende juurde Rein. „Ärge naerge midagi,“ lausus ta manitsevalt. „See hammasratas oli kõige tõsisem asi tänastes kõnedes. Kas pisarat silma ei võtnud?“

„Enam ei võta ükski asi pisarat silma,“ vastas Eerika männilatvu vahtides ja pöördus siis kohe Irma poole: „Mis me täna teeme?“

„Eks me lähe külla...“ arvas Irma. „Maiöö on maiöö!“

Neid kõiki oli „Tähistesse“ kutsutud.

Oli säärane traditsioon, et 1. mai ööl üliõpilasorganisatsioonid vastastikku üksteist külastasid. Korporatsioonides joodi ja tantsiti hommikuni. Aga hommikul mindi Emajõele sõudma ja õhtuks oli „Vanemuise“ saalis ette nähtud üliõpilasball. Niisugune oli 1. mai programm — kaks ööd ja üks päev ametlikku prassimist „nooruse, kevade ja elurõõmu“ nimel. Muud sisu sellele päevale anda oli niisama hästi kui keelatud.

Teel „Tähistesse“ seletas Rein, et tema arvates oleks hea, kui nad ühisel eesmärgil saaksid läbi käia mõned tähtsamad seltsid ja korporatsioonid. Milleks? Aga selleks, et välja selgitada, kes on kes üliõpilaskonnas. Kõige tulisemad pooldajad olid tal teada, kõige verisemad vastased samuti. Need ei saa kunagi varju jääda. Aga oli

ka salasõpru ja salavaenlasi, kellest nii mõnigi võis täna veel selguda.

Tütarlastel polnud midagi Reinu soovi vastu. Niikuinii läheb terve öö raisku, arutlesid nad. Külas võib-olla on igav, aga kodus istuda ei ole ka rahu. Sa pead liikuma, sa pead kaasa tegema! Oli kord juba säärane meeleolu, säärane vastupandamatu rahutus, tusk ja tung...

7

Reinul oli kindel plaan maiööl Õunapiga arveid õiendada. Ja ta ei eksinud, otsides oma vastast EMP võõrastetoast.

„Küll on hea, et teid kohtasin. Tahaksin paar sõna viimase koosoleku pärast...“ algas Rein.

„Oo, palun, palun!“ raputas Õunap tema kätt kahe käega. Aga kui nad väikese laua ääres morsiklaasi taga olid istet võtnud, püüdis ta kõike naljaks käänata. „Täna on maiõhtu, härra Kandur,“ tuletas ta meelde. „Oleme pidul ja mitte miitingul.“ Nende jutt polnud algul ei sõbralik ega sisukas.

„Teil on vist tantsutuurid?“ küsis Rein, silmitsedes oma vastasistuja riietust. Smoking, lakk-kingad, šifoontaskurätt, mis oli kohevil ja lendu tõusmas, kuid püsis justkui mingi ime tõttu viimase veerandi peal otsapidi rinnataskus.

Õunap märkas tema uurivat pilku ja ütles, et moodne riietus rõhutavat kaasaegsust ja kuulub tal printsiipide hulka.

„Minu eas, kas teate, peab mees oma välimuse eest hakkama juba hoolitsema. Ma pole nii pikk ja sale nagu teie. Jumal pole mind loonud naiste maitse järgi...“

„Kuid elu näitab, et teil on naistega siiski õnne olnud,“ vaidles Rein.

„See õnn on mulle ka hulga uusi kohustusi kaela toonud.“

„Paluksin teid siiski, sellest hoolimata, et te Bergmanni väimees olete, mitte uhkeks muutuda ja meiesuguseid põlgama hakata!“ sõnas Rein. „Vahest leidub nurgake, kus saaksime segamatult vestelda?“

Nad leidsidki nurgakese. Rein rääkis Sotsialistliku Liidu nimel. Ta ütles, et esimees on talle ülesandeks teinud Ervin Õunap korrale kutsuda. „Juhatus teeb teile märkuse ühingu liikmete avaliku laimamise eest „Tähistes". Omalt poolt tahaksin lisada: olgu see teie viimane provokatsiooniline ilulugemine!"

„Noormees, noormees!" hüüatas Õunap. „Mis te endale lubate? Mina olen vanem seltskonnategelane kui teie."

„Teie kui vanem seltskonnategelane peaksite teadma . . ."

Õunapi silmad lõõmasid ja suust lendas süljepritsmeid, kui ta äkki põrutas:

„Kelle teened on suuremad, kas teie või minu omad? Mingi kollanokkade kamp! Mind juhatusest kõrvaldada oli teie ainuke siht! Ja nüüd tulete mulle veel moraali lugema!"

„Ah siis sellepärast, et teid esimeheks ei valitud, te rääkisitegi Nõukogude rubladest, mis minu taskus olevat?!" küsis Rein. „Kas sellepärast?"

Õunap hakkas järk-järgult taganema, öeldes, et ta olevat oma kõnes veidi liiale läinud ja et ta seda südamest kahetseb. Muidugi mõista oodatakse Sotsialistliku Liidu liikmetelt tõsiseid ühiskondlikke esinemisi. „Tänapäeval, kus vapside liikumine hoogu võtab, peame meie ühte hoidma," kinnitas ta. „Minu käsi selle peale!"

„Vapside vastu ühiselt!" kinnitas Rein. „Aga kas te olete ise tõesti nõus meie ühiseid ettevõtteid toetama?"

„Millal olen ma ära öelnud?" kehitas Õunap haavunult õlgu.

„Alati ütlete ära," heitis Rein ette. „Kuid räägime konkreetselt. Kas uut ajakirja toetate?"

„Peab ju veel vaatama, milline see tuleb."

„Tähendab, te ei usalda — üks punkt, kus taganete. Aga ütleme — lendlehte . . . Kui on vaja lendlehte trükkida lasta, mis nõuab vapside „liitude" sulgemist, kas toetate?"

„See on — rahaliselt?"

„Kas või rahaliselt . . ."

„Toetan."

Õunap keerutas siia-sinna, põikles, solvus ja leppis jälle. Rein aga püüdis teda sõna pealt tabada. Kas ei või jaa? Kas ei või jaa? esitas ta oma küsimused. Seda sorti selgitamisi oli nende vahel ka varemalt toimunud. Ja Õunap käitus pärast seda alati eeskujuliku korrektsusega, nagu püüdes eksimust heaks teha. Nüüd aga kinnitas ta tundeküllaselt, et keegi ei saavat enda isikust üle hüpata, ja sellepärast peaksid Rein ja Rahnu temale kui vanemale inimesele andestama, kui tal nendega oli pisut õiendamist, kuna nad tema autoriteeti on õõnestanud.

Õunapi isiklik solvumus näis ületamatu.

Ent neil oli ka ühiseid vastaseid üliõpilaskonnas, nagu „Mehemeel", „Püha Maarjamaa" ja teised tagurlikud organisatsioonid. Sel alusel sobis momendil uuesti kokkulepe. Kas ajutiseks või igavesti, kes seda võis ette teada? Igatahes tõotas Ervin pühalikult „noorte kollanokkade" vastu avalikkuse ees mitte enam välja astuda — ja „rublade" asja lubas ta liidu järgmisel koosolekul ise õiendada.

Rein oli Irmat palunud, et ta „Mehemeele" ja „Maarjamaa" tegelastega maiööl kohtuda püüaks ning tähele paneks, mis nad „Vaimsete Huvide" sulgemisest teavad. Irma omakorda palus, et Eerika temaga kaasa tuleks. Eerika oli kohe nõus. Nad läksid tähislastega EMT-sse ja sattusid sealt umbes kesköö paiku suuremas kambas „Mehemeele" ruumidesse.

Armand Viil tegi parajasti „*cantust*". Oma värvimütsi kokku rullides ja seda taktikepina käes hoides tõusis ta püsti, seisis tikksirgelt ning hõikas: „*Silentium ad cantum.*" Tekkinud vaikuses alustas ta siis kõrgel tenorihäälel piibulaulu:

Oma väiksest piibust ma
tahan teile rääkida...

„Mehemeele" korporandid laulsid talle kaasa, külalised kuulasid vaikides. Viil lõpetas traditsioonilise hüüdega „*cantus ex est!*", mis kuulutas, et laul on läbi, mispeale buršid bassihäälel „*smollis*", rebased aga kileda

falsetiga „*fi-du-cit!*“ karjusid. Viimaste sõnade tähendust ei teadnud enam keegi, kuid nende hõikamine oli kõige püham kohustus.

Viil pani mütsi pähe, kobades seda enne sõrmedega seestpoolt, nagu loendaks ta, kas kõik värvitekli põhja torgitud augud on alles.

Need polnud mingid lihtsad augud. Need torgiti sinna pidulikult rapiiri abil mõne tähtsa sündmuse või vägiteo puhul. Üks säärane auk oli saadud selle eest, et mütsiomanik Gustav Adolfi raidkujule hapukurgi suhu toppis, teine selle eest, et ta Barclay de Tolly pealaele kükitas, kolmas, et ta pimedal ööl ühe tähtsa isiku ukseava telliskividega kinni müüris, nii et see oma majja enam sisse ei osanud minna... Kõik ülejäänudki augukesed olid samuti auga välja teenitud. Kord kõmulises kakluses pealejäämise eest, kord selle eest, et ta võmmile kõmmu kuklasse andis ja ise plagama pääses. Viil oli oma poiste seas vaieldamatu autoriteet.

Juba tema isa oli sama korporatsiooni burš-vilistlane; korporatsiooni müts ja trikoloori ribad sinise, rohelise ning kullaga rippusid ta kabineti seinal aukohal. Hiljuti oli aga isa mütsiga juhtunud õnnetus. Majja tuli uus teenija, maalaps, kes mõne päeva pärast nõelus mütsi põhja torgitud augud kinni, kartes, et härrale ilmselt nii kallis mälestusese on kogemata katki läinud ja lagunemas... Teenija vallandati, aga blamaaž jäi — müts oli ikkagi ära teotatud.

„Rebane, tuld!“ käsutas Viil.

Mustas teklis noorliige ruttas talle paberossi süütama. See oli kahvatu mossis näoga poisivibalik, kellele rebasepõlv oli nähtavasti vastumeelne. Jah, küllap teistelegi tundus buršide teenimine raske, kuid neile öeldi, et see on sparta kasvatus ja nii peabki olema. Küll nad ükskord oma värvid kätte saavad ja hakkavad ise samuti rebaseid kamandama.

Eerika oli end vahepeal Leho Kubjasele tutvustada lasknud. „Saage tuttavaks: kaasvõitleja Armand Viil — meie külalised.“

Irma peaaegu võpatas, kuuldes seda häält otse kõrva juures.

„Ma olen teid härra Mikstoni pool näinud," lisas Leho Kubjas kummardades.

„Jah — vist küll... Muidugi."

Viil küsis, missugusesse organisatsiooni daamid kuuluvad, ja Eerika luiskas silma pilgutamata, et nad on EMT-sse äsja vastu võetud. „Kuid ma arvan, et tegime vea. Oleksime vist pidanud korporatsiooni astuma, mis teie arvate?" arutles ta ülimalt seltskondlikus toonis, kord ühe, kord teise poole pöördudes.

See oli kõige parem, mis ta ütelda võis, sest nüüd läks vestlus vanadele harjunud rööbastele — vaidlus seltside ja korporatsioonide erinevuste üle oli üks tavalisemaid kõneaineid neis ringkonnis.

Noored mehed olid juba küllalt õlut joonud, tuju oli neil lärmakas ja sõjakaski. Ülistati oma korporatsiooni ja selle kombeid, ilma milleta üliõpilaspõlv pidavat olema lausa vangipõlv. „Naistega on iseasi," arvas Kubjas. „Naistel ei sobi kõiki korporatsioonikombeid kaasa teha."

„Kuid kas need kombed teilegi on soovitavad?"

„Korporatsioonikombeid vajan ma nagu õhku hingamiseks!" kinnitas Viil. Ta seletas Irmale, kes teda hoolikalt kuulas, korporatsioonide sügavamaid põhimõtteid, nimetades korporatsioone „eestluse sihtide rajajateks" ja „eesti elu edendajateks". Ta tegi tähendusrikka pausi. „Seltside hulgas aga — prrr!" Viil leidis, et üliõpilasselts „Tähised" olevat kommunistide pesa, et ajakiri „Vaimsed Huvid" oli — häbiplekk ja lubamatu nähtus.

Irmalt nõudis pingutust, et mitte osast välja langeda. Kõneaine huvitas teda, kuid ta pidi käituma umbes nii nagu EMT seltsi liikmed, kellega koos ta siia oli tulnud. Tütarlapsed olid end isegi päevakohaselt ehtinud. Eerika kandis rohelist sametjakikest kireva lillekimbuga revääril, Irma oli moeateljeest üürinud tumeda siidkleidi kaelakeega, mis andis talle suurilmaliku välimuse.

„„Tähised" — kommunistide pesa?" kordas ta imestades. „On meil siis kommuniste?" Ta vangutas pead, kui kuulis, et neid olevat isegi väga palju. „Ei usu," vaidles ta kangekaelselt, „ma ise ei ole küll ühtki näinud." Viil nimetas talle Kandurit ja Rahnut. Ja ka õppejõudude seas olevat punaseid, nagu näiteks doktor Laarits.

„Laarits — kes see on?" küsis Irma jälle. Ja Viil

ütles, et Laarits on arst, kes oma haigeid ravib punaste batsillidega.

„Ohoo! Teie naljatate!“

Leho Kubjas teeb hapu näo. „Kaasvõitleja Viil, milleks daamide seltskonnas rääkida nii halvamaigulist juttu? See on ju poliitika! Vestelgem ometi millestki huvitavamast.“

„Ei tee viga,“ vabandab Irma lahkesti ja kohendab oma laenatud kaelakeed. Ta on näost kahvatu, kuid silmad hiilgavad vihast. „Te ütlesite enne, et „Vaimsed Huvid“ on ära keelatud. Mis laadi ajakiri see oli? Minule ei ole ta pihku sattunud.“

„Ah see? Selge kihutuskirjandus. Panime ta kinni.“

„Teie panite kinni — kuidas seda mõista?“

„Rämpsul ei tohi ruumi olla meie Alma Materi seinte vahel!“

„Mis ... rämpsu seal siis oli?“ küsib Irma. „Kas tõesti meie üliõpilaskonnas? ... Ei, ei usu!“

„Teie ei usu? Aga kui mina ütlen, et see on nii, siis on see nii! Kommunismi-hädaoht, preili, ei ole väljamõeldis. Meil on isegi üliõpilasi, kes sõitsid maipühiks Venemaale.“ Ja Armand Viil lööb rusikaga vastu lauda. „Nõukogude rubladega äraostetud — isamaa reetjad! ...“

„Kuulge ...“

„Kaasvõitlejad, mitte poliitikast rääkida! Mängime parem lillede flirti,“ mangub heasüdamlik Leho Kubjas. Ja Eerika, olles kindel, et Irma sai juba teada niipalju kui tal teada tarvis, plaksutab käsi. „Lillede flirti, jah!“

Pidu läks edasi. Tantsiti ja mängiti lillede flirti, kus kannike saadab kullerkupule kohtamiskutse, pääsusilm ütleb sinilillele hüvasti ja roos avaldab nelgile armastust ... Jagati kätte lillenimedega kaardid, mille tagapoolele oli kirjutatud see, mis üks lill pidi teisele ütlema. Nii võisid taimed üksteist välja hüüda ja hea õnne peale täiesti mehaaniliselt flirtida.

See oli üliõpilasühinguis tavaline mäng. Irma tüdines varsti. „Aitab,“ ütles ta Eerikale. „Vaja koju minna.“ Eerika aga palus teda veel vähekeseks jääda. Temal oli tekkinud plaan, mida ta teostada tahtis. Märgates, et tal on edu, määras Eerika Leho Kubjasega kohtamise kell kolmveerand neli hommikul — aias heki juures. Ja

kümme minutit hiljem määras ta Armand Viiliga samuti kohtamise „kolmveerand neli aias heki juures". Kuid ta palus enne kindlaks teha, et sinna ei tuleks kaasvõitleja Kubjas. „Ta on küll hea poiss, aga — parem, kui jääksime omavahele, kahekesi, saate aru?" küsis ta kelmikalt naeratades.

Niisugune tähelepanu kutsus uhke noormehe juures esile hellitatud lapsele omase hooletu rahulolutunde. Ta jagas naisi kahte liiki — ühed, kes oskavad mehi lõbustada, teised, kes ootavad, et neid lõbustataks. See sädelev punapea kuulus nähtavasti esimeste liiki. „Mõistagi, mu väike mustlanna," lausus Viil tema kätt suudeldes. „Ja pärast sõidame minu poole koju? Eks?"

Eerika noogutas hingetult. „Niisiis — kuni kolmveerand neljani. Aga nüüd peate mind korraks vabandama..."

Ta jooksis Irma juurde ja sosistas:

„Lähme ära — ruttu, ruttu!" Nüüd pidid nad minema!

„Ehk saab nalja?" mõtles Eerika. Milline see nali tulla võib, seda ei teadnud ta isegi hästi. Kuid ta lootis neile kuidagi kätte maksta.

Viil ja Kubjas hakkasid teineteist varsti silmas pidama. Kumbki märkas, et teine tahab aeda heki juurde minna.

Hiljem ei leidunud terves korporatsioonis inimest, kes oleks täpselt ütelda võinud, kuidas see juhtus, et hommikul kolme-nelja paiku kaks paremat sõpra, Viil ja Kubjas, hakkasid tüli norima. Üks süüdistas teist tütarlapse ahvatlemises. Mõned väitsid küll, et see juhtus aias heki juures, teised, et tüli algas siinsamas, õllelauas. Kuid niipalju oli kindel, et tõusis ärritatud häälte sumin, kisa ja lärm. Kuuldusid hüüded:

„See on auhaavamine!"

„Ma nõuan kahevõitlust!"

„Kutsun sind rapiiriga ennast kaitsma, kõlvatu! Kaasvõitlejad, siia!"

Ülal saalis tõugati ümber kandik nõudega. Keegi vandus ropult. „Sa kuradi lehm, vaata ette!" Noorele rebasele määrati trahvilöök — kuus potti õlut sisse võtta. Rebane protesteeris.

„Vats rebeneb, ei või!"

„Veel kuus potti!" möirgasid buršid.

Ja juba hakkaski teisest toast kostma tume müdin, mütsumine, klirin, mida saatsid lühikesed karjatused. Kõikide häbiks selgus, et üks kahest sõbrast oli esimesena rapiiri järele haaranud. Aga kumb? Neid tuli lahutada, sest kaklus toimus kõigi kahevõitluse reeglite vastaselt, ilma mensuuri väljakuulutamiseta, ilma sekundantideta. Lihtsalt häbi ja teotus!

8

Eerika pühkis ja küüris oma väikest korterit, millest nägusam tuba oli „Mehemeele" korporatsiooni liikmele välja üüritud, kuna pisemas elasid ema ja tütar ise kitsalt koos. Kummut, kaks voodit, laud ning kolmveerandkõrgusega kapp, mille peal olid Eerika raamatud, vihud ja pildialbumid. Kogu ta kirjavara oli hunnikus nagu mingi ülearune kraam. Raamaturiiulit polnud. Selle puudumine tegi Eerikale alati tuska. Isa kätetöö, suur moodne raamaturiiul, seisis ju kõrvaltoas ja teenis üürnikku, endal aga polnud väikest nurgariiulitki. Ema palk ei löönud ette. Memm oli pealisnahaõmbleja ning teenis aasta läbi ainult 50 krooni kuus. Sellest söö, maksa majaperemehele ja koolita tütart!

Eerika oli ise mitu korda paberil tulusid ja kulusid arvutanud. Viimased tükkisid alati esimesi ületama. Palk 50 krooni + üüriliselt 25 krooni — 20 krooni majaperemehele = 55 krooni. Niisugune oli valem, mis näitas, et väljaüüritud tuba koos üürniku teenimisega kattis nende korterikulud ja andis 5 krooni tulu. Teine valem — 55 krooni paljude miinustega — näitas aga, et nad pidid elama peost suhu... Ta mõtles sellest ka täna ja arvutas veel kord, kuid midagi uut välja mõelda ei osanud. Annaks tunde nagu Irma? Ent kust neid tunde järsku võtta? Ega Irmagi palju teeninud, eriti nüüd, kus ta Mikstonile ära ütles...

Lõpetanud oma toa kraamimise, valas ta köögis pange vett täis ja ajas end korraks sirgu. Nüüd oli järjekord korporandi „residentsi" käes. Ta tahtis seda suure veega uhta, sest härra Ohkelil oli eile külalisi, mis tähendas,

et tuba on kindlasti jälle täis õllepudeleid ja läppunud õhku.

Toas oligi hirmus korralagedus. Lipsud, sokid, särgid loobitud ülestegemata voodisse, kirjutuslaual tuhk ja paberossikonide hunnikud, tuhvlid visatud raamaturiiulile, kuna vihud olid segiläbi sohvale paisatud. Õllepudelid — neid vedeles kõikjal.

„Ja nii peab see olema tingimata igal hommikul, muidu lõpeb minul töö!“ pahandas Eerika.

Ema kahtles alati, kas Eerika jõuab loengute vahel kõiki neid koduseid talitusi teha. Ja tütar pidi talle kümneid kordi kinnitama, et see on tema käes naljaasi, ehkki tal esimesel semestril hädaga luisata tuli. Aga nüüd oli asi läbi viidud — Ohkel sai hommiku- ja õhtueine ning maksis raha ja Eerika oma emaga ei võlgnenud enam vürtspoodnikule ega kingsepale. Niipalju oli asjast kasu.

Eerika sidus ema laia valge põlle ette, lükkas mõlemad aknapooled hooga lahti ja alustas siis tormijooksu õllepudelitele, mida toas oli tosina võrra.

Ta ei jõudnud veel lõpetada, kui Ohkel ise tuppa astus. See oli pikk, lõdva kehahoiuga ja kahvatu noormees, kes viimasel ajal oli hakanud eriti boheemlikult käituma.

„Oodake minu poolel, kuni ma siin valmis saan!“ käsutas Eerika. Neil oli toa koristamiseks oma kokkulepitud aeg.

„Soo, või teie poolel?“ venitas Ohkel. „Aga võib-olla ma ei tahagi sinna minna?“

„Noh, siis lähen mina, ja teie istuge siin oma õllepudelite otsas!“

„Ei, ma istun sohvale, sest see on minu tuba. Ma istun ja vaatan, kuidas te õiendate. Peale selle on mul hirmus peavalu ja kaater, teie aga olete nii värske ja kärmas . . .“

„Kuulge, teil on ju siin ebamugav!“ jätkas Eerika, kuid sai kohe vastuseks kiitleva: „Oh, pole viga! Mina kui Viljandi suurkaupmehe poeg olen harjunud igasuguste ostjatega ja iga sorti inimestega.“ Ta istuski sohvanurka ja sirutas jalad kaugele välja.

See toon Ohkeli jutus meeldis Eerikale kõige vähem. Poiss oli pead parandades enda nähtavasti uuesti täis joonud. Niisugustel puhkudel jonnis ta nagu laps, lobi-

ses ja tüütas oma filosofeerimisega. Muidu ei vahetanud nad Eerikaga päevade kaupa sõnakestki.

Eerika töötas vaikides edasi ja keerutas nagu kiuste tolmulappi otse Ohkeli nina ees. Kuid noormees vaatas tardunud silmadega kaugemasse toanurka ja hakkas rääkima, nagu ei märkaks ta üldse teise pahuraid liigutusi.

„Nii see elu on. Noorus läheb mööda, aga sina muudkui uperda siin nende igaveste Tartu linna müüride vahel ringi... Lubage ütelda, preili Kõnnu, et minu elu või ka teie elu — see on niisugune... nagu sünniks maailmas kõik väljaspool meid. Te pühite tolmu ja annate eksameid, aga elurõõmud on teiste päralt. Ja kümme aastat hiljem oleme juba vanad, mis on meil siis oma noorusest veel mäletada? Üksluine päevade rodu..."

Eerika ei vastanud. Ta võttis pangest märja lapi, sidus selle harja otsa ja hakkas põrandat uhtma.

„Hoidke eest, uputus tuleb!" hüüdis ta valjusti. „Ma pesen täna suure veega!"

Ohkel jäi teda vaatama. „Te olete kui marutuul. Ise roheliste silmadega nagu merekurat... ja ajate kõik pahad vaimud toast välja."

„Teidki ajaksin välja. Tõstke kohe oma jalad sohvale, või muidu ujutan üle!"

„Ma ei pane pahaks..."

„Noh, rutem, rutem!..."

„Kuri naine..." pomises Ohkel. „Aga mina olen harjunud igasuguste olukordadega... Kui raha on ja kui raha ei ole... Võta platsi! Istu minu kõrvale, Eerika! Oleme ju sina peal, kas jah?"

„Jalad eest! Ja ära sega mind!"

„Eerika, tead mis — sa abiellu minuga!"

Eerika surus naeruturtsaku alla. Ta kartis, et purjus poiss võib kergesti vihastada. Kuid ütles väga veenvalt:

„Sa oled minu jaoks liiga vaene! Mina tahan nii rikast meest, kes mulle suure lossi ehitab."

Ohkel tõusis püsti. Näis, nagu otsiks ta parajat sõna.

„Võib-olla meeldivad sulle need — paadivargad?" paiskas ta.

„Paadivargad?" Eerika tegi imestunud näo.

„Jah, paa-di-var-gad, sa kuuled küll! Võib-olla käisid

sa ise ka nendega sõitmas? Sinu mutt — ma ei taha naisterahvast teotada, aga kuulen, et tema on ka üks ässitaja vabrikus. Ise vana, aga susib teisi, nooremaid."

Eerika nägu muutus erutusest laiguliseks.

„Mu ema jäta rahule!"

„Oh, kui tuline! Särtsub nagu triikraud. Aga ütle mulle, mis siin sünnib? Igal pool räägitakse nüüd punaste hädaohust. Isegi üliõpilased jooksevad ära Venemaale, teised varastavad paate ja teevad töölistega lõbusõite. Väljapressijad! Palka juurde, palka juurde! Trükivabadust, sõnavabadust, streigivabadust! Maha kapitalistid ja eluaegne pension töötatöölistele! Mis töölised need on? Päevavargad ja loodrid! Vaat, Viljandis, minu isa äris, kus inimesed alles töötavad . . ."

Eerika põrutas nii ägedasti jalga, et Ohkel vait jäi.

„Käi minema! Mina pole sulle ei punane ega sinine. Mine, mis sa vahid!". Ja kui nad teineteist tükk aega vaikides olid silmitsenud, algas Eerika uuesti: „Kuid niipalju tean ma küll, et Nõukogude Liitu pole kedagi jooksnud ja paati pole keegi varastanud. Mis sa keerutad! Ütle otse välja, mis sa minust tahad? Ja kes on sulle kõike seda puhunud?"

Ohkel lõi käega.

„Ei midagi, mitte midagi . . . Sinuga ei saa üldse mõistlikku juttu ajada . . ." Ta kohendas värvimütsi pähe ja läks mühinal toast välja. Peagi istus ta väikesele puurõdule maja teisel poolel, sinna, kus Eerika oli ise hiljuti Peetriga istunud.

„Kas poleks õigem talle korter üles ütelda? Ei või ju omas majas nuhki pidada . . ." mõtles Eerika põrandaharja varrele toetudes. Aga kuidas sa seletad asja ära memmele, kes Peetri sõidust midagi ei tea ja Ohkelit hindab kui korralikku maksjat? „Rahakas üürnik on tänapäeval haruldane," ütleb ema . . .

Eerika sulges laud.

Järsku virvendas ta silme ees päikesepaisteline maipäev, tööliste rongkäik, kõrvus kumisesid „Internatsionaali" helid . . . Ta seisis Irmaga tänavanurgal ja vaatas, kuidas Rein ja Sergei meeleavaldajate hulgas sammusid, hoides endi vahel pinguletõmmatud pikka punast

loosungit, mis nõudis kommunistide vabastamist vanglatest.

Nad olid uhkelt tõsised, ka puhkpillimuusika kõlas tõsiselt ning raskepäraselt. Nii palju karme nägusid ja trotslikult tõstetud päid, nii palju kehvades riietes töötatöölisi, nii palju sõjakaid lipukirju! Ja siis pani politsei nad järsku paigal tammuma, kuni kaitseliitlaste rongkäik risttänavast mööda marssis. Noored hakkasid laulma. „Hitleri vägi läheb!" provotseerisid purjus korporandid oma konvendi rõdult. „Maha Hitler!" karjuti alt. „Husaarid tulevad!" käratsesid lapsed. Tõepoolest, töölisühingute rongkäigule jõudis järele ratsavägi, kes ka oli välja saadetud „jalutuskäiku tegema". Nagu mõnituseks ja ähvarduseks! „Mis nemad siit tahavad?" pahandasid töölised. „Täna on ju meie päev." Kõnniteel puhkes vaidlusi . . .

„Teraviljamonopoli tõttu on meil leib kallim kui teistes riikides . . ." selgitas kellegi bassihääl.

Teda katkestas vihane sopran:

„Käigu põrgusse oma teraviljamonopoliga! Minu lapsed ei tea monopolist midagi, aga leiba tahavad nad süüa."

Eerika oli äkki nii tihedasti teiste vahele kiilutud, et ta isegi ringi vaadata ei saanud, kes see seal nõnda käratseb. Mustabaretimehed vilistasid läbilõikavalt.

Nad kõndisid rongkäigu järel Tähtvere parki ja sattusid rahvasumma keskele. Siin olid puude all kõnepuldid üles löödud. Lipud lõikusid teravalt kaskede õhukesse haljusse. Ja kõnelejate suust lendasid tulised sõnad, täites taevaaluse vägeva kõmaga nagu lõhkevad mürsud.

„Töölistega ümberkäimine on meil niivõrd metsik, et see ei sobi kultuurrahva nimetusega kokku. Politsei eelarvet ja kaitseliidu toetusi suurendatakse, vabrikud jäävad seisma, vanglaid ehitatakse juurde," rääkis tööliste kõnemees ja esitas nõudmised: „Vabastada poliitvangid! Lõpetada koostöö interventidega! Laiali saata „vabadussõjalaste liidud"! Lõpetada mõisate eest tasumaksmine saksa parunitele, lõpetada preemiate maksmine eesti hallparunitele!"

„Tööd ja leiba!" kõlas rahva seast.

„Maha vereimejad!"

Polnud enam rõhutud, murelikke ilmeid, vaid kirgli-

kud ja energilised näod, iseteadvalt tõstetud pead, hiilgavad silmad, vihased hüüatused. Õhk oli täis ähvardava kokkupõrke elektrit. Ja kui vaskpillid inimhäältega segunedes jälle mängisid „Internatsionaali", ei kõlanud see enam raskelt ning traagiliselt, vaid tuli kuuldavale kiires, otsekui ründavas rütmis.

Eerika süda peksles. Oo, nagu ta ei teaks! Selle meeleavalduse eest tasutakse kätte. Kuid 1. mail tundsid töölised oma jõudu ja võisid seda kõike välja öelda... Eemalt nägi ta oma ema teiste vabrikunaiste hulgas. Memm oli otsekui kümme aastat noorem, peaaegu vallatu näoilmega ja lehvitas tütrele. Eerika lehvitas vastu. Ka Irma lehvitas. Nad muutusid ülemeelikuiks.

Sessamas ülemeelikuse tujus läksid Sotsialistliku Liidu liikmed pärast demonstratsiooni jõele sõudma. Nad näpsasid Ohkeli kaasvõitlejate nina alt paadi ära, ja seda see vennike nüüd hädaldaski. „Paadivargad ja paadivargad!" Ha-ha-haa! puhkes Eerika naerma, seistes üksinda kesk puhtaks pestud tuba. „Las turtsub!" Ta mõtles, et otsib endale peagi uue üürilise, ja lõpetas töö. Kuid sedamaid hakkas ta kaalutlema, mis memmele öelda. Kas pole nad kõik enam-vähem ühte vedu, need „korralikud maksjad"? Peaks õige Irmale rääkima... Ta viskaski jaki üle ja jooksis loengule, kus nad kohtama pidid.

Irma andis tõepoolest head nõu. Õelgu emale, et Ohkel on hakanud talle silmi tegema ja ligi tikkuma.

See oli kaval mõte! Sest mitte ainult Eerika ise, vaid kõik tema tuttavad teadsid juba, kuivõrd ema tütre elava iseloomu pärast kartis. „Niisugused võivad kergesti raisku minna," arvas ta. „Mida püsimatum plika, seda hõlpsam ära meelitada." Ema teadis jutustada nii mõnegi loo oma noorpõlvesõbrannadest ja ka tänapäeva tütarlastest. Ta oli olnud sakste teenija, kuni abiellus lukussepaga. Eerika sai alles viie-aastaseks, kui ta isa suri, ja ema läks vabrikusse tööle. Niisugune ema oskab tõesti oma tütart hoida.

Õhtuks oli Eerikal kõik valmis mõeldud, kuidas ta emale läheneb ja mis ta talle ütleb. Ent kui ta pärast loenguid koju jõudis, leidis ta ema voodist — seljavalu

oli memme maha murdnud. Aga tee oli juba tõmbamas ja Ohkelile kartulid munaga praetud.

„Kuidas sa sellega nii ruttu hakkama said?“ imestas tüdruk.

Ema naeratas. Tal olid kõhnad põsed ja suunurkade ümber sügavad jooned, mis kaardusid vahel nii kibedalt, kuid ometi iseteadlikult. Eerika ei leidnud nüüdki selles näos pahaendelisi märke. Eriti armsad olid talle ema lahked avala vaatega silmad. Memm näis ainult väsinud, mitte haige. Ja siiski oli temas midagi teisiti.

Ema rääkis hingeldades. „Kuidas ma hakkama sain?... Sõbrad aitasid mind... Vabrikunaised... Käisid siin — tulid kahekesi mind saatma... ja panid majas kõik korda.“ Haige puhkas pingutusest ning lisas siis: „Me ju hoiame ühte, lapsukene!“

Eerikal tulid pisarad silma. Ta teadis, kui raske elu neil naistel oli, ja sealjuures on nad omavahel nii truud sõbrad! Seltsimehe abistamiseks leidub neil kõike — aega ja jõudu ja isegi rahakopikas. Eerikal oli ainult üks — Irma. Aga ta oli ammu märganud, et emal on mitu Irma-väärset sõpra.

Ta istus kaua memme voodi ees, silitas haige kätt ja sosistas katkendlikult:

„Oled mul hea emakene!... Küll see kuri haigus läheb üle... Sul on tublid sõbrad.“

Ema jäi lõpuks magama. Ta hingas rahulikult. Kardinate vahelt sissepaistev kuu värvis ta palge surnukahvatuks. Eerika lahkus äkki voodi juurest ja jooksis rõdule. Siit ei võinud keegi ta nuukseid kuulda.

9

Viil ja Kubjas olid nüüd Lihti juures alalised võõrad. Nende kaudu hakkas vanahärra ka Mikstoniga sõbrustama. Ja peagi rääkisid nad tema külalislahkest majast kui oma teisest kodust, kuhu tingimata pidi sisse astuma, et õhtul voodisse heites endale mitte öelda: tänane päev on asjatult kaotsi läinud.

Liht armastas toimekaid, teohimulisi inimesi. Ta kutsus neid meeleldi enda poole. Kuid külgetõmbejõuna

hakkas kaasa mõjuma ka tema tütar, kolmekümne-aastane rafineeritud daam hüüdnimega „madam Langy", kes hiljuti oma mehest Heinrich Langbergist lahku oli läinud ja uuesti isa juurde kolinud. Langy oli abikaasaga kauemat aega välismaal elanud ja tõi sealt kaasa võõrapärast hõngu, mis noori eriti ligi meelitas. Kohe peale saabumist võttis tütar isa mured üle ja hakkas talle seltskonna ees hüvitust otsima.

Langy esimene käik oli rektori juurde, kus ta jättis sügava mulje, eriti noorele Herbertile, kes kogu õhtu jooksul ei suutnud temalt silmi pöörata. Madam Langy oli ilus, pika kasvuga, sale ja painduv nagu siug. Ta vestles kergel toonil, säilitades kogu aeg rõõmsa, salapärase näoilme. Ära minnes tänas ta rektorit abi eest, kuigi see talle mingit abi ei osutanud, suudles Luiset laubale ja naeratas Herbertile kelmikalt. Väiksel õel võttis ta aga õlgadest kinni ja lubas tal ennast väravani saata. Järele jäi temast kerge lõhnapilveke, mis oli niivõrd meeldiv, et Herbert kahmas tooli, kus madam Langy oli istunud, ja viis selle üles oma tuppa.

Vanahärra Liht ei vajanud tegelikult tütre sepitsetud lohutusi, vaid võimalust vastasele kätte maksta. Sellest päevast peale, mil doktor Laarits oli nõudnud arstide komisjoni kokkukutsumist ja Lihti nimi närvikliinikus patsientide registrist paranenute registrisse kanti, tekkis alles tema tõeline haigus. Tekkis see tume viha, see allasurutud kirg, see hingeline trauma, mis tegi valu ja mida ei vaigistanud ei Laaritsa lahkumine kliinikuarsti kohalt, ei Lihti enda kõrgeim eluaegne pension ega teadmine, et prokuratuur tema süüasja kalevi alla paneb. Lihti nime ei ähvardanud veel avalik blamaaž, kuid ta ei unustanud solvamist. Ja hoolimata lahedast elust oli tal raske leppida pealesunnitud kompromissiga.

„Ma, vana tola!"

Esimest korda elus lausus ta endale need sõnad, kui kuulis „Vaimsete Huvide" sulgemisest. See oli ühtlasi esimene tilk, mis kergendas ta kannatustekarikat.

„Ma, vana tola — et ma varem oma elus ei mõistnud poliitikaga karjääri teha!" lisas ta nüüd.

Ent sellekski polnud veel hilja. Liht oli vahepeal tõusnud kaitseliidus tähtsale kohale. Ja nüüd, kus tütar oli majja tulnud, koondades enda ümber austajaid, ning seltskonnas lausa nõuti Lihti osavõttu vapside üritusest, ei tarvitsenudki ta enam muud teha, kui ühel heal päeval leida — et ta ongi juba etteotsa „sattunud". See oli kõikide tegurite koosmõju. Ja Lihti elujõud mitmekordistus. Ta võttis endale ülesandeid. Peagi oli ta ka Vabadussõjalaste Liidus üks tuntumaid kujusid.

Harmooniline perekonnaelu tütrega kestis paar kuud. Siis ilmus esimene pilveke. Pilvekeseks sai asjaolu, et nende maja hakkas liiga sagedasti külastama rektori poeg Herbert.

Herbert polnud veel üheksateistkümne-aastanegi, kuid madam Langy „hullutas teda julmalt", nagu väljendas toatüdruk, keda proua nüüd karistuseks tahtis vallandada. Kuid toatüdruk oli vanahärra oma, tema maitse järgi valitud, ja sellest tuligi esimene tüli isa ja tütre vahel.

„Sa pead ometi mõistma, papakene, et ma seda sallida ei või, kui t e m a mind külaliste juuresolekul teenib. Sa pead talle ütlema, et ta ei tohi tuppa tulla, kui meil võõraid on!..." nõudis tütar. „Vastuvõtu ajaks too välja keegi teine — kas või Liisa köögist."

Kuid isa ei lasknud end mõjutada.

„Kui sa soovid oma tahtmist mööda teenijaid palkama hakata, siis meie sinuga küll ühe katuse all elada ei saa," vastas ta ja plaanitses tütre ümberpaigutamist oma teise majja.

Pärast seda leebet kokkupõrget võtsid nad ühiselt vastu Armand Viili, kelle seltsis madam Langy lootis lõbusalt aega viita. Kuid Viilgi oli täna ärritatud ja tusane. Korraks istunud, tõusis ta järsku toolilt ja jalutas mööda tuba, nagu otsiks parajaid sõnu.

„Mis teil on? Miks nii kärsitu?" küsiti temalt.

„Ma mõtlen kommunismiohule õppiva noorsoo hulgas," rääkis ta. „Pagana raske on selle vastu võidelda. Te kujutage ette — õpetajate seminaris lauldakse hommikupalve asemel „Internatsionaali"... Ja üliõpilaste seas on isegi ametiühingute liikmeid! Nagu härrad lasevad

nad endid valida tööliste delegatsiooni ja sõidavad otse Kremlisse kommunistide pidustustele.“

„Viiruki liberaalsuse vili,“ lõikas Liht kahjurõõmsalt.

„See on tõesti ennekuulmatu!“ hüüatas madam Langy. „Ja mis teie kavatsete selle vastu ette võtta?“

„Just!“ torkis Viil sõrmega õhku. „Täiesti õige küsimus! Mis teha? Mul on mõningad ettevalmistused teoksil. Las tuleb see delegaat Venemaalt tagasi... Küll me ta austusavaldustega vastu võtame! Niipea kui keegi punastest piiksatab, nii läheb — vhüüit!“

Ta vilistas lühidalt.

Madam Langy surus sõrme oma ahvatlevaile huultele. „Tasa, mitte nii ägedalt, kallis!...“ Siinsed kombed tundusid talle ikka veel tahumatud.

„See ei ole veel kõik,“ jätkas Viil vaiksemalt. Ta jutustas Rein Kanduri ja Siim Rahnu tegevusest ning lõpuks Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu koosolekuist.

„Kuidas? Niisugune kahjulik organisatsioon on teil ka olemas?“ imestas proua Langy. „Ja ise tahate veel jungfašist olla!“

Viil lõi silmad maha. „Jah, seda rumalat sentimentaalsust meil jätkub,“ möönis ta häbelikult. „Kuid nende ajakirja ei ole enam!“

Liht patsutas talle õlale.

„See on tubli! Esimene kõva löök! See on tubli!“

Siis tuli Herbert ja jutt võttis teise pöörde. Nooruk istus tükk aega kannatlikul ilmel, nagu ootaks midagi. Lõpuks julges ta madam Langyle meelde tuletada, et see oli ammugi tõotanud temaga sinasõprust juua.

„Oi, mis toored kombed, mu kallis!“ hakkas Langy jälle noomima. Kuid kogu ta olemus muutus seda nooruslikumaks ja lahkemaks, mida enam ta noomis. „Esiteks — ilma ette teatamata külla tulla,“ rääkis ta, „ja teiseks — mingisugune kohmakas ettepanek korporantide moodi sinasõprust juua...“ Ning ta vaatas noormehele otsa sääraste süttinud silmadega, et Herbert neist välja luges käsu: „Istu mulle lähemale.“ Ta täitis käsu.

„Ah, mein papa ja härra Viil, mis teie arvate? Kas mul sobib nii noore mehega sinasõbraks saada?“ küsis

madam Langy graatsiliselt käsi laotades, kusjuures ta väike sõrm kergelt puutus Herberti külge.

Vastus oli ette teada. Varsti tõi vihatud toatüdruk vahuveini lauale.

Langy käitus nii kartlikult, et mehed teda kogu aeg julgustama pidid. Ja kui ta Herbertit suudles, siis toimus see ilmse piinlikkusega, nii et nad kõik, madam ise kaasa arvatud, viivuks uskusid, et ta on süütu tütarlaps, kes pole veel ühtegi meest suudelnud.

Järgmisel hetkel oli Herbertil sellest kahju. Talle meenus, et madam on lahutatud. Ja see üksainus õrnvalus puudutus huultega tundus talle äkki nii hirmus.

Liht üksi nautis seda väikest mängu. Viil aga mõtles, et meie naiskorporantidel on Langy-taoliselt peenelt daamilt veel palju õppida. Ta ise oleks praegu tahtnud Herberti asemel olla! Madam Langy tõmbus endasse. Ta tundis, nagu oleks ta Herbertile liiga teinud, ning seda kahetsedes otsustas teda järgmisel päeval üksinda oma toas vastu võtta.

Kuid Herberti kahetsusepiin oli veel tugevam. Ta tõusis ja ütles, nagu valmistuks lahkuma:

„Teie isa ja kaasvõitleja Viil peavad vist ametiasjus omavahel rääkima, madam? ... Nagu ma aru sain ... Meie segame ... Ja kas ei lubanud te minuga aias jalutada?"

Langy vabandas isa ees, et tal varem pähe ei tulnud teda Viiliga üksinda jätta, ja lubas poole tunni pärast uuesti ilmuda.

Kuid ta ei ilmunud ega võinudki ilmuda, sest vahepeal juhtus tema elus murranguline sündmus. Ta jõudis arusaamisele, et kogu tema esimene abielu on eksitus olnud, ja et ainult Herbert Viiruki taoline noormees suudab talle veel elus tröösti pakkuda.

Nad istusid lehtlas ja suudlesid. Koidu ajal selgus, et nad veel lahkuda ei või. Neil oli nii palju suudlemata suudlusi, et nad otsustasid kahekesi ära Elva sõita ja seal kolm päeva järgemööda ühiselt veeta. Igaks juhuks jäeti maha ka kirjake mingi segase ettekäändega, mis võis küll rahustada vana Lihti, kuid mitte rektor Viirukit ...

Liht ei pannud tütre kadumist tõepoolest eriti tähelegi.

Uudised, mis Viil talle edasi andis, olid niivõrd erutavad, et ta unustas kõik muu ja hakkas ette valmistama palju saatuslikumat kohtamist.

10

Peeter tuli tagasi uhkena, elevusrikkana, valmis tervet maailma sülle haarama ja kõikidele jutustama sellest, mis ta oli näinud. Ta oli avastanud senitundmata maailma — mitte ainult Nõukogude Liidu, vaid ka Venemaa.

Venemaa? Jah! Sest Peeter kuulus juba täielikult sellesse eestlaste generatsiooni, kes Venemaast enam midagi ei teadnud. See sugupõlv hakkas koolis käima 1919. aastal ja sai kogu oma hariduse kodanliku Eesti kooliprogrammide kohaselt, mille järgi ei õpetatud enam vene keelt, Venemaa ajalugu ega kirjandust, rääkimata majandusgeograafiast. Ja kuna ka igasugune vähegi nimetamisväärne läbikäimine Nõukogude Liiduga puudus, siis jäi noortele haritlastele paratamatult külge mingi naiivne uudishimu Venemaa suhtes. See oli mitmekordsete traattõketega eraldatud, keelatud maa — „suur idanaaber", terves maailmas tuntud oma uudse ühiskondliku süsteemi poolest, kuid meile eestlastele, endistele tsaari-Venemaa kodanikele nii tundmatu ja, nagu räägiti, nii hädaohtlik, nii hukatuslik... Noored erinesid ses mõttes vanadest haritlastest. Kes vanadest polnud Peterburis käinud! Paljud olid Krimmis või Kaukaasias suve veetnud ja enamik teadis Puškinit peast.

Nooremaile seevastu oli vene kultuur niisama vähe tuntud kui india või hiina oma. Isegi ülikoolis maailmakirjanduse eksamile valmistudes lugesid nad läbi vaid „Jevgeni Onegini", ja sedagi — saksakeelses tõlkes. Peale selle nõudis õppekava küll veel kolme vene autori — Turgenevi, Tolstoi ja Dostojevski — tundmist, kellelt igaühelt tuli üks teos läbi lugeda. Kuid samal ajal oli teada, et Palupera seda punkti eksamil kunagi ei küsinud.

Kõik, mis Peetri-ealised noored Venemaa kohta teadsidki, oli kergesti tuhmuv, sest seda lükati sada korda

ümber ajakirjanduses, kus iga päev räägiti, et vana Venemaa on kadunud, kommunistid on selle hävitanud ning sisse seadnud korralageduse, kaose ja nälja. Objektiivsed reportaažid, mida ka vahel ilmus, uppusid laimusse nagu tilk merre. Noored haritlased teadsid Venemaast vaid üldisi fraase, nagu seda, et venelased „kannavad särki püksте peal" ja „söövad sibulat". Teati ka, et nüüd ei ole seal enam kapitaliste. Inimesed ei kutsu üksteist härradeks ja prouadeks, vaid seltsimeesteks. Kõik käivad tööl ja miitinguil ning teevad hirmsat lärmi... Sellega kogu tarkus piirduski.

Peeter oma sõpradega oli asja küll põhjalikumalt uurinud. Nad teadsid juba, mis on kolhoos, mis viisaastak; nad tundsid kommunistliku partei üldisi põhimõtteid ja Nõukogude Liidu välispoliitikat. Kuid ka Peeter ei osanud sinna sõites kujutleda midagi konkreetset. Ja nüüd tuli ta tagasi nagu kogenud inimene, rikkana muljeist ja mõtteist.

Viil oli oma löökrühma juba valmis seadnud, et delegaadid saabumisel jaama ees läbi tuuseldada. Ta kavatses ka meelt avaldada koosolekuil, kus Peeter Liiv pidi esinema. Kuid asi läks pisut teisiti.

Delegaadid ei saabunud ettenähtud ajal, nad hilinesid mitu päeva. Ja kui nad juba kohal olid, polnud nende esinemistest linnas midagi kuulda. Töölisühing oli neile soovitanud algul oma muljetega esineda kitsamas ringis. Sellepärast ei kutsutud isegi kõiki ametiühingu liikmeid korraga kokku. Suurte koosolekute asemel korraldati delegaatide vestlusi väikestes gruppides. Ja kuigi Peeter oli juba mõnda päeva Tartus, tegid tema sõbrad ülikoolis ikka veel mätsimistööd — kokkulepitud taktika kohaselt.

„Ei olnud tema delegaat! Ei käinud tema Nõukogude Liidus! See on tühi jutt — ta oli kodus isa juures... Rahvas mõtleb palju kokku." Nii seletas isegi Rein Irmale. Tüdruk jäi teda uskuma.

Aga siis tuli Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu koosolek, kus Peetrile Varmuti ja Ohaka poolt hakkas küsimusi sadama:

„Kas teie käisite Nõukogude Liidus?"

„Milliste muljetega te nüüd tagasi tulite?"

„Miks te oma tähelepanekuid ei julge avaldada?“

„Kas pettusite punase Venemaa olukorras?“

„Miks ei ole Venemaal lubatud reformistlikke töölisparteisid?“ ja nõnda edasi.

Õunap, kes istus tagumises reas, muheles aina ja hõõrus käsi. Ta hüüdis oma sõbrameestele kurjustavalt: „No kuulge nüüd! Mis küsimused need ka on?“ Ta pidas Reinule antud lubadust ega tegelnud ise enam laimamisega. Õunap arvas täpselt teadvat, mis Venemaal toimub ja kuidas seal olukord on. Teda häiris sotsiaaldemokraatliku partei puudumine Nõukogude Liidus kõige rohkem. Kuid koosolekul istus ju palju noori demokraate, kelle hinges oli vaid protest Nõukogude Liidu halvustamise vastu. Seda teades pidas elukogenud mees targemaks vaikida.

Peeter tõstis käe, et lärmi summutada. „Kohe vastan, ärge närveerige!“ Ta ootas hetke. Nööpnõela kukkumist võis kuulda, niisugune vaikus tekkis. Mis ta nüüd ütleb, kas jah või ei?

„Jah, ma käisin Nõukogude Liidus! Ma nägin tööliste ja talupoegade maad. Mul on sellest kustumatud muljed. Nõukogude kord on minu ideaal ja jääb selleks, täna kindlamini kui eile!“ Ja Õunapi poole vaadates lisas ta: „Reformistid on revolutsiooni reetjad, milleks neile parteid? . . .“

Ta ei saanud kaua selles laadis jätkata. Kisa ja kära, aplaus ja elagu-hüüded ühelt poolt, jalgadega trampimine ja vilistamine teiselt poolt matsid peagi ta hääle. Ja koosoleku juhataja ei suutnud ka lõpuks enam korda jalule seada, vaid lõpetas koosoleku.

Kuskilt ilmus välja väike lillekimp, mis läkitati Peetrile. Ta surus selle vastu rinda ja astus uksest välja, sõbrad tema kannul.

Ülikooli ees andis Rein märku: „Mitte nii demonstratiivselt!“ Ja saatjad voolasid kõrvaltänavaisse laiali.

Koosolekust võtsid osa ka Irma ja Eerika. Irma oli segaduses. Ta ei mõistnud, miks Peetri sõitu tema eest varjati. Kõik olid talle öelnud, et see on lori, — nii Rein kui Eerika ja Sergei . . .

Sõbrannad lähenesid Reinule, võttes tal käe alt kinni.

„Noh, kas nüüd on kõik avalikuks tehtud?“ küsis Eerika. „Peetri sõit delegaadina ei ole ju enam saladus, eks?“

„Miks sa seda arvad?“ küsis Rein külmalt nagu kala.

„Kuulsid ju! Kõik kuulsid . . .“

„Ah, las olla. Kuid on ka neid, kes veel ei tea ja kes ärgu teadku. See on edaspidiseks vajalik.“

„Aga mis siis edaspidi saab?“ küsis Irma.

„Ootame, vaatame. Sina pea kinni meie poliitikast — küll teised teevad oma.“

Irma ei saanud sellega nõustuda. „Mis mõtet sellel on?“ imestas ta. „Minule te kõik luiskasite . . .“

„Pardon, preili Olvik!“ hüüatas Rein punastades. „Aga me palume sind, Irmake, ka edaspidi käituda nii, nagu poleks Peetriga midagi „lubamatut“ juhtunud! Tead ju — iga professor vaatab asjale isemoodi. Korporantide kamp ja mitmesugused jõugud ootavad aina parajat ettekäänet. Ja ega maksa ka sigade ette pärleid loopida! Ütle nuhkijatele, et sinu teada ei ole ta ühestki seadusest üle astunud, ja asi sellega! Kus sa aga tõesti vajalikuks pead, seal räägi, et Peeter Liiv on valmis igaühele oma muljeid jutustama, sest ta on Nõukogude Liidust vaimustatud. Oled nõus?“

Irma raputas pead. Ta oleks ehk Reinuga veelgi tülitsenud, kuid Peeter ootas neid sillal, sealsamas, kus ta kord oli aru pidanud, kas minna Eerika juurde või mitte. Ta oli ülevas meeleolus. Noppinud igaühele õiekese oma buketist, milles olid varased nartsissid ja tulbid, andis ta ülejäänud lilled Eerikale.

„Lilled on rohkem naiste asi . . .“ sõnas ta sealjuures nagu vabandades, ja küsis siis Reinu ning Irma poole pöördudes ruttu: „Mis oleks, kui läheksime Raadi parki?“

Kõik pooldasid seda mõtet. Kaugemal järgnesid neile Sergei, Kaja Soomägi ja Rahnu, kolmekesi käe alt kinni. Irma vaatas selja taha. Kes veel tuleb? Kaugemale polnud võimalik näha. Kuid arvata võis, et nemad polnud ainukesed, kes sel õhtul Raadi parki jalutama läksid.

Peeter kõndis Eerikaga kiirel sammul ees. Irma ja Rein järgnesid veidi aeglasemalt. Päike loojus, roosatades kogu taevast. Kerged pilved ujusid lõunast põhja. Peagi võtsid noori vastu Raadi tumedad alleed, järv luikedega ja õitsvad toomingad. Tiigis krooksusid konnad.

„Oi, laululinnud!“ rõõmustas Irma, kellele konnad meenutasid koduseid lombikesi ja umbekasvanud järvekallast varsakapjadega. Ta jäi tiigi äärde seisma.

„Ära ehmata neid!“ keelas Rein. „Kui õige varitseks neid laululinde lähemalt. Millest nad küll krooksuvad?“

„Kevadest muidugi!“

„Sa ära ole pahane,“ algas Rein ja süvenes kohe konnade vaatlemisse. „Näed seda suurt, lõõtsaga lõua all. Kas see võib kevadest krooksuda? Niiviisi raginal, ilma pausideta...“

Irma hakkas naerma. „Raginal ja pausideta — miks mitte. Oletame, et ta on ilulugeja.“

Reinule see nali meeldis. Kuid ta väitis, et ilulugeja krooksub ainult kuulsusest, mitte kevadest.

„Ma ei ole pahane,“ vastas Irma nüüd. „Kuid ma ei saa aru petmise „sügavamast“ mõttest.“

Rein püüdis talle olukorda selgitada, kuid ta sõnad ei kõlanud veenvalt, sest kogu see mahasalgamise taktika oli talle endale niisama vastumeelne nagu tüdrukulegi. Ta lootis pea kõik avalikuks teha.

„Milline tore õhtu see oleks, kui poleks niisugust okast südames!“ ohkas Irma.

Ka Rein tajus seda. Äkilise impulsi mõjul haaras ta tüdruku kaenlasse, kuid Irma ütles: „Ah, mitte täna!“ ja nad kõndisid edasi teineteise ligi hoidudes, ent rahutus meeleolus. Alateadlikult tundsid mõlemad, et mitte täna, mitte homme, vaid „ükskord“, kunagi hoopis hiljem on nähtamatud tõkked nende vahelt kadunud ja siis julgevad nad teineteisele jälle silma vaadata. Praegu nad seda ei söandanud, tundes seletamatut ängistust: „Miks on ta niisugune? Mis ta minust arvab?“

„Kas kuuled, kuidas punapea lõkerdab?“ küsis Rein viimaks. See tõi kergenduse. Ja nad naeratasid teineteisele.

Peeter ja Eerika tegid selle ajaga juba mitmendat tiiru ümber pargi. Neid kandis nagu tuul edasi. Nad olid elavas jutuajamises ning lisasid seejuures märkamatult sammu, liikudes peaaegu pooljoostes.

Lõpuks saabusid Sergei, Kaja ja Siim, kes ümisesid laulu, ja nende järel veel üks seltskond — üliõpilasi ning kunstikooli õpilasi, kellel kamba peale oli kaasas mingi

vana vihmavari, mille taha nad kordamööda pugesid, kui keegi tiiki kivikese viskas. Aga varsti jäi ka see vallatlejate kihin vaiksemaks. Tagapool liikusid veel mõned jalutajad.

Luiged tukkusid kalda ääres, toomingad lõhnasid mõrkjalt ja muld auras rõskust. Noored sõelusid üha tihedamalt läbisegi, kuni äkki Peeter ühe vana tüseda kännu juures ümber piirati ja ta pidi neile pikemalt jutustama oma sõidust.

Ta alustas sellega, et sõit oli legaalne. „Kuid mis on tänapäeval legaalsus?" küsis ta. „Vapside survel on meil legaalsus juba muutunud illegaalsuseks ja illegaalsus — legaalsuseks. Valitsus ei mõtle ka enam millestki muust kui tööliste mahasurumisest." Delegatsioon oli tagasiteel Narvas ootamatult kinni peetud. „Võiks öelda, et meid areteeriti ja mõne päeva pärast jälle vabaks lasti. Kuid midagi erilist meiega ei juhtunud. See oli ainult kõige lihtsam tervitus Nõukogude Liidust tagasitulevale töölisdelegatsioonile kodanliku politsei poolt... Esimesed uudised, mis mulle kõrvu puutusid, olid need: Tartus seitse põrandaalust kommunisti areteeritud, üliõpilaste ajakiri „Vaimsed Huvid" suletud. Mis te siin teinud olete?"

„Sina olid ära, sellepärast!" hüüti talle vastu.

„Sa räägi parem, kuidas maipühad Moskvas möödusid," segas Rein vahele.

Jah, see oli tõeline pidu... Ja kuidas ta ka ei püüdnud maalida neile pilti maidemonstratsioonist, mis oli nii meeltülendav ja võimas, nii kodune ja armas, ikka jäi veel värvidest puudu, sõnad tundusid kohmakad... „Moskva mühas nagu äikesepilves," ütles ta, kirjeldades punaste lippude alla koondunud rahvahulkade lõppematut voolu.

Sõjaväelaste, tööliste, õpilaste ja teenistujate kolonnid marssisid tribüünist hurraa-hüüete saatel mööda. Mindi tantsides, mindi lauluga. Milline lõbusus ja hoog! See oli nagu rünnak vanale maailmale, tema mandumisele, tardumusele ja reaktsioonile... Ja Moskva ise — idamaiselt värvikas. Loosungid ja lipud katsid taeva nagu linnutiivad. Inimesed nende all aga sammusid sõbralikult vesteldes ja sealjuures siiski nii pidulikult, päeva täht-

suse kohaselt. Kanti pilte, lillekimpe, plakateid. Mõnedel olid väikesed lapsed süles. Üldse oli igal pool palju lapsi näha. Ja see mõjus imeliselt, värskendavalt... Jäi mulje, et kogu rahvas, kõik tema elukutsed ja ead, kõik tema rõõmud olid tänavale toodud... Pärast paraadi tantsiti väljakuil ja platsidel, hullati nagu karnevalil. Maipidu Moskvas ületas kõik Peetri ootused. See oli ka esimene tõeline võidumeeleavaldus, mis ta oma elus nägi.

Pidustustele järgnesid ekskursioonid ehituspaikadele ja tehastesse, muuseumidesse ja raamatukogudesse... Peeter nägi niihästi vana Venemaad oma masside algelise vaesusega ning oma tippude kõrge kultuuriga kui ka moodsat industrialiseeritud Nõukogude Liitu. Vastuolud maast kuni taevani! Enneolematu arengutempo! Vaat see oli alles elu!

Mida rohkem ta jutustas, seda rohkem esitati talle küsimusi.

„Räägi üliõpilastest!"

Peeter otsustas rääkida ühest eesti poisist, keda ta oli kohanud Leningradis.

Kuulajate silme ette kerkis Põhja kaablitehas Vassili saare tipus oma tohutute ehitustega, paljude korstnate, siseraudtee ja aurupressidega.

Kui Peeter tehases ringkäiku tegi, tutvustati teda ootamatult ühe siinse eestlasega, pedagoogilise tehnikumi õpilasega, kes viibis kaablitehases praktikal. Noormehe nimi oli Juhan Vool. Ta jutustas, et kool nõuab igalt lõpetajalt mingi tootmisala tundmist, ja seetõttu ta töötabki kaablitehases. Teda paigutatakse ümber, ühest osakonnast teise, et anda talle võimalus saada ülevaade kogu tegevusest ja kõiki tööprotsesse „omal nahal" kogeda. Praegu oli ta mähkija.

Peeter ei lahkunud oma uuest sõbrast ka vabal ajal. Nad käisid üheskoos vabriku sööklas lõunal, viibisid klubis ja isetegevusõhtuil, sõitsid linnas ringi, külastasid Juhani tuttavaid, ja üldse — tegid mis tahtsid.

Kaablitehasel oli jõukas klubi. Kadedustundega uuris Peeter selle seinalehte värskete karikatuuridega. Kui terav kriitika ja sädelev huumor! Millised seltsimehelikud omavahelised suhted peegeldusid siin! Ta nägi istungeid ja koosolekuid, mis üllatasid teda oma rahvarohkusega.

Tahtmatult võrdles ta Leningradi oiusid Tartu tingimustega... Seal läheb töö suure hooga ülesmäge. Siin aga närbub ja närtsib kõik. Kriis, ettevõtete sulgemine, tööpuudus. Tuhat lolli teooriat tööpuuduse kaotamise kohta, kuid seesama tööpuudus ise aina kasvab ja kasvab kui needus.

Läbi hämaruse hakkas juba nõrguma kahvatu aovalgus. Rohi puude all muutus ereroheliseks. Kuid nad ei raatsinud veel lahkuda.

„Isesugune on elu Nõukogude Liidus. Inimesed elavad ühisele eesmärgile, mida nad nimetavad sotsialismi ehitamiseks. See on suur ja keeruline töö, mis algab niiöelda nööpnõelast ja lõpeb pilvelõhkujaga. Terve elu ehitatakse ümber, kõik — inimene ise kaasa arvatud!" rääkis Peeter tuliselt. Ta mõtles veidi ja lisas: „Kuid inimene ongi juba uus."

Tema, Peeter Liiv, oli saanud võimsa elamuse osaliseks, heites pilgu tulevikku. Ta sai kogemusi sotsialismist kui reaalsest asjast. Töölised võitlevad selle eest juba kõigis maailmajagudes ja sageli lähevad nad kommunismi ideede nimel kartmatult surma. Aga tegelikult, materiaalselt võib sotsialismi näha ainult Nõukogude Liidus, kus elu liigub edasi tuhandepenikoormaliste sammudega.

11

Vääramatu sammuga käis oma teed kevadine eksamisessioon ülikoolis. „Alma Mater Tartuensis" püüdis iga hinna eest püsida väljaspool poliitilist võitlust. Tema koridorides valitses endine rahu ja vaikus. Nii oli see ka sel päeval, mil toimus professor Palupera eksam. Juba paar tundi sagisid auditooriumis erutatud tudengid, ennustades, et täna on „vana" väga „krõbe". Magab välja — ja hakkab „meie kallal oma vaimuteravust proovima". Säärane kuulsus professoril oli.

„Ah, ma ei jõua enam," pihtis keegi sõbrale, öeldes, et ta eelmisel ööl ärrituse tõttu pole silmagi kinni saanud, ning kuulis vastuseks, kuidas teine olevat une peletamiseks liitrite kaupa kanget kohvi sisse võtnud.

Esimeses pingis võis näha nelja üliõpilast asjalikult

töö juures. Konspektid, märkmikud, raamatud olid lagedal — siin õpiti viimase minutini. See oli asjast eriti huvitatud rühmake, kellele kirjandus tähendas enam kui eksamiainet. Võis arvata, et kirjandus oli nendele kireks ja et nad kõik salaja värsse kirjutasid. Üks neist vähemasti oli Palupera poolt juba tunnustatud poeet, tõsine, energilise lõuaga noormees — Enn Seeni. Tema kõrval istus Milvi Paabu, iludus, kellest räägiti, et ta peaks seisma kuskil teistele vaatamiseks — kas kaupluseaknal mannekeenina või siis jälle esinema laval, ent mitte valmistama magistritööd ülikooli seinte vahel, mis olevat vanapiigade ajaviide. Järgmisena toetas küünarnukke lauale lõbusailmeline Eerika Kõnnu — pisike, punapäine ja tragi, ning viimasena istus pingiotsal kleenuke ja kahvatu Arkaadi Mahl, kes üldse nagu muu seas õppis, töötas ja elas. Ta ei sallinudki inimesi, kes pooldasid kirglikult üht või teist maailmavaadet, üht või teist kirjanduslikku voolu. Tema põhimõtteks oli kõike mõista, kõike andestada ja kõiges lepitust luua. Praegu luges ta oma naabrile kõvasti ette Kreutzwaldi elulugu. ... Seal ja seal sündinud, nii- ja naasuguste inimeste poeg, sel ja tol aastal elukohta vahetanud, see- ja teistsuguseid sugulasi omanud ...

„Jäta, jäta juba!“ katkestas teda Eerika kärsitult. „Ma ei suuda kõiki neid esivanemaid kuni ahvideni meeles pidada. Ütle parem, missugused olid Kreutzwaldi tähtsamad tööd!“

„Ah, mis,“ trööstis teda Mahl iseloomulikult lõdva käeheite saatel. „Väga tähtsaid töid tal polnudki, ja seda, mis ta kirjutas, teab juba iga algkoolijüts. Akadeemilisele inimesele on tähtsamad just tähtsusetud üksikasjad.“

„Põrgusse oma targutamisega!“ lõikas Eerika jälle lühidalt. „Ma tahan kohe teada kõiki faase „Kalevipoja“ koostamise loost. Noh, nuhi oma konspektide virna alt välja! Milleks sul muidu see terav nina ja peen haistmine?“

Kuna Arkaadi hakkas oma habraste sõrmedega sorima pleekinud pabereis, näol kaastundlik naeratus teise „tujude“ üle, laskis Milvi kuuldavale naerupuhangu.

„Rahustu, kaasvõitleja, rahustu, Eerikakene,“ ütles ta, „härra professor ei küsi kunagi nii olulisi asju. Ta võib-

olla küsib sult, mida Shakespeare'i Julia nägi unes sel ööl, kui ta Romeo käte vahel põgenes oma vanemate majast . . ."

„Küllap ma sellele vastata oskaksin, aga mis ma faktidega peale hakkan, kui neid nõutakse," tõrjus Eerika.

Enn Seeni aga sirutas oma energilise lõua ette ja pahandas:

„Professor Paluperast räägivad nõnda ainult inimesed, kellel kirjandusest mingit aimu pole. Palupera muidugi ei pea orjalikult kinni õppekavast . . . ta eksam on rohkem üldise intelligentsi proov. Siin on vaja kõrgemat arusaamist kirjandusest . . ." Ta tahtis juba rääkima hakata kirjaniku kutsumusest, kuid pidurdas end poole sõna pealt ja ütles õlgu kehitades: „Aga milleks profaanid õpivadki kirjandust? Mingu parem põlevkivikaevandusse tööle!"

Arkaadi Mahl heitis seda kuuldes jälle nõrgalt käega ja raputas pead. „Kaevanduses on tööpuudus nagu siingi," pomises ta Seenile otsa vaatamata, ja pöördus siis Eerika poole: „Vaat mis lugu, mul jäi see konspekt vist Irma Olviku kätte . . ."

Eerika ohkas ja otsis välja Kampmanni kirjandusloo. „Kus see Irma siis ise on? Pidi ju ka eksamile tulema," lausus ta rahutuks muutudes.

Irma kiirustas küll, kuid miskipärast ei jõudnud ta sel hommikul kuidagi oma asjadega valmis. Ta jooksis Kastani tänavast kuni Toome treppideni ja hakkas siis mööda rohtunud puuastmeid aeglaselt üles ronima.

Midagi oli tal Palupera vastu sellest ajast saadik, kui professor keeldus uue ajakirja jaoks oma toetust andmast. Ning nüüd see aina keerles tüdruku peas. Ta püüdis vabaneda pealetükkivaist mälestustest, püüdis isegi professorit õigustada, kuid midagi ei aidanud. Nagu kiusaja vaim sosistas talle kõrva, et just Palupera oli see, kes ära ütles. Mõned teised aga . . . Matemaatikaprofessor Ohak näiteks juhatas omalt poolt veel kahe mõttekaaslase juurde. Needki ei petnud. Irma oli selle asjaga nädal aega jännanud . . . Ja ehkki õppejõudude garantii oli lõpuks küllalt soliidne, ei antud siiski luba ajakirja väljaandmiseks. Nii pidi üritus luhtuma. Ja see polnud tõesti enam Palupera süü! Kuid tema käitumine oli ikkagi solvav. Ta

võttis noorte ajakirja asutajate „deklaratsiooni“ ja uuris selle üksikasjaliselt läbi. Irma istus ning ootas. Raamaturiiulite ja raske mööbli vaikuses kõlas professori hääl mahedalt-kurvalt, kui ta algul imestust avaldas, et Irma Olvik tegeleb selliste asjadega. Seesama hääl kõlas varsti jäiselt ja katkeliselt, kui ta jutustama hakkas, et ka tema oma nooruses „on olnud revolutsiooniline“; ja lõpuks kõlas see nagu vaskpasun, mis kuulutas: „Ma ei ole enam marksist ja ma ei või teid toetada!“ Irma aga pidi vastama, et tema ise ei ole veel marksist, kuid võib selleks saada, ja kahetses, et professor oma nooruse ideaalidele on truudust murdnud.

Õhk Toomemäel oli kevadine — pehme ja leige. Taevas säras noorte vahtralehtede taga ning puude teravad varjud lõikasid rohu heledust nagu kääridega.

„Polegi aega olnud kevadet märgata,“ mõtles Irma, raputades endast maha ebameeldivaid aimusi. „Ainuke tõesti ilus õhtu oli Raadi pargis, tookord, kui Peeter saabus . . .“ Aga nüüd, niipea kui Palupera eksam läbi, kavatses ta kolm päeva järgemööda puhata, ringi hulkuda ja Tähtvere metsast oma käega lilli noppida. Irma lisas sammu. Hingeldades jõudis ta lõpuks ülikooli koridori ja astus just professori selja taga uksest sisse. Esimeses reas lipsas „Kalevipoja“ koostamise loo konspekt kohe Irma portfellist Eerika kätte. Oli ju veel aega!

Palupera rühmitas üliõpilasi. Ta andis eri teemad eesti kirjanduse ja üldkirjanduse sooritajaile, juhatas töö kätte ka oma assistendile, kelleks oli doktor Soondla. Viimane jälgis kirjaliku eksami käiku. Tal polnud muud teha, kui istuda ja valvata, et keegi ei spikerdaks. Ta saatis Milvi Paabule mõne tulise pilgu, kuid Milvi ei teinud täna temast väljagi.

Lõpuks hakkas Palupera ise küsitlema neid, kes suuliselt vastama tulnud. See oligi meie viieliikmeline grupp.

Kui juba paar tundi oli kulutatud esimeste eestikeelsete trükitoodete — palveraamatute ja katekismuse tõlgete peale, hakkasid eksamineeritavad väsima. See oli kõige igavam osa kursusest, mida nad omavahel „arhiivi tolmuks“ nimetasid. Kuid professor sukeldus sellesse täie innuga. Ta oli äsja uurinud vanade kirjandustegelaste

elulugusid ning korrespondentsi. Oli kildudest kokku monteerinud nende armuseiklused, teadis ka, mis haigusesse üks või teine neist suri. Professori elav fantaasia rekonstrueeris nii meelsasti tolle kauge ajastu üksikasju. Mõnikord ta ei märganudki, et küsitav vastuse võlgu jäi, vaid jutustas ise. Ta jutustas poeetiliselt, teravmeelselt, kuid üliõpilased ohkasid ja nihutasid end pinkidel. Kõik ootasid, millal „vana" kaasaega jõuab. Siin olid probleemid, siin oli kirjanduslik võitlus, mis neid rohkem huvitas. Soondla grupp oli juba ammugi lahkunud, aga suuline eksam kestis ikka veel.

Kui Palupera siis viimaks küsis, mis Tammsaare oma „Vanades ja noortes" tahab ütelda, tõmbasid tudengid kergendatult hinge. Tammsaare — kes ei teaks temast vähemasti pool tundi jutustada! Kõik katsusid kordamööda õnne. Igaüks rääkis sellest, mida ta teoses tähtsamaks pidas. Kuid kellelgi ei õnnestunud taibata, millise mõttekäigu jahil oli professor. Ta polnud millegagi nõus. Raputas aiva pead ja muutus kärsituks, äigas paar korda käega läbi juuste, kergitas prille ja pööras oma isemeelset profiili kord akna, kord ukse poole.

„Nii ei lähe," ütles ta lõpuks karmilt. „Kas siis keegi teist ei mäleta, mis mõtles peategelane surivoodil?"

„Surmast mõtles."

„Haigusest..."

„Oma perekonnast..."

„Täpsemalt, täpsemalt," pinnis Palupera, ja kui oodatud vastust ikka veel ei tulnud, seletas ise: „Haige mõtles: ehk ma küll uue maja ehitasin, mis on mu pojal sellest kasu? Kui tema suureks saab, on maja juba vana — palgid seenetanud, aknad liiga väikesed, uksed juba kitsad."

„No muidugi," pomisesid nad kooris.

„Jah!" Professor noogutas. „Vaadake, selles seisab inimsoo igavene traagika. Ja Tammsaare tähtsus selles peitubki, et ta oskab inimsoo traagikat nii efektselt edasi anda."

Tolle luulelise lausega arvas Irma eksami lõppevat, kuid endalegi ootamatult protesteeris ta:

„See ei ole traagika, et vanad ruumid kitsaks jäävad, — see on ju õnn!"

Sahin, mis sellele järgnes, tunnistas ta mõtte õigeks. Palupera vaikis hetke. „Veel üks küsimus," ütles ta siis, tehes näo, nagu poleks Irma vahelehüüet kuulnudki. „Ütelge, preili Olvik, missugune eesti pastor hakkas oma kodus esimesena saksa keele asemel eesti keelt rääkima?"

Irma ei teadnud.

„Aga ütelge siis, missugune soome pastor hakkas oma perekonnas kõige enne rootsi keele asemel soome keelt tarvitama?"

Jälle jäi ta vastuse võlgu.

„Teie ei teadnud kuigi hästi ka meie piibli tõlkija elulugu ja ... ja mõndagi muud olulist. Kahju! ..." Professor kortsutas kulmu. Nüüd ootasid kõik tema suust midagi rabavat. Kuid Palupera hakkas Irmaga leebelt rääkima: „Kolme panna ma teile ei taha, kuid kõrgemalt ma teie teadmisi täna ka hinnata ei või. Seni töötasite minu juures eeskujulikult; ma võtan seda aluseks ja palun teid paari nädala pärast uuesti eksamile tulla."

„Ma ei soovigi kõrgemat hinnet, härra professor," teatas Irma. „Kolmest aitab."

„Aga siiski, mõtelge järele, preili Olvik! Ma igatahes eksamiprotokolli täna midagi ei märgi ..." Järgneva pausi jooksul muutusid kõigi näod. Professor märkis endale midagi bloknooti, võttis siis üliõpilastelt nende mustakaanelised eksamiraamatukesed, kirjutas sinna midagi ja teatas oma hinded: preili Paabu ja härra Seeni — „väga hea", preili Kõnnu ja härra Mahl — „hea", preili Irma Olvik — tärmin edasi lükatud. Seepeale ütles ta: „Nägemiseni, mu noored kirjandusesõbrad!", tegi üliõpilastele veerandkummarduse ja liikus edevail väikseil sammel ukse poole.

„Oh sa madu!" sajatas Eerika, niipea kui professor oli läinud.

„Tõesti ta on tujukas!" naeris Milvi. „Kas ma ei ütelnud teile, et küsib Julia unenägusid?"

Ainult Enn Seeni astus jälle professori eest välja.

„Siin ei ole midagi irvitada!" noomis ta teisi. „Sest mis on siis lõpuks meie rahvuslikus kultuuris tähtsam kui keel? Vaadake, keele areng, sellel baseerub kõik ... Ja pastorite keeleoskusest tulenes kirjanduse edu." Ta

oleks veel kaua nõnda jutlustanud, kui Eerika poleks vahele hüüdnud.

„Ah, poeedid ajavad ikka oma pilvepealset joru! Aga mina leian, et siin tehti täna lausa ülekohut!“ Ta vehkles nii ägedalt oma kirju taskurätiga, nagu oleks tahtnud halba õhku auditooriumist välja tuulutada.

Irma naeratas nukralt ja ütles veel nukramalt:

„Mis teha? Üksainus eht-kirjanduslooline küsimus kogu eksami jooksul, ja selle vastas ta kahjuks ise ära!“

„Ehee! Selle vastasite teie ära ja nii te jäitegi vahele,“ torkas Milvi kahjurõõmsalt. „Kes tohib siis professorit korrigeerida? Ja nii ninatargalt veel! Oh lapsuke, lapsuke!“ Ta naeris ja keksles nagu kooliplika, sest lugu valmistas talle nalja. Kuid siis hakkas ta Irmat õpetama: „Mina küll rahuldavaga ei lepiks! Et teaduslikku kraadi saada, selleks peab ülikooli *„cum laude“* lõpetama. Mis annab teile ülikooli lõpetamine ilma kraadita? Seltskonna silmis jääte sel juhul harilikuks lihtsurelikuks... On teil aga võimalus oma nime taha kirjutada „mag. phil.“ — kohe teine asi.“

Nende sõnade juures hakkas Milvi huuli võõpama, just nagu tahaks tegudega kinnitada, et fassaad on tõesti tähtis. Nad vaikisid mõne viivu, pannes konspekte ja raamatuid kokku. Siis algas vaidlus uuesti.

„Ma ei saa aru, kas kirjandus, nagu meie teda siin õpime, on üldse mingi teadus?“ lausus Irma pikkamisi.

„Mis see sinu asi on?“ imestas Eerika. „Sa teed ju ainult eksamit.“

Arkaadi Mahl heitis käega: „Kõik on maa peal relatiivne, kõik on nii, kuidas võtta!“ lohutas ta. Enn Seeni aga tõendas, et kirjandus on rohkem kui teadus ja Palupera rohkem kui teadlane. „Ta on loov vaimusuurus.“

Kui erinevad nende arusaamad olidki, ei läinud nad laiali, vaid arutasid sündmust, sest ka üliõpilastel on oma ühistunne. Teised jõudsid varsti otsusele, et Irmal vaja kahe nädala pärast minna ning „vanamehelt“ „väga hea“ koju tuua. Vaikis ainult asjaosaline ise. „Ei, see pole õige!“ mõtles ta. „Kirjandus, teadus — ja korraga ainult fassaadikultus, eksamihinne...“ Korraga öeldakse sulle,

et kõik on relatiivne, et sellest ei olene midagi, kas nimetad teatud nähtust inimsoo õnneks või traagikaks. Võib siis kunst elutõdede vastu nii ükskõikne olla?

12

Samal päeval kutsuti Peeter rektor Viiruki kabinetti. Ta läks sinna kell kaksteist päeval ja väljus kella ühe paiku. Kes võis teada, et jutuajamine nii pikaks kujuneb?

Rektor kavatses temaga toime tulla kümne minuti jooksul. Ent kõhatanud hääle puhtaks, istunud autoriteetselt laua taha ja pannud prillid ette, oli ta siiski üllatunud, kui vaese patuoina asemel astus kabinetti püstipäine noormees, kes lähenes kolme-nelja kiire sammuga tema lauale ja, kuna tooli ei pakutud, küsis:

„Kas ma tohin istet võtta?"

„Jah, palun..." poetas rektor vastu tahtmist, sest ta polnud ette valmistatud sellisele ootamatusele.

Peeter istus ja rektor Viiruk ise tõusis püsti. Ta asetas sõrmenukid lauale ja alustas värisevi hääli:

„Meie esivanemad võitlesid vene barbarite vastu, meie isad valasid verd vabadussõjas, kas peavad meie pojad need õilsad saavutused jalge alla tallama?"

Peeter ei rutanud vastusega. Ent kui rektor Viiruk esitas ikka uusi ja uusi retoorilisi küsimusi, lausus üliõpilane:

„Härra rektor, ma ei ole millegi lubamatuga hakkama saanud. Nagu te teate, oli minu sõit täiesti legaalne."

Kuid see ei rahustanud Viirukit, vaid valas õli tulle.

„Teie olete haritud inimene ja jurist! Teate väga hästi, et kõik legaalne ei ole soovitav!"

„Kui teie arvates mittesoovitav, siis vähemasti lubatud vabariigi seaduste kohaselt..."

„Seadusi ei tohi kuritarvitada."

„Kes neid kuritarvitab — teie või mina? Mind valisid töölised. See on auasi. Kõik meie esivanemad töötasid ja kõigi nende hinged olid minuga, kui sõitsin!"

„Noormees — ärge katsuge mind petta!" ütles rektor. „Seadusest üle astunud te ei ole, ja minu poolest sõitke terve maailm läbi! Kuid sellegipärast ei saa ma teile

erandit teha ühes asjas: kui teistele on keelatud ülikoolis poliitikat ajada, siis teile ka . . .“

„Ma ei ole midagi lubamatut sooritanud,“ kordas Peeter.

Rektor aga kõrgendas häält:

„Teie olete agitaator, teie olete juba ülikooli kihama ajanud, teie propageerite meie omariiklusele kahjulikke seisukohti, ja julgete mulle veel silma sisse vaadata. Häbenege!“

Kõnetundi ootajad koondusid ukse juurde, muiates üksteisele tähendusrikkalt. Kabinetis toimus midagi erakordset.

„Ma avaldasin koosoleku ees oma arvamist, sest minult nõuti seda . . . Ma ei ole ühestki seaduseparagrahvist üle astunud. Teie, härra rektor, aga küll!“ kõlas Peetri hääl, mis oli selgem ja valjem. Varsti kõlas see uuesti: „. . . Miks ei taltsuta teie fašiste ülikoolis? Miks lasete vabalt ümber hulkuda Viili ja Kubjast, kes on vabariigi vastased? . . . Miks soosite . . . Miks nõustute . . . Miks sallite . . .“ Ja muud säärased sõnad.

Vaidlus lõppes rektori vihase karjatusega:

„Vait! Tänasest päevast, sellest tunnist ja minutist olete eksmatrikuleeritud! Minge!“

Peeter väljus ja kõndis läbi rektori ootetoa nagu spaleeri vahel. Temale langesid paljude pilgud, ühed imetlevad, teised hukkamõistvad. Ukse juures suruti tal kätt. Rektor aga sulgus pooleks tunniks oma kabinetti ega võtnud kedagi vastu. See „poisike“ ärritas ta lõplikult üles. Viiruk oli enda arvates alati humaanne. Ta soovis noortele head ja tahtis enda ümber näha rõõmsaid nägusid. Aga et sel noormehel oli rõõmus nägu peas, see ei meeldinud talle hoopiski.

Rektor võttis ühe pulbri sisse, pidas paar telefonikõnet, istus siis uuesti kindlalt tugitooli, süütas poolikuks jäänud paberossi ja kutsus kellanupule vajutades sekretäri:

„Paluge järgmine sisse.“

Järgmised kaks üliõpilast, kõrgi hoiakuga Viil ja vistrikulise, rammitud näoga Kubjas, olid ka Peetri asjus. Saanud rektorilt kuulda kõik, mis neile vajalik paistis, jooksid nad aega raiskamata — kapossе.

Kui Peeter koju jõudis, ootas teda mundrimees juba esikus.

„Peeter Liiv, Johannese poeg — see olete teie?“

„Ei, Juhani poeg!“

„Ükstakama — meil on korraldus teile teatavaks teha, et kahekümne nelja tunni jooksul tuleb teil linnast lahkuda, ja lubatud ei ole elada Tartu linna ega Tartu maakonna piirides.“

Peetri toanaaber oli telefonivabriku ametnik. Ta aitas sõbral pakkida ja küsis viimaks kõheldes:

„Kuhu sa, kulla mees, siis nüüd lähed?“

Peeter vaatas kella.

„Kakskümmend neli tundi on kakskümmend neli tundi,“ ütles ta. „Ennem ma ei lahku. Esialgu lähen aga ametiühingusse.“

Järgmiseks hommikuks oli Tartu müüridele ja laternapostidele ilmunud lendleht.

„Kes on vapsid?
(„Vabadussõjalased“)
Kes on need vabadusevastase sõja kangelased, kes uhkustavad sellega, et nad on sõdinud tööliste ja talupoegade vastu?“

Niiviisi algas lendleht, mis koosnes peamiselt küsimustest ja vastustest.

„Kes on vapside ninamehed? Need on kodanluse sõjalis-ärilise kliki kõige verejanulisemad saagitsejad. Kes on nende sabarakud?
Mida tahavad vapsid? Miks valitsus ei astu samme vapside vastu?“

Lendlehes oli tähelepanu pööratud vapside fašistlikule programmile ja nende juhtide müüdavusele Hitleri-Saksamaa huvides. Selle liikumise tähtsamad pooldajad ülikoolis leidsid aga veel eraldi märkimist. „Endine majandusülem Liht, rikkad korporandid Viil ja Kubjas ning mõned „madalamast seisusest“ pugejad.“ Leidus ka viide ühele professorile, arstiteaduse õppejõule, kes „propageerib fašistlikku rassiteooriat“.

Lendleht väitis, et vapside põhiseaduse projekt näeb ette diktatuuri sisseseadmise. „Nad on i g a s u g u s e

demokraatia vastased. Kodanliku demokraatia mitme partei valitsuse tahavad nad asendada üheainsa — fašistliku parteiga — kaikameeste reaktsioonilise võimuga.“ Lendleht lõppes üleskutsega töölistele, maatöölistele ja haritlastele. Kõik võitlusse fašismi vastu!

„Ei saa nüüd sinust jagu, va kuldhammastega krokodill! Küll me vaatame...“ urises vana tallimees, toosama, kes Vaidlale lauatüki oli toonud, ja toppis lendlehe tasku. Kui ta seda Vaidlale näitas, käskis dotsent ettevaatlik olla. „Siin on ka valitsust puudutatud, selle edasiandmine on karistatav.“ Kuid tallimees ühmas: „Ena mul asja! Ega's nad taskuid läbi otsima hakka.“

13

Uuesti Palupera juurde eksamile minna oli Irmale niivõrd vastumeelne, et ta sellele mõeldagi ei võinud. Ka elevus, mida lendlehed tekitasid, ei muutnud asja. Mängus polnud mitte ainult Palupera isik, vaid mingi kirjutamata seadus, mingi raudne müür, mingi umbes samavõrra äravõitmatu lohe nagu seltskonna arvamus. Jäi üle õppeainet muuta. „Las nihkub ülikooli lõpetamine aasta või isegi kahe võrra edasi!“ mõtles ta. „See kõik on väljakannatatav.“ Kuid erialast loobuda oli tal siiski kahju.

Niisuguses meeleolus külastas ta ühel õhtul Reinu.

Kolm sõpra olid seal jälle koos. Irma ei imestanud Sergeid nähes, kuid Peetrile ütles ta:

„Teid olevat ju eile-üleeile linnast välja tõstetud? Kas jälle ei vasta tõele?“

Peeter näitas paberid ette. Ta oli saanud paari päeva võrra pikendust „perekondlike asjade korraldamiseks“.

„Seda õpetas mulle Sergei,“ ei jätnud ta lisamata.

Sergei naeratas. „Õpeta sulle iga väikest asja. On ju teada, et vanaema matusteks nad lubavad linna jääda või isegi tädimehe vanaema matusteks. Aga et sa Reinu juurde tulid ja s i i n oma „perekondlikke asju“ ajad, selle eest võidakse su karistust isegi kõrgendada.“ Irmale kinnitas ta: „Nii et jälle saladus. Te pole Peetrit näinud, ta pole ju praegu siin!“

„Ei ole näinud,“ kordas Irma. „Tal on nähtamatuks tegev kübar peas!“

Sergei võttis varnast Irma kübara ja pani Peetrile tagurpidi pähe. Poisid naersid. Nad olid väga elevil.

Irma alustas juttu lendlehest ja kiitis seda. „Läks parajasse paika," rõõmustas ta.

Kuid kolm sõpra hakkasid üksteise võidu kritiseerima. See „asjandus" olevat vapsidele nagu hane selga vesi. Nad jutustasid talle kõige värskemaid uudiseid sellest, kuidas vapsid oma põhiseaduse projekti heaks kampaaniat teevad. Korjavat allkirju ja nende agendid uhkeldavat sajatuhandeliste nimestikkudega, kuhu sattuda olevat väga lihtne. Polegi vaja just oma käega alla kirjutada ...

„Kuidas on see võimalik?" ei tahtnud Irma uskuda.

Ja Peeter hakkas talle näiteid tooma. Riidekaupmees Tikaste oli välja kuulutanud isikliku preemia: kahekümne nime eest triiksärk, viiekümne eest — parim ülikond. „Mitte ainult prosta pätid, vaid ka peened kraadepoisid võtavad sellest kampaaniast osa, tõusikutest rääkimata. Isegi üliõpilased, isegi töölised ... Uskuge mind!"

Vapside liikumine oli „paljutõotav" liikumine, mis ahvatles oma pooldajaid tuhandete võimalustega. Miks siis mitte ka triiksärkide ja ülikondadega? Irma ohkas. Ta märkas aga, et teised olid lõbusad. Pidu katku ajal? Siis jutustas ta neile oma eksamist. Jälle naersid nad.

„Mitte eksam — vaid anekdoot!" arvas Peeter. „Ja terve meie koolikorraldus on anekdootide kogu." Peeter oli tujus. Ta tõi kuuldavale ühe nalja teise järel ja kinnitas, et kõik on sõnasõnaline tõde.

Esimene lugu oli tal Paluperast, kes olevat hiljuti ühe üliõpilase läbi kukutanud, kuna see tsiteerinud talle tema enda noorpõlveluuletust — vemmalvärsi näitena.

Palupera küsinud: „Kust te selle võtsite?" Üliõpilane vastanud: „Ignat Palupera kogutud teostest lehekülg see ja see." — „Tulge kahe nädala pärast uuesti!" ütelnud professor seepeale.

Irma tahtis teada, kas üliõpilane läks uuesti eksamile ja kes ta on.

Kuid Peeter põikles vastusest kõrvale. „Milleks te seda teada tahate?"

„Heldeke! Ma peaksin sellele üliõpilasele kaela langema!"

„Aga kui see üliõpilane olen näiteks mina?“ küsis Peeter. Poisid naersid jälle.

„Väga hea, kui see oleksid sina,“ haaras Sergei sõnasabast, „siis oleksidki su „perekondlikud küsimused“ korraldatud ja karistust juurde ei tule!“

Rein oli juba mitu korda aknakardinate vahelt välja piilunud. Aga mida kõvemaks läks toas naer, seda vähem hoolis temagi. „Selle lõbusa õhtu eest võid küll väikese trahvi ära kanda,“ ütles ta Peetrile. „Ilma Sergeita oleksid sina, mees, niikuinii sisse kukkunud! Aga nüüd on meil jälle uus idee — tütarlaps on kohal... Ütleme, et pühitseme kihlusi. Ja ongi perekondlik küsimus.“

„Jännist väljas!“ rõõmustas Peeter ja istus kaksiratsi taburetile, mis oli ta armastatumaid poose. Oli näha, et ta tundis end hästi.

„Jutustage nüüd Reinu auks ka mõni anekdoot,“ palus Irma.

Peeter oli kohe nõus. „Tahtsingi rääkida väikest lookest pealkirjaga „Rein Kandur ajaloo eksamil“.“ Ning ta jutustas järgmise loo. Professor Kelder küsib: „Kuidas kutsusid saksa mõisnikud vanasti eestlasi?“ Rein vastab: „Maarahvas.“ — „Ei ole õige,“ ütleb professor. „Mõisnikud kutsusid eestlasi — „armas maarahvas“!“

„See on ju pärlite pärl!“ imestab Rein. „Aga kuspool niisugune lugu tegelikult...?“

„Merekoolis,“ vastab Peeter. „Seal juhtus ühe päevaga nii palju anekdoote, et nende nummerdamiseks ei jätku arve... Tuli kooliinspektor... Ajalootunnis jäi ta õpetajaga rahule, õpilastega aga mitte. Tuleb inglise keele tund. Poistel kõik meremeeste ropemad sõimusõnad peas, ka need, mida eesti keeles ei tahakski tarvitada... Inspektor on väga rahul õpilastega. Tuleb laulutund. Poisid nagu tummad. Lauluõpetaja selgitab: „Vaadake, härra inspektor,“ ütleb ta, „laulmist pole neile vajagi õpetada, seda nad õpivad sadamakõrtsis ja lõbumajas isegi.“ Peeter kinnitas, et selles tunnis jäi kooliinspektor rahule nii õpilaste kui õpetajatega. „See on tõestisündinud lugu Käsmu merekoolist. Olin seal kaks aastat tagasi ehitustöödel, kuulsin oma kõrvaga... Nii nagu juhtus, nii ka jutustan; midagi juurde ei lisa.“

„Vahest siiski riputad omalt poolt pipart peale?“ kahtlesid teised.

Kuid Peeter raius vastu, et kõik on püha tõde. Ta pani isegi käe südamele.

„Niisugune ongi see meie armsa maarahva kool ja ülikool! Igasugused paluperad on kodanluse nukukesed. Mis te siis tahate? Et nad tõsiselt suhtuksid teadusse? Seda juba ei juhtu! Ja üliõpilaste hulgas on meil lööksõnaks saanud, et kõige paremini läheb neil, kes peavad kinni kolmest „k“-st — konspekt, kuramaaž, karjäär... Noh, ütelge, kas see on üldse noorsugu? Õpib konspekti järgi, vabal ajal kurameerib ja karjääri teeb oma tühja peaga mitme mehe eest. Korporatsioon või selts paneb ta kohale, vilistlane aitab rahahädast välja... Nii see lollide kari üles kasvatatakse. Aga meie, opositsionäärid, peame ise endi eest hoolitsema!“

See jutt aina suurendas Irma rahutust. Kodanlik teadus on „rämps“ — seda oli ta varemgi kuulnud. Aga ometi nad kõik õppisid seda ja paremat polnud neil kuskilt võtta. Mõned üksikud õppisid seda „rämpsu“ ka kritiseerima ja oskasid näidata, mis tal viga on, kuid nii tarku oli vähe ja nende käsi käib halvasti, kui nad peaksidki lõpetama.

„Teil on raske oma väljavalitud ainest loobuda,“ rääkis Peeter ikka uuesti selle juurde tulles. „Aga näete, mis juhtus. Kui sa Paluperale papagoina järele ei korda, ole heaks — vhüüt! Erialalt minema! Mis minuga juhtus? Läksin vaatama, kuidas elatakse Nõukogude Liidus, ja ole heaks — vhüüt! Ülikoolist minema! Ma nägin, kuidas elavad nõukogude üliõpilased. Härrakesi nende hulgas ei ole. Nad arutavad tõsiseid eluküsimusi ja teaduse probleeme, aga meie siin — imeme tolmu. Ptüi!“ Ta hakkas jälle Juhan Voolust rääkima. Mis ta õpib ja kuidas ta õpib. Kuidas ta suhtub poliitikasse ja teadusse. „Temast tuleb suurepärane haritlane. Laia silmaringiga, teadlik, aktiivne...“ loetles Peeter oma Leningradi-sõbra voorusi.

„Usun küll. Kui tal pole vaja iga kopika järele joosta, siis tingimata,“ vastas Irma veendunult.

„Aga missugused on teie väljavaated? Ma tean, et

olete nagu vette visatud kutsikas: kas ujud või vajud, sellest juba keegi muret ei tunne."

Irma noogutas, vaatas tükk aega oma kinganinadele ja lausus siis:

„Jah, mõtlen vahel sellele, kas vaevlen Tartus edasi või lähen jälle korraks turbarappa." Ta oli tunnid vabrikandi kambaga katkestanud. Teisi sissetulekuid oli tal vähe.

„Minge rikkale mehele," tuli Sergei välja oma tavalise naljaga.

Irma tõusis ja ütles kindaid kätte tõmmates reipalt: „Ma olen ikka mõnele rääkinud kah, aga keegi ei ole huvitatud."

Kolm sõpra pahvatasid nagu ühest suust naerma. „Vaat kus pani pommi!" — „Vaga vesi, sügav põhi!" — „Säh sulle tagasihoidlik Irma!"

Nad olid sel õhtul nagu käest ära — elevil ja ülemeelikud. Õhus tundus sündmuste elektrit. Irma märkas, et sõpradel on asju, millest räägiti, ja asju, millest ei räägitud. Vaja nad siiski omavahele jätta... Lendleht oli muidugi nende töö ja seda nad oma lõõpimisega varjasidki!

Kui Irma läinud, ütles Peeter teistele:

„Ka temal hakkab nüüd halvasti minema, pange tähele. Tarvis teda abistada. Rohkem hoolt ja muret tüdruku eest, Rein!"

Rein laotas käsi. „Ta mulle oma muresid ei kurda. Selle turbaraba asja pressisid sina talt välja."

„Ära aja udujuttu!"

Kuid Sergei toetas Reinu:

„Pole tal viga midagi! Tühjast asjast teeb traagikat. Ei saa kirjandust õppida — noh, võtab filosoofia. Valik poleks paha."

Nad vaikisid.

Rein teadis kõige paremini, et see on Irmale ikkagi raske samm, sest tüdruk oli oma õppeainesse kiindunud. Aga selle õnnetuse vastu ei leia rohtu. „Kas pean Paluperale pommi alla panema? Või ise kirjandusloo professoriks hakkama?" küsis ta.

„Udujutt!" ründas Peeter jälle. „Reaalset abi — iga-

sugustes küsimustes. Kui muud pole võimalik, siis häid nõuandeid, nendest ju puudust ei tule."

Rein vaatas veel kord aknakardina vahelt välja ning mõtles Irma sõnadele — „olen ikka mõnele rääkinud kah". See oli muidugi nali, kuid säärane nali, mis tekitas uudishimu. Ta oleks meelsasti teada tahtnud, millised mehed Irmale meeldivad. „Ah, mitte täna!" — jah, nii oli Irma Raadi pargis ütelnud. Ja võib-olla ka — mitte iialgi?

Peeter aga kordas kangekaelselt:

„Rohkem hoolt ja muret tüdruku eest! Ja ka tema meeleolude eest! Ärge lõõpige, poisid!"

Kui keegi praegusel momendil sõpruse väärtust tundis, siis oli see Peeter ise. Ta oli eile öösel jälle Eerikaga pisikese puumaja rõdul istunud. Oli veetnud tunnikese ka tema ema voodi ees. Haigel oli juba parem. Ta jutustas oma noorpõlvest, vanadest inimestest ja aegade muutumisest; rääkis ka töö juures vabrikunaistele tehtavast ülekohtust. Hiljuti oli peremees nad kõik maidemonstratsiooni pärast ükshaaval välja kutsunud. Naised ootasid külmas esikus tuuletõmbuse käes, et enne ära kuulata, mis teised räägivad, sest kuidas sa muidu tead, et peremees sind oma jutuga sisse ei vea? Aga kui Peeter jutustas sellest, mis ta Venemaal näinud, naeratas haige: „Tuleb aeg . . ."

Kolmekesi arutasid nad ka Peetri eluküsimusi: kuidas ta end nüüd sisse seab, mida tegema hakkab, kus ta ehitustööd leiab, kes talle raamatuid saadab. Kõige selle juures tundsid Peeter ja Eerika end nagu kaks sõpra, kellel teineteise läheduses mured kaovad.

Eerika saatis teda läbi aia. Rõdu ees lõhnas väike peenar, seal oli nartsisse ja tulbid hakkasid avanema. Tähed siretasid tuliselt ja kuskil naabruses oli suurem aed, kus laulis juba ööbik. Eerika ütles Peetrile mitte nii, nagu romaanides armastussõnu lausutakse, vaid täiesti kummalise meelituse. Nüüd olevat tal juba teine säärane südamesõber nagu Irma. Ta kõrvutas teda Irmaga! Ja kuigi see oli naljakas, sest Peeter nägi Eerikas eelkõige tütarlast, kihvatas ta süda rõõmsalt.

Nende lahkumissuudlus oli õrn, peaaegu lapselik.

Eerika pehmed huuled puudutasid tema omi nagu värsked jahedad õied. Kaua vaatasid nad teineteisele otsa. Tüdrukul olid suured tumedad silmad, mis käskisid ja keelasid, pannes südame võpatama. Lahkumisel muutus ta tõsiseks ja ütles kindlalt: „Jääme nägemiseni, ära pead norgu lase!“ Peeter pani käe ümber Eerika õlgade ja silitas ta punakat juuksetukka, mis kuupaistel nii toredasti säras ... „Meie kaks võiksime väga õnnelikud olla,“ lausus ta tasa. Eerika ütles: „Kirjuta mulle.“ See kõlas nagu lubadus — tulevik pidi neile kuuluma!

Ja nüüd tundis Peeter, et ta pole enam huupi tormav poisike, vaid isik kindlate kohustustega.

Kui aeg saabus, võttis ta nurgast kohvri ja kuulutas: „Ärasõit!“ Jaama läheb ta üksi. Ärgu keegi saatma tulgu. „Ma ei salli teie nutuseid nägusid,“ ütles ta ja tõstis rusikas käe tervituseks. Nad seisid hetke vaikides. Äiaväraval surusid Rein ja Sergei tal veel kord kätt. Peeter eemaldus neist kiiresti, tundes, et üks etapp tema elus on läbi, et noorus kõige oma hea ja halvaga ei tule enam tagasi. Midagi temas oli nagu vägivaldselt katki murtud. Midagi rasket seisis tema teel. See häiris teda, ent rõõmustas ka — isesugusel uuel viisil. Ja kui nüüd veel Eerika tuleks teda jaama saatma! ...

14

Peetri jutustused liikusid suust suhu mitmes variandis. Neile liideti külge legende ja anekdoote, vastavalt edasirääkijate fantaasiale. Kuid kõik nad lõppesid sellega, et Peeter Liiv ei ole oma sõidus pettunud, vaid täielikult armunud nõukogude elusse.

Viil oli seekord tõesti hilinenud. Kibedasti kahetses ta, et ei osanud oma vastaseid sel ööl Raadi pargist otsida. Kuid tema löökrühm leidis endale peagi uue huviobjekti. Oli oodata riigivanema esinemist Tartus, ja vaja oli tema kõne, maksku mis maksab, nurja ajada. Sest riigivanem Jaan Tõnisson kavatses propageerida uut põhiseaduse muutmise projekti, mis võistles vapside omaga.

Viili kamba arvates polnud Tõnisson küllalt „radi-

kaalne". Ta planeeris kaheksakümmend parlamendiliiget endise saja asemele, kuna vapside arvates pidi viiekümnest küllalt jätkuma. Need ja teised erinevused ning nende taha peidetud võimutaotlused põhjustasid visa võitluse.

Ka pahempoolsed noored olid Tõnissoni kava vastu, olles põhiseaduse muutmise vastu üldse.

Riigivanema kõne ajaks tungisid mõlemad „tiivad" teatrisaali, täitsid vahekäigud, trepikojad ja kõrvalruumid nii tihedalt, et korrapidajadki enam liikuda ei saanud. Vaevalt oli kõneleja suu avanud, kui kajas mingi mütsak ja siis kostis saalist tohutu möirgamine, kära, vile, paukherneste lõhkemine, köhimine.

Tõnissoni pikk kõhn kuju lõi hetkeks nagu kõikuma, kuid sai siis jälle tagasi oma väärikuse. Kõneleja pani küünarnukid puldile ja ootas, pöörates oma kulliprofiili aeglaselt paremale ja pahemale.

„Kodanikud," alustas ta uuesti. „Paluks haigeid koju minna!" Jälle mattis ta hääle sajasuine kisa.

Ka Rein, Sergei ja Tammine istusid siin. Nemadki avaldasid meelt. Rein hüüdis: „Jätke vana põhiseadus rahule!" Tammine hõikas: „Rohkem vabrikuid, vähem vanglaid!"

Kuid vapside sõimuvool ujutas kõik üle. Nad ristisid riigivanemat tema hüüdnimedega, vandudes täiel häälel. „Koodi-Jaan, ära tule meile rääkima!" karjusid nad. „Ise teame paremini! Käi kuradile! Nuustaku hertsog — mis sa siit tahad?"

„Mehemeele" korporandid olid oma koori üles seadnud. Viili löökrühm esitas tuntud lorilaulu:

Ära vii oma poega Jaani
okeaani suplema.
Okeaan on suur ja sügav,
seal võib ära uppuda...

Kõneleja ootas jälle. Ta püüdis isiku solvamisest üle olla ja tegi mitu katset alustada. Kuid rusikatega vehkimine saalis, vahelehüüded, plõksumine, paukumine ja vile sundisid ta vaikima. See oli isesugune kahevõitlus. Vaikis riigivanem, vaikis ka saal. Tarvitses aga Tõnissonil ainus sõna lausuda, kui kassikontsert uuesti puhkes.

Nii möödus esimene pooltundi. Siis hakkas pinge vaibuma. Plahvatus oli toimunud. Kõik olid erutusest hääled kähedaks karjunud. Kõne oli nurja aetud. Paistis, et nüüd võiks juba koju minna ja esineja üksinda tühja saali jätta. Keegi hõikaski: „Lähme minema!"

Rahvas valgus välja. Kohale jäid üksikud Tõnissoni pooldajad ja mõned järjekindlad vastased. Viimaste hulgas ka Rein ja Sergei.

Nüüd lasti riigivanemal mõned minutid kõnelda. Ta selgitas lühidalt oma põhimõtteid ja siirdus kohe agitatsioonile:

„Kodanikud, 10., 11. ja 12. juunil läheme ja hääletame kõik põhiseaduse muutmise . . ." Ta tahtis ütelda „poolt", kuid talle ei antud selleks mahti.

„Vastu!" karjuti alt.

Tekkis naer. Korrapidajad viisid paar noort välja.

Kõneleja kordas oma lauset, kuid ei saanud ka seekord lõpetada.

„Vastu!" hõigati jälle. Kordnik pani Sergeile käe õlale ja talutas ta saalist välja. Kuid ikka jätkusid vahelehüüded.

Rahvas hakkas uuesti sisse voolama. Mõned korrarikkujad, kes välja olid viidud, tulid teisest uksest tagasi. Ka Sergei oli mõne minuti pärast platsis. Ja kui riigivanem viiendat korda tahtis lauset lõpetada ja saalist jälle „vastu!" rõkati, olid löökrühmadki kohal ja alustasid laulu. Mürgel tõusis uue lainena.

Viimaks sai kõneleja öelda:

„. . . hääletame igaüks oma südametunnistuse kohaselt!"

Ja siis olid kõik äkki tänaval. Teatri ees piirati Tõnissoni auto ümber ning keerati külili. Talle lauldi „ära vii oma poega Jaani". Ja riigipeal oli tegemist, et irvitava rahvahulga käest minema pääseda.

Mis pidi sellele skandaalile järgnema? Repressioonid? Tõnissoni lahkumine riigivanema kohalt? Uus valitsuse kriis? Nii mõtlesid sel õhtul paljud Tartus, sest niisugune oli õhkkond linnas ja suhtumine vabariigi valitsusse, kes viimasel ajal elas aina kriiside tähe all.

Järgmisel päeval suleti Vabadussõjalaste Liidu osakonnad Tartu linnas ja maakonnas. Kuid nende hääle-

kandja ilmus edasi ja kuulutas võidukalt, et nüüd alles nähakse, kes on vapsid!

Paarkümmend noort kisakõri oli kohtu alla antud, neid ootas rahatrahv.

Vapside leer sumises nagu herilasepesa. Liht ja Viil olid maruvihased ja vandusid „Koodi-Jaanile" kättemaksu. Nad sunniti oma tegevusega nüüd „põranda alla" — kodudesse ja salongidesse. Lihti maja pidi saama veel suuremaks keskuseks kui enne.

Alles paar päeva hiljem võisid nad kainelt mõelda ja nägid ka olukorra eeliseid. Vapsid olid üleöö populaarseks muutunud ja sattusid teatud rahvakihtide silmis märtri aupaistesse. Valitsus kiusas neid taga!

Kihas kõigis leerides. Palupera ja Õunap otsisid teineteist üles, Rein ja Tammine pidasid omavahel aru, Viil ja Liht sepitsesid midagi päris salajast...

„Riigivanem välja vilistatud! Ja ülikoolilinnas! Ning kelle poolt? Barbaarse haakristi ja veel barbaarsemate punaselipumeeste poolt!" ahastas Palupera ühtejärge. „See on ju... see on ju mäss! See on ju meie demokraatliku, rahvavalitsusliku vabariigi kukutamise katse! See on valitsusevastane demonstratsioon! Ei, kuulge teie! Me peame kohe asuma allkirju koguma ja saatma valitsusele oma solidaarsuse deklaratsiooni..." Ta koputas sõrmega Ervin Õunapile otse südame kohta.

„Jah. Tingimata! Jah! Jah! Jah!"

„Oleks meil niisuguseid teadusmehi vaid rohkem!" mõtles Õunap.

Palupera oli liberaalne mees. Ta uskus, et Tõnisson on kaitsevalliks fašismi ja ühtlasi ka — kommunismi vastu. Tema ise vihkas mõlemaid äärmusi ja märkas kurbusega, kuidas ülikoolilinna haaras mingi kergemeelsuse joovastus. Opositsiooni nooruslikult uljad võitlusvormid kiskusid arukaidki kaasa, tekitades illusiooni hõlpsa võidu võimalusest, valitsuse ja riigivanema „nurkasurumisest" rahvamasside poolt ja muud sarnast. Palupera püüdis oma õpilasi tagasi hoida sellele teele sattumast. Professori süda valutas iga üksiku hinge pärast. Eks olnud tema juures hiljuti eksamil üks säärane — üsna terane ja lootusrikas tütarlaps Irma Olvik. Nad taht-

sid oma ajakirja marksismi propagandaga... Ullikesed! Professori arvates oli viimane aeg Olvikut hoiatada. Jah, ta oli tema vastu meelega liiga karm olnud, pannes teda eksamit kordama. Nii on õigem! Las näeb vaeva. Kui ta nüüd vastama tuleb, siis saab temaga tõsiselt rääkida.

Irma muidugi ei teadnud, mis toimub Palupera hinges. Ta ei pidanudki end võimeliseks mõistma vanemaid inimesi ja vaatas umbusklikult otsa igaühele, kes kinnitas „mõistan oma isa" või „mõistan oma ema"... Irma meelest oli see võimatu. Professorit tervitas ta nüüd palju formaalsemalt. Ja pärast seda, kui ta dekanaadis oli käinud oma õppeainete valikut muutmas ning selle eest dekaanilt laitva märkuse saanud, tundis ta oma endise lugupeetud professori suhtes isegi mingit külma üleolekut.

Õunap korjas paar tosinat allkirju ja saatis oma deklaratsiooni ära. Rein aga koondas noori demokraate, keda ta järjekindlateks nimetas. Järjekindlad demokraadid! See ei kõlanud sugugi halvasti. Nad kirjutasid protestiavalduse „Vaimsete Huvide" sulgemise puhul. Rein õhutas Irmat ajakirja-mõtet mitte maha matma, kandis hoolt kirjanduse levitamise eest ja organiseeris koos Sergeiga tõrvapintslite valmistamise. Ühel ilusal ööl lähevad nad välja — loosungeid maalima...

Tammine oli talle ütelnud, et pärast kassikontserti „Vanemuises" on juba mitmeid töölisühinguid puistamas käidud. Olgu ta valvel. Hävitagu kodus iga kahtlane paberilipakas! Riina-tädi viis raamatukasti ära, peites selle oma igipõliste tuttavate juurde.

See kõik ei tähendanud veel, et nad ei võiks päris legaalselt välja astuda — koostada isegi põrandapealse lendlehe, mis kaitseb demokraatiat vana põhiseaduse alusel. See ei tähendanud ka, et nad illegaalses tegevuses peaksid tagasi tõmbuma. Vastupidi! Nüüd alles töö algab. Nad peavad kuskilt hankima väikese trükimasina, mida edaspidi igal sammul tarvis läheb...

Siis kutsuti Sergei ülekuulamisele. Teda taheti kohtu alla anda riigivanema kõne ajal lärmamise eest. Kuid selgus, et kordnik ei mäletanud enam hästi, kas ta „lärmas" saalis või väljaspool saali. Ühte meest süüdistati jalgade trampimises ettekande ajal. „Kust teie teate,

et ma trampisin?“ küsis ta. „On tunnistajaid, et teil põlved liikusid.“ Mees hakkas naerma: „See tuleb mul närvilisusest!“ Ta saadeti arstlikku ekspertiisi. Vastutusele olid võetud paljud, kuid tõestada ei saa vist kellegi vahelehüüdeid. Nii arvas Sergei, sest talle näis, et isegi kordnikel polnud selle asja vastu erilist huvi.

Õppejõudude juures käisid nüüd peamiselt tüdrukud, Irma, Eerika ja Kaja Soomägi — „Vaimsetele Huvidele“ moraalset ja materiaalset toetust kogumas. Kui ajakiri ei ilmu, siis kasutatakse raha uueks lendleheks või saadetakse areteeritud kommunistide omastele. Rein soovitas haaret laiendada. „Praegusel momendil huvitab meid dr. Laarits,“ rääkis ta. „Ja ei teeks viga, kui te ka vana rassisti Oldepoki üles otsiksite.“

15

Eksamid kestsid kõigis teaduskondades juba paar nädalat, tuues üliõpilastele kaasa muret ja peavalu. Mured olid mitmesugused. Ühtedel see, et ei saanud eksamile minna, sest õppemaks oli maksmata ja rahakott tühi, teistel see, et pea oli tühi. Mõned läksid välja hurraa peale, ja neil vedas; teised õppisid, kuid neil ei vedanud kõigest vaevast hoolimata. Vana ebausukombe kohaselt sooviti siis üksteisele läbikukkumist ja kaelamurdmist. Miskipärast tarvitati selleks saksakeelseid sõnu *„Hals- und Beinbruch!“*. Loodeti, et säärane kuri soov toob kaasa õnnestumise, head ja südamlikud soovid aga pidid vastupidiselt mõjuma.

Üks nendest, kellel mitte ainult eksamitega, vaid kogu ülikooliõpingute jätkamisega kuidagi ei vedanud, oli Kaja Soomägi. Kaja ei saanudki end õieti üliõpilasena tunda, elades pool aega Tartus, pool Tallinnas ja katkestades õpinguid „iga jumala päev“ — „asja ees, teist taga“, nagu ta ise kinnitas. Olukord valmistas talle meelehärmi, ja Kaja, kes armastas tugevaid väljendusi, kirjeldas seda nii. Vaevalt jõuab ta töösse süveneda, kui kodunt saabub telegramm — „sõida“. Niisugune lühike ja tungiv telegramm võis tähendada mitmesuguseid koduseid muresid, mille lahendamiseks vajati Kaja abi. See

võis tähendada, et vanemad paariks järgmiseks kuuks on lootusetult võlgades, aga võis ka tähendada, et ema on haige ja tema kui vanem tütar peab mõneks ajaks perenaise ohjad oma kätte võtma. Nii ta siis sõitiski edasi-tagasi.

Kaja oli juba harjunud mõtlema kogu perekonna huvides. Ta isa oli ametnik, keda kord-korralt väiksematele kohtadele paigutati, ema — endine kooliõpetaja, kes nüüd juba ammu tööta kodus istus. Mõlemad olid kibestunud inimesed. Kui Kaja ülikooli astus, kahtlesid vanemad — „kas maksab?". Igatahes niipea kui ta tööd leiab, jätku õppimine pooleli. „Ülikool on luksus, see võib oodata," ütles isa. Arveametnik Soomägi teadis, et tema vanem tütar on andekas. Ta tahtis ka, et Kaja oleks haritud, kuid ta ei uskunud, et haridus säärasel kriisiajal kergendab töö leidmist ja äraelamist. „Nüüd otsustavad küünarnukid ja tutvused kõrgete isikutega," rääkis ta. „Haridus, võimed, kohusetunne — see ei loe enam midagi!" Vana Soomägi arvas, et kunagi tema noorpõlves oli neil omadustel rohkem kaalu...

Kaja õppis majandusteadust. Arvatavasti saab ta pärast lõpetamist pangaametniku koha, sest vaevalt selle teaduskonna naistel muid väljavaateid avaneb. Võib-olla peaks ta midagi muud õppima? Mõned sõbrad soovitasidki tal teaduskonda vahetada. Sergei oli õigusteaduskonna, Siim ajaloo poolt. Kaja ei tahtnud aga ei ühe ega teise mõju alla sattuda. „Iga lind kiidab oma laulu," ütles ta. Siim oli ajaloolane; Sergei õppis küll loodusteadust, kuid kavatses juristiks hakata.

Kajal oli juba osa eksameid tehtud, kui kodunt saabus telegramm: „Ajutine koht saada. Sõida!"

Ta sai telegrammi varahommikul ja luges selle vähemasti viis korda läbi. Ajutine koht saada! See oli muusika Kaja Soomäe kõrvadele. Koha saamine pärast ülikooli lõpetamistki oli õnneasi, eriti neile, kes polnud mõne võimsa intiimorganisatsiooni liikmed. Kuid temasugusele tähendas iga koht praktikat, sidemeid, tutvusi. Oled kord kuskil töötanud, leiad ka pärast jälle kergemini, millest kinni hakata. Talle meenusid isa sõnad, et haridus ja teadmised on tänapäeval praktilise väärtuseta.

Ja siiski oli tal kahju ülikoolist lahkuda.

Kaja seisatas keset tuba ja tõmbas oma roosilise flanellmantlikese hõlmad kõvemini kokku. Kuigi tuba oli soe, tundus see talle järsku jahe. Astunud peegli ette, hakkas ta lahti harutama juukseid, mis olid ümber paberiribade keeratud.

„Ajutine koht saada . . .“ lausus ta poolkuuldavalt. „Ei tea, milline koht? Papa oleks võinud mõned sendid rohkem raisata ja kõik teatavaks teha!“

Kaja vaatas ringi. Ta elas peaaegu tühjas toas. Väike kulunud diivan, laud tooliga ja kohvrid. Kodunt oli ta ise kaasa toonud suured kardinad, mis kaunistasid akent. Keset lauda oli vaas värskete õitega. Voodipesu pakkis ta päevaks alati kohvrisse. Nii oli toas palju rohkem õhku ja vähem tavalist kehva üliõpilase pudi-padi. Hoidku küll! „Ülikool on luksus, see võib oodata . . .“ Jah, kehvuski osutub vahel luksuseks. Sest sellest oli kahju lahkuda. Naeratades võttis ta laualaekast tüki musta leiba, määris purgist võid peale, segas suhkrut külma vette ja einetas. Kaja ei kuulunud nende hulka, kes perenaisele tee ja kohvi keetmise eest maksta soovisid. Misjaoks? Tubagi andis tasuda — siis veel sooja vee peale raha raiskama!

Riietus huvitas teda rohkem. Kaja vaalis end käsipeegli ees kaua, kuni lõpuks leidis, et sinine kleit pruuni vööga hakkab talle hästi. Ta heitis kiire mureliku pilgu oma heledaile krussitud juustele, põskedele, mis täna eredalt hõõgusid, ega märganudki peegli sügavusest vastuvaatavate silmade nooruslikku sära. Hoolitseva liigutusega lükkas ta kiharad kõrva taha, haaras asjalikult kaenlasse mõned raamatud ja konspektid ning astus uksest välja.

Ta oli arveametniku tütar, mitte mõni ilutseja, kuid pealinlase osavus ja maitsekus riietuses oli talle omane juba lapsest saadik. Kaja oskas seda kunsti, kuidas vähese kuluga elegantne välja näha. Ta oli selle juba kooliplikana mööda tänavaid jalutades ära õppinud. Sellepärast võis teda Tartus, kus riietuti palju lohakamalt, välimuse järgi jõukaks preiliks pidada.

Täna oli Kajal rahutu päev. Ka tema oli käinud riigivanemat välja vilistamas, kuid suure rahvatulva tõttu üldse mitte saali pääsenud. „Oli tsirkus . . .“ Ta teadis Sergei sekeldustest ja tahtis enne ärasõitu kindlasti teada, kuidas tal viimasel ülekuulamisel läks. Oleks tahtnud ka

Siimu ja Rein Kandurit kohata. Kuid ta pidi raamatuid laiali tassima, dekanaadis ja seltsis ära käima ning lõpuks — vastu õhtut juba rongile istuma, sest koht ei oota...

Kaja polnud loomult sentimentaalne, kuid praegu oli ta siiski nukker. Eriti tajus ta seda dekanaadis, kus tuli end eksaminimestikust maha tõmmata — nagu mõni logard või andetu tuupija. Tema ees sooritas sama toimingut Armand Viil, kes nähtavasti oma löökrühma kantseldamise kõrval ei leidnud aega õppida. Kaja mõtles, et sellest hoolimata ootab Viili paari aasta pärast mõni priske pangadirektori koht või muu majanduslikult tähtis positsioon; tal ükskõik, millal lõpetab. Oli aga ebamugav, et dekanaadi naisametnik, kuldkollaste silmadega neiu, kes Viili nime nii endastmõistetavalt maha kriipsutas, teda, Kajat, silmitsema jäi ja üllatunult küsis: „Preili Soomägi — teie kah? Teie eksamid on ju alati nii edukad olnud!"

„Kuid seekord pean ma ära sõitma..." pomises Kaja, kellele niisugune osavõtt tuli ootamatult.

„Seda ütlevad kõik."

„Tõesti?"

„Muud põhjust on piinlik ette tuua."

Kaja tõmbas käekotist telegrammi ja näitas, miks tal vaja on sõita. Kuldsilmaline noogutas. Ta oli seni arvanud, et preili Soomägi on varanduslikult kindlustatud perekonnast. Nüüd selgus vastupidine asjaolu. Ja see ei tõstnud ta silmis Kaja väärtust. „No-jah," ütles ta ja krimpsutas huuli, mis tundusid aplad tema väikses näos, „majanduslik olukord... Ikka see vana laul!"

Kaja taipas instinktiivselt, et tema vastas seisab üks neid naisi, kes vihkab vaesust ja vaeseid. See oli temale tuntud tüüp. Enesemüüja, romantiline Magdaleena, kes alati kaebab, et tema oma õrna konstruktsiooni tõttu ei või kannatada materiaalset puudust, et tema peab otsima härrasmeeste sümpaatiat ja et ta oma loomulikke tundeid maha surudes talub selle tõttu erilisi peeni piinu, mida jämedakoelised hinged ei mõista. Jah, see oli kuulus truuduseta neiu — vaesteküla reetur...

Järgmised käigud mööda linna viisid Kajat üha enam sellesse meeleollu, mida ta kõige rohkem pelgas. Teda haaras midagi lahkumiseleina taolist. Vaevalt oli ta

heade sõpradega tutvunud, ja juba tuleb neist lahkuda. Tänavad olid täis sirelihõngu. Tartus õitsesid juba sirelid, mis Tallinnas alles paari nädala pärast puhkevad. Linn oli nii roheline, haljas ja nooruslik. Igal sammul kohtas ta üliõpilasi raamatupampudega ja kadestas neid. Lõpuks jõudis Kaja „Tähistesse" Emajõe tänaval.

Siin lõppes parajasti laulutund. Oli rohkesti rahvast koos ja Kaja uudis leidis laia vastukõla. Ta piirati ümber, talle lauldi:

Me loodame, et lahkumine
on veel kord jällenägemine!

Paar suuremat naljahammast lubasid talle organiseerida ärasaatmise jaama. Kaja oleks meelsamini läinud Siimu või Sergei seltsis, sest nendega tahtis ta veel kokku saada, kuid et „Tähised" oli tema organisatsioon, siis ei sobinud ka lausa ära ütelda.

„Tulge siis kell viis jaama," nõustus ta naeratades.

„Ainult jaama? Ei, me tuleme koju!" vastati talle.

Kaja hakkas naerma. „Kui koju, siis koju! Ärge ainult liiga vara tulge, ma pean veel pakkima."

„Jäta see meie hooleks!"

„Noh, nägemist siis!"

Ta läks üksinda koju ja mõtles jälle telegrammile. „Ajutine koht saada"... Ei tea, millal ta veel tagasi pöördub siia Emajõe kaldale? Ent siis võttis Kaja end käsile. Ta ju tahtis töötada ja raha teenida. Milleks norutada, kui see võimalus saabub? Ta ei teadnudki veel, mis kohta talle pakutakse, kuid arvas, et kindlasti mingi kantseleitöö. Sellega tuleb ta hästi toime. Vaevalt on seal midagi erilist... Ja nõnda endamisi arutledes tundus Kajale lõpuks, et ta oskab kõike, mis ees seisab, üsna täpselt ette näha. Isa, ema ja noorem õde ootavad teda kodus juba suure huviga. Õde jookseb ukse juurde avama. Siis hakkavad nad läbisegi talle küsimusi esitama, jutustama ja seletama. Ta katab kõrvad kätega: „Oih, milline lärm!" Tekib vali naer ja lõpuks täielik vaikus. Minnakse kööki teed jooma. Seal siis areneb rahulik vestlus, mis kestab mitu tundi...

Kaja püüdis isegi kujutleda end hommikul läbi jahedate

Tallinna südalinna tänavate tööle ruttamas. Kord-korralt kiireneb liiklus, vanad tornid ja väravakaared jäävad selles kihinas nagu väiksemaks. Inimesed tõttavad asjalike nägudega. Tähtsad härrad mööduvad aeglaselt, portfellid kaenlas, ametnikud astuvad kohusetundlikul ilmel, käigu peal kella vaadates. Isegi eredalt värvitud naised ruttavad pika sammuga üle platsi. Neid kõiki on kuskil vaja. Kajale meeldis see hommikune tõttamine ja tal oli lapselik huvi selle vastu, kuidas tundub olla ise üks neist, kellel ses saginas on kiire ja kellel on oma tööülesanne täita.

Ta mõtles, et palju lõbusam oleks vaateaknaist mööda käia, kui tead, et palgapäeval võid ise midagi osta. Kas või ilusa käekoti. Võib sagedamini kinno ja kohvikusse minna ...

Siinkohal katkesid mõtted. Kas nii lihtne oligi kogu elu? Teenida, et ära elada. Veidike mugavust ... Aga edasi, mis tuleb edasi? Ta tundis valusalt, et midagi suurt oli elus puudu. Just nagu parimat osa temast ei vajanud ikka veel keegi.

Rongi minekuni jäi poolteist tundi. Kaja pakkis viimaseid asju, kui sisse astus Sergei. Reibas ja erutatud, istus ta palitut maha võtmata diivanile, süütas suitsu ja hakkas ülikooli uudiseid jutustama. Tal endal pole viga, ta loodab kordniku halva mälu peale. Kuid ... uudiseid oli mitmesuguseid. Üks neist kõlas rabavalt: „Üliõpilaste Sotsialistlik Liit suletud."

„Mis põhjusel?"

„Side Nõukogude Liiduga."

„Te koerapojad! Räägitakse vapside puistamisest, aga tegelikult puistatakse meid!" Kaja lõi kohvrikaane vihaselt kinni, toksis seda paar korda jalaga ja hakkas, näost punane kui vähk, kaeblema: „Tõesti, mõistus ei võta enam neid sigadusi kinni! See on siis kõik Peeter Liivi pärast? No kujutle ikka — inimene on delegaadiks valitud, ja nüüd äkki tehakse niisugust jampsi! See ei või ometi kaua nõnda kesta. Kuhu me niiviisi välja jõuame — no kuhu me jõuame?"

„Fašismi," vastas Sergei tõsiselt.

Kümme minutit hiljem tuli Siim Rahnu. Ta oli vihane ja rahutu. Käed seljal, sammus ta edasi-tagasi, pildudes

lühikesi hapukaid lauseid. Siim kui esimees pidi nüüd ühingu tegevuse lõpetama ja paberid üle andma. Jälle oli saatuse löök otseselt temale langenud.

„Tunnen neid tegelasi. Idioodid koos!“ pahandas ta.

Ent ta muutus veel mürgisemaks, rääkides Ajaloo Seltsi viimasest koosolekust. Professor Paluperat aga sõimas ta ühe tema viimase loengu põhjal „tolmuahviks“. Ka Kajale ütles Siim etteheitvalt:

„Miks te meid maha jätate?“

Kaja pani käed risti rinnale. „Elu nõuab — pole parata!“

Siim piilus teda huviga silmanurgast ja lausus veidi mahedamalt:

„Jah, nii see vist ongi. Ega elu teiesarnaseid just paita . . .“

Juba sõitis ette sirelitega täidetud voorimehetroska „Tähistest“. Esimesele järgnes teine ja veel kolmaski sõiduk.

„Nüüd on lõbu laialt,“ teatasid saatjad, kuna Kaja ehmatusest käsi kokku lõi: „Mis rongkäiku te mõtlete organiseerida?“ Ta pani tähele, et saatma olid tulnud teda eranditult poisid, ja erilise õhinaga tormasid sisse just need, kellega ta kõige vähem sobis. Seal oli agronoomia üliõpilane Hame, laiaõlaline ja pikkade kätega. Tal oli sügav bassihääl, kuid itsitav, peaaegu naiselikult hele naer. Hame näis kiivas. Talle meeldis Kaja, kuid ta polnud nõus tema vaadetega. Teine oli jurist Lemmiste, elav, väikese näo ja terava ninaga kõhnake poiss. Ta armastas pikalt ja targalt koosolekuil sõna võtta. Kajale vaidles ta alati vastu. Pärast omavahel aga õiendas, et see olevat tal põhimõtteks — headele tuttavatele teiste ees pihta anda, selleks et mitte sattuda ühekülgsusse. Lemmiste oli väga häiritud lendlehest „Kes on vapsid?“. Ta oli Kajale alati seletanud, et vapside põhiseadus ei olegi nii halb, peaasi, kui mõistlik mees riigi etteotsa saaks. Pärast lendlehe ilmumist ta seda enam rääkida ei julgenud, sest kartis, et tedagi hakatakse kutsuma „vabadusevastase sõja“ kangelaseks, nagu mõnega oli juhtunud.

Mõlemad, Lemmiste ja Hame, olid laulukoori solistid

ja seltsi suuremad pummeldajad. Nüüdki tulid nad tuppa omavahel kembeldes, nagu oleksid natuke auru all.

Poolel jaamateel hakkasid tähislased laulma. Kaja hoidis suurt sirelikimpu süles, peites näo aeg-ajalt õitesse. Salakesi kihistas ta naerda, nii kummaline oli saatjate seltskond, keda ta jälgis. Siim Rahnu tundis selles lärmakas seltskonnas ilmselt piinlikkust. Ta oli igasuguste saatmiste ja vastuvõttude vaenlane. Hulgakesi töllerdamine mööda linna, laulmine ja laaberdamine tänaval, kambavaim — kõik see oli talle mürk, „neetud korporantlikud kombed". Lemmiste ja Hame aga paisutasid häält:

Ai-uiaiaa, lase lennata,
viis versta veerand tunniga!

Ka Sergei laulis refrääni kaasa. Siim ainsana jäi tõsiseks ja vaatas murelikul unistaval ilmel kaugusse.

„Noormees on vist Kajasse armunud," sosistas Lemmiste sõbrale kõrva.

„Mängime talle vingerpussi!"

„Mh?"

„Jätame vagunisse ... las sõidab kaasa ... jaamavahekese ..."

„Mh-mh!"

Perroonile minnes võtsid nad Rahnul käe alt kinni ja hoidusid kogu aeg tema ligi. Siim ei pannud seda tähelegi. Ta vaatles Kaja juukseid, mis tuules nii tujukalt hõljusid, ja kujutles, kui hea oleks neid silitada. Nendega võiks mängida nagu kassipoeg lõngavihiga.

Kui Kaja ühes kohvritega oli vagunisse paigutatud, ulatas Siim esimesena käe, jättis lühidalt hüvasti ja väljus. Teised tormasid talle järele.

„Pea, pea!"

Kaja seisatas vagunitrepil, hoides käes haralist sirelioksa, et sellega saatjaile lehvitada. Niipea kui Siim mütsi kergitas, tõsteti ta kätele. Lemmiste ähkis koorma all. Hame aga hüüdis oma põriseva bassiga:

„Võtke kaasa — kingituseks meie poolt, preili Soomägi!"

Kaja taganes ehmunult paar sammu, poetades sirelioksa maha. Talle näis, et Siim tõsteti mitme tugeva käe

tõukel juba tema kõrvale. Kuid Sergei jõudis ette. Ta hüppas ise vagunitrepile ja, haaranud lennult sirelioksakese, pakkus seda Kajale.

Nüüd oli tee Siimu sissetõukamiseks suletud. Rong hakkas liikuma, kuid Sergei ei vabastanud ikka veel kohta. Hame ja Lemmiste ei osanud muud, kui kandsid oma koormat liikuva rongi kõrval mööda perrooni edasi. Siim siputas jalgu, kuid lõpuks, olles teiste õlgadele tõstetud, istus ta seal nagu kägu ja hõikas: „Nõõ, kõik minu viis!" See lause oli tal Anderseni muinasjuttudest meelde jäänud.

Üldises naerulaginas hakkas Hame tasakesi kiruma. „Jõmpsikas sihuke, tassi sind veel!" Lemmiste aga lõõtsutas: „Aitab naljast... Ei läind läbi, ei läind läbi — jätame!"

Sergei hüppas maha alles perrooni lõpul. Ta kohendas ennast pisut ja noomis teisi:

„Ega's nii ei saa. Tütarlaps laseb lillekimbu kukkuda ja keegi ei tõsta seda üles! Mis kombed need on?"

Nii sõitis Kaja ära, viibutades sirelioksa, mida keegi enam tähele ei pannud. Tema saatjad aga püüdsid perroonilt kaduda kuidas keegi oskas, et mitte korrarikkumise pärast jaama valvurile näppu sattuda.

16

„Teie nimi?"

„Helmi Oblik. Tulin ajalehe kuulutuse peale..."

„Ja-jaa, kõik tulid kuulutuse peale. Teie vanus?"

„Seitseteist."

„Elukutse?"

„Töötatööline."

Vanahärra Liht pahvatas naerma. Seitsmeteistkümne-aastane neiuke ja nimetab end töötatööliseks. „Teie olete ju veel laps, elate vanemate eestkostmise all, kas pole nii?"

Helmi raputas pead. Ta ema oli surnud, kuid isa elas. „Aga isalt pole vaja küsida!" ütles ta. See oligi Helmi valus koht. Ta oli juba seitsmeteistkümne-aastane, kuid ikka veel isa ülalpeetav. Koolis ta enam ei käinud. Kaks

viimast aastat oli ta end siia-sinna tööle pakkunud, enamasti ilma isa teadmata ja ikka ilma õnneta. Helmi oli terve, elujõuline tüdruk. Ta näost õhkus värskust. Tal olid tugevad ning osavad käed ja näljane mõistus. Kuid tal polnud elukutset ja tema tööjõudu vajas vahetevahel ainult pühapäevane orjaturg, kus värvati hallparuneile heinapäevilisi.

Aga miks otsib ta tööd ilma isa teadmata? Seda oli raske seletada.

Isa on lukussepp ja teenib parajasti niipalju, et ennast ja tütart toita. Ta on uhke loomuga, ei taha kuuldagi, et tema Helmi mingisuguse teenijakoha vastu võtaks. „Isa arvates olen ma veel laps," rääkis Helmi kibeda protestiga, „ja peaksin tema käest taskuraha küsima . . ."

„Aga teil on rohkem väljaminekuid, kui tema arvab?" uudishimutses Liht. „Kas isa joob?"

Helmi ei vastanud. Ei saa ju ometi võõrale inimesele omadest halba rääkida. Liht näis seda taipavat. Ja kui Helmi viimaks hüüdis: „Kodus pole mul muud targemat teha kui taadile üks kord päevas suppi keeta, ja sellega ei teeni midagi!", sobis kaup uuesti.

Vanahärra muutus koguni leidlikuks. Ta ütles, et Helmi võib siin passijana tööl käia. Hoidku esialgu isa eest saladuses, kui heaks arvab. „Kui te oma esimese palgakoju viite ning pool liitrit härra isale — küll ta siis lepib!" Liht oli ostmise ja müümisega harjunud. Ta vaatles Helmit ja kaalutles, et nii on paremgi. „Las olla isa eest saladuses!" Siis tüdruk lobiseb vähem kõigest sellest, mis siin, tema majas, sünnib.

„Ma vaatan, mis ma teie heaks teha saan," ütles ta lootustandvalt, kuna Helmi rõõmsalt noogutas.

Liht ei tahtnud temast kuidagi loobuda, sest et ta Helmiga külaliste ees uhkustada kavatses. Niisugune tüüpiline eesti neiu . . . Õitsev, punapõskne, tugeva kehaehitusega, nagu ühest tükist raiutud, kuid meisterlikult raiutud . . . Seejuures veel kõlava häälega ja kergete liigutustega. Kui ta vastavalt riietada, peaksid külalised lausa meelitatud olema, et säärane rahvuslik iludus neid teenib.

„Tjaa, vaadake, lepime siis selles punktis kokku, et minul teie isaga tegemist teha ei tuleks. Mina omalt poolt tõotan olla korrektne."

Helmi viidi sinna tuppa, kus kunagi olid töötanud kuldsilmaline Luise Vaha ja proua Vaarike... Siin pidi ette võetama täielik ümberkorraldus. Uued pildid seintele, uued kardinad akende ette, mööbel ja vaibad vahetada... Postamendile asetada vaas tammeokstega. Loorberipuu ümber istutada suurde pulmakannu-taolisse puunõusse, mis kujutas endast rahvakunsti imitatsiooni. Külaliste vastuvõtuks seati sisse veel kaks väheldast magamistuba ülemisel korral.

Liht ütles Helmile, et ootab rikkaid sugulasi, kes praegu on välismaal. „Neid on kaks härrat. Teie isiklikult viite neile hommikul kohvi voodisse ja kohendate nende tube."

Sääraseis asjus ei usaldanud ta kedagi peale iseenda. See tegevus pakkus talle omajagu lõbugi, sest ta oli harjunud inimestega sekeldama.

Kui kõik korraldused tehtud ja Helmi teistele kodakondsetele tutvustatud, võis vanahärra pingutusest puhata.

Ta läks kabinetti, vajus tugitooli ja hakkas sirvima kirjandust, mida noor Viil oli kokku tassinud. Kõige peale oli pandud Gustave Le Bon'i „Hulkade psühholoogia" eestikeelne tõlge. Liht lõi köite lahti ja otsis sealt välja oma lemmikkohad. Üks neist oli väide, et mass ei vaja tõde, vaid illusioone. „Filosoofia pole, vaatamata oma edusammudele, seni veel suutnud pakkuda massidele ideaali, mis neid suudaks võluda. Kuna aga massid iga hinna eest peavad saama illusioone, siis pöörduvad nad instinktiivselt juhtide poole, kes pakuvad neile illusioone. Inimkonna arengu suurimaks teguriks pole kunagi olnud tõde, vaid alati vale."

„Kui hea! Kui õige!" mõnules ta ja kordas endale jälle etteheitvalt: „Ma, vana tola! Et ma juba varem ei osanud poliitikaga karjääri teha!"

Samal õhtul käis Liht Mikstoni pool rahaasju korraldamas. Kui summadest peaks puudu tulema, lubas ärimees kümmekonnalt oma võlglaselt otsekohe võlad sisse nõuda. „Tõmban neil naha üle kõrvade," ütles ta ja naeris kõriseva häälega.

Mikston ei ohverdanud end ilmaaegu. Iga sent, mis ta liikumise heaks välja andis, oli tal kirja pandud. Peale

selle oli tal kokkulepe ühe väga kõrge isikuga, et kolme-nelja aasta jooksul saavad kulud mitmekordselt tasutud.

Tähtis päev jõudis kätte. Oli vaikne ilus kevadine õhtu. Sirelid Lihti aiaväravas lõhnasid vägevalt. Taevas oli hõbehall. Tõotas tulla vihma.

Peremees kõndis oma maja läbi keldrist kuni ärklitoani. Kas kõik on korras? Keldrisse olid paigutatud veinitagavarad ja hinnaline kastike. Saal maja alumisel korral oli ootevalmis, ainult uued villased rahvusliku ornamendiga aknakardinad osutusid liiga pikkadeks, nende otsad lohisesid mööda põrandat. Härrade magamistoad ülemisel korral olid puhtad ja tuulutatud. Helmi, kes seal askeldas, nägi välja nagu mulgi peretütar oma tumesinises mantlilõikelises rahvariide imitatsioonis ning rahvuslike tikanditega põlles. Selle kombinatsiooni oli Liht rahvakunsti varasalvest ise üles tuhninud ja jälgis nüüd tüdrukut pilgul, millega hinnatakse oma isiklikku kätetööd. Hea! Väga hea!

Andnud Helmile viimased korraldused — saalis kardinad lühemaks teha ja keldris see väike kast seinakappi lukustada —, ulatas ta temale võtme ja laskus nooruslikul sammul trepist alla. Nüüd võis ta korraks veel kööki kokkade juurde minna ja siis — avitagu jumal!

Helmi istus akna all põrandal, tehes kardinat lühemaks, ja oli niivõrd mõttesse vajunud, et ei märganudki, millal uks avati. Korraga oli tuba külalisi täis. Kust pidi tema teadma, et neid siia nii palju kokku tuleb?

Kõrge seljatoega tugitool varjas Helmit sisseastujate pilkude eest. Keegi ei pannud teda tähele. Ta kuulis vaid, kuidas peremees, äkki ähmi täis, kõiki isesuguse erutatud häälega istuda palus. Ja siis tekkis ängistav vaikus. Helmi ei julgenud püsti tõusta ega väljuda. Tal ei jäänud muud üle kui oodata. Tehes enese nii väikeseks kui sai, puges ta algul kardina taha ja sealt edasi aknatühemesse. Hiirvaikselt istus ta paigal. Nüüd oleks juba naeruväärne olnud ennast näidata. Arvavad viimati, et ta jäi meelega siia? See ebamugav olukord muutus aga

hirmutundeks, kui peremees, selle asemel et külalistele oma sugulasi tutvustada, lausus: „Me võime endi keskel täna tervitada soome fašistliku partei ohvitsere. Härrad lapualased instrueerivad teid selles, kuidas valitsust kukutada," pöördus Liht nüüd teiste poole. „Ma palun kõiki: asjalikult, ilma ülearuste sõnadeta!"

Soomlased hakkasid rääkima üsna soravas eesti keeles. Noor tenor ütles: „Mitme partei valitsus on väikese Eesti riigi viinud viletsasse olukorda. Sini-must-valge seda lehmakauplemist Toompeal ei lõpeta. Tuleb luua fašistlik partei, kes võimu üle võtab."

Ilma tseremoniaalsuseta väljendusid valitsuse ja sini-must-valge lipu arvel ka kõik kokkutulnud eestlased.

„Roheline lipp kollase ristikheinalehega!" tehti ettepanek. „See on põllumeeste lipp, kuid saagu ka meie lipuks!"

„Selle lipu all ja Laidoneri pildiga eesotsas marsime pealinna..."

Soomlane, hääle järgi otsustades teine, vanem mees, segas end vahele. „Peame endile jätma ka taganemistee. Ja sellepärast kaalume enne, kellele oma lootused rajada, kas Laidonerile või Pätsule."

Kalduti Pätsu poole.

„Read koondada!" kõlas uus loosung. „Võim tuleb üle võtta veel enne rahvahääletust!" Järgnes senise tegevuse kibe arvustamine. „Vähe on olnud edu. Eesti tööline on veel liiga punane. Seda näitab kas või poolehoid lendlehele „Kes on vapsid?"."

„Tjaa, vaadake..." alustas Liht, kuid ei suutnud jätkata. Ta võttis põuetaskust lendlehe ja vehkles sellega. „Vaadake, härrased, mis ma ühel hommikul oma kirjakastist leidsin!"

Talle anti nõu kirjutada vastulendleht „Kes on marksistid?". Sest riigipöörde jaoks tuleb kõvasti propagandat teha.

Tähtsat osa pidi riigipöördes mängima kaitseliit.

„Kas kaitseliit on usaldatav?" kerkis uus küsimus.

„Kaitseliitu on vastu võetud igasuguseid," kurtis nüüd Viil. „Spordimehi, sulaseid ja muud rämpsu. Kõigil on püssid, kes tahavad märki lasta..." Ta ütles, et paremini olevat kaitseliit korraldatud Lätis, kus ta tõesti ole-

vat soliidsete klasside esindaja. „Iga pastlapoissi seal juba vastu ei võeta."

„Pastlapoisid kaitseliidust välja!" hüüti mitmelt poolt korraga.

Helmi oli nii ehmunud, et ta üleni värisema hakkas.

Soomlased nõustusid ettepanekuga, kuid nad arvasid, et kaitseliidu asjus oleks vaja kasutada veel üht kavalusenõksu. Tuleb ka uusi liikmeid juurde värvata. „On tarvis, et töölised-sotsiaaldemokraadid kaitseliitu tõmmataks."

Tekkis segadus.

„Milleks?"

„Nad ei tule meie juurde..."

„Mis me nendega peale hakkame?" nurisesid mehed.

Soome ohvitser seletas: „See on selleks vajalik, et töörahva meeli segada. Tema vaatab asjale nõnda, et kui juba sots on kaitseliidus, siis see kaitseliit polegi nii paha asi, vaid kaitseb ka tööliste huvisid, ühe sõnaga — kaitseb kõiki."

„Illusioonid on massidele vajalikud," toetas Liht.

„Sotsid kaasa tõmmata! Kui muidu võimalik ei ole, siis soodustusi teha — neile palgalisi kohti anda..." lisas teine ohvitser.

„Hitler nimetab ennast rahvussotsialistiks, pange tähele — sot-si-a-lis-tiks! Muidu ei ole rahvaliikumist... Massid on tänapäeval nakatatud nende loosungitest."

Ka sellega jäädi lõpuks nõusse. Tuleb sotsialistide loosungeid üle võtta.

„Ja nüüd lööküsanne: otsida välja talupoeg, kes koondaks kõik teised enda ümber ja läheks jõulise marsiga jalademonstratsiooni eesotsas Tallinna!"

See pidi tähistama liikumise kõige kõrgemat faasi.

Oli juba otsustatud, et demonstrandid ei kanna relvi, vaid kaikaid, mis tuletaksid meelde vanu talupojasõdasid. Ees lehvib põllumeeste roheline lipp kollase ristikheinalehega. Erilist vormiriietust ei ole, välja arvatud must barett peas... Tallinna jõudes — sini-must-valge lipp maha rebida ja Pätsu pilt uue lipuga aukohale panna.

Helmi neelas nüüd ahnelt iga sõna. Asi muutus talle huvitavamaks. Töötatöölised lubati kõik kuni viimase meheni mobiliseerida... Lihtil olevat keldris kastis

väike käsitrükikoda, millel hakatakse fašistide programme ja üleskutseid paljundama...

Kuuldus toolide kolinat. Helmi surus end hirmunult vastu aknapiita. Koosoleku vaheaeg? Või lõpp? Nii järsku? Igatahes siirdusid härrad rõdule. Nüüd võis Helmi märkamatult välja lipsata. Ta jooksis nagu jalad kandsid. Esiteks mõtles ta koju minna, kuid leidis end äkki töölismajast. Ta tormas läbi tühja koosolekusaali ja põrkas lugemislaua uksel Andres Tammisega kokku.

„Noh, kes see preilikene on?... See on ju vana Oblika tütar?" sõnas Tammine, vaadates ta isevärki riietust. „Mis sa nõnda lõõtsutad?"

Helmi haaras temast kinni: „Vandeselts... vandeseltslased..." poetas ta lõgisevate hammaste vahelt ja puhkes nutma.

17

Rektor hoidis rangelt oma kurssi, võideldes selle eest, et poliitikalained teadusetemplisse ei pääseks. Kuid ka teadusevallas võis märgata seninägematute probleemide sissetungi. Teoreetiline võitlus lõi lõkkele.

Arstiteaduskonna üliõpilaste hulgas räägiti sel kevadel peaaegu võrdse põnevusega uuest „iseõppijate" rühmast, kes doktor Laaritsa juhtimisel olid moodustanud õpiringi, kui ka professor Oldepokist, kes oli välja mõelnud uue teaduse — tõutervishoiu, mida ta nimetas eugeenikaks.

„Kange mees!" arvasid ühed. Teised aga teadsid rääkida, et eugeenika olevat hoopiski Saksamaal välja mõeldud ja Oldepokk ainult taotleb kateedrit, kus seda saaks õpetama hakata.

Kohtulikku arstiteadust lugedes seletas ta üliõpilastele arstliku ekspertiisi meetodeid. Eksperdile esitatakse näiteks laip. Ta peab ütlema, millesse see inimene on surnud. Kas surm oli vägivaldne või loomulik? Enesetapp või roimajuhtum? Millega on inimene tapetud? Ja nii edasi.

Neil loenguil kasutas Oldepokk kord-korralt rohkem juhust, et peatuda ka eugeenika põhimõtetel. Ja ühel päeval tõstis ta üles küsimuse: mida peaks ette võtma

roimarite arvu vähendamiseks maailmas? Ta hakkas pikalt-laialt tõestama oma hüpoteesi kuritegelike kalduvuste pärilikkusest.

Selleks tutvustas ta eelkõige Mendeli seadusi. Kirjeldanud Mendeli katseid valgete ja punaste hernestega, rõhutanud domineeriva omaduse püsimist järglaste juures, kinnitanud neid eksperimente katsete abil kanadega — mustade ja kollaste tibude tekkimisega kahest eri värvi vanemast, läks professor üle inimlaste sinisilmade ja sõstrasilmade proportsioonile pärilikkuse redelis, näidates, et sama seaduspärasus, mis herneste ja tibude juures, on ka inimeste juures maksev. Ja mitte ainult füüsilised, vaid ka vaimsed omadused olevat pärilikud, eriti aga roimainstinktid...

Ta pöördus seadusandluse poole. Miks ei takista see alaväärtuslike isikute sündimist? On vaja seadusi, mis teostaksid abielukeeldu tuberkuloosi, alkoholismi, kriminaalsete kalduvuste ja tahtenõrkuse puhul. Üliõpilased naersid. Kuid professor jätkas tõsiselt. Ta tõi näiteid mõnest USA osariigist, kus selleks juba olevat samme astutud, kuid lisas, et Saksamaa omab praegu moodsaimat eugeenilist riiklikku poliitikat, näiteks abielulaenude andmisel, isikute valimisel riigi ja omavalitsuse teenistusse, õppemaksusüsteemi loomisel ja nii edasi. „Eugeenikat peaks õpetama mitte ainult ülikoolis, vaid ka alg- ja keskkoolis!" nõudis professor.

Auditoorium lõi kihama. Professor ootas, kuni üliõpilased rahunesid, ja alustas siis uuesti oma rünnakut.

„Mendeli pärilikkusseadused," ütles ta, „samuti Weismanni teooria iduplasmast ja geenidest on moodsa arstiteaduse aluseks. On tõestatud, et pärilikkus antakse edasi raku tuumas leiduvate eriliste geenide kaudu, mille algupära ja olemust pole võimalik üldse kontrollida, sest siin tegutseb kõrgem ettenägelikkus, jumalik tahe..." Jõudnud sellele järeldusele, tõstis professor oma kolm sõrme kõrgele üle pea, viibutas neid ähvardavalt ja hüüdis: „Roimareid ei tohi lasta paljuneda! Arstiteadus peaks eelkõige tegelema küsimusega, kuidas ja keda steriliseerida, et maailma ei tekiks uusi alaväärtuslikke isikuid!"

Esimesel korral võeti eugeenikajutlus põlastusega

vastu. Kuid pikapeale harjuti vanamehe veidrustega. Omavahel arutasid üliõpilased küsimust seda elavamalt. Polnud kerge taibata, kuidas Oldepokk Mendeli katsetest punaste ja valgete hernestega äkki nii otsejooneliselt roimarite steriliseerimiseni jõudis? Ta tõestas oma teooriat igal sammul „teaduse andmetega", aga kuskil pidi olema loogiline viga. Kus siis? Kes oleks võimeline professorile vastu vaidlema kõigis neis keerukais üksikasjus nagu pärilikkusseadused ja geenid ja muu säärane tarkus?

Oldepokk omalt poolt oli huvitatud, kuidas üliõpilased eugeenikasse suhtuvad. Kui tudengid keeldusid eugeenikat teaduseks nimetamast, kohtles ta neid kui põikpäid ja harimatuid matse. Räägiti, et Oldepokil endal olevat sel alal juba viiskümmend kaks teaduslikku tööd ilmunud — ja pealegi välismaa ajakirjanduses. Usu või ära usu!

Ja äkki selgus neile, et ülikoolis on mees, kes Oldepoki teooriad kõikjal kriitika alla võtab ja need halastamatult välja naerab. See mees oli doktor Laarits.

Ta luges ülikoolis neuropatoloogiat ja pidas linnas populaarteaduslikke loenguid, rünnates igal pool professor Oldepoki seisukohti. Laarits ajas kodused perenaisedki naerma, arutades kolleegi eeskujul samu küsimusi — kuidas näiteks muutub inimene roimariks? Kas ta pärib selle „omaduse" või „instinkti" oma vanematelt ja sünnib selleks, või ta muutub selleks olukordade tõttu, ühiskondlike tegurite mõjul? Mis on ühiskondlik tegur? Kas või näiteks halb eeskuju. Aga halba eeskuju annavad meie ühiskonnas paljud — kaupmees, kes varastab ostjaid, vabrikant, kes röövib töölisi, peremees, kes oma sulast tööga tapab. Mis pärilikkust oleks siin veel vaja, et roimariks muutuda? Seaduslikud roimarid annavad selleks kõige enam tõuget... Laarits tõstis küsimuse, miks on näiteks joodikust isal sagedasti kained lapsed, ja vastupidi. Miks võrsuvad ühest perekonnast erinevate moraalsete omadustega inimesed? Teatud orgaanilised omadused on pärilikud, näiteks nõrk närvikava. Kuid nõrga närvikavaga inimesest võib saada varas või ka — pastor...

Sellest häbematusest kuulda saades hakkas Oldepokk

vihast vahutama. Ja oma järgmisel loengul tembeldas ta Laaritsa šarlataniks, öeldes selle tõestuseks veel: „Meie lugupeetud neuropatoloogi närvid pole vist korras. Üldtuntud tõsiasi — hulluarstid muutuvad ise hulludeks...“ Kuid Laarits kasutas ka viimase ütluse ära, näidates, et Oldepokk ei ole oma pärilikkusteoorias järjekindel. Sest kui hulluarst võib hulluks m u u t u d a, siis pole ta järelikult mitte oma hullumeelsust isalt või emalt pärinud. Ja isegi selles oli Laarits eriarvamisel. Ta väitis nimelt, et hullumeelsus eeldab aju orgaanilisi omadusi, mis on pärilikud, moraalsed omadused aga ei ole pärilikud.

Tõsisemad üliõpilased, püüdes tungida kahe õppejõu vaheliste vaidluste sisusse, asutasid „iseõppijate ringi“. Nad kaldusid enam Laaritsa vaadete poole ja lõpuks kutsusidki ta endile ringi juhendajaks.

Keegi ei võinud aga kadestada iseõppijate ringi liikmeid Oldepoki eksami eel. Nad olid küll lugenud teoseid, mida mõni teine üliõpilane ei tundnud, kuid Oldepoki juures oli sellest pigem kahju kui kasu. Sest võis kergesti juhtuda, et sa just nende teoste mõjul hakkad paha aimamata vastu vaidlema professori seisukohtadele salapärasest ja kõigile nii vähetuntud eugeenikast.

Sel päeval, kui Oldepoki eksamile olid tulnud Laaritsa pooldajad Maia Veiman ja Arvid Umbsopp, räägiti, et „Eugeenik“ olevat viimased kaks nädalat halvas tujus. Ta olevat ühes lendlehes läbi sõimatud... Ennenägematu oli, et ta akadeemilise veerandi möödudes ikka veel kohale ei ilmunud. „Vana on alati nagu kellavärk — mis siis täna on juhtunud? Maailma lõpp või?“ küsisid üliõpilased üksteiselt.

Koguneti ukse juurde kobarasse suitsetama. Ka Maia Veiman läks sinna. See kleenuke prillidega tüdruk, keskkooliõpetaja tütar Valgast, näis väliselt väga tagasihoidlik. Kuid südames tundis ta otse taltsutamatut tungi Oldepokki siunata. „Keegi arstiteaduse õppejõud, kes levitab rassistlikke teooriaid, — on see tema?“ küsis Maia.

„Muidugi. Kes see siis veel võiks olla?“

„Kui kole! Mina kardan teda. Emb-kumb, kas ma ajan

kõik segi, või hakkan talle vastu vaidlema," kurtis Maia, et südant kergendada.

Teised trööstisid teda:

„Pole midagi lihtsamat kui Oldepoki eksam! Siin maksab kuldne reegel — õpi Mendeli seadused pähe, ja saad viie."

„Varred, vennas, varred! Aga õied on teiste omad..."

„Tõsi jutt, — võta kas või entsüklopeedia ja loe see artikkel läbi!" soovitas keegi vanem kaasvõitleja.

Maia naeris erutatult. Pole mõtet niiviisi tembutama hakata.

„No mille peale teie siis loodate, kui seda vana nõksu ei tarvita?" küsiti temalt.

„Olen tähestikus viimane," püüdis ta pareerida. „Küllap juba kutsutakse ette alfabeedi järjekorras."

Selle vastu oli aga Ahvena-nimeline noormees, kes ka ei tahtnud esimesena „lõksu langeda".

Nüüd hakkasid kõik teda nokkima:

„Milline saatuslik nimi! „Ahven" — „A"-tähega. Igal pool esimene... Teil juba muud pääseteed ei ole, kui hakake kohe roimarite steriliseerimisest pihta!"

„Hea küll!" hüüdis Ahven varrukaid kergitades. „Kui steriliseerida, siis steriliseerida! Kes on esimene?"

„Professor Oldepokk!" pani keegi ette.

„Tema ajabki meile neid kärbseid pähe..."

„Ja ise rikub distsipliini! Näete, mis kell juba on, aga ikka veel ei näita nägu! Tal on alaväärtuslikud moraalsed omadused."

„Vahest ei julge tulla — teab, mis teda ees ootab!"

Nende naljad muutusid kord-korralt julgemaks ja naer valjemaks. Isegi Oldepoki austajad ühinesid sellega.

Ainult ettevaatlik Arvid Umbsopp märkas, et mõnelgi lõuamehel käis märkmik põuetaskust välja ja tagasi. Mida siin üles tähendati? Kas mitte vanale ettekandmiseks? Umbsopp kuulas viivukese teiste sündsusetut nalja, muigas, ei lausunud aga sõnagi, vaid surus käed tasku ja läks viimase pingi juurde.

Umbsopp oli teistest vanem. Ta seisis kolmekümne lävel ja pidas end kogemustega meheks. Olles juba mõned aastad algkoolis loodusloo õpetajana töötanud, arvas ta, et tunneb elu paremini kui noored kaasvõitlejad, kes siin

oma terava keelega hooplevad. Lärmakaid inimesi ta ei sallinud.

Niipea kui Maia Veiman ta kõrvale istus, hakkas Umbsopp tüdrukut noomima. „Kuule, armas laps, mis sulle pähe tuleb? Oldepokile oma arvamist avaldada? Parem tõepoolest rääkida eugeenikast.“ Maia tegi suured silmad. „Ükskõik mis ta küsib, keera jutt eugeenikale, ja viie minutiga on sul „*maxime*“ käes. Vaat nii!“ ütles Umbsopp, itsitas tasakesi naerda, lõi lapiti peopesaga lauale, silus siis sama käega kiiresti üle püksipõlve ja alustas uuesti: „Oldepokkide käes on võim. Noh, aga meie käes on vaim!“

Maia vaatas läbi paksude prilliklaaside enda ette, raputades aeglaselt pead. „Ei,“ ütles ta. „Vastik on.“

„Aga iroonia, preili Veiman, iroonia?“

„Jah, kui oskaks nõnda ironiseerida, et professor punastaks ja üliõpilased võidurõõmutseksid . . .“

Sel momendil astus auditooriumi ülikooli teenija, laiaõlgne dressis portjee, keda kutsuti Siimoniks. Kõmiseval bassihäälel teatas ta, et eksam jääb täna ära, kuna professor Oldepokk ei ole veel Tallinnast tagasi jõudnud.

Teade võeti vastu rõõmuhüüetega. Plarts ja plarts plaksusid raamatud vastu auditooriumi pinke. „Ta pääses meie käest seekord veel terve nahaga!“ uhkustas Ahven. Teised naersid. Maia võttis prillid eest, puhus peale ja pühkis need korralikult puhtaks, kissitades seejuures oma arglikke sõstrasilmi. „Küll on hea!“ mõtles ta. Pannud prillid ette, silus ta kahe käega tugevasti üle juuste ja naeratas kergendustundel, õnnelikult nagu laps. Tänaseks oli kõik ebameeldiv seljataga! Aga Umbsopp, kes teda jälgis, tõstis nimetissõrme ja ütles veel kord: „Minu kategooriline nõuanne sinule, Maia — ei mingit vaidlemist professoriga! Ainult kavalusega veame teda alt, eks ole?“

Maia pomises midagi „vaatame, vaatame“ taolist. Tema hetkeline kergendustunne hakkas kaduma. „Parem, kui see kõik juba möödas oleks!“

Samal ajal viibis Oldepokk ise seitsmendas taevas. Juba ammu oli ta igatsenud pääseda kõige võimsama partei — põllumeestekogude liidri Konstantin Pätsu jutule. See mees oli ennegi riigivanema toolil istunud ja, nagu räägiti, tüürib sinna jälle. Sel põhjusel taotles ka professor temaga kokkusaamist veelgi energilisemalt. Talle määrati audients. Olgugi et just eksamipäeval, kuid ära ütelda polnud enam võimalik. Niisiis juhtus, et samal tunnil kui üliõpilased Tartus auditooriumist lahkusid, juhatati professor Oldepokk Tallinnas kabinetti, mis oli ehitud tammepärgadega ja sisustatud tugeva tammepuust mööbliga.

Professori kiitsakas kogu vajus mahukasse tugitooli, kuhu ta peaaegu ära kadus. Oodanud mõned minutid, võttis Oldepokk põuetaskust peotäie pabereid ja hakkas neid silmitsema. Siis ilmuski kohale härra Päts ise, kes istus raskelt oma külalise vastu teispoole lauda. Ta pani käe küünarnukist saadik lauale ja vaatas kindlalt enda ette. Koorduvad huuled, mis meenutasid pahupidi pööratud kulpi, naeratasid julgustavalt. Ta noogutas korraks lahkelt, kuid jäi siis jälle tõsiseks, võimuahne suu veidi viltu ja tugev lõug rammust rippumas.

„Nagu Mussolini!“ vilksas Oldepokil võrdlus läbi pea. „Niisugune suure ja vägeva koluga mehemürakas!“ Talle meeldis härra Pätsu näojoonte sarnasus Mussolini pildiga. Olles Mussolini austaja, püüdis professor ka tema jäljendajale meeltmööda olla. „Ilma teoreetikuteta ei püsi ükski võim!“ mõtles ta seejuures edevalt.

„Te tulite ettekandega ülikooli arstiteaduskonna kohta, nagu mulle teatati?“ alustas Päts. „Ma pole just asjatundja . . .“

Oldepokk ootas seda märguannet. „Lubage mul oma mõtet arendama hakata nii-öelda algusest peale — sellest ajast, kui meil Tartu ülikoolist moodustati puht-eesti ülikool, nimelt 1919. aastast.“ Professor rõhutas, et peategelasteks selle juures on olnud rahvaerakonna mehed.

Päts noogutas nõusoleku märgiks. See oli fakt, kuid siiski mitte kõige meeldivam fakt. „Palun jätkata,“ ütles

ta, lootes professorilt kuulda midagi seesugust, mida ta ise veel ei teadnud.

„Siinjuures tuleb tähele panna," jätkas Oldepokk, „et nad samal ajal olid kõik organiseerunud üliõpilasseltsi „Eestimaa Pojad" ... Tõnisson oma „Postimehega" teeb rahvaerakonna poliitikat ... Professor rektor Viiruk, kes evakueerus Nõukogude Venemaale ja sealt tagasi, on rahvaerakondlane ja EMP vilistlane ..."

„Kas te võite mulle öelda, miks ta üldse Venemaale läks?" tahtis Päts teada.

Professor nihkus toolil. See asi pidi tema arvates juba kõigile selge olema. Kuid et härra Pätsu nägu oli huvist pingul, jutustas ta seda veel kord.

Rektor olnud, nagu tol ajal paljud, saksa okupatsioonivõimudega vastuolus. Mõned läinud isegi jala üle Peipsi jää, et ainult eest ära jõuda. Kuid Viiruk oli minema sõitnud suure ešeloni koosseisus. Sattunud kuskile linna, mis käest kätte käis — kord valged, kord punased —, põgenenud ta sealt jalgsi, seljakott seljas ... momendil, kus punased olid uuesti linnale lähenemas ... Läbi Poolamaa tulles jõudis ta alles 1919. aastal oma kodupaika tagasi.

„Kas te olete kindel, et ta põgenes punaste eest?"

Professor Oldepokk naeris hapralt. Tal polnud enam raske võimumehe kavalust läbi näha. Teab, kuid siiski küsib!

„Ärge unustage, härra Päts, et professor Viiruk on teoloog."

Nüüd hakkas ka Päts naerma ja pühkis taskurätiga üle näo.

„Tean, tean," ütles ta. „Aga teil seal ülikoolis on võrukaelad koos ... Viiruk oli Voronežis, eks?"

„Jah. Teil on täpsed andmed."

„Kuidas siis! Meie tegime ta rektoriks. Ja Lepp sai kuraatoriks — ka EMP mees, rahvaerakondlane ..." Päts ütles seda meelega ülimalt heatahtlikus toonis. „Näete, ma ei ole oma erakonda kuskil peale surunud. Ja kui ma ei eksi, siis olete ka teie? ..."

Tema joviaalsus ergutas jutukaaslast. „Nii olen ka mina," julges Oldepokk nüüd uhkusega kinnitada, „rahvaerakonna mees ja EMP vilistlane. Meie partei on põllu-

meestekogude kindel liitlane ja juhib ülikooli riiklikus vaimus.“ Siinkohal sattus Oldepokk hoogu. Ta tõi näiteid õppejõudude ametissekutsumise poliitikast, mida EMP kindlal käel juhib. Ta rääkis noorte teadlaste edutamise põhimõtteist ja stipendiaatide väljavalimisest, kellest EMP kasvandikud on osutunud välismaale saatmiseks alati kõige sobivamaiks. Ta tuli lõpuks oma ettepanekute juurde. „Keegi ei saa kahelda EMP riigitruuduses, härra Päts! Ja kui te mulle lubate, et kannan ette oma tagasihoidliku programmi eugeenika erikateedri vajalikkusest meie ülikooli arstiteaduskonnas, siis näete . . .“

„Eugeenika?“

„Tõutervendus, härra Päts. See on ka eesti tõu küsimus.“

„Kaval vanamees! Vaat kui kaua vigurdas, enne kui asja juurde asub!“ mõtles Päts, hinnates teise käitumist. Ta tundis, et niisuguse mehega on kõnelus üsna lootusrikas. Ja kuigi ta oli Oldepoki eugeenikataotlustest juba varem ühe kõrvaga kuulnud, ergutas ta professorit rääkima ja hoidis kõik muud kaalutlused pärastiseks.

Nüüd, kus tee oli lahti, jutustas Oldepokk vaimustusega oma lemmikalast. Ta rääkis ka rahvusest kui tõulisest nähtusest, selle rassilisest puhtusest ning selle puhtuse paremustest. Ühtlasi määras ta ära eesti tõu üldised tunnused juuste värvuse, kasvu ja kehakaalu järgi, selle tõu vere omadused ja vastupidavuse. Lõpuks ütles professor Oldepokk, et eesti tõug on enam-vähem sama, mis aaria tõugki, kui mitte veel suuremate eeldustega. Olevat kindlaks tehtud, et soome-ugrilastel on kõik omadused, mis peavad olema valitseval rassil. Ning ta tsiteeris risti-põiki teoseid, kus väideti, et soome-ugrilastel on suur tulevik. „Võtkem tatarlased — vägev rahvas ajaloos! Ja tatarlased on meie, soome-ugri hõimude lähemad sugulased.“

Härra Päts oli kaasa kistud. See ületas tema ootused. Kui professor lõpetas, tõusis poliitikamees krapsakalt püsti ja hüüdis:

„Valitsev rass . . . tatarlased . . . uued väljavaated soome-ugrilastele! Ja niisugused pärlid vedelevad meil

poris!" Kõndinud, käed seljal, paar korda üle toa, ütles ta: „Te saate oma kateedri. Võib olla, et peate ootama aasta ehk isegi kaks, kuid siis on ta teil käes!"

Oldepokk vaatas tänulikult tema poole ja märkas imestusega, et härra Päts ei olnudki suurekasvuline. Keskmine, isegi väheldane keha suure pea küljes! Ja samm oli tal pehme nagu kassil...

Nüüd alles pakkus Päts oma külalisele sigaretti, mingit välismaa marki lillas karbikeses. Oldepokk võttis selle viisakusest vastu, kuigi ta oli väike suitsetaja ning tõmbas muidu ainult kolm korda päevas paberossi „Manon".

Riigimees jäi mõttesse, haarates lõuast kinni. Ta tammus, tammus ja istus siis jälle laua taha, kus ta kohe mõjus raskena, suurekasvulisena, nagu tõeline Mussolini teisik. Tema laubale olid ilmunud uued kortsud. Kuigi EMP hegemoonia ülikoolis talle just kõige rohkem ei meeldinud, sai ta aru, et see pole kaugeltki halb. Nendega seal võis ju isegi väga mõistlikke tehinguid teha. Kuid mida ta vihkas, oli ülikoolis alati nii levinud opositsiooniline vaim. Ja selle ees tundis Päts end ebamugavalt, vahel isegi võimetuna. Nagu hiljuti see lendleht. Ja siis — too kassikontsert Tõnissonile!

Ta vaatles Oldepokki. Keegi ei pidanud teda heaks arstiks. Kuid ta oli autoriteetne, sest ta otsis ja leidis ikka toetust kõrgemalt poolt. Oldepokk ei peljanud vaeva koostada eugeenika kohta terve brošüür, et seda Tallinnas riigivõimudele ette näidata. Mitu aastat polnud professoril sel alal edu. Ta projektid eugeenikakateedri tarvilikkusest kukkusid haridusministeeriumis läbi, ja ka Päts oli temast kuulnud kui „visast trügijast". Nüüd hakkas ministeeriumi kergemeelsus teda pahandama ja ta otsustas edaspidi „visa trügija" kaitseks välja astuda. See narrikari ministeeriumis tuleb korrale kutsuda! Igatahes, Oldepoki tõutervendusteooriad meeldisid talle. Nad pidid meeldima ka lääne mõjukais ringkonnis... Eriti see — soome-ugri tõu üleolek slaavlastest. See on moodne avastus, mille võis kõlama panna. Meenutagu nad seal traataia taga tatari iket! Soomlastel oli Suur-Soome idee... Ka eesti isamaalastel pidi midagi niisugust olema. Kaua puudus see neil, nüüd oli see ometi kord leitud! Miks mitte anda Oldepoki ideedele rohkem ruumi

kodumaa ajakirjanduses? Päts märkis selle mõtte oma taskuraamatusse.

Oldepoki sümpaatiad parteilistes ja organisatsioonilistes küsimustes meeldisid talle küll vähem... Sest kes ei teadnud, et ülikooli arstiteaduskond oli riigikene riigis, et EMP pani kohtadele arstid ja määras kindlaks ka nende karjääri pärast ülikooli lõpetamist. Kuid keegi teine peale professor Oldepoki ei osanud seda kildkondlikku traditsiooni nii häbenematult kaitsta, õigustada ja õilistada. Ta kujutas EMP-d peaaegu Eesti riigi au päästjana. Päts pani märkmiku tasku ja trummeldas sõrmedega. Pärast lühikest mõtiskelu otsustas ta, et tal jääb edaspidi üle vaid EMP-s rahvaerakondlaste võimupiirkonda veelgi laiendada, sest oleks pätt neid mehi mitte punaste vastu ära kasutada... Isegi professori pime usk rahvaerakonnasse sobib selleks otstarbeks, kui seda targalt juhtida!

„Mis te arvate," alustas riigimees nüüd ladusalt, „kui te oma EMP-s mõned mehed veel rahvaerakondlaste poliitikasse lülitaksite? Seal on näiteks noor ajaloolane Kelder, kes sekeldas omal ajal punastega ja esseeridega. Siiamaani ta rahvaerakonda veel ei kuulu."

Oldepokk arvas, et Keldriga saab hakkama. „Paistab olevat karjäärihimuline mees ja on ennegi parteisid vahetanud." Kuid tal oli hinge peal üks teine küsimus, ja seda polnud nii kerge esitada. Oldepokk keerles ja pöörles oma laias tammepuust toolis, kuni lõpuks söandas öelda, et tema arvates on kõige ohtlikum mees õppejõudude hulgas praegu närviarst doktor Laarits, kes keeldus üldse EMP liikmeks astumast ja kellest kõneldakse, et ta kord arstide koosolekul deklareerinud: kõige parem viis tuberkuloosi vastu võitlemiseks olevat — riigikorda muuta. „Sarlataanluse pärast pidi ta närvikliinikust taanduma... Eugeenikat teotab ta igal loengul ja mõjub üliõpilastesse kahjulikult."

„Mis siis — vallandage!" ütles Päts lihtsalt, kui oli ta ära kuulanud.

„Aga vallandamisega on seotud palju raskusi, ja niisugune mees nagu Laarits hakkab protesteerima."

Päts naeris.

„Teil on ülikoolis autonoomia — näete nüüd ise, mis see autonoomia teile maksma läheb. Sentimentaalsus! Rumalus! Ja veel üks pahe on teil, mille kõrvaldamise eest EMP mehed ei ole küllalt hoolitsenud. Õigusteaduskond on täis vene rahvusest õppejõude — kuhu see kõlbab?“

Professor Oldepokk raputas pead.

„Siin te eksite, härra Päts. Need kõik on tsaariaegsed mehed, meie oma inimesed.“

„Hmm!“

Kuid Päts ei olnud ikka veel rahul. „Võrukaelad koos,“ pomises ta pahuralt, haaras jälle oma raskest lõuast kinni ja vaatas külalisele altkulmu otsa. Ta mõtles riigivanem Tõnissoni väljavilistamisest, mis talle tõtt-öelda isegi pisut meeldis, kuid oli siiski ohtlik. „Aga mis ütleks teie EMP selle kohta, kui ülikoolilt autonoomia ära võtta?“ küsis ta siis järsku.

Oldepokk peaaegu võpatas, kuid vastas kohe, et oleneb sellest, kes autonoomia ära võtab.

„See tähendab — milline valitsus?“

Oldepokk hakkas puiklema ja ütles lõpuks:

„Ma arvan, et... meil mõned hakkavad vastu.“

„Selle üle võib ju isegi ajakirjanduses vaidlust alustada,“ muigas Päts. Ent alles siis, kui Oldepokk oli talle tingimusteta usaldust avaldanud, ütles ta: „See on kaugem kavatsus. Jäägu rangelt meie eneste vahele,“ ja küsis teist juttu tehes, kuidas elab professori perekond. Lõpuks surus ta temal mehiselt kätt.

Oldepokk oli tõesti seitsmendas taevas.

Kui ta õisele rongile istus, hiilgas ta nägu ikka veel. Varem või hiljem saab ta oma kateedri ja tal ei tarvitse eugeenikast rääkida poolvägisi, teiste loengute sabas... Mees kippus aina muhelema. Alles varahommikul Tartusse jõudes muutus ta ilme. Sest esimene asi, mis ta siin märkas, tegi ta vihast keeletuks. See oli tõrvapintsliga suurelt üle plangu kirjutatud loosung: „Maha tõnissonide ja vapside seaduse-eelnõud! Elagu demokraatia! Kodanikud, olge valvel!“

„No oodaku,“ urises professor ja talle meenus Pätsu väljendus „võrukaelad koos“.

Nagu Oldepokk, ei tegelnud ka Laarits otseselt poliitikaga. Ta süda valutas aga uue patsiendi pärast, kes vajas närvilisusetunnistust, et end kohtus kaitsta. Annaks hea meelega, kuigi mehel olid otse haruldased närvid! Laarits oli end alati patrioodiks pidanud ja rääkis selle õigusega, mille annab inimesele tuline kodumaa-armastus. Tihti oli ta väitnud, et kõigil meie kodanikel on närvid rikkis, sest... Kuid ta jättis selle mõtte ja asus hoopis teise ülesande lahendamisele. Oli õhtu ja Laarits viibis oma kabinetis, kuhu ta oli kaasa võtnud mingi referaadi, et seda täies rahus lugeda. „Iseõppijate ring" oli muutunud juba populaarteaduslikuks seminariks, kuhu koondusid mitmesuguste huvialade harrastajad. Siin peeti referaate arstiteaduse, psühholoogia ja filosoofia valdkonnast. Doktor Laarits, kes seminari tööd juhtis, unistas sellest, et luua kollektiiv, kes edaspidi oleks võimeline end ise juhendama ja kritiseerima.

„See peab olema võimalik," mõtles ta nüüdki, vahtides rohelist valgusesõõri oma kirjutuslaual. Tänase referaadi oli esitanud Siim Rahnu nimeline üliõpilane. Sama noormees vist, kes S. R. nimetähtede all kirjutas tookord simulant Lihtist? „Uued ravimeetodid"... Kokkusattumus hämmastas teda. Tol korral oli ta simulandi paljastanud, kas ta nüüd tõesti — võtab teise simulandi oma kaitse alla?

Laarits süvenes referaati. Töö kandis pealkirja „Millega mõjutavad vapsid rahvahulki?" Seda tuli hinnata kui originaalset uurimust ja analüüsi, ehkki kogu materjal oli enam-vähem üldtuttavaist allikaist.

Siim Rahnu näitas, et vapsid pöördusid kõigepealt talurahva poole, rehkendades tema toetusega. Nad rääkisid, et riigis on asjad halvad, sest parteide vahel toimub „lehmakauplemine"... Tarvis on ühte juhtivat parteid — peremeest majja. Eks pidanud iga talumees teadma, et „peremehe jäljed väetavad põldu", ja et mitu peremeest tähendab üldse mitte peremeest — sest peremees on alati ü k s. Järelikult oli vaja „kõva kätt", mille funktsioone võis teostada võimas ja tubli president, kellel on laiad volitused.

Vapsid käsitlesid ka tööpuuduse probleemi ja andsid suuresõnalisi lubadusi selle kaotamiseks. Rahva ees üksikute riigitegelaste rahalisi mahhinatsioone paljastades tõotasid nad olukorra tervendamist. Nende oraatorid tundsid lihtsale eesti mehele ja naisele halemeelselt kaasa ning seadsid üles marurahvuslikke loosungeid, rünnates juute, venelasi ja sakslasi, kes olevat süüdi meie rahva majanduslikus viletsuses. Arvustades ebaterveid nähtusi kultuurielus, kritiseerisid nad dekadentsi ja peenutsemist, kuid mis nad ise pakkusid, oli kas dekadentsi haledaim koopia või kõige jämedam kultuurilage räuskamine. Vapside liikumist toetasid rahaliselt kõige suuremad kohalikud kapitalistid ja kindlasti ka Hitleri agendid... Selle varjamiseks tehti kõlavat saksavastast kampaaniat. Avaldati survet saksapäraste perekonnanimede eestistamiseks ja juuriti keelest välja germanisme. Ka religioon võeti appi.

Siim Rahnu oli hoolikalt läbi töötanud rea ajaleheartikleid ning üldisi teese ühes põhiseaduse muutmise projektiga ja toonud välja ka hulga vastuvaidlematuid tõdesid, mille esitamine seminaris oleks kindlasti väga kasulik. Laarits pooldas seda.

Ta luges, lehitses, luges jälle. Ja siiski oli seal ka midagi, millega ta päri polnud. Nii palju häid mõtteid, nii palju püha viha ja sappi, nii palju ehtsaid tõdesid, ja ometi — kuskilt lonkas!

Ta lõi sõrmenukkidega kõvasti vastu paberikausta ja tõusis laua tagant püsti.

„Süsteemi ei ole!" ütles ta poolkuuldavalt.

Ta liikus kärsitult mööda kabinetti, avas raamatukapi ja sirvis köiteid, nagu otsiks sealt vastust. Miks see nii on? Süsteemi ei omandata kerge vaevaga, see nõuab aastaid pingutavat tööd. Ja mõni mees ei omanda seda surmatunnini...

Referaat tegi teda seletamatul kombel rahutuks. Umbne hakkas. Ta hõõrus laupa ja meelekohti, seisatas ja mõtles ning tõstis lõpuks sõrme, nagu oleks tahtnud kellelegi vastust teatada. Kas polnud tal endal seesama puudus, mis esitatud referaadiski? Süsteemi ei ole! Kas tõesti ei ole?

Inimene näeb enda vigu teiste juures selgemini. See

oli vana tõde. Laarits võttis pliiatsi, istus uuesti laua taha ja töötas kõigepealt välja plaani, kuidas kaitsta Rahnu õigeid väiteid mahajäänumate kuulajate rünnaku eest. Siis alles tuli ta selle juurde, kuidas kritiseerida neid mõtteid, mis talle endale olid vastuvõtmatud.

Referent lähtus mitmest kriteeriumist. Majanduslikud küsimused seletas ta ära marksismi abil, usulisi eelarvamusi lükkas aga ümber freudismiga...

Freudismist oli viimasel ajal nakatatud peaaegu kogu intelligents. See „alateadvuse" teooria etendas suurt osa kirjanduses ja kunstis, sellega arvestasid psühholoogid-teoreetikud ja arstiteadus. Ent... töölistele oli see õpetus võõras. Veel enam — see õpetus alateadlikest kompleksidest, instinktidest ja tungidest, eriti aga seksuaaltungi kõikemääravast mõjust, oli laiematele hulkadele eemaletõukav. „Härrade kraam!" otsustasid nad. Ja — oligi härrade kraam.

Kulmu kortsutades mõtles Laarits nüüd sellele, et ta kord ise oli seda teooriat ülehinnanud ja üldse kaua mitmesugustes teooriates ekselnud. Üliõpilasena ja noore arstina katsetas ta hüpnoosiga ja autosugestiooniga. See oli talle toonud teatud liiki kahtlase kuulsuse. Hüpnotisöör! Šarlatan! Praegugi ei tahtnud see kõmu vaibuda. Mida enam ta aga kaugenes oma vanadest seisukohtadest ja mida enam ta lähenes töölisliikumisele, seda enam sidusid mingisugused kuulduste levitajad teda tema minevikuga. Või olid need ta teadlikud vastased? Oldepokk? Ei! Laarits lõi käega.

Kunagi näis talle, et freudism viib võitlusse mõningate eelarvamuste vastu arstiteaduse ja psühholoogia vallas... Vähemasti eitas see teooria inimolendi käsitlemist staatilise ühikuna, tõestas, et inimene on lõputult muutuv... Karakter, maitse, mitmesugused haigused, harjumused... Kõik see on tõesti muutuv. Ja ometi on inimeses midagi püsivat. Nimetagu teised seda kuidas tahes, Laaritsa meelest oli see inimese isiksus — kordumatu ja püha, just see, mis elus oma osa pidi etendama. Vabastada isiksus eelarvamuste rämpsust, külgepoogitud pahedest, ümbruse mõjul väljaarendatud veidrustest — vaat see on ülesanne! Kuid see tähendas tegelikult astuda kodanliku ühiskonnaga võitlusse elu ja surma

peale. Nüüd alles mõistis ta seda. Tookord aga oli ta veel idealist, hindas üle sõna mõju, mõtete „võitlust", abstraktset ideed...

„Härrade kraam"... „Moeteooria"... „Luksushaigused"... Kahjuks oli neis halvustavais sõnades palju tõtt.

Psühhoteraapiasse kui teadusse ta uskus. Ka Freud oli praktik-psühhiaater. Kui ta aga Freudis vähehaaval pettuma hakkas, näis talle, et süüdi on vaid tema teeside kitsas alus ning õigus on Adleril, Freudi õpilasel, kes seksuaaltungi asemel põhjendas oma teooria kolmele komponendile — ühiskond, töö ja armastus, mis iga inimese elus tähtsat osa etendavad.

Ja edasi järgnesid veel teised õpetused, mis üksteist kritiseerisid, korrigeerisid, täiendasid ja ümber lükkasid. Aga kõik nad läksid mööda ühest punktist — ühiskondliku korra struktuurist... Nad ei tunnetanud selle muutmise vajadust. Just seda olekski aga tarvis neuroosi all kannatavaile patsientidele sisendada!

Kuid siin ilmnes vastuolu. Psühhoteraapilist ravi võisid endale lubada jõukad, ärahellitatud inimesed, kes haigestusid jõuetusest mõista elu ja välja kannatada neile isiklikult osaks langenud raskusi. Mitte need, kes peremehega leivapala eest võitlesid, ei tulnud tema juurde oma psüühiliste hädadega. Kas olid kehvikutel närvid paremini korras? Vaevalt. Kuid neil tuli lahendada rängemaid probleeme kui enda närvide küsimus. Nad vajasid teistsugust abi. Nad vajaksid agitaatorit, arsti, inimest, seltsimeest, jah — õiglast maailmakorda...

Miks oli see kõik talle nii pika aja vältel selgunud?

Oma tänaste seisukohtade juurde jõudis ta mitmesuguseid keerdkäike mööda ja imestas nüüd isegi — mis oli teda takistanud käimast sirgemat teed? Kas selleks oli vaja kõiki neid teooriaid tundma õppida, pooldada ja jälle hüljata, ülikooli õppejõuks saada, kliinikus praktiseerida, vana Oldepokiga tülli minna, nii mõneski teadusmehes pettuda, naisest lahku lüüa, omaenda lapsest loobuda; kõik elus ümber hinnata, ja jõuda kolmekümne esimesse eluaastasse?

Õigustust ta ei otsinud. Teaduslik õpetus sotsialismist oli juba ammugi olemas — seda polnud vaja veel kord

välja mõtlema hakata. Ja ka tema, Laarits, ei mõtelnud seda nüüd välja, ta lihtsalt „sattus“ Lenini õpetusele dialektikast, millega ta küll oleks võinud juba viisteist aastat tagasi tutvuda ... Kuid tookord ta ei hoolinud ... Vähe sellest — kui keegi armas inimene talle tookord ütleski: „Võta ja õpi, veendu ja tegutse,“ siis jooksis ta temale rusikatega kallale. „Välja, kommunist, välja!“

Mis teadis ta siis õige meetodi vajadusest? Mis teadis ta elust või poliitilisest võitlusest? Ta oli nagu purgis kasvatatud roheline sibul, kellele antakse vett ilma mullata. Ja ometi oli mulda külluses.

Laarits meenutas, kuidas tema orkestrandist isa nägi vaeva, et lastele haridust anda, kuidas ta klaveriõpetajast ema nägi vaeva, et neis kasvatada moraalset kohusetunnet. Mitte nemad polnud süüdi selles, et poeg õppursõdurina osa võttis valgete rünnakust Peterburile. Ta tegi seda vastu vanemate tahtmist, pühas veendumuses, et kaitseb kodumaad „koletisliku aasia kaootiliste jõudude“ vastu. Isa ja ema olid kodanliku vabariigi suhtes koguni skeptilised. Neisse see mürk ei mõjunud. Neisse oli imbunud vene haritlaste revolutsiooniline vaim. Tema aga nagu noor vasikas, täis topitud „rahvuslike“ ideede pahna, mida ta ei seedinud, talitas „iseseisvalt“ ja — saatuslikult valesti ... Häbi oli sellele mõelda.

Nüüd, kus selle interventsioonisõja veteranid — eesti vapsid — arendasid reaktsioonilist liikumist, oli otse tema kohus nende vastu välja astuda. Vapsid ... Oldepokk ... Fašistlik lohe ... Kas ta seda oli tahtnud, või seda üldse kartagi osanud?

Vanemad surid. Ta lõpetas ülikooli, hakkas tööle, ja õppis tundma agulit. Algul äratas kehvikute elu temas kaastundmust. Talle näis, et agulil polnudki veel sõnu, millega karjuda. Kuid mõne aja pärast taipas ta, et agul on talle õpetajaks. Laarits võis selgesti meenutada paljusid viletsaid kortereid, kuhu teda olid viinud arstlikud visiidid ... Luuletaja Barbarus oli nendest laulnud. Oli laulnud kadestamisväärse selgusega. „Ta on kindlasti parem inimene ja parem arst kui mina,“ mõtles Laarits pisut kiivalt. Palju oli ta lugenud oma lemmikuid Allet,

Schützi, Barbarust, ent viimase „Värssjutt surijast tütarlapsest“ oli talle otsast otsani pähe kulunud ning meenus nüüdki.

Astub koidik kikivarvul,
kiirte lugematul arvul,
hurtsikusse akna pilust
piilub, — voodin sõrmitseb;
räbalaist, kust määrdind linust
värvuke surija põrnitseb...

Ja edasi... Ta läks segi seal, kus värss kõlas julmalt, kus „kopsus saeb köhasaag“, ja „korvivitsad — väljund roided“.

Pildid tekkisid, kuid mõte nagu tõrkus meenutamast sõnu, mis olid kirja pandud säärase halastamatu otsekohesusega. Vaesus, mustus ja — poeesia? Jah, poeesia oli kaugel sõnade taga peidus.

Ja siis tuli see:

Kes säält vaatab, väljub seinast
osavõtuks ema leinast?
Kristus kibuvitsa kroonil,
ingleid voodi kohal paar.
Istub uhkena kuldtroonil
taamal viimne vene tsaar.

*

Lõikand välja isa lehest,
miks ta lugu peab sest mehest,
miks ta asetanud pildi:
isa Marxi päetsi poetand,
alla loosungiga sildi:
proletaarse fraasi soetand?!

*

Nõnda võite aguliten,
hurtsikkambrein-vaguniten
leida, — milline kolmüksus:
tsaari, Kristuse & Marxi,
tagant lutikate luksus
vahib punetaden vargsi.

Hirmus pilt. Kuid nii see oli agulitubades! Laarits tõstis sõjakalt pead. Alev! Jõhker, jube, õudne, nilbe

alev... Ja mida siis temal selle üle imestada, kui ta veel ise paar aastat tagasi oli tahtnud lepitada Freudi ja Marxi! Just nagu Siim Rahnugi. Kristus, Marx ja tsaar püsisid inimeste teadvuses kõrvuti.

Ta sirvis jälle referaati. Kõik usuvastased argumendid olid freudismi ja loodusteaduse vallast võetud, kuid vapside poliitikat — kaikameeste liikumist — arvustati majanduslikest lähtepunktidest. Vaja oleks siinkohal humanitaarteaduste ja reaalteaduste tulemused liita.

Akna taga sinetas. Ta lõi kardinad lahti. „Kodanikud, olge valvel!" kirendas talle vastu teispool tänavat majaseinale maalitud hoiatus.

Kes on seda teinud? Ükskõik kes, kuid Laarits teadis, et ta leiab nad ja ühineb nendega. „Linnas pole neid vähe," mõtles ta. „Hiljuti oli lendleht — hea lendleht... Ja nüüd — täiesti päevakohased loosungid." Pole hilja ka temal, Laaritsal, välja astuda. Leidus temast aktiivsemaid... Kuni tema siin arutles, tegutsesid nemad. Nad olid nii lähedal, otse tema akna all, ilma et ta oleks seda teadnud! See oli oivaline tunne. Ta pole üksi, ta on ümbritsetud tundmatuist sõpradest. Jah, nüüd räägib ta oma uue patsiendiga poliitikast.

20

Ervin Õunap otsis väljapääsu vastuoludest. Tõnissoni loost oli ta šokeeritud, kuid valitsuse repressioonid tülgastasid teda. Töölisühingute rüüstamine ja Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu sulgemine mõjusid masendavalt. Tõrvapintsli jäljed majaseintel tegid ta lihtsalt haigeks, ent kõige enam südamepiina valmistas siiski lendlehe saladus.

Ka tema leidis „Kes on vapsid?" oma postkastist, luges selle mitu korda läbi, õppis isegi pähe, näitas paarile sõbrale ja hävitas siis ära. Linnas aga kuulis ta lendlehe kohta üht-teist erutavat. Selgus, et asi oli tekitanud suurt vastukaja. Algul Õunap mõtles, et lugu laheneb juba mõne päeva pärast, ent siis muutus ta rahutuks ja hakkas pead murdma asjaolude kallal, mis talle algul sugugi muret ei valmistanud.

Ta küsis endalt, kuidas võidi lühikesel valgel kevadööl nii palju lendlehti välja kleepida, ilma et tema, Ervin Õunap, oleks asjast teadnud? Ilma et ta oleks isiklikult tundnud ühtegi, kes sellest aktsioonist osa võttis? Ta isegi solvus. Miks oli teda mängust välja jäetud? Ühes äiapapaga oli ta ennastsalgavalt töötanud uue koguteose väljaandmisel, tõmmates kaasa ka pahempoolsed liberaalid. Sest nemadki olid fašismi vastu. Ainuke konks asja juures oli kommunismi küsimus. See „vabadusevastane" sõda, millest nad kirjutavad... Kuidas ka võtta, ikka tuli välja, et sellest ebamugavast probleemist mööda ei saa. Kommunistid väitsid, et see oli klassisõda, mitte aga rahvuslik vabadussõda. Järelikult tuli „Kes on vapsid?" nende sulest. Enam ei võinud ta seda taluda. Õunapi esimene mõte oli, et lendlehe organiseeris Rein Kandur. Ta meenutas jutuajamist maiööl, kus Rein ise temalt lendlehe jaoks toetust küsis. Ta meenutas ka enda lubadust ja tal hakkas piinlik, et see oli siiamaani täitmata.

Hankinud kiiruga väikese summa, otsustas ta Reinu isiklikult külastada ja talle raha üle anda.

Oli hommikune aeg. Rein valmistus parajasti linna minema. Nad kohtasid aiaväravas ja läksid vaikides tuppa tagasi. Istunud teine teispoole väikest lauda, silmitsesid nad teineteist. Reinu nägu kandis väsimuse jälgi, Õunap aga oli värske ja uudishimust pingul.

Tundes, et jutt ei saa kohe hakata voolama soovitud suunas, võttis Õunap taskust lahtise ümbriku ja pani lauale.

„Tõin teile lendlehe jaoks kaheksakümmend viis krooni," ütles ta asjalikult. „Raha on äiapapalt, minult ja ühelt vanalt võitluskaaslaselt, kes elab Tallinnas. Võite täiesti usaldada. Mäletate meie kokkulepet maiööl EMP võõrastetoas?"

Rein elavnes. Ta hakkas rääkima lendlehest, mida ta kavatseb trükkida legaalselt, tasu eest, ühes linna trükikojas. Ta näitas isegi käsikirja ning kulude eelarvet. „Kas olete sellega nõus?"

Õunapi lõug vajus alla. Ta pidi end kokku võtma, et mitte üllatushüüet kuuldavale lasta. Nii et Kandur valmistab hoopiski teist lendlehte! Ja see, mis kirjakastis

oli, polnud siis tema tehtud? Järelikult oli keegi kolmas neist mõlemast ette jõudnud? Aga kes? Kurat võtaks!

„Olen nõus," ütles Õunap rõhuga ja ajas end sirgu. „See tuleb isegi parem lendleht kui „Kes on vapsid?"."

Rein raputas pead. „Parem ta ei ole, aga ta on legaalne ja teda saab palju... Kuni teatud seaduseparagrahvid pole ära muudetud, võime neid tsiteerida ja nende täitmist nõuda, kas pole?"

Ta osutas lendlehe tekstile. Õunap aga vahtis talle pinevalt, peaaegu himuralt näkku, püüdes sealt ikka veel midagi välja lugeda, mis teda pöörasuseni huvitas.

„Vapsid on marus!" ütles ta, uurides samal ajal Reinu näoilmet. „Nad lööksid nurga tagant maha, kui teaksid, keda lüüa. Kaigas kätte ja lühike omakohus..."

Rein naeratas, kergitades kulme.

„Arvata võib... Aga kust teie neid vapside meeleolusid nii hästi tunnete?"

„Mul on mõned ühised tuttavad Viiliga, ma liigun palju, ma... Kas teate, vapsid on viimasel ajal hakanud ära kasutama lumpenproletariaati, kaltsakaid... Ja nad värbavad endile töötatööliste hulgast abimehi. Eile käisin ühes väikeses restoranis üle jõe. Nägin oma silmaga, kuidas puhta raha eest inimesi osteti."

„Milleks neid siis kohustati?"

„Kroon või kaks pihku, pudel viina tasku ja kästi minna koosolekut korraldama."

„Kas lähevad nii kergesti õnge," kahtles Rein. „Igal juhul... töötatööliste kohta peame oma lendlehes veel paar sõnakest lisama."

Ta hakkas jälle paberite kallal tööle, et täiendada üht lauset, kus oli juttu vapside demagoogiast tööpuuduse kaotamise kohta „Saksamaa eeskujul". Õunap vangutas pead. Pagana asjalik poiss. Küsiks, kuid küsida pole mõtet. Vastus on niikuinii eitav...

Ta hakkas ka ise lendlehe teksti uurima ja soovitas välja jätta ühe lause, mis käis korporantide pihta. „Milleks seda!" hüüatas Õunap. „Kust kohalt sihuke väljendus on võetud?" Ta luges selle Reinule ette ja kinnitas, et see ei kõla hästi: „Balti sakslaste vaimsed sohilapsed, vihatud ja ometi salaja imestatud härrasrahva kommete järeleaimajad, välise hiilguse ees küürutajad..."

„Mis sellel siis viga on?“ imestas Rein. „See on vanade heade töölislehtede stiil. Ja sellega tõmbame ligi demokraatlikult meelestatud üliõpilased.“

Lause oli võetud „Kiirest“.

Õunap tahtis teada, kelle lause see on. Rein keeldus seletamast, kuid tema arvates oli see Kingissepa sulest.

„Pole tähtis, kelle,“ väitis ta jonnakalt. „Peaasi, et ta on õige.“

„Ta on kohmakas,“ arvas Õunap ja krimpsutas põlastavalt suud, kuid ei vaielnud enam vastu. „Tahtsin teid hoiatada,“ alustas ta teist juttu. „Praegu käivad ülekuulamised Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu asjus... Kahelt inimeselt olen kuulnud.“

Rein tahtis teada, mida küsitakse.

„Peaasjalikult seda, kes teid ühingusse värbas?“ Öelnud need sõnad, hakkas Õunap kibedalt naerma. „Tahavad vist meid kõiki arvele võtta?“

„Suur tükk ajab suu lõhki. See on umbes veerand üliõpilaskonda,“ märkis Rein kainelt. „Ma mõtlen — hea tahtmise juures on võimalik veerand üliõpilaskonda asjasse mässida.“

Ta teadis, et Õunapil oli popos halb kuulsus, mis käis juba kaasas tema vallandamisega gümnaasiumiõpetaja kohalt. Oli ju temalt endaltki igal ülekuulamisel midagi Õunapi kohta päritud. Teda peeti „rahutuks elemendiks“.

Sel silmapilgul oli Õunap tõesti igas mõttes rahutu. Ja Reinust lahkudes tundis ta end veel rahutumana kui tema juurde minnes.

Taevas kiskus pilve nagu äikese eel. Õunap läks jõe äärde, vaatas tumesiniseid pilvemägesid, kuulatas kauget kõminat, silmitses inimesi kaldal ja lootsikuid jõel, jalutas, mõtles ning tundis äkki imelikku elutühjust.

Kas ta tõesti on juba vana ja elumõnudest tüdinud? Tal oli nüüd omaette korter majakeses, mille vana Bergmann tütrele pulmadeks kinkis. Maja asus kõrvalises linnaosas, Pargi tänaval, oli peidetud sügavale aia sisse ja sobis hästi külaliste vastuvõtuks. Kuid Liida, kes oli tüsenenud ja veel vanamoelisemaks muutunud, ei armastanud külalisi vastu võtta. Ta kasvatas last, ligi aastast poisikest, kellesse oli ülepeakaela kiindunud, ja

tegi ise ka majatöid. Teda abistas paar korda nädalas vaid passija.

Noore abielumehe rahulolematus kasvas kevade tulekuga.

Õunap oli naist juba mitu päeva veenda katsunud — mingu lapsega Pärnu suvitama. „Minul on veel üks eksam teha, ma tulen paari nädala pärast järele," seletas ta.

Liida ei tahtnud aga üksinda sõita.

„Misjaoks mul mees on," ütles ta huuli mossitades, „kui ei saa koos suvitadagi?"

Ent sel päeval pärast ägedat äikesevihma, kui ta lapsevankrit ees lükates oli kaua mööda tänavaid jalutanud, tuli Liida koju otsustaval ilmel ja hakkas sõnatult pakkima. „Ma sõidan," teatas ta Õunapile, kes oli alles saabunud ja kuivatas oma vihmast ligunenud riideid. „Poiss vajab meretuult ja päikest." Keegi Liida sõbrannadest pidi ka sõitma.

Ervin hakkas teda pakkimises innukalt abistama ja puhastas naisele isegi kingad ära.

Nad lahkusid südamlikult. Liida oli uues, kuid jälle rukkilillsinises kleidis, mis tõstis esile ta kõrget rinda. Kaelas kandis ta armastatud korallkeed. Õunap patsutas poja meeldivat pehmet lapsekehakest, suudles naist tugevasti huultele ja sosistas talle: „Me ei lahku kauaks!"

Olid kaunid juunikuu ilmad. Eksam läks Õunapil hästi. Kuid noorpaari maja kohal lasus ikka veel nukrus. Õunap töötas halvasti, närvitses ja liikus rahutult ringi. Ta otsis kontakti Milvi Paabuga. See naine ainsana suutis ta mõtteid kõigest muust eemale tõmmata.

Oma valges kostüümis ja väljakutsuvas rohelises kübarakeses nägi Milvi välja noorem ja kergemeelsem kui paari aasta eest. Nad vestlesid päevateemadel.

Kui Õunap tegi juttu lendlehest, lausus Milvi üleolevalt:

„Näputöö ... ilukirjandus! Ma saaksin veel aru, kui keegi oleks oma poliitilisele vastasele pommi alla pannud, aga nii ei huvita see mind!"

Õunapit selle tungival kutsel külastades teadis ta, et Ervin elab naisega „igavalt". Kui aga mees seda talle ka ise kurtma hakkas, vastas neiu naerdes: „Paras teile! Kes

käskis suure mehe tütre järele joosta!" Õunap ei ütelnud midagi, vaid palus teda järgmisel õhtul jälle sisse astuda.

Esimestel külaskäikudel nad peaaegu ei sallinud teineteist, kuid otsustasid siiski uuesti kohtuda, sest mõlemal oli seltskonda vaja. Elu nagu kohiseks kõikjal ägedate lainetena. Ei võinud ju nemadki end maha matta.

Ühel õhtul Milvi pihtis, et ta põeb apaatiat. „Minus on tekkinud kultuuritüdimus," ütles ta. „Kõik need Aristotelesed, Shakespeare'id, Ibsenid, Tolstoid, Dostojevskid, Vilded, Tammsaared ja Baudelaire'id ei toida mind, vaid on mind tühjaks imenud. Mul ei ole enam oma mõtteid — peas valitseb tuimus. Ainuke huvitav teos, mida hiljuti lugesin, on Spengleri „Õhtumaa allakäik". Vaat kus alles raamat! Selge sõnaga ütleb välja, et meie kultuur on langusejärgus. Oli kunagi babüloonia kultuur, araabia, juudi, egiptuse, kreeka, rooma... jah, kuid praegu on inimkonnal näpud põhjas... Peame ootama „üht Hellast barbaarset ja uut", nagu kirjutab keegi meie noortest luuletajatest."

Ja Milvi rääkis mingi veidra seesmise naudinguga sellest, kuivõrd olevat alla käinud tänapäeva maalikunst võrreldes Michelangeloga, kuivõrd olevat mannetu tänapäeva muusika võrreldes Beethoveniga. „Ja siiski," lõpetas ta oma arutelu, „pean teile ütlema, et olen algusest lõpuni tänapäeva laps. Mulle meeldib džässorkester rohkem kui Beethoveni sümfoonia. Jah, ma isegi vihkan Beethovenit! Mulle meeldib Vabbe rohkem kui Leonardo ja isegi pornograafiline pilt rohkem kui kreeka skulptuur. Vaat kuhu oleme jõudnud..."

„Tark naine," mõtles Õunap, kuid soovitas tal seltskonna silmis siiski läbi lüüa mitte kultuuripessimismiga ja teadusliku kraadiga, vaid isikliku meeldivusega.

Milvi protesteeris:

„Läbi lüüa isikliku meeldivusega? Meestepüüdmisega? Ei huvita!"

„Miks ei huvita? Juba ennist siin püüdsite mind..."

„Aga ma ei saanud teid ju kätte," pareeris ta. „See näitab, kui vähe mul selleks annet on!"

„Saite — ja kuidas veel!" ohkas Õunap.

„Kui oleksin teid kätte saanud, siis oleks teil minu vastu ka lugupidamist...“

„Mida mul muuseas väga palju on!“

„Ja mis avaldub selles, et annate mulle halba nõu ning rõõmutsete minu tahtejõuetuse üle.“

Sel õhtul oli Õunap erilises tujus. Ta hakkas külalisele kinkima haruldasi raamatuid oma riiulilt. Isegi vanad klassikute väljaanded Doré illustratsioonidega läksid mängu.

„Küll ta pärast kahetseb!“ mõtles Milvi, sirvides Dante „Põrgu“ ja Miltoni „Kadunud paradiisi“ meisterlikult kujundatud lehekülgi.

Aken aeda oli avatud ja tuppa kandus magusat mulla lõhna. Vilkusid tähed. Milvi süütas toas elektri.

„Kadestan teid. Olete alles vallaline. Aga kui abiellute, kas te siis ka veel julgeksite mulle üksinda külla tulla?“ küsis Ervin äkki kiivalt.

Milvi vastas, sirvides ikka veel Dantet:

„Eitede loba mind ei huvita!“

„Aga mehe armukadedus?“

Tüdruk pani raamatu käest, nihkus diivani teise nurka ja, põiminud käed kukla taha kokku, painutas oma saledat kaela unistavaks lakkevahtimiseks. Väike tuluke välkus tal silmis, kui ta lausus:

„Miks on mehed küll armastuses nii arad?“

„Ei ole õige!“

Milvi hakkas rääkima, et ta olevat alati unistanud keelatud armastuse suurest kirest. „Liida on minu sõbranna. See teeb olukorra veel pikantsemaks,“ lisas ta lõikava irooniaga.

Ta rääkis meelega häbematusi. Sellest sai Ervin väga hästi aru. Ta märkas, et Milvi tarvitab sagedasti sõnu „pikantne“, „kirglik“, „ahvatlev“, kuid lausub neid väga külmalt, temale silma vaatamata. Kui kaua ta peab seda endale meeldida laskma?

Mõnda aega oli Ervin Õunap juba endale meeldida lasknud, et ta on Milvi jaoks ainult üks paljudest huvitavaist meestuttavaist. Kuid järk-järgult tõusis ta teadvusse soov sellele naisele veelgi enam läheneda. Ta oleks tahtnud Milvit isegi käsutada, allutada iga tema toimingu oma tahtele, panna teda unetul ööl nuttes igat-

sema... Ja kuigi ta tunnistas, et see on „naeruväärt egoism", kasvas see egoistlik soov tugevamaks. Mõne päeva pärast oli see tema üle juba niivõrd võimust võtnud, et Õunap end enam inimväärsena ei tundnud ilma sellise ihaldatud võimuta Milvi üle. Kas ta peab eemalduma, ära sõitma? Kuid Milvi oli tema seltskonnaga harjunud ja tuli nüüd omal algatusel talle külla.

Nagu muuseas ütles ta:

„Sa käitud Liidaga toorelt. Kui mina oleksin sinu naine, ma lahutaksin."

Sel märkusel oli imelik mõju. Ervin muutus sekundi jooksul pealaest jalatallani. Ta oli äkki Milvi ees põrandal maas, nagu oleks keegi ta sinna visanud. Ja silmad põlesid rohelises tules.

Milvi oli tema käitumisest niivõrd rabatud, et ta ainult ahhetada jõudis.

„Metsaline!"

Ervin tõusis, haaras ta sülle ja kandis teda läbi kahe toa, lüües jalaga uksi lahti.

„Ööbi minuga!" palus ta.

„Hull! Sa oled aru kaotanud!" Milvi oleks tahtnud teda välja naerda. Kuid ometi oli Ervin oma hullustuses tema meelest nii uudne ja ilus, et ta teda eemale tõugata ei suutnud.

„Siin me nüüd oleme, kaks vaest patust," ohkas mees hommikul. „Mis saab edasi?"

„Jääme sõpradeks," sosistas Milvi, pannes oma näkineitsi-pea Ervini õlale. Nad istusid kaua vaikides.

„Sa ei ole mulle siis pahane?"

Milvi naeratas. Ja nähes teise hämmeldust, muutus ülemeelikuks. „Ma teadsin, et sa oled loom. Ära oota komplimente!"

„Miks sa jäid?" küsis Õunap aralt.

„Puhtast uudishimust," vastas tüdruk mitte just päris otsekoheselt. Kuid ta oli oma tooni leidnud ja võis jälle vabalt sädistada: „Noh, pane enda armuke riidesse! Sinu patud on sulle andeks antud. Esimest korda jumal andestab, kas pole?"

Ervin põlvitas tema ette, suudeldes Milvi jalgu. „Jumal ise on süüdi, et lõi selle kauni keha..."

„Aga Liida ei andesta.“

„Vaiki temast!“

Ervin hakkas teda riietama, aeg-ajalt kurtes:

„Mina hukkun, aga sina jääd ellu... Sinu südant on võimatu sulatada ja võimatu murda.“

Mõned päevad tundis Milvi end kõikvõimsa kuningannana armastuse vallas, uhkena, joovastatuna. Kuid pikemaks õnneks sellest ei jätkunud. Miski oli teisiti, kui see olema peaks.

Kord läks ta varahommikul üksinda koju. Aed Ervini maja ümber säras paksus kastes. Milvi kuulatas lindude siristamist ja hingas sügavalt. Kui hea on elada! Kui hea on elada! meeliskles ta iga sammu juures. Ent rõõm jahtus ruttu. Saabus ootamatu tusalaine. Ta oli korraga lootusetult nukker ja mõtles ikka tõsisemalt sellele, et midagi Õunapi isikus jääb talle tabamatuks. Mees ei avanud end talle täiesti. Kuid Milvit ennast oli haaranud julm, vihani ulatuv kirg. Ja tal oli hirm, et ühel päeval jääb ta ka sellega üksi. „Kui sünge võib olla armastus!“

„Nende õnnel oli vahel roima ilme,“ meenutas ta lauset ühest prantsuse romaanist. Näis, et Ervinit ja teda on juba kirjeldatud, välja arvatud see hirmus ahastus, mida ta nüüd tundis. Ta vaatas huviga vastutulevaid naisi, kes, korvid käes, ruttasid turule. Talle tundus, nagu võiks ta täna eksimatu kindlusega ütelda — seda armastatakse, seda ei armastata, see on oma mehest tüdinud, sellest on tema mees tüdinud... Tal oli tekkinud mingi vaist teiste inimeste armusuhete jaoks.

Juba eemalt märkas ta noort naist, kelle pruntis huultel oli isesugune erutav naeratus ja silmis mänglev helk. Seejuures astus ta lohmakalt, toetudes raskelt, täie tallaga vastu maad. Võib-olla rase? Tal olid paigatud kingad, sinisekirju rätik juustelt kaelale langenud, seljas aga luitunud sitskleit. Tõmmukas nägu, tugevad käsivarred. Niisuguseid oli Milvi linna aedades töötamas näinud.

Ja Milvi mõtles, et ta paneks selle naise kaltsud selga, kannataks puudust, hariks lastekarja, kui ainult mees talle täiesti meeldiks. Aga mees peaks olema niisugune... Missugune? Oh issand, kuhu oli jäänud tema noorus? Kuhu oli jäänud see lihtne sõprussuhe,

lapsikud vallatused, kõik rõõmud, mis olid kaasas käinud Milvi esimese armulooga? Ervinis seda polnud. Temas oli midagi tumedat ja läbipaistmatut... Teda võiks peaaegu karta!

Ta jõudis koju. Tuba oli nagu võõraks jäänud. See polnud enam kooskõlas tema isikuga. „Siin on elanud keegi kunstihaige hani," mõtles ta. Mööbel, vaibad, pildid ja vaasid — kõik olid paigutatud üksteisest parajasse kaugusse, olid värvi ja mustri poolest kooskõlas ja esitasid viimast moodi. Isegi kardina voldid ja õitsvate okste hoiak nende taustal polnud juhuslikud. Muidu oleks mõni oksake sentimeetri võrra lühem või pikem võinud olla... Ümmargused läikivad lauaplaadid uhkeldasid üksikute kunstiesemete all. Metallvarbadel kükitavad tugitoolid jätsid mulje, nagu võiksid nad iga minut püsti karata ja toast välja joosta.

Oma elutoa väljaehtimisele oli Milvi palju aega raisanud. Nüüd naeris ta selle üle. See näis pedantne. Kõik oli nagu üleliia korras... Paistis silma, et toas ei elata. Magistritöö lebas lauanurgal. Paber oli kattunud kerge tolmukorraga. Ta sirvis käsikirja ükskõikselt ja viskas kõrvale nagu vana, tüütavaks muutunud mänguasja. Viimased päevad olid teda nagu tulega põletanud.

Ta oli sattunud dilemma ette, mille lahendamine käis üle jõu. Ta ei soovinud, et Ervin lahutuks, ega tahtnud ka ise temaga abielluda. Kuid vahekorda lõpetada ei suutnud. „Ei saa edasi ega tagasi!"

„Kas preili on kodus?"

Milvi võpatas. Uksel seisis perenaise köögitüdruk hõbedase kandikuga.

„Kuum kohv ja hommikueine, oo, see kulub küll ära!"

Ta märkas irooniat tüdruku silmis ja hääles, kuid ei teinud sellest väljagi. Küllap oli, vaeseke, kella kaheksast saadik juba mitu korda koputanud...

Tüdruk läks ära ja Milvi korraldas lauda. Esimest korda mõtles ta sellele, et ka teenijal võisid olla oma öised seiklused. Kuid miks ta siiski nii teravalt oma silmadega torkas? Milvi küsis endalt, kas tema sõpruses Õunapiga on midagi inetut, mida ta häbenema peaks? Ei! Kas võib midagi inetut juhtuda? Ta raputas pead. Nad kumbki ei taha rumalaid skandaale, nad on üle väike-

kodanliku moraali kammitsast. Miski asi ei sunni neid laskuma labasusteni... „Ei!“ hüüdis ta. „Selles ei ole mitte midagi inetut!“ Kuid loobuda? Vabatahtlikult? Liida kasuks?

Niisugust käitumist pidas ta ebanormaalseks. Ja rohkem võimalusi polnud. Ehk kui, siis ainult ime. Muidugi ime! Armastus on üldse ime, ja kui tema Ervin ei suuda imet teha, siis...

Milvi mõtted katkestas uksekella helin. Ja hetkeks näis talle, et ime on juba juhtunud, sest seal seisis Ervin, kellega oli kokku lepitud alles ülehomme kohtuda.

Ervin haaras ta sülelusse, suudles ja naeratas õrnalt. Säärasena oli Milvi teda alati näha tahtnud. Ta oli isesuguses leebes meeleolus. Ja kui ta nõnda Milvile otsa vaatas, hakkasid äsjased vastuolud jälle sulama. Neiu tundis uuesti, et nemad kaks kuuluvad lahutamatult ühte. Ja mõeldes sellele, kui mõnus oleks neil igal hommikul koos kohvi juua, palus ta külalist lauda.

Aken oli avatud. Kardinad lehvisid.

„Jutusta mulle midagi, Ervin, midagi iseendast, lapsepõlvest...“

„Teine kord, kallim,“ tõrjus Ervin. „Sinu juures on nii hea vaikides istuda.“

Joonud tassikese kohvi, hakkas ta peale käima, et Milvi ära sõidaks. „Sul oleks aeg nautida suvepuhkust. Isa ootab oma Milvikest Narva-Jõesuus. Meri ootab... Sa oledki viimasel ajal liiga kahvatuks jäänud...“

„Kas sa tunned südametunnistuse piina minu tervise pärast?“ küsis Milvi.

„Jah.“

„Sõidame koos!“

Ei, ta ei või veel sõita. Ta tuleb mõne päeva pärast järele. Tal on siin esialgu asjaõiendusi. Ja Ervin jutustas, mis tal kõik teha on.

„Ma aitan sind,“ pakkus Milvi, „kahekesi saab kiiremini.“

Ervin raputas pead. „Ja lõpuks on mul kohustusi Liida vastu.“ See oli esimene kord, kus ta ise Liida nime suhu võttis.

„Mis siis Liidaga on juhtunud?“

„Kas just juhtunud, aga ta kirjutab mulle...“

„Näita!“

„Ei ole kaasas. Aga ma palun sind, sõida ära. Usu, nii on parem!“

Nende pilgud ristlesid.

„Ta on meie saladuse jälile saanud?“ Ja Milvi puhkes ülemeelikult naerma. Hetk hiljem langes ta tuju. Miks siis tema peab ära sõitma? Ja isa juurde Narva-Jõesuhu? Sel juhul sõitku parem Ervin ise — ja sõitku naise juurde Pärnu!

„Oh jumal! Sa ei tea, mis sa räägid,“ hakkas Ervin selgitama. „Ma ei või Liidat praegu näha! Ta on hüsteeriline, ta... Ta peab veidi rahunema. Ma armastan ainult sind. Ah, kui sa teaksid, milline piin see on!“ Noormehe hääl ja kogu ta olemus väljendas sügavat piina.

Milvi tundis talle kaasa, tema süda kloppis metsikult, kuid ta leidis endas jõudu selleks, et teist kergel toonil noomida. „Miks sa siis kohe ei ütelnud, lollikene? Kui sina teda näha ei või, siis sõidan mina Pärnu ja ütlen Liidale — lahuta mehest, ta armastab mind ja mina tahan temaga ulaelu elada!“

„Seda sa ei tee — see oleks julm.“

„Seda ma just teen!“

Milvi tõusis ja vaatas talle otsa säärase pilguga, et Ervin kogelema hakkas:

„Andesta, ma valetasin sulle. Liida on juba Tartus... Ta magas öö naabrite juures ja varitses... Ta nägi sind hommikul ära minemas.“

Milvi peitis pea kätesse. Ta kõrvad kohisesid.

Lai must sügavik vajus ta peale. Ta oli lõksu püütud nagu loomakene. Ja nad suhtusid temasse kui räpasesse olendisse... Enneaimamatu blamaažitunne lõi vägeva lainena üle pea kokku. Mitte Liidat ei kartnud ta, vaid midagi muud... Ebamääraselt tajus ta, et on eksinud rahvaliku moraalimõiste vastu. Ta kuulis, kuidas Ervin ütles: „Ära kahetse!“ Rumal, võimatu Ervin!

„Liida nägi mind... Ja mis sina temale ütlesid?“ suutis ta viimaks poolsosinal küsida.

„Ma salgasin maha. Ütlesin, et sa oled ära sõitnud — Narva-Jõesuhu.“

„Ah siis sellepärast...“

Kostis jõuline koputus ja sisse astus Liida, värskelt triigitud seelikus ja pluusis, silme all sügavad varjud. Ervin Õunap ehmus oma naist nähes nii, et ta sõna lausumata põgenes. Milvi jäi soolasambana seisma.

„Argpüks! Halva mehe oled sa endale valinud, Liida!"

„Halb, aga kõlbab sullegi!" Liida paiskas ukse kinni. Milvi pakkus talle tooli:

„Räägime rahulikult..."

Kuid Liida ei istunud. „Ssa — pesemata libu, mis on mul sinuga rääkida? Tulin oma mehe järele..."

„No siis jookse talle järele!" Milvi osutas ust.

„Vaata ette, lipakas!... Kui sa veel üks kord... siis pühin ma sind nagu kõntsa..." Nii häälitsedes tungis ta Milvi kallale, lõi talle mitu korda laksatades vastu põske, rebis juustest ja riietest, tuuseldas toas kõik ta iluasjakesed segi ja jooksis ikka veel sajatades trepist alla.

„Turunaine!"

Milvi istus peegli ette ega suutnud end kaua kohendada. Siis haaras ta rasked lokitangid ja peksis peegli puruks. „Sina nägid seda. Sina külm, häbitu tunnistaja!" Ta nuttis viha pärast. Ja kui näis, et ta juba kõik pisarad on välja nutnud, tõusis ta äkki ja hakkas kohvrit pakkima.

Sel ööl tahtis Õunap üle hulga aja minna oma südamevalu-kõrtsi pummeldama. Ta kutsus Arvid Umbsoppi kaasa, et oleks kellelegi pihtida.

„Tule, õpi elu tundma, raamatutarkust on sul küllalt!" meelitas ta. Ja kui Arvid ikka veel kõhkles, teeseldes aeglast mõtlemist, laulis Ervin uljalt:

Ma tean üht kõrtsi üle jõe,
kus hingehäda kaob,
su mure laua alla vaob,
jah vaob, jah vaob!

Laulu võlule ei suutnud Umbsopp vastu panna. Ta oli Õunapiga alles hiljuti tutvust teinud ja imetles teda. Kuid et ta säärane naljamees on, seda ta ei teadnudki. Ka oli ta liigutatud sellest, et värske sõber teda pühendas oma perekonnamuredesse.

„Praegu tulen jaamast. Saatsin naise tagasi Pärnu," rääkis Õunap. „Tülitsesime raskelt... Eh, sõber — poiss-

mehe elu on priius, naisemees tihti on riius, ütleb vana tark laulusalm. Ära iial abiellu, kui võid. Ja selle targa otsuse puhul ei saa meie sinuga endile üht napsi keelata, eks ole?"

See oli vana restoran. Uksesildil ilutses härja pea ja siiamaani veel ümber vahetamata kiri kolmes kohalikus keeles:

Resturaan Sinine ärg
Restoran Blaue Oxe
Ресторан Синий бык

Oli küll käsk kolm kohalikku keelt asendada eesti keelega ning ajast-arust läinud pildid kõrvaldada, kuid mõnes väikeses punkris püsisid veel vanad kombed. Valitses üldiselt ka kaardimängu-keeld restoranides. Kuid siin anti meestele ikkagi kaardid kätte. Mis lõbutsemine see oleks ilma hasartmängudeta?

Kõik teadsid, et kella kahe paiku astub sisse kaardimoor, kolme ajal tulevad neiud, istuvad lauda ja tellivad teed kookidega. Siinsamas võib nendega sõprust sõlmida ja pärast kuskile ära kaduda. Et neiukesi polnud palju, vahel kolm, vahel neli, siis varitsesid mehed nende ilmumist üksteise võidu.

Sel ööl jäid neiukesed hiljaks ja Õunapi tähelepanu kiskus endale Armand Viil oma laudkonnaga.

„Jälle värbab ta kedagi."

Viil istus võhivõõraste inimestega, kellest mõned olid ilmselt maamehed. Eriti tegeles ta pika, saleda punnsilmalise noormehega, kelle näoilmes oli Õunapile midagi tuttavlikku. Keegi Sotsialistlikust Liidust? Ei, oota, — see oli ju Rein Kanduri sõbranna, kes natuke sedamoodi välja näeb . . .

Õunap läks Viili juurde ja sai tuttavaks mehega, kelle nimi oli Priit Olvik.

„Te peate härra Olvikule midagi seletama," käis Viil peale. „Tal on õde Tartus, kas teate, ja ta ei leia teda üles." Viil üritas juttu Nõukogude rubladest.

Õunap naeris laia lõuaga. „Ei, tookord ma niisama . . . jampsisin. Vaatasin, kas keegi on nii loll, et hakkab õnge."

„Aga see härra siin on huvitatud ...“ Ta pöördus pika mehe poole. „Igal juhul, kui teie õde elab kommunistidega, siis peate isiklikult seda heaks tegema.“

Ka Umbsopp kolis nende lauda üle. Tuli kaardimoor, ennustas õnne ning suurt raha ja kahekordseid abielusid. Vastu hommikut läksid nad neiukestega ära ja keegi peale Armand Viili ei mäletanud enam täpselt, mis kõik viinauimas sai räägitud.

Viil oli oma tegevuse haripunktil. Lähedalt ja kaugelt tõmbas ta maamehi linna kokku, jagades neile õpetust ning ülesandeid. Juba oli ta harjunud rahvalikult käituma, mis siiamaani polnud tema tugevamaks küljeks. Juba julges ta ka Lihtile vastu vaielda.

„Valitsuse kukutamine ei ole vajalik. Rahvahääletus toob meile isegi võidu,“ väitis ta. Nii arvasid nüüd paljud. Sest Tõnissoni projekt oli juba läbi kukkunud. Viimane võistleja oli seega vapside teelt kadunud!

Järgmisel hommikul meenutas Viil, kuidas Õunap raskelt jõi, „et uputada rohelises kübaras daami“... Kes see võis olla? „Ha-ha-haa!“ naeris ta siis äkki lõbusalt. *„Eureka!* Leidsin. *Vivant omnes virgines!“* Ta oli kindel, et see on preili Paabu. Muidugi! Ta oli neid ju mõnikord koos näinud. Ja Milvi kandis tänavu erkrohelist kübarat! Ning noormees hakkas kahjurõõmsalt kujutlema, kuidas see rohelises kübaras daam Õunapi meelitused hülgas. Tubli tüdruk, Milvi! Braavo! Braavo! Vaja ise uhket neidu rünnata! Las olla võitlus igas elulõigus. Roheline lipp ... roheline kübar ... Talle meeldis niisugune sümboolika.

21

Sadas. Irma istus raamatuga rõdutrepil ja vaatas alla aeda. Puude latvades saalisid linnud, otsides kuivemat lehealust. Valju siutsumisega lendasid nad põiki üle vaatepiiri. Siis jäi kõik vait. Õunapuu lehtedelt langes alla suuri piisku, katusel ja lehestikus rabises rõõmsalt.

Sergei oli Irma suveks korterihädast välja aidanud. Ta tundis oma isa kaudu õpetajate perekondi. Mõnedki neist sõitsid kuni uue õppeaasta alguseni linnast ära ja soovisid usaldusväärset inimest, kes seni võiks elada

nende tühjas korteris — kasta lilli, sööta kassi, vahel tube tuulutada ja kogu majakraamil silma peal hoida.

Nii elas Irma juba teist nädalat lahedas korteris, aiakesega akna all. Talle olid isegi kätte juhatatud mõned järeleksamiga õpilased, kellele võis suvel tunde anda. Niisugust rahulikku elu pole ta ammu enam näinud!

Vihm jäi vähemaks. Lillad matjoolad, kollased ja valged moonid, puhkevad jasmiinid olid märjad ning rõõsad, nagu uuesti värvitud. Siis ilmus päike. Keset sõstrapõõsast lõi heledasti särama üksik vihmatilk nagu klaasikild. Linnud ilmusid jälle ja muutusid järjest elavamaks. Muld peenrail lõhnas, kuskilt ronis välja tumesinine sitikas. Pöördus aeglaselt, äigas esijalgadega üle pea, ja — kukkus selili! Siis päästis ta end sõnnikuse õlekõrre varal. Peale mitmekordset katset tõusis ta lendu ning kadus puude vahele. Sealsamas ehmus lendu hall liblikas. Nüüd on ta kollasel mooniõiel, nüüd punasel, nüüd valgel, nüüd kaob temagi. Linna tagant metsast kuuldus käo kukkumist. See oli suvi. Kõik ümberringi oli nii erakordselt vaikne ja rahulik, et tekkis tunne — elad muust maailmast lahus. Peaaegu kõik tuttavad olid juba ära sõitnud. Eerika sai teada, et Peeter on maal ühes saeveskis tööd leidnud, ja sõidab teda külastama. Täna-homme lahkub ka Rein linnast, ainult Irma mitte. Tal polnud kuhugi sõita. Ema oli küll kirjutanud ja koju kutsunud, aga see oli niisama, kombe pärast! Irmale meeldis ema kiri siiski.

Ta oli aga vastanud, et pole võimalik tulla, ja tervitas kõiki. Ning ometi oli see otsast lõpuni vale. Tal oli võimalik sõita. Ja talle ei tulnud mõttessegi kõiki koduseid tervitada, näiteks vend Priitu...

Irma kujutles koduseid põllul töötamas. Ka ema on kartuleid muldamas. Siis jookseb ta kiiruga koju, lüpsab lehmad, paneb lõunasöögi tulele. Pärast võtab räti peast, lehvitab seda väraval ja hõikab teisi sööma. Ja kuni nad koju jõuavad, on emal kirigi valmis kritseldatud.

Pärast lõunat sõidab vend jalgrattal vallamajja ja paneb kirja posti. Siis luusib Priit vallamaja õuel ringi, ajab inimestega juttu, klopib kirjutaja uksele, klopib telefonipreili uksele ja vahetab nendega uudiseid. Ta jääb kauaks ära. Teised aga töötavad põllul ja ootavad teda. Kui Priit viimaks, vastu õhtut, koju tuleb, hakkab ta õega

sõnelema. Heidab talle ette, et ta ei vali seltskonda, vaid sõbrustab küla sulastega. „Oled ikkagi peretütar — mis siis, et väiksemast talust!“ noomib ta. Õde aga vastab talle üheainsa põlastava sõnaga: „Sitavares!“ Selle sõna oli ta Tammsaarest välja lugenud ja kasutas nüüd edukalt venna vastu ära. Selles sõnas on kõik koos — üleolek ja etteheide selle eest, et Priit ise ei vali seltskonda, et ta sõbrustab noormehega alevist, kes on küll nägus poiss ja hästi riides, aga elab parseldamisest. Silmad kui mõrtsukal, terashallid ja külmad, — nii külmad, et kui otsa vaatad, läheb värin üle selja.

Ei, koju Irma ei sõida! Ehkki tunneb end süüdi ema ees ja õe ees, kes teda nii vapralt aitasid koolitada, kui ta veel gümnaasiumis käis. Tal hakkaks neist kahju ja võib olla, et jääkski mõneks ajaks, ja siis veel mõneks ajaks, kuni ... Ei, koju ta ei lähe!

Irma õppis nüüd filosoofiat. Tal oli selleks dekaani nõusolek ja Palupera juurde eksamile polnud enam vaja minna. Praegugi luges ta filosoofia ajalugu. Kõiksugused risti-rästi üksteisele vasturääkivad teooriad erutasid teda. Need tegid vist küll iga normaalse inimese rahutuks, kuid vahel ajasid ka naerma. Paistis, et filosoofid on isesugune rahvas. Igaühel neist oli oma „süsteem“, mida ta ülistas. Teiste süsteemide üle aga irvitas ta kõige kurjemalt, leides, et need on lapsikud, ebaloogilised ja vastuoksusi täis.

Irma oli juba Kantini jõudnud. Ta sulges silmad ja püüdis Kanti kombel mõista „maailma iseeneses“ — mingit tõelisemat maailma kui konkreetne, silmanähtav, käegakatsutav maailm. Tähendab, maailmas on kaks reaalsust, mis teineteist ümber lükkavad? Kujutleda seda ju võis, aga iseasi, kas see on õige? Süda ei jäänud sellega rahule ...

„Irma Olvik! Elab siin? Ol-vik?“

See oli täiesti võõras hääl.

Irma jooksis välisukse juurde. Seal seisis mingi käskjalg ja ulatas sedelikese.

„Palutakse tulla poliitilisse politseisse.“

„Keda?“

„Olvikut.“

„Kohe?“

„Jah, tungivalt, kohe nüüd.“

„Kohe ei saa,“ ütles Irma kindlalt, märgates, et mees ei tunne teda. „Ta pole praegu kodus.“

„Siis õhtul kell seitse. Aga parem oleks nüüd.“

„Küll ta juba tuleb õhtul kell seitse!“ hüüdis Irma ja lõi ukse kinni. Nüüd alles hakkas süda vasardama.

Mis see tähendab? Mida tahetakse talt välja õngitseda? Irma esimene mõte oli loosungid, lendleht — Rein.

Kell oli pool neli. Ja Rein elas Kaluri tänavas... Vaja minna temalt nõu küsima. Või on see halb? Võibolla jälitatakse teda, vaadatakse, kuhu ta jookseb?

Ta läks siiski, linnas siira-viira ringe tehes.

„Tap-ta-ta, tap-ta-ta...“ koputas ta aknaraamile. Keegi ei vastanud. Ainult tolmuterad tantsisid päikesepaistel. Irma läks koridori ja koputas uksele, ootas ja koputas veel. Ta teadis, et Rein alles täna õhtul pidi koju maale sõitma.

Viimaks avanes vastaskorteri uks, pahane mehepea vaatas üle läve ja ütles lakooniliselt:

„Võmm viis poisi ära. Katsuge, et minema saate!“

Irma kangestus momendiks, kuid astus siis kohe uksest välja. Seda märkust polnud vaja lasta endale korrata.

Väravasse jõudes vaatas ta tagasi.

Trepil seisis sirge rühiga naine pikas pruunis seelikus ja ruudulises jakis. Ta kandis võrku juustel, mis olid vanamoeliselt üle pea kammitud, nii et nad eest kohevile ja kõrgele hoidusid. Mitte noor, mitte ka päris vana, paistis see naine oma välimuse poolest säärasena, keda võis linnas maainimeseks, maal aga linlaseks pidada. Oli niisuguseid...

Irma jäi ootama.

See oli ju tädi Riina! Nähtavasti oli ta vennapojale järele sõitnud ja sattus otse kõige kurjemate sündmuste keerisesse.

„Kui teil Reinu käest mingisuguseid kirju või raamatuid on, siis põletage ära!“ ütles tädi ilma sissejuhatuseta.

„Kust te teate, et mul neid on?“

„Sergei arvas, et teil v õ i b olla.“

„Sergeid tunnete ka?“

„Ta on ju meie juures maalgi käinud!“

Tädi Riina pühkis käeseljaga silmi. Ta rääkis vaiksel madalal häälel, millel oli pisut nukker läbi-nina-toon.

„Kas tõesti Sergei käis praegu siin?“ imestas Irma.

„Jah, jah, tütreke, käis küll... Ta andis mulle teie aadressi, aga käskis viivitada... Just praegu käis. Minge nüüd pealegi!“

Tädi Riina ise istus aia äärde pingile.

„Ootan, kui keegi tema sõpradest veel peaks tulema, kes ei tea...“

Irmal läks süda palju kergemaks, kuuldes, et Sergei on vabaduses. Kui Sergei on väljas, siis pole asi kõige hullem, arvas ta. Tüdruk ei teadnud küll midagi kindlat lendlehtede trükkimisest, kuid ta oli Reinu näpunäidetel just enne seda ühe paki edasi toimetanud. Juba siis taipas ta nagu õhust, mislaadi varandus seal peitus... Ja mõni päev hiljem oligi linn lendlehti täis... Ning veel — kui ta pärast oma eksamit nendele ütles, et oli üks hea lendleht, siis pistsid nad kõik seda arvustama. Nõnda sobis Irma meelest laita ainult omaenda kätetööd.

Irma ruttas koju, lukustas ukse, tõmbas kardinad ette ja süütas pliidi all tule, et kirju ära põletada.

See oli esimene suvevaheaeg, kui Rein maalt talle Tartusse kirjutas. Ta tsiteeris Marxi „Palgatööd ja kapitali“ ning tõi loendamatuid tõestusi kodanliku korra kukutamise vajadusest. Irma oli talle mõnes punktis vastu vaielnud. Tema väiteid nimetas Rein aga „väikekodanlikeks eelarvamusteks“, soovitades tal lugeda seda ja teist ja kolmandat. Mõnda neist raamatuist oli ta tõepoolest lugenud... Kuid praegu polnud tal aega seeüle juurelda. Ta istus pliidi ees väikesel järil ja imestas, kui aeglaselt paber põleb. Valged siledad lehekesed ei tahtnud kuidagi tulele alla anda! Kirjad ringutasid, väänlesid ja tõusid leekide käes püsti, just nagu meeleheitlikult võideldes hävimise vastu.

Ühe kirja lõppu luges ta uuesti. Selles oli Rein teda noominud kui „tujude inimest“... On see siis tõsi? Ja „keeruline iseloom“ — ka see ainult näib nõnda!

See kiri põles kiiremini kui teised, sest tüdruk kort-

sutas ta kokku. Ah, see kõik oli väike asi — karakteri küsimused... peensused! Aga nüüd on lugu tõsine nii Reinu kui ka temaga.

Kell seitse astus Irma „popo" uksest sisse. Ta oli end ette valmistanud selleks, et temalt küsitakse midagi lendlehe kohta, Sotsialistliku Liidu või Reinu ja teiste sõprade kohta. Kuid kõik, mis talt nõuti, oli nipet-näpet seoses uue ajakirja asutamisega. See polnud ju mingi uudis! Ajakirja väljaandmise mõte oli olemas, toetajad olid olemas. See oli legaalne asi.

Teda kuulas üle paljaspäine prillidega mees, kelle näol vaenulik irvitus väga kiiresti vaheldus maheda naeratusega.

Ta küsis Irmalt:

„Kes tuli ajakirja asutamise ideele?"

„Mina isiklikult."

„Ohoo, kui tähtis te olete! Ja arvate, et meie seda usume?" Mees hõõrus oma värskelt raseeritud lõuga ja irvitas. „Rääkige, rääkige!" sundis ta.

Irmal polnud midagi rääkida. Uus küsimus esitati talle juba mahedas toonis, peaaegu kaastundlikult:

„Kas keegi teid ei mõjutanud?"

„Ei."

„Tuletage meelde!" soovitas paljaspea. Tema loomulikult ei uskunud, et ainult Irma Olvikul võis tekkida mõte asutada ajakiri. Niisuguste ideedega käivad paljud üliõpilased ringi ja preili Olvikul on ka sõpru, kellega ta kindlasti asja arutas?

„Olen täiskasvanud inimene ja iseseisev kodanik," väitis Irma. „Ja vabariigis on trükivabadus. Mis seal ikka arutada?"

„Aga vahest ütleksite, mida te tahtsite oma ajakirjas avaldama hakata?"

Irma vastas, et see oli tema sooviavalduses juba täpselt kirja pandud, ja tal pole midagi lisada.

Paljaspea muutus ohtrasõnaliseks, puudutas riigimajanduse probleeme, töötatööliste olukorda, kriisiaja raskusi ja tahtis Irma arvamist teada.

Irma oli tal kartoteeki sisse kantud mitte kommunistliku liikumise aktiivsete organiseerijate, vaid selle pool-

dajate kategooriasse. Tarvis oli näha, mis ta endast kujutab. Tobukene? Kuid päris pehmest ainest ta polnud. Poolteist tundi jagelesid nad ja Irma jäi ikka oma esialgsete sõnade juurde. Keegi ei ole teda mõjutanud ja tal ei ole midagi lisada.

„Täpselt välja koolitatud," mõtles mees pahuralt, „vastab nagu mustri järgi."

Siis naeratas ta viisakalt ja vabandas tülitamise pärast. „Seesama väike küsimus meil oligi. Muud mitte midagi."

Kui Irma oli läinud, märkis paljaspea kartoteeki teiste andmete juurde ka tänase kontrolli tulemused. Need kinnitasid endisi andmeid: Irma Olvik on element, keda tuleb silmas pidada. „Küll ta meile parajal ajal näppu satub, see „iseseisev kodanik"!" mõtles ülekuulaja. Ta ise oli punaste vastu sõdinud ja teda ärritas noorte kalduvus maksvat korda kritiseerida. Plikakesed asutavad ajakirju — kes seda enne on näinud?!

Irma astus kodu poole. Ta pingutas end, et mõista, mida temalt taheti. Ajakiri oli ilmselt ettekääne. Aga tagamõte? Sellele ei osanud ta vastata. Rõõmus, et lendlehest juttu ei tehtud ja et Reinu vastu huvi ei tuntud, muutus ta meeleolu pikkamisi paremaks. Kuid aiaväravas jäi ta seisatama. Tuba oli valgustatud.

„Taga hullemaks! Viimati veel läbiotsimine?"

Lävel seisis tema vend Priit. Poiss oli tulivihane.

„Sa arvad, et ma ei tea, mis sa siin Tartus teed?" kähistas ta. „Pakkisin juba su asjad kokku. Poole tunni pärast läheb rong, sõidame koju!"

Nad vaatasid teineteisele otsa. Ühte nägu olid nad, nagu õde ja vend kunagi, pikad ja suuresilmalised ning hetkel ka mõlemad — vihast keeletud.

„Kuidas sa julgesid võõrasse korterisse tungida?" küsis Irma. „Kelle loaga?"

„Väga lihtsalt — palusin kojamehelt võtme... Aga kuidas sina julgesid..."

„Ole vait! Ma olen omas kodus. Välja — marss!"

Priit tõmbas kuskilt esile selle, mida Irma ei raatsinud koos kirjadega hävitada. See oli vana „Kommunist". Ta hoidis seda Irma silme ees ja tüdruk luges pealkirju: „Tervitus rahvusvahelise proletariaadi löökbrigaadile —

Nõukogude Liidu töölisklassile", „Vastulöök märatsevale fašismile", „70.000 töötut".

„Läbi!" mõtles ta ja silme ees läks mustaks.

„Kas tead, et ma võin sind sellesama lehega kaelakohtusse anda?" karjus Priit, näost laiguline.

Irma äigas vihaselt käega ja tõmbas ajalehe lõhki. „Sina tuled mulle õpetust jagama, sina — vaps! Ja kes on see... sinu sõber alevist — ka vaps! Te olete vabariigi vastased!"

Priit valitses end vaevalt. „Täna õnne, et sa minu õde oled, muidu läheks sul kehvasti!" ähvardas ta, kuid hääles polnud enam endist kindlust.

„Sina minu vend küll ei ole!"

Priit lõi rusikaga vastu klaverikaant. „Kelle kulul sa siin Tartus elad? Teotad terve perekonna ära... Palitu selga ja tuled kaasa!" Ta võttis kohvri.

Ootamatu jõuga kiskus Irma tal selle käest. „Mine politseisse ja anna mind üles!"

„Hulluks läinud!" hüüatas Priit. „Ebanormaalne..." Ja taganes sammukese. „Noh, pole viga, küll sa pärast tuled mind paluma." Ta läks välja. Irma lukustas tema järel ukse, keerates võtit kaks korda ringi. Kes on ta nõnda vihale ässitanud? Ta pole ju enam mõistuse juures!... Irma jooksis aknale. „Kas läheb politseisse?" Ta hõikas Priitu aknast ja kuulatas tänaval kajavaid samme. „Ei vist lähe... keerab jaama poole..." Ja veidi aja pärast: „Aga miks ta siis ei lähe?" Irma käis tipivarvul toast tuppa, nagu kardaks haiget äratada. Viimaks taipas ta: „Priit ise pelgab ehk midagi. Vahest on temal ja tema sõpradel tõesti midagi karta?"

Vahepeal oli ka Rein üle kuulatud. Süüdistusmaterjal tema vastu moodustas paksu kausta. Siin oli rohkesti kuuldusi ja vihaseid ähvardusi kaitseliitlastelt; oli korporantide ja vapside poolt sepitsetud pealekaebusi ja elukutseliste nuhkide kaudu kogutud agentuurandmeid.

Poliitiline politsei oli juba ammu juhust varitsenud Kanduri areteerimiseks, kes oli ilmselt agaramaid kommunistliku meelsuse levitajaid üliõpilaste hulgas. Kuid faktiline materjal tema esinemiste kohta oli napp ega võimaldanud suurema karistuse andmist. Nüüd olid tema

toimikus kaks lendlehte — üks tänavalt korjatud „Kes on vapsid?“ ja teine käsikirjaline, trükikojas eeltsensuuri poolt kinnipeetud „Demokraatia eest!“. Viimane kandis Reinu allkirja, seda salata ei saanud, kuid sellega oli vähe peale hakata. Sest lendleht ju päevavalgust ei näinud, ta oli konfiskeeritud enne trükkimist ega võinud kedagi agiteerida. Käsikirja kinnipidamise eeltsensuuris põhjustas teatud seaduseparagrahvide käsitlus lendlehes.

Niisugune oli see „õnnelik juhus“, mis võimaldas popo meestel Reinu areteerimise. Nad lootsid kindlaks teha, et ta on riigikukutaja, et linnas palju kõmu tekitanud „Kes on vapsid?“ tuleb kirjutada Kanduri arvele ja et ta selle on koostanud põrandaaluse staabi käsul. Selle kohta polnud küll täpseid tõendusi, kuid nende hankimine on ju ainult päevade küsimus!

Prillidega paljaspea — komissar Viks — mõtles materjale sorides, et pearõhk tuleb esialgu siiski panna nuhkide tööle. „Küll ta ennast lõpuks juba sisse räägib!“ Viks muheles, meenutades oma kõige agaramaid mustatöölisi agentide seas, kes olid nii osavad provokatsiooniliste „andmete“ kombineerimises. „Kandur on meil sama hästi kui peos . . .“ mõnules ta.

Kuid ülekuulamisel vastas Rein kõigile küsimustele üheainsa lausega:

„Keeldun seletusi andmast, välja arvatud prokuröri juuresolekul.“

Komissar tegi suured silmad. Ta ei uskunud oma kõrvu. Ja tal ei tulnud uneski pähe prokuröri välja kutsuda. Prokuröri juuresolekul ei tohtinud vangi piinata ega peksta. Ent seda ta just teha tahtiski. Viksil oli kavas see noormees kas või poolsurnuks lüüa. Just sellepärast kannatas ta sisetunde piinu, kuuldes sõna „prokurör“. „Mis tal arus on? Mis ta, nurjatu, endast mõtleb? Või peab ta meid kõiki lollideks?“

Rein polnud esimest korda ülekuulamisel. Varemgi oli ta neid vihale ajanud oma „loogilis-juriidiliste nõksudega“, nagu Viks endamisi väljendas, sest Kandur oskas ära kasutada viimase kui silbi seaduses ettenähtud õigustest ja vormilistest vabadustest. Nüüd kordas ta ainult:

„Keeldun seletusi andmast, välja arvatud prokuröri juuresolekul.“

See oli juba liig. „Seda ma sulle ei kingi!“ mõtles paljaspea, kuid lausus mõnitavalt: „Nagu härrad soovivad!“ Ta laskis vangi ära viia ja läks nõu pidama.

„Mis teha Kanduriga? Võtab ootamatult julge joone — nõuab prokuröri ülekuulamiste juurde.“

„Sülitage näkku!“ vastas ülemus.

„Ja siis?“

„Siis — venitame asja uurimist.“

22

Krooni kurss langes. Valitsus oli andnud välja uusi määrusi, kehtestanud sõjaseisukorra ja eeltsensuuri trükitoodete kohta. Halvustavad väljendused riigijuhtide aadressil olid nüüdsest peale rangelt keelatud.

Masinavabriku töölised streikisid jälle. Nad nõudsid palkade tõstmist, sest elukallidus oli tõusnud.

Siiamaani oli oskustööliste nõudeid vähehaaval rahuldatud ja teistega kompromisse tehtud. Nüüd aga otsustas uus peremees, kelleks juba kolmandat kuud oli Mikston, et streikidele peab lõpp tulema.

„Katsuge rahutust elemendist lahti saada,“ ütles ta ühel päeval oma koolivennale, tööde tegelikule juhatajale Niinepuule.

Niinepuu oli sel hommikul streigi pärast juba teist korda Mikstoni kabinetti jooksnud. Ta oli tujust ära. See pikk, kühmus, lihava ninaga mees ei vaadanud oma kaasvestlejale kunagi otsa. „Asi see teil oleks joonde ajada!“ torises ta kukalt kratsides ja silmitses hoolikalt põrandavaiba mustrit. „Mina, näete, olen ammu tema jälil, aga . . .“

Ta hakkas rääkima Andres Tammisest kui kõige kurja juurest. Oli ju Niinepuu hiljuti oma kõrvaga kuulnud, kuidas ta teistele töölistele seletas põhiseaduse muutmist. Vapside eelnõust, mis sügisel rahvahääletusele pidi tulema, räägiti nüüd laialt, sellest kirjutasid lehed, see oli ka riigikogus arutusel. Aga nõnda rääkida nagu Tammine — seda pani Niinepuu väga pahaks. Uus „vapside“ põhiseadus näeb ette vähendada poliitiliste parteide arvu riigis, anda presidendile senisest suuremad õigu-

sed ning valida ta pikemaks ajaks ametisse. Kõiki neid Niinepuu meelest väga mõistlikke punkte seletas Tammine omal viisil kui rahva õiguste kärpimist. Kes talle niisugused „rahva õigused“ andis? Või olid need juba taevas vanajumala juures kirja pandud? Eh?

Mikston kuulas tema juttu muiates ja küsis vahele, kas mehed ise uue seaduse kohta ka oma arvamist on avaldanud.

Niinepuu lõi käega.

„Arvavad, et see ei lähe läbi, ja ristivad kaikameeste diktatuuriks. Olevat otseselt tööliste vastu sihitud.“ Miks just tööliste vastu, ei osanud Niinepuu seletada. Alati tahavad nad uuendusi. Aga nüüd äkki on uuenduste vastu! Mine võta kinni, mis see Tammine neile sisse söödab. Usuvad teda. Kuulavad. Ja saadavad kõik põhiseaduse projektid kuradile. Vana olevat hea küllalt.

Mikston sirutas end, surus peopesad vastu lauaserva ja naeris kõrinal. See kõlas jälle nii, nagu oleks plekkkarbis väikesi kive raputatud.

„Noh, seda teevad nad siis muidugi Tammise ässitusel,“ möönis ta. „Ja mis heategija tema teil on, et ei raatsi vallandada?“

Niinepuu ütles ettevaatlikult:

„See valaks streigi suhtes õli tulle.“

Peremehe pahast nägu nähes lisas ta aga poolsosinal:

„Nad on kavalad. Jälle on nad välja nuuskinud, et saite suurema tellimuse aparaatide peale.“

„No kes kurat see on, kes keelt kannab?“ kärkis Mikston.

Kui Niinepuu oli vabrikandilt loa saanud streikijate nõuded osaliselt rahuldada, et nad kohe tööle hakkaksid, ja alles pärast seda vallandamised ette võtta, läks ta kiiresti minema. Ta oli eluaeg sobitaja ametit pidanud ja lootis ka nüüd natuke vahelt teenida, sest kuidas siis teisiti?

Ei läinudki palju aega, kui Tammine sai lõpparve. Asjaolud sundisid teda veel samal päeval rongile istuma, kaasas ainult vana kahelõõtsaline portfell paari pesu ja võileibadega. „Lähen nagu suvitaja „grüünesse“,“ mõtles ta, lükkas soni kuklasse, pani kaks kätt tasku ja vilis-

tas. Ta seisis vaguniuksel. Päike paistis silma. Tuul vuhises kõrvust mööda — kaasreisijad lobisesid uutest moodidest. Oleks nagu puhkus! Kuid ta lõbus tuju oli teeseldud. Nüüd, pärast Kanduri areteerimist, olid nad kõik puistamiseohus.

Teade Reinu saatusest levis sõprade seas kiiresti. Irma otsis juba järgmisel hommikul Endel Urbsoni üles ja palus teda minna Peetrile sõna viima. „Minge Külametsa saeveskisse ... See asub otse Türi külje all," seletas ta.

Endel vaatas tähelepanelikult tema murelikku näkku ja ütles:

„Päris külje all ta ei ole — oma kolmkümmend kilomeetrit tuleb ära ... Kuid teie heaks olen valmis ka üheksakümmend maha marssima."

„See on vajalik," kinnitas Irma. Ta isegi ei pannud tähele Endeli viimastesse sõnadesse peidetud tagamõtet.

Endel pidi sel päeval sooritama viimase eksami ja öösel ära sõitma. Tuba oli tal „kuivalt poisse täis", kes temaga koos õppisid. Sellepärast ei kutsunud ta Irmat sisse, vaid jalutas temaga maja ees tänaval. Oli hele suvepäev. Tuul keerutas aeg-ajalt üles suuri tolmujugasid.

„Peeter Liivile ütlen ma kõik edasi, mis käsite ... Kuid kelle poolt? Kas Kanduri sõprade poolt?"

„Ei!" Irma mõtles hetke. „Ütelge parem, et Eerika sõbranna poolt, siis ta teab, et see olen mina isiklikult."

Nad jätsid hüvasti.

Endel vaatas talle järele. „Olla areteeritud kommunisti pruut tähendab umbes sedasama, mis — olla seltskonnast välja tõugatud," mõtles ta. Aga niipalju kui ta mäletas oma jutuajamistest Irmaga, hindas see seltskondlikku läbikäimist tühiasjana. Kuid kas see talle tegelikult nii lihtne on?

Kui Ervin Õunap kuulda sai, et Kandur on sisse kukkunud, ei suutnud ta imestavat rõõmsakõlalist „kas tõesti?" alla suruda. See pahandas isegi tema äia, vana Bergmanni, kes talle telefoni teel uudist teatas. „No-jah," urises vanamees tumedalt. „Ilmaaegu ei räägita, et kahjurõõm olevat kõige puhtam rõõm maailmas!" Kuid

ta avaldas sedamaid lootust, et midagi tõsisemat mängus ei ole. „Eeltsensuuris kinnipeetud lendleht, see peaks kergelt minema," ütles ta kogenud juristi kindlusega.

Taevasse kogunesid jälle niisugused rammusad tumesinised kõuepilved nagu tookord, kui Liida ära sõitis. Ja Ervin oli jälle rahutu. Ometi oli see nüüd hoopis isesugune, teguvõimas rahutus. Ta ei läinud jalutama, vaid avas ainult aknad pärani. Ervinil tekkis mõte Üliõpilaste Sotsialistlik Liit uuesti ellu äratada. Ja seekord juba seisaks ühingu eesotsas tema, Ervin Õunap. Parem oleks koguni vana nimi Sotsialistlik Liit alles jätta, see tõmbaks ka vana liikmeskonna jälle kokku. Moment polnud halb. „Nüüd, kus kaks musta lammast, Kandur ja Liiv, on nagu iseenesest välja langenud..." unistas Õunap. Nüüd võis ta oma kava üsna julgesti taotleda. Mõnes asjas lootis ta ka äiapapa abile.

Ja Õunap hakkaski tegutsema. Kõigepealt külastas ta Varmutit ja Ohakat, siis kirjutas Sergeile ja lõpuks Siim Rahnule. Isegi Milvi Paabu, kes vahepeal oli Narva-Jõesuhu sõitnud, sai temalt tervitustelegrammi. Tema, Ervin Õunap, ei soovi katkestada ühtki vana, südamelähedast suhet. Ta ei sõitnud Pärnu enne, kui esimesed tulemusrikkad läbirääkimised ühingu taastamiseks olid toimunud.

Siis magas ta kaksteist tundi järgemööda ja ikka veel magusasti haigutades istus rongile. Liida oli talle andestanud, võttes temalt sõna, et edaspidi midagi niisugust ei juhtu. Vaja niikaugele saada, et ta andestaks ka Milvile.

23

Koht oli vaikne. Maantee ligidal, suurte männimetsade vahel. Peeter töötas laoplatsil — luges ostjatele laudu kätte ja aitas neid peale laduda. Töö nõudis niihästi täpset arvutust kui ka omajagu füüsilist pingutust. Ent männid kohisesid nii rahulikult, linnukesed siristasid siinsamas kõrva ääres... Ostjate vaikne jutukõmin ja hobuste hirnumine. See kõik mõjus suigutavalt ja närvekosutavalt nagu sanatoorium. Ja nagu sana-

tooriumiski oli siin aega igavust tunda ja vanade sõprade järele igatseda.

Lähem küla asus paari kilomeetri kaugusel. Õhtuti istusid mehed jalgratastele ja sõitsid sinna öökortereisse. Nii läks päevast päeva. Peetril ei tulnud õhtuti und. Ta luges ja kirjutas.

Juba esimesel päeval nägi ta, et vapside propaganda tungib ka saeveski tööliste hulka. Kõigepealt puutus ta kokku rahvuspropaganda mõjudega. Paar meest olid oma nime eestistanud ja pühitsesid seda kui isamaalikku akti. Oli pummelung õllejoomisega, kusjuures „taara usu preester" tõsiselt ja nalja mõttes selle järele valvas, et kõik toimuks vanade eestlaste pidukommete kohaselt.

„Oli see esimene õhtu küll üks tuleproov," kirjutas Peeter Eerikale. „Tule ometi sinagi mind vaatama!" Ta kurtis, et on sattunud liiga sügavale kolkasse.

Kontorirahvas luges ajalehte „Juudid" ja laiutas oma juudivastaste anekdootidega, mis Peetrit hirmsasti tüütasid. Külas aga küsiti temalt: „Millal tuleb vapside koosolek? Seal saab alles midagi kuulda!"

„Mida nimelt?" küsis Peeter vastu.

„Eks ikka meie valitsuse kohta . . ."

Peeter uuris nüüd vapside lehte, et teada saada, mida võiks koosolekul oodata. Häälekandja toon oli tõepoolest muutunud. Seal avaldas keegi isegi valitsusele tänu vapside liidu osakonna sulgemise eest Tartumaal. „See samm ühendab rahva täiel määral vabadussõjalastega," kelkis leht. Ja peale selle tegid nad kärarikast kriitikat krooni kukutamisele; nad paljastasid ka ühte ministritsalapiiritusemüüjat. Sel kõigel oli menu.

„Vapsid teevad ehk tõesti riigiraha raiskamisele lõpu," arutasid mehed saeveskis. Peetri juuresolekul poliitikast palju ei räägitud, sest mine tea, mis tüüp ta on. Mõned kinnitasid, et ta katsus Nõukogude Liitu põgeneda ja võeti kinni. Teised seda ei uskunud.

Alles pärast ametiühingu koosolekut, kus Peeter pikemalt sõna võttis, hakkasid töökaaslased temalt tasahilju pärima: „Kuidas on?" Kas vastab tõele, et Nõukogude Liidus rahvused täielikult kaotatakse? Mis on saanud sealseist eestlastest? Kas neile tööd ja haridust võimaldatakse?

Peeter oli koos Juhan Vooluga külastanud Viktor Kingissepa nimelist Haridusemaja Neeva-äärses lossis, kus eestlastele olid kasutada antud suurepärased ruumid. Jalutusruum kujutas mere põhja — konnakarbikesed seina sees, mereelukad laes. Tumedast puust suitsetamistuba, rokokoostiilis saal... Peeter tunnistas, et tema jaoks oli see muinasjutuline ilu. Seal arendati eesti rahvuslikku kultuuri ja peeti au sees revolutsioonilisi traditsioone. Ühel õhtul esines Leningradi eestlaste ees vana viiuldaja Sõrmus, kes kodusõja ajal oli punaväelastele kaevikutes mängimas käinud... Teda võeti vastu kui rahvusliku kunsti esindajat ja revolutsiooni veterani.

Leningradis toimusid ka eestikeelsed teatrietendused ja kirjandusõhtud, vaidlused suurte poliitiliste probleemide üle. „See kõik ei näe välja rahvuste kaotamise järgi!"

„Tarvis ikka käia ja näha haritud inimese kombel, aga muidu oled loll kui tubak!" lausus mehaanik Eino Pent, kes kunagi oli laevamees olnud. „Läheks isegi korraks Venemaad vaatama."

Viimaks küsiti Peetrilt, mis ta arvab Vabadussõjalaste Liidust. Nendel on võimas liikumine, nad lubavad sõjavõlgade maksmise ära lõpetada, korruptsiooni kaotada ja töörahva seisukorda parandada.

„Olen kuulnud, kuid ei usu," vastas Peeter järsult. „Pidage meeles, et needsamad lubajad lubasid teile kodusõja päevil maad ja vabadust, aga pärast andsid nälga ja tööpuudust, türmi ja tina!"

Viimase lause oli ta võtnud partei üleskutsest töölistele.

„Sa siis arvad, et valitsus ja vapsid on üks?" küsis Pent.

Jah, ta arvas, et see on peaaegu nõnda. Kõik olid tähele pannud, et ta ütles kodusõda ja mitte vabadussõda, nagu ametlikult nõuti, kuid keegi ei hakanud sellest kinni. Nad arutlesid kainelt ja asjalikult, igaüks jättis palju ütlemata. Kuid see jutuajamine lähendas neid siiski.

Pärast seda sai Peeter teada kõigest, mis ümbruskonnas juhtus. Ja kui kohalikud vapsid rahvamajas kõnekoosolekut pidasid, läksid ka saeveski töölised sinna.

Neil oli juba kokku lepitud, et Peeter jutustab siinsele rahvale midagi elust Nõukogude Liidus. Kuid koosoleku korraldajad ei tahtnud saeveski töölistele kuidagi sõna

anda, vaid nihutasid kogu aeg esile oma oraatoreid. Lõpuks pääses opositsioon siiski kõnepulti.

Peeter arvustas vapside „kõvakäelise valitsuse“ ideaali. „Kui see kõva käsi oma rusikat hakkab rahva vastu tarvitama, mis siis?“ küsis ta. „Parem juba mitme partei valitsus.“

Ta rääkis tööliste palgavõitlusest ja streigiliikumisest. Kuidas saavad vapsid töölisi abistada, kui nad streike ei poolda? Nad soovitavad oodata, kuni nemad võimule pääsevad, ja lubavad siis ülaltpoolt tulevate reformide teel kõik hädad kõrvaldada, niihästi tööpuuduse kui madalad palgad. Lubada on kerge! Kuid ütelgu enne, mis ime abil nad seda teevad? Iseasi on, kui nad kapitalistidelt vabrikud üle võtaksid, aga seda nad ei tee. Kapitalistid toetavad neid rahaliselt. Nad ei saa oma peremeeste vastu minna!

Peetri sõnavõtu ajal koondusid tugevamad mustabaretimehed puldi ette kokku — löökrühmaks.

„Ära palju suud pruugi, võid kitli peale saada!“ anti esinejale mõista. „Sa pooldad lehmakauplemist Toompeal?“

„Mina pooldan demokraatiat!“

Mustabaretimehed tõstsid kisa.

„Maha! Valetad!“

„Ta on punaselipumees!“

„Ta on Venemaa agent.“

„Kas käisid Venemaal?“

Peeter ütles, et ta tahab küsimusele vastata, ja hakkas jutustama oma sõidust.

Vapside ninamehed hüüdsid kogu aeg vahele, kuid rahvas nõudis:

„Laske tal rääkida! Ärge puutuge!“

Löökrühm muutus rahutuks. „Aitab naljast, kiskuge ta kõnetoolilt alla!“ kõlas käsklus. Nad piirasid ta ümber. Keegi hakkas politseid kutsuma. Äkki kustus saalis valgus. Tekkis segadus. Kõik tormasid läbisegi ukse poole, hoolimatult jagati hoope paremale ja pahemale. Kui elekter jälle süttis, oli juba võimatu korda jalule seada. Rahvas jooksis laiali.

Järgmisel päeval selgus, et Peetri asemel oli üks mustabaretimeestest läbi kolgitud. Kuid ka Peeter oli

saanud mitu kõva hoopi. Ta pea oli paistes ja muhke täis. Tööle minna oli võimatu. Teda käidi ametivõimude poolt üle kuulamas ja trahviti „avalikus kohas korrarikkumise eest".

Peeter andis sisse vastulause. Korrarikkumises polnud ta süüdi. Kuid ta nõuab süüdlaste väljaselgitamist ja hüvituse maksmist kaotatud tööpäevade eest. Saeveski mehed andsid end tunnistajatena üles. Paar noort, kes pärast koosolekut jalgratastel läbi küla sõites olid „Internatsionaali" laulnud, pidid ka trahvi maksma ja isegi väga kõrgelt — kahe kuu palga ulatuses... Nemadki tahtsid protesteerida ja käisid Peetrilt nõu küsimas. Peeter aitas kirja koostada ja küsis igaühelt: „Kes see oli, kes saalis tule kustutas?" Keegi ei teadnud. Arvati, et seda tegid vapsid ise.

„Kas ei saaks koosoleku korraldajaid kakluse provotseerimise eest kohtusse kaevata?"

Erilise truudusega külastas Peetrit neil päevil saeveski mehaanik Eino Pent. See oli veel nooreohtu mees, lüheldast kasvu, ent tugev ja osav. Eino oli võõraste juures üleskasvanud orb. Elu oli talle juba mõndki õpetanud. Mitu aastat oli ta mulgi juures karjaseks olnud, siis sepaselliks, siis turbatööliseks, siis — laevapoisiks... Ta oskas palju ameteid ja palju „vempe" ning muuseas tundis ka metsas kõiki arstirohutaimi.

Õhtul ilmus ta Peetri juurde, peotäis haljast käes. Ta võttis paunast tibatillukese piirituslambi ja hakkas rohtusid keetma. Silma peale pani ta kummelitee kompressi, juua pakkus aga kasekäsna kohvi. Ta pani ligunema ka männiokka leotise, mida peab jooma „mehemoodi — noh, umbes nii paar toopi päevas".

Oli ilmne, et ta oma arstimitega liialdab.

„Mis te arvate, kes kustutas saalis tule?" päris Peeter temalt, nagu ta igaühe käest oli küsinud.

„Ah see mürts või jamps seal rahvamajas? — Pole kõne väärt! Vaat kui madrused kaklesid, oli hoopis tahedam värk. Andis mitu päeva oma päid-jalgu kokku korjata, kui sa üleüldse hinge jäid."

Eino ei tahtnud koosolekust rääkida. Tal olid selleks omad põhjused, sest tema'p see oligi, kes kustutas saalis valguse ja teiste vahelt läbi tungides hakkas Peetrit

ukse poole tirima. Ta arvas ise, et muidu poleks keegi suutnud teda kaikameeste käest päästa. Väike mehaanik rõõmustas endamisi, kui hästi see tal korda oli läinud, ja rääkis Peetrile, et see jätaks asja sinnapaika.

„Kes kustutas tule? Mis sa minult pärid. Võis ka mõni ulakas poiss olla ... Jäta nüüd järele ja joo seda pruuni vett, siis oled vähjatõve eest eluks ajaks kaitstud," õpetas ta.

Peeter naeris. Vähki ta ei kartnud, kuid Eino kartis oma saladuse ilmsikstulekut ning askeldas seda suurema südidusega arstirohtude kallal. Ta kinnitas, et haigel on parem, kui ta oma pead ei vaeva muude muredega peale tervekssaamise. Paistetuse vastu on mitmesugused puulehed ...

Nii leidis ka Eerika, kes ühel hilisõhtul rongilt saabus, nad kahekesi pisikese talu tagatoast. Aken oli kaetud, piirituslambil podises mingi kangelõhnaline vedelik. Eino kükitas, lõug vastu põlve, nagu väike kääbus põrandal, poetades ajalehepaberile kummeliõisi, Peeter aga lamas koikul, sinetav ja lillatav nägu poolest saadik kompresside alla maetud, ning kirus kõva häälega külas valitsevat nürimeelsust.

Eerika peatus arglikult lahtisel uksel.

„Tere õhtust ..."

„Eerika! Mu jumal — sina!"

Peetri hääl oli nutule lähedal. Kuidas ta tüdrukut ootas, ja nüüd tuli see kõige halvemal momendil ... Isegi piinlik oli talle silma vaadata!

Ka Eino kohmetas. Ta tõusis püsti ja näis äkki suur ning tüse.

„Kuidas te, preili, jaamast siia tulla oskasite? Kohver ka ... raske ..." Ta tõstis Eerika kohvrit ja pani jälle maha. See oli tõepoolest raske, sest ta oli raamatuid täis.

Kuid Eerika toibus kiiresti oma esialgsest jahmatusest.

„Noh, mis siis sinuga on juhtunud?" küsis ta hoolitsevalt, istudes Peetri voodiservale.

Eino hakkas haige näolt kompresse eemaldama, Peeter aga palus:

„Jäta järele. Ma olen liiga kole ja kohutav vaadata ... Las harjub enne."

„Ega ta niisuguseks ei jää, ärge kartke, preili!" ruttas Eino tröösti ma. „Mõne päeva pärast muutub jälle ilusaks."

Eerika uuris neilt viimaste pisiasjadeni välja, mis oli juhtunud, ja vangutas pead. „No küll on elu!"

Siis aitas ta Einol toas korda luua. „Ma ise lähen siinse algkooli õpetaja juurde öömajale," teatas ta. „Kõik on juba kokku lepitud."

„Aga enne joome teed," kamandas Eino, keda tütarlapse kodune käitumine oli julgustanud. „Andke oma võileivakesed siia, need tuleb rasva sees üle praadida. Mina tean, ma olen laeval ka kokaabi ametit pidanud."

Eino oli väle nagu nirk. Ta haaras nurgast pange ja jooksis kaevule vett tooma. Seda hetke oli Peeter juba ammu varitsenud. Ühe käeliigutusega lükkas ta kaltsud näolt kõrvale, hüppas koikult maha ja kahmas Eerika sülle. „Õnnetul päeval tulid sa, mu kullakene! Aga hea, et sa tulid ... Pidin juba igatsusest sinu järele halliks minema!"

Varsti tuli Eino veepange raskuse all ähkides tagasi. Tal oli ka midagi kaenlas: lauale ilmusid punased tokkroosid.

Nad jõid lõhnavat kummeliteed praetud võileibadega ja tegid plaane lähemate päevade kohta. Eerika pidi Peetri arvates puhkama: saeveskiga tutvuma, külas õpetajatega koos oma seminaritöö jaoks rahvaluulet koguma, ojas suplema, metsas jalutama ja päikest võtma. Igal pühapäeval aga sõidavad nad — kui olud vähegi lubavad — kolmekesi jalgratastel kuskile kaugemale, ümbruskonna ilusamaid paiku vaatama. Meeleolu tõusis. Juba laulis Eino meremeeste laule. Juba kostis Eerika metalline naer läbi lahtise akna. Juba avati raamatukohver ja hakati kaasatoodud vaimutoidu väärtust hindama.

Siis saabus Endel Urbson oma halbade uudistega „Eerika sõbrannalt".

Teade Reinu areteerimisest lõi kõik nende heatujulised plaanid segi. Eerikal hakkasid käed värisema. „Oh jumal!" sosistas ta. „Mis siis nüüd teha?"

„Et nad kärvaksid!“ surus Eino läbi hammaste ja vahtis vihaselt Endeli poole, kelle kuldsed kiharad aknasse valguva eha paistel särasid. Endel vaatas maha. See oli halbade uudiste tooja vana saatus, et vari langes ka temale. Rusuvas vaikuses jättis ta hüvasti ja keegi ei märganud teda tagasi hoida.

Peeter näris mõtlikult huuli. „Nii kahju kui mul sellest ka on,“ ütles ta Eerikale, „aga nüüd pead sa hommepäev tagasi sõitma. Ma saadan Sergeile kirja — annad talle isiklikult üle.“ Ta hakkas kohe kirjutama.

„Ja kuhu see käharpea kadus?“ küsis Eerika.

Nüüd alles märkasid nad, et Endel oli juba läinud. Eino jooksis välja teda otsima. Kui mitte mujalt, siis jaamast lootis ta teda leida.

Eerika luusis üksinda metsa ääres. Ta imetles vägevaid pruunitüvelisi mände, silus käega üle jahedate sõnajalapuhmaste ja kuulatas lindude hääli. Ta oli suur loodusesõber ja kujutles, et oskab isegi puudega rääkida. „Hüvasti, mets nagu muinasjutt...“ sosistas ta hardalt, „kauemaks ei lubata mul sinu juurde jääda...“ Ta vaatas ringi. Rohi, putukad, lilled — kõik nad mõistsid teda. Tumerohelised ladvad noogutasid. Oksad pea kohal ringutasid täis jõudu... Ja Eerika ei raatsinud veel lahkuda, vaid istus maha ja sulges laud, kuulatades metsa rahulikku kohinat. Oleks tahtnud eluks ajaks siia jääda!

24

Peeter saatis Sergeile sõna — rääkigu ta advokaat Treimanniga. Kedagi muud vaevalt maksab kohtusse kaitsjaks palgata. Tädi Riina ja Reinu sõbrad hoolitsegu selle eest, et advokaat saaks ausalt tasutud.

Välimuse järgi Sergei tundis Treimanni. See oli umbes kolmekümne viie aastane mees, heledajuukseline, heledate silmakulmudega, jonnaka tumepunase näoga ja kõrge läbilõikava häälega. „Tõusev täht juriidilises taevas,“ oli Peeter teda nimetanud. Teda hinnati ta liberaalsete vaadete poolest. Ta oli kommunistide protsessidel ennegi kaitsja osas esinenud.

Sergei tegi Treimannile ühe visiidi, tädi Riina teise-

Need olid lihtsad ametlikud, peaaegu puised jutuajamised, millest head ega halba järeldada ei võinud.

Advokaat sai loa vangi eeluurimise ajal külastada. Tema jutt Reinuga ei olnud ka pikk, kuid Treimann tuli tagasi erilise kergendustundega. „Vaat milline ta on, see Kandur!“ Ta oli teda kujutlenud noore ja ägedana. Kandur oli isegi väga noor, ent — väga rahulik. Treimannile meeldis see, et ta keeldub seletusi andmast, „välja arvatud prokuröri juuresolekul“, sest ta teadis niisama hästi nagu poliitilised vangidki, et seletuste mitteandmine eeluurimisel võtab popo agentidelt võimaluse poetada ülekuulamisprotokollidesse oma võltsinguid ja väljamõeldisi „agentuurandmete“ sildi all... „See on suur trump!“ rõõmustas Treimann. „Kandur oskab end ise kaitsta!“ mõtles ta lugupidavalt. „Kui ta ainult vastu peab?“ Niisuguse kaebealuse kaitsmist kohtus võttis hasartne Treimann kui midagi erakordset. Ta mõtles nimelt tõestada, et üliõpilane Kandur on täiesti üksi ja iseseisvalt jõudnud oma veeneteni. Südametunnistuse vabadus lubab seda. Noormees peab oma seisukohtadest kinni. Ta teeb seda igasuguste mõjutusteta väljastpoolt. Kes võiski teda õpetada keelduma seletuste andmisest? Treimanni haaras puhtjuriidiline inspiratsioon.

Nädala pärast külastas ta oma kaitsealust uuesti, sest vahepeal oli selgunud veel üks raskendav asjaolu. Reinu korterist oli leitud tema kiri Moskva raadiokomiteele. See oli harilik raadiokuulaja kiri, mis teatas, kuidas saade meeldib ja millised on soovid järgmiste suhtes.

Ülekuulamisel luges Rein oma kirja läbi ja raputas pead. Ka selles küsimuses ei olnud tal midagi seletada, välja arvatud prokuröri juuresolekul. Raadiokuulamine oli ametlikult lubatud, kuigi Moskva saadete suhtes tehti alati kaugeleulatuvaid järeldusi. Ka Treimann sai kirja lugeda ja oli õnnelik, et see käis ainult vene keele tunni kohta. Veel ei kaotanud ta lootust. Tal oli suurepärane idee...

Reinu kohtuprotsess toimus sügisel, uue semestri algul, ja oli väga rahvarohke. Selle eest, et saalis oleks oma rahvast, hoolitsesid aegsasti tädi Riina, Sergei ja Siim. Kuid ka vaenulik leer oli kohal, mille eest Viil ja Kubjas olid hoolt kandnud.

Kui Rein istet võttis, tundis ta kohe, et saal jaguneb sõpradeks ja vaenlasteks. Ettevaatlikult püüdis ta kohalolijaid silmitseda, niipalju kui see tal õnnestus. Küllap istub ka Õunap tagareas, vilksatas korraks mõttesse, kuid Rein ei pööranud pead nii kaugele. Liiga vastik oleks praegu kohata reeturi pilku! Esimestest ridadest aga naeratasid talle vastu vanad sõbrad Sergei ja Siim, Irma ja Eerika. Seal olid veel mõned Sotsialistliku Liidu liikmed ja mitmed tuttavad näod doktor Laaritsa ringist. Kuid Rein püüdis nii palju kui võimalik tabada just Sergei ja Irma pilke. Need kõnelesid kõige selgemini. Sergei mustad silmad vaatasid nii soojalt, Irma omad särasid uhke paatosega.

Üle kolme kuu oli Rein istunud eeluurimisel, korrates ikka üht ja sedasama — „keeldun seletusi andmast . . .". Ta oli end treeninud tuimusele kõige vastu, pidades kinni vaid ühest reeglist — mitte lobiseda, mitte midagi välja anda. Elades alalise närvipinge all, pateetilistes vastupanu-meeleoludes, pekstuna ja piinatuna, muust maailmast eraldatuna, ei kujutlenud ta üldse enam kõige selle lõppu.

Kuid siin, kohtusaalis, puutus ta äkki jälle kokku endise eluga, inimestega, kes talle kaasa tundsid, kes erutusid, kellel oli loomulik lootuse- ja kartusetunne ning ärevus. See nakatas. Ta polnud sellele ette valmistatud ja pidi isegi mõned korrad neelatama, et tundepuhangut alla suruda. Nagu lapsepõlves, kui tädi oli toonud kingituseks midagi üleliia toredat!

Alles siis, kui süüdistusakt ette loeti, sai ta oma tasakaalu tagasi. Reinu süüdistati kommunistliku meelsuse levitamises üliõpilaste hulgas, vastavasisuliste kõnede pidamises, lendlehtede väljaandmises, Moskva raadio kuulamises ja propagandas punase Venemaa kasuks.

Rein vastas, et ta kaitseb demokraatiat, ega tunne end

milleski süüdi olevat. „Mina end süüdi ei tunnista nende ülekohtuste seaduseparagrahvide ees, mis keelavad ära demokraatia kaitsmise!“

Prokuröri arvates oli tegemist raske kuriteoga, ässitusega, mille sihiks ei võinud olla muud kui relvastatud ülestõus ja riigi kukutamine — kas nüüd või kaugemas tulevikus. Ta nõudis kaebealusele „kuus aastat vabadusekaotust“.

Kaitsja, advokaat Treimann, aga nõudis kaebealuse vabaksmõistmist. Ta ütles, et tõestatud materjalideks on ainult üks eeltsensuuris kinnipeetud lendleht Rein Kanduri allkirjaga. Ja see lendleht sarnaneb juhuslikult kahes punktis illegaalsele lendlehele, mille organiseerimist kohus kaebealuse arvele panna ei saa — süütõendite puudusel. Mis puutub aga raadiokuulaja kirjasse, siis on see kirjutatud vene keele tunni kohta Moskva ringhäälingus, järelikult keele õppimise otstarbel. Mingist pidevast Moskva saadete kuulamisest ei või juttugi olla sel lihtsal põhjusel, et kaebealune ei mõista küllaldaselt vene keelt. Nii tõestab mainitud kiri tema süütust, mitte aga süüd. „Arvesse võttes kaebealuse Rein Kanduri vanust — kakskümmend üks aastat, kaks kuud —, on siin tegemist nooruse tavalise käremeelsusega. Ja seda kõike võib esimesel korral andestada,“ rääkis kaitsja. „Olen veendunud, et kohus mõistab Rein Kanduri vabaks.“

Sergei vaatas Siim Rahnu poole, kes istus tema kõrval. „Treimann on tubli,“ pomises ta. Siim noogutas.

Neil kahel oli ühine mälestus lendlehtede levitamisest ilusal suveööl... Botaanikaaed lõhnas, vihmasadu oli parajasti lakanud, pargid õitsesid. Sellal, kui ametiühingute kollektiiv lendlehti laiali kandis, tegid Sergei ja Siim väikest maskeraadi. Korporantideks riietatuna kihutasid nad voorimehetroskas mööda linna ja norisid politseinikega tüli. Siim pidi Rüütli tänaval peaaegu sisse kukkuma, nimetades üht kordnikku „võmmiks“. Kordnik vihastas hullusti ja tahtis teda juba kinni nabida. Sergei aga päästis olukorra, pistes võmmile kiiresti kaks krooni pihku. Nii võisid nad edasi sõita. Vahejuhtumi ajal kleebiti lendlehed postkontori ja popo seinale... Kergemeelsus! Seesama Treimann siin oli

palju soliidsem. Kui osavasti ta näiteks vene keele tunni kuulamise ära kasutas!

Kuna tunnistused Reinu vastu olid tühised ning tegelikult midagi tõestada ei saadud, tundus publikule, et kohus seisab paratamatuse ees, mida rõhutas kaitsja — kaebealune süütõendite puudusel õigeks mõista. Paljud hakkasid juba Reinu vabastamise otsust ootama.

Viimaks anti sõna kaebealusele.

Rein ei olnud kaugeltki hiilgav kõnemees. Ta rääkis ilma retoorikata. Kuid mõtete loogilises arendamises polnud talle kerge võistlejat leida. Teda jälgiti kasvava huviga.

Sõpradele oli üllatuseks, et ta kohtus nii kaasakiskuvalt esineda võib. Irmalt pääses kergendusohe, nagu oleks kõige halvem juba möödas. Sergei otsis muutusi Reinu näoilmes ja leidiski, et temas oli midagi uut. Aga mis? Kahvatum? Jah — märksa! Kõhnem? Kuid mitte veel päris kõhn... Ta nägu oli omandanud kindlama ilme. Kui ta enne oli punapõskne maapoiss, selgete silmade ja tumeda lokkis peaga, siis põles neis silmades nüüd mingi valus tuluke. Näolt oli kadunud talle seni nii omane muhelev naeratus. Ta oli siiram ja lihtsam kui kunagi enne. Ja Sergei tajus, et kõik see, mis Reinus veel siiamaani oli ebamäärast, on nüüd küpseks saanud, isegi tema noorus! Rein kuulus nende hulka, keda välimuse järgi ikka vanemaks peetakse kui dokumendid näitavad. Aga täna rääkis ta noorusliku tõsidusega.

Kaebealuse sõna kujunes antifašistlikuks kõneks. „Võitlesin kaikameeste türannia vastu. Tegin, mis on vabariigi iga kodaniku kohus..."

„Rääkige lühemalt!" arvas kohtunik heaks vahele segada.

„Ma räägin vabariigi põhiseadusest, mis näeb ette sõnavabaduse, trükivabaduse ja südametunnistuse vabaduse. Kuid, nagu te kõik praegu oma kõrvaga kuulsite, näeb see seadus ette ka vabaduse härradele kohtunikele — keelata kõigi nende põhiseaduses ettenähtud vabaduste rakendamist," ütles Rein pikkamisi ja rõhuga. Kõlas äkiline aplaus, mis niisama äkitselt katkes. Kuid Rein tajus, et kuulajate enamus oli juba tema poolel, ja kujut-

les, et räägib mitte ainult saalisistujaile, vaid ka nende kodustele, sõpradele, tuttavaile.

Advokaat Treimann, kes oli üle elanud mitu kommunistide protsessi, märkas saali meeleolusid ja hindas neid ebatavaliselt ühtseteks. See oli tõesti nii. Isegi ajakirjanik Preem ja kohtunike ning advokaatide naised tundsid Reinule kaasa. Viimased olid kohtus haruldased külalised. Koos ajakirjanduse esindajatega moodustasid nad just selle osa publikust, kelle arvamine Treimanni väga huvitas. Nemad oskasid olukorda hinnata tehnilisest vaatevinklist. Ning see oli kaitsjale erialaselt tähtis. Nüüdki jälgis ta põnevusega ajakirjanik Preemi näoilmet. See väikese peaga ja suurte sarvprillidega mees sosistas parajasti oma naabrile Milvi Paabule: „Kui rahulik ta on! Issand-jumal ise ka ei oskaks rahulikumat nägu välja mõtelda ... Vaadake ometi, ta on rahu ise ...“

„Ta on ilus,“ vastas Milvi, silmitsedes Reinu.

„Ja tal on õigus!“ ohkas proua Treimann, väike lillas mantlis ja lillas kübaras naine. „Oh noorus, noorus!“

Kuid ajakirjanikku huvitas kaebealuse rahu siiski kõige rohkem. Isegi väike kadeduseokas torkas teda. Preem oleks tahtnud omada selle mehe närve ja tema julgust. Ilusaks ta Reinu ei pidanud ja vaidles mõttes Paabule vastu, sest Reinul oli tema arvates liiga standardne nägu — ilu, mis teda ei liigutanud. Ka kaebealuse noorus ei liigutanud teda. Kuid Preem pidas vajalikuks vastata proua Treimannile, kes kinnitas, et Reinul olevat õigus.

„Tal võib ju õigus olla, aga see ongi kõigi kommunistide viga, et nad õigust tahavad kätte saada ... Elus ei saa õigust kunagi kätte!“ Ja Milvile, kes nende kõnelust pealt kuulas, kinnitas ta: „Uskuge mind — ma olen palju protsesse kaasa teinud!“

Milvi noogutas innukalt. „Just nimelt. Elus ei saa õigust kunagi kätte. Lollikesed, kes seda püüavad ...“ Proua Treimann aga kohendas end ja vaikis.

Preem vahtis märkmikku. Ta oli tõesti näinud paljusid kommunistide protsesse. Nende esinemistes oli midagi ühist. Paarisaja kohtualuse hulgast mäletas ta ainult ühte, kes oli teisi reetnud ... Aga üldiselt olid nad kõik nagu see Kandurgi siin — jooksid peaga vastu seina. Ta ei saavuta ju midagi — peale trellide!

Eelviimases reas istus õhetav Helmi Oblik oma lukussepast isaga. Helmi oli end kohtusaali tulles pühapäevarõivasse pannud — pikeeriidest valge pluus madrusekraega. Kantud tumesinist jakikest hoidis ta süles ja tundis, et tal on inimeste vahele kiilutuna kuum istuda. Jaki all pigistas ta ärevuse pärast sõrmi kokku. Helmi värises hirmust, kui kohtunik väitis, et „Kes on vapsid?“ tuleb panna Rein Kanduri arvele. Kuid õnneks polnud neil tunnistajaid. Tema oli siin ainuke, kes teadis, et seesama Rein Kandur viis ära Lihti trükimasina ... tol ööl, kui Lihti juures soome ohvitsere vastu võeti. Selge, miks tal masinat vaja läheb! Tookord mõtles Helmi: „Sealt tuleb veel lendlehti, oodaku aga!“ Kuid nähtavasti oli terve see lugu politseile teadmata.

... Külalised laulsid ja ropendasid nii, et õhk oli paks. Helmi teenis neid; kannatlikult kandis ta keldrist veini üles ja pesi köögis taldrikuid. Isegi sinna alla kostis muusika ja trallamine ülalt saalist. Üks bassihäälega noormees, isevärki nimega — Hame vist — õpetas härradele veidrat laulu, mis kumises Helmil veel praegugi kõrvus:

Student agronoomia,
teised kõik on nullid!
Looma anatoomia,
maa-a tõugu pu-ullid ...

Selle laulu aegu nad tulidki!

Helmi oli Reinule ainult korra näkku vaadanud — siis, kui ta temale kastikese üle andis. Aga ta arvas, et on teda kuskil ka varemalt näinud. See oli sama tumedas riides pikk noormees, kes vahetevahel töölismajas käis. Kuid Andres Tammine ei tutvustanud teda Helmile. „Parem, kui sa teda ei tunne ja mind ka mitte,“ ütles ta ning palus niisama usaldada. Aga nüüd on Tammine ise kadunud ja teine istub süüpingis. Vaat mis sellest sai! Oh, et tal siiski hästi läheks ... Helmi ei kahetsenud enam, et ta oli pärast hinnalise kastikese kaotsiminekut ka oma koha kaotanud — ei, ta ei kahetsenud.

„Kui tunneks seadust ja kirjandust nagu see üliõpilane,“ mõtles Helmi, „vaat siis kõneleksin minagi!“

Tema ees istus noorhärra Viil, kes Reinu sõnavõtu

ajal paljutähendavalt haigutas. Viil vaatas võitja ilmel ringi, justkui ootaks, et teda peaks imetletama. Kuid peale paari kaasvõitleja, kes olid tema triumfi vaatama tulnud, ei pannud keegi teda tähele. Küll kohendas ta värvilinti rinnal ja kõhatas tasakesi. „Need lollpead vist ei teagi," mõtles ta ringi piiludes, „et Armand Viil on täna see tõeline kangelane?"

Viili silmade ees punetas Õunapi raseeritud kukal. Ilulugeja istus nagu tulistel sütel. Reinu sõnad torkasid teda. Igas lauses oli peotäis nööpnõelu varjul, mis teda ärritas ja enesekaitsele sundis. Ta oli Reinule kokkuleppe kohaselt üle andnud summakese lendlehe jaoks, kuid oli sellest ise enneaegu lobisenud, kiideldes, et nemad teevad niisuguse lendlehe, mis on seaduslik ja „jätab kommunistide kevadised kaagutused kaugelt varju".

Temalt sai seda kuulda Milvi Paabu ja küllap vist Milvilt omakorda Armand Viil. Tõenäoliselt hakkas Viil kohe mööda asutusi jooksma, otsides nõksu, kuidas saaks lendlehe ära keelata... Õunap aimas seda, sest Viil oli talle suvel Pärnus ise mõista andnud: „Midagi on mul sinu ja Kanduri jaoks soolas!" Võib-olla räuskas niisamuti, tühja? Kuid siiski ei saanud Õunap nüüd sellest mõttest lahti. Samal ajal soovis ta Reinu kuradile. Niisugune fanaatik! Kõigele lisaks veel see ränk pettumus, et kogu kohtuprotsessi jooksul ainustki valgusekiirt ei langenud lendlehe „Kes on vapsid?" saladusele. Süüdistati Reinu, kuid tõendused puudusid.

Kuulanud ära kohtuotsuse — üks aasta Tartu vanglat —, kohtasid Reinu pilgud jälle sõprade omi. Ja nüüd ei suutnud ta enam hoiduda nägemast ka Õunapi parastavat muiet. Ilulugeja hõõrus käsi, nii et õlitatud juuksetukk ta meelekohal võbeles.

Rein surus huuled kokku. Teise kahjurõõm tundus talle praegu rõve. Kuid las olla ilulugejal see õnnis teadmine, et tema võistleja tolle ilmumata lendlehe eest kõvasti karistada saab... Tähtsam kui miski muu oli Reinule endale see fakt, et ta oma vaikimisega oli popo meestest jagu saanud. Kuid kes siin teab tema võidu suurust!

Vang viidi valvurite vahel ära. Publik hakkas liikuma.

Kõigil oli äkki kiire. Eerika laugudele veeresid pisarad. „Ära nuta!“ noomis Sergei teda ukse juures. „Ei kõlba ometi nutta! Pea püsti, rind ette, kõht tagasi — nagu sõjaväes öeldakse!“

„Ja *keep smiling*, nagu suured saksad ütlevad, jah?“ Eerika ei naeratanud. „Mul on temast kahju,“ sosistas ta ja vaatas Sergeile suurte põlevate silmadega otsa. „Nii palju on ülekohut.“

„Tuleb võidelda, aga nutta ei maksa!“ Sergei võttis tal käe alt kinni ja hakkas teda tröösti ma. „Aasta on lühike aeg . . .“

„Ah sind kah! Milleks on tal seda aastat vaja ära raisata?“ vastas Eerika kurjalt.

Nende kõrval kõndis Siim, nägu mõistatuslikult kinnine nagu sfinksil, samm ühtlane ja mõõdetud. Irma astus järel, pea uhkelt seljas, kuid silmad maha löödud.

Reinu viidi püssimeeste vahel mööda Tartu tänavaid. Sõbrad jälgisid teda eemalt. Ta käed olid selja taha köidetud. Kuid ta astus kergelt ja vaatas ringi nagu neelaks tänavapilte.

Karge läbipaistev sügisene õhk, kollendama löövad vahtrad Toomel, korporantide käratsevad jõugud siin ja seal, möödujad, kes pisut imestunult vaatavad järele pikale tumesinises ülikonnas noormehele, keda konvoeeritakse keset tänavat ja kes värske õhu käes on löönud näost õhetama.

Vang möödub ülikoolist ja vaatab üles selle akende poole. Siin, teadusetemplis, toimub Reinu arvates veel kõige suuremaid kuritegusid — teaduse saavutuste võltsimine, inimliku mõtte moonutamine, noorte haritlaste orjastamine ja treneerimine valedele . . . Kuid ta armastas seda asutust siiski ja oleks meelsasti praegugi istunud auditooriumis. Kas teda nüüd enam ülikooli lõpetada lastaksegi? Nördinult vaatas ta oma saatjale, konvoeerijale. Veel mõnikümmend meetrit ja nad on Ülikooli tänavas asuva vangla ees.

Kõik läheb rahulikult . . . Kantselei . . . Kong . . .

Kongi uksel jääb Rein peatuma. Talle lööb vastu läppunud õhk. Tema poole pöörduvad seesolijate näod täis uudishimu, sensatsioonijanu ja võllanalja-tarvet. Need on kriminaalvangid — vargad, roimarid, retsidivistid . . .

„Kuulge teie!“ sosistas Ellen Roos Kajale ja näpistas teda käsivarrest. „Miks teie siis ülemust ei austa?“

Kaja vaatas ringi. Kõik ametnikud, ka hallipäised, seisid püsti nagu kooliõpilased õpetaja klassi ilmudes.

„On siis ikka tõsi, et juhataja seda nõuab?“

Kaja tõusis ka, kuid läks kapi juurde ja hakkas sealt pabereid välja võtma. Liiga vastumeelt oli talle säärane paraadlik komme. Seekord juhataja ainult sammus läbi toa, kus nad töötasid.

„Issand, misukese sõjaväelise korra on sisse seadnud! Korporant mis korporant!“ põlastas Kaja endamisi. „Pole kuulda olnud, et mujal asutustes sihukest drilli tehtaks . . .“

Juhataja noor ning šikilt riietatud kogu kadus juba ukseavasse ja ametnikud istusid jälle kolinal oma kohtadele. Kuid Ellen ei lasknud Kajat silmist.

„Tahtsin teiega pisut juttu ajada. Olete uhke või mis?“ ütles ta kiuslikult.

Kaja viivitas. „Hakkab pihta,“ mõtles ta ja vaatas korraks akna poole. Väljas oli vihmane ja tuuline sügisilm.

Juba neljandat kuud asendas Kaja Soomägi arveametnikku põllutööministeeriumi ühes kantseleis. Kommertskooli haridus ja majandusteaduse-õpingud Tartus olid talle siin suureks abiks. Kaja oli õnnelik, et sai tasu tükitöö alusel, sest nii võis ta rohkem teenida. Majapidamises olid suuremad võlad juba likvideeritud; nooremale õele oli ta ostnud uue koolikleidi. Edaspidi hakkab ta oma palgast säästusid kõrvale panema, et jälle ülikooli astuda. Niisugune oli Kaja tavaline mõttekäik, kui ta hommikust õhtuni oma lauakese juures istus, tehes kokkuvõtteid talude kruntimisest.

Aga täna esimest korda tundis tema vastu huvi väike Ellen Roos, kes praktiseeris asutuses masinakirja. Ta töötas küll halvasti ja teenis vähe, kuid mängis kaastööliste elus suurt osa. Kõik teadsid, et ta on juhataja armuke. Elleni õrna, roosatavat näokest kartsid kantseleiametnikud rohkem kui mistahes karmi kontrolli. Kui ta

end kellegagi väga südamlikule jutujärjele seadis, küsiti kohe, mis tal tarvis on.

Nüüd seisatas ta Kaja laua ees, ootas, ei läinud ära.

„Jah, otsekohe!“ pomises Kaja. Ta heitis kutsumata külalisele uuriva pilgu. Pisike õhetav ja roosatav, teravaninaline ja masajalgne... Ilus ta polnud, küll aga värske.

„Mis teil oleks?“ küsis Kaja ametlikult.

„Ma niisama...“ kõlas lõbus vastus. „Teate mis...“ Ellen rääkis algul ilmast ja maast. Järk-järgult hakkas ta aga Kaja elutingimuste vastu huvi tundma. Kui palju ta palka saab ja kuidas ta sissetulekuga rahul on?

„Käib kah,“ ütles Kaja, „tükitööga saan kaheksakümmend krooni kuus.“

„Oo!“

See oli rohkem kui Ellen ise teenida võis.

„Elu on nüüd nii kallis!“ ohkas ta ja muutus järjest jutukamaks. „Teate mis, me hindame teie tööd väga. Te võiksite saada kindlapalgalise koha — ma ise räägin juhatajaga...“

See kõlas nii, nagu tahaks ta Kajat välja aidata suurest hädast, kuigi muretsetav koht oli ainult viiekümnekroonine.

Kaja raputas pead. „Milleks?“

„Aga teil tuleb juhatajat selle eest isiklikult tänada...“ jätkas Ellen.

„Miks siis juhatajat? Teie ju pakute mulle kohta, pealegi niisugust, mida ma hea meelega ei tahaks vastu võtta.“

Ellen näppis küünekesi, sättis oma ussitaolist käevõru ja ütles veel lahkemalt:

„Ärge olge nii tagasihoidlik!“

Äkki pigistas ta oma paksu sooja käsivarre ümber Kaja kaela ning rääkis talle päris intiimselt kõrva sisse:

„Teate mis, teie teenite tükitööga rohkem kui vanad ametnikud ja satute nende viha alla... Parem on kindlapalgaline koht, kus töö kestab kauem. Juhataja seda kohta muidu teile ei annaks, aga...“ Ellen ajas end sirgu ja hüüdis kelmikalt: „Pole viga, küllap mina juba teid juhatajaga lepitan!“

Kaja sinised silmad süttisid. Ta mõistis nüüd, milline

ämblikuvõrk tema ümber oli kootud. Kogu tema sisetunne protesteeris: mis hingenärimine see on? Vallandamiseks pole põhjust, meelitamiseks ka mitte! Aga vanad ametnikud võib ta pikkamisi üles kruvida küll, see väike Ellen Roos ...

Ta tahtis teda noomida. Kuid Ellen lippas juba minema.

Kella viieks oli Kaja Soomäel uus koht käes. See polnud midagi muud kui endised kohustused, ümber arvestatud kuupalgale — ligi kaks korda väiksema tasu eest.

„See ei ole õiglane!" hüüatas Kaja.

Juhataja, „Viru Vendade" vilistlane, korrapärase, kuid igava näoga härrasmees, kes ise alles paari aasta eest oli ülikooli lõpetanud, seletas talle, et kriisiaeg nõuab koondamist ja kokkutõmbamist. „Pankades, aktsiaseltsides, ministeeriumides — kõikjal üks ja sama!" Kaja teadis, et „Viru Vennad" olid majanduslikus elus vallutanud kõik tulutoovamad kohad riigis. Jah, tõepoolest — ministeeriumides, pankades, aktsiaseltsides — aina üks viru vend teise kukil! Koondagu iseendid, sest miks siis just tema peab selle all kannatama?

„Olete rahul?" küsis juhataja formaalselt.

„Pole põhjust väiksema palga üle rõõmustada, härra direktor," lausus Kaja.

„Teie olukord, preili Soomägi, on veel hea! Praegusel kriisiajal ..." Ja ta maalis talle koleda pildi nendest, kelle elu oli veel raskem kui Kaja Soomäel.

Kaja ei hakanud enam vaidlema. Tusaselt tõmbas ta vihmamantli selga, surus käekoti kaenlasse ja tegi minekut. Päevatöö oli lõppenud, tulevikuperspektiivid rikutud. Kuid koju minna ta veel ei tahtnud. Nagu sageli halva tuju korral, otsustas ta jalutada ja tegi väikese ringi mööda vana Tallinna, alustades Tornide väljakult ja lõpetades Harjuvärava mäel. See oli ta viimane pelgupaik enne kojuminekut.

Siin sattus ta kokku Siim Rahnuga, kes, portfell kaenlas, parajasti trepist üles astus ja keda tõmbas siia üks armsaks saanud pink, millega oli seotud koolipõlve mälestus.

Kaja oli Siimu nähes nii rõõmus, et unustas korraks oma pahanduse. „Tere, Siim!" hõikas ta heledalt. Tundus, et lahkumisest kevadel ja ärasõidust sirelikimpudega oli

möödunud terve igavik. „Jutustage!“ palus ta. „Rääkige Tartu sõpradest...“

Siim naeratas. Talle oli Kaja juba esimesest pilgust meeldinud. Ja nüüdki näis tütarlaps nii rõõmus ning ergas oma lillas baretikeses ja kahvaturohelises vihmamantlis.

Vihm oli tegelikult juba lakanud. Nad istusid puude alla pingile, mille tuul oli jõudnud kuivaks pühkida. See oli seesama pink, millesse Siim kord enda nimetähed oli lõiganud ja ka tütarlapse omad, kes hiljem — läks ohvitserile mehele...

„Mis teeb Sotsialistlik Liit? Kas saite talle uuesti elu sisse puhuda?“ küsis Kaja põnevusega hääles.

„Eksisteerib... Kuid Õunapiga eesotsas...“

„No-noo! Küll võtame varsti temalt üle!“

Siimu nägu lõi särama. Ta tunnistas oma jutukaaslast terasemalt. Heledad krussitud juuksed, mahedad näojooned, pehme mossis suukene ja hele häälekene, aga vapper iseloom!

Kaja tahtis teada, mis sai Peeter Liivist? Kas ta tööd leidis? Ja Siim jutustas talle, et Peeter töötab saeveskis, seisab sealse ametiühingu eesotsas ja lööb lahinguid kohalike vapsidega. „Tal ei ole just kõige halvem, aga teenistus on alla keskmise ja paar korda on tal tulnud juba trahvi maksta koosolekute eest, kus tekkis vahejuhtumeid...“

„Küllap ta rääkis jälle elust Nõukogude Liidus?“

„Seda muidugi.“

Näis, et Siim ei tea ise ka õieti, mis Külametsal juhtus. „Olevat kaikameestega käsitsi kokku läinud...“ ütles ta.

Kaja noogutas. „Seda tegi ta halvasti! Aga mõnikord on juba nii...“ Talle meenusid Ellen Roosi soojad käsivarred. Kuidas küll oleks tahtnud sellele plikale vastu kõrvu virutada!

Siim rääkis juba Reinu kohtuprotsessist. „Meie endi silma all viidi ta ära. Vaatad pealt — appi minna ei saa... Kuid näha tahtsime ikkagi... Kibedusekarikas tuleb põhjani juua...“

Kaja puhkes nutma. Ta oli Rein Kanduriga väga vähe tuttav, kuid pidas teda harukordselt andekaks inimeseks ja tundis talle kaasa nagu mitte kellelegi teisele. „Nii-

sugune uhke ja kannatlik... uhke ja kannatlik...“ kordas ta ja kattis taskurätiga silmad. Kogu ülekohus, mis talle endale ja teistele oli tehtud, koondus äkki Reinu kujusse. Rein oli talle teatud mõttes ideaaliks, võitleva noore patrioodi sümboliks. Kui tema areteeritakse, muutub elu igavamaks! Ja mis saab siis komsomoliorganisatsioonist Tartus? Kaja kujutles, et säärane oli Reinul tingimata teoksil.

Siim ei otsinud tröostisõnu. Portfelli pani ta enda jalge ette maha. Selles olid tähtsad paberid. Ta pidi Õunapi näpunäiteil täna kohtuma ühe suure isikuga... Kuid ta oleks meelsamini Kajaga pingile istuma jäänud. Ning äkilise inspiratsiooni mõjul hakkas ta temale tasakesi värsse improviseerima:

Mu väike särasilm,
mis teeksin ma,
kui minul sind ei oleks?
Sa nagu haljas saar,
mu särasilm,
maailma nurjatuste mustas meres...

Kaja jäi teda kuulatama. „Teie luuletate?“ küsis ta. „Teie ise luuletasite selle?“

„Jah. Mina ise... Teile!“

Kaja lõi silmad maha.

„Valetab! Kindlasti valetab? Kuid olgu peale, ikkagi väga ilus temast, et ta just niiviisi vaevaks võtab valetada.“

KOLMAS PEATÜKK

1

Uus semester oli alanud pidulikult nagu ikka. Rektor Viiruk pidas sisseastujaile lootusrikka kõne. Ta südametunnistus ei vaevanud teda enam pessimismi- ja optimismiannuste pärast, mida uustulnukate jaoks tasakaalu viia oli tema moraalne kohustus. Rektori moraalgi oli vahepeal uute vormide omaksvõtmise teel veidi arenenud. „Kõike on võimalik väljendada abstraktsemalt, ilusamini, ja siiski mitte valetada," arvas ta. See, mis teda paar aastat tagasi häiris, oli nüüd kaotanud oma teravuse. Tal oli juba palju kergem rääkida teaduse ja usu ühistest huvidest ning viia see kõik seosesse riigi ja rahva ühiste huvidega.

Viiruk oli vahepeal kosunud ka kehaliselt ning rahaliselt. Ta oli kaalus juurde võtnud, perekond oli sedapuhku materiaalsetest hädadest väljas ja kateedrit hoidis ta ikka veel kindlalt oma vennapoja käes. Selle võistleja, magister Mahla, oli rektor aasta tagasi stipendiaadina Saksamaale saatnud. Kuigi ta sealt täna-homme tagasi tuleb, hakkab ta tingimata oma vana väitekirja ümber töötama ja temast on mõnda aega rahu. Edaspidi aga kavatses rektor ta vanade keelte kateedrisse suunata.

Õppetöö hakkas kõigis teaduskondades vähehaaval pihta, sedamööda kuidas professorid oma valmisolekut avaldasid. Alustas Oldepokk ja alustas Laarits. Palupera venitas oma vana kombe kohaselt, nautides veel viimaseid päevi Soome järvede sügisest ilu. Dotsent

Vaidla lükkas rektori pahameeleks tagasi ettepaneku sõita välismaale end väikeloomakasvatuses täiendama. Talle oli sel alal isegi professuuri tõotatud, kuid kangekaelne dotsent kinnitas, et eelistab jääda oma erialale. Kohale jäädes kujutas ta endast aga pidevat hädaohtu härra Lihtile, kelle küsimust ta prokuratuuri kaudu tõenäoliselt ikka veel jälgis. Õnneks olid nüüd võimalusterikkad ajad ja sõber Augustil ei puudunud sissetulekud mujalt. Pealtnäha ta otse õilmitses. Ja rektor mõtles, et kui Liht nüüd tema suhtes ikka veel mürgiselt käitub, siis võib selle põhjuseks olla vaid Herberti nooruslik kirg härra Lihti tütre vastu.

Viiruk oli katsunud poisist jagu saada. Piinlik oli neid tänaval vaadata. Häbematult värvitud üliküps daam noore habemetu poisi seltsis. Mõlemad õhetavad, aga noormees otse sulab. Ei aidanud Luise manitsused, ei aidanud isa hurjutamised, mitte midagi ei aidanud! See „Langy" oma pikkade lakitud sõrmeküünekestega haaras tema poja ja hoidis kinni nagu tangide vahel. Rektor võis ainult loojat paluda, et niisugune vääritu kihk ja kirg mõlemal kiiremini üle läheks.

„Kõik suured rahutused vaibuvad kord," mõtles ta. Ja ka viimane rahvahääletus möödub ning siis on ülikoolis poliitikategijatest jälle rahu. Rektorile ei meeldinud poliitikamehed. Professor Oldepokk oli talle hiljuti Laaritsa õpiringi üle kaevanud. Seal tehtavat riigivastast tööd. Kuid rektor oli arvamisel, et sõber eugeenik liialdab. Oldepokile ei ole muud vaja kui oma igatsetud kateedrit. Saab ta selle, jääb ta rahule ja jätab ka teised saatuse hooleks.

Rektor oli siiamaani end ikka rahustada suutnud; seal, kus teised rabelesid, hoidis tema kindlalt tasakaalu alal. Eks olnud sel suvel küllalt ärevaid meeleolusid! Kuid jumala abiga läks kõik korda. Iial pole üks valitsus raskemaid aegu üle elanud kui praegune Eesti valitsus, arvas ta. Kas polnud see, mis juhtus suvel „Vanemuises" riigipea kõne aegu, võrdne härra Lihtile korraldatud skandaaliga? Tänapäeval armastas rahvas sensatsiooni. Maitse oli niisuguseks muutunud. Inimesed olid nagu meeletud.

Rahakurss langes ... Jaa — toiduained läksid kalliks,

mis sinna parata? Ajad olid kõigile rasked, mitte ainult lihtrahvale. Aga pööbel kaebas alati kõige valjemini. Isegi mõned kehvemad üliõpilased tegid seda rumalat kära kaasa. Nad lärmasid, et ei jõua enam korteriüüri maksta. „Söömine või magamine, üks neist tuleb maha jätta," kirjutas Olviku-nimeline üliõpilane kord ajalehes. Massid olid ärevile kihutatud, tekkisid juba jutud riigipöörde kavatsusest, käremeelsed ringkonnad nägid igal pool Hitleri tonti. Sakslastel olevat Eesti jagamise kavad. Räägiti välismaal ilmunud kirjandusest, kus seda kõike must valgel pidi lugeda võima. Ka rektor oli läbi lugenud ühe niisuguse raamatu „idaruumi" kohta. Selle autor jutustas tõepoolest Eestimaast kui „kaotatud paradiisist". Kuid see pole ohtlik. Ja vapsid? Ta arvas koos Pätsuga, et „kuigi vapside põhiseadusel on palju puudusi, viib ta ometi nõiaringist välja".

Mõistlikku meelt näitasid tema arvates ka sotsid, kes kooliõpetajate kongressil olid esitanud valitsusele nõude: otsustavalt välja astuda fašistide ja kommunistide liikumiste vastu, „et kõik klassid saaksid rahus elada". See kõlas rektori arust väga intelligentselt.

Möödas oli ka Tõnissoni väljavilistajate protsess, mis kujunes rohkem naljanumbriks.

Ainsat tõsist hädaohtu nägi ta kommunistides. See haigus haaras nagu kiuste just andekaid noori. Ta silme ees seisis ikka veel Peeter Liivi kuju, kes lausa ülistas Nõukogude Liitu. Ja üliõpilane Rein Kandur, kes praegu vanglas istub, ei ole ka kohtus oma süüd kahetsenud. Kuid ses küsimuses oli rektoril oma retsept. „Kes noorelt karistada saab, jõuab end veel parandada," arvas ta.

Kas ta hakkas end parandama?

Öösel ärkas uus vang, nagu oleks keegi teda hüüdnud. Rein tahtis juba koikust välja karata, kuid tajus siis olukorda ja heitis raskelt asemele tagasi. Tema esimene mõte oli Andres Tammine. Ja teine mõte oli, et Sergei peaks Tammisega kokku saama. Aga kas nad tunnevadki teineteist? Rein polnud selles päris kindel. See oli ju unes, kuid Tammine seisis tal silme ees nii selgelt, nagu oleks mees praegu kongi uksest sisse astunud.

Rein sulges silmad ja mõtles piinlikkust tundes, et

ta närvidega pole vist enam kõik korras. Ent samal ajal imestas ta unenäo selguse üle. Tammine seisis siinsamas, surus halli sonimütsi ühe käega rinnale, teisega nööpis kiiresti lahti võidunud vihmakuue, kehitas korra ja tõi püksivärvli vahelt esile väikselt kokkukeeratud pakikese paberit. Juba oli see mütsis ja müts jälle peas. Nüüd lõi ta mõlemad hõlmad hooga laiali, võttis tagumisest püksitaskust aeglasel liigutusel suitsukarbi, pani paberossi näkku ja lonkis minema. Reinule heitsid ta sinihallid silmad lõbusa paljuütleva pilgu. Ja samm oli tal vaba nagu inimesel, kes pärast päevatööd, ilusal kevadisel õhtul ajaviiteks ringi luusib ... Ei, ta ei lähe ära! Ta annab Reinule pakikese ja küsib: „Kas mäletad, kui me kahekesi? ... Aga parem, kui sa ei mäleta!"

Rein oleks nüüd rahuldustundel vastata võinud, et ta „ei mäletanud", et keegi sellest midagi teada ei saanud. Piinarikkad ülekuulamised popos olid möödas. Jah, kõige raskem oli tal seljataga. Kuid inimene on „tänamatu loom". Ka Rein Kandur ei rahuldunud niisuguse võiduga. Ta oleks tahtnud vabaduses olla! Nüüd tundis ta vaigistamatut igatsust selle järele. Kongis võis kuulda, kuidas uus vang oigas, kannatamatult vähkres ja valutavaid külgi triikis. Ümberringi kostis vaid mitmehäälne norskamine, keegi sõimas naabrit läbi une.

Reinul muutus pea selgemaks. Ta mõtles kongikaaslastest, kellega harjuda oli raskevõitu. Algul paistsid nad talle kõik ühesuguste laostunud ja tasakaalust väljaviidud inimestena. Ainult üks — isatapja — oli päris inimlik. Ta avaldas suurt huvi moraaliküsimuste ja isegi poliitilise elu vastu riigis.

„Kui isa poleks mult naist üle löönud," rääkis ta Reinule, „siis oleksin nüüd suure auruveski omanik ja vist ka riigikogu liige!" Nad ehitasid isaga koos kuskil Pärnumaa kandis veskit. Perekonnadraama tegi pojast mõrvari. See mõrvar kujunes aga juba esimesel päeval Reinu kaitseingliks, säästes teda teiste liigse norimise eest. Ja kuna ta oli hiiglajõuga, kardeti teda. Löömingud, mida siin iga päev akna avamise pärast peeti, lõppesid harilikult tema võiduga. See oli igavene vastuolu: ühed tahtsid värsket õhku, teised kaebasid, et kong läheb külmaks. Küsimuse lahendas enamasti — kõvem rusikas.

Küll oleks teada tahtnud, kuidas elatakse seal — väljas! Andrese ja Sergei elu oskas ta enda arvates kujutleda. Aga mis sai Irmast? Kas jäeti ta rahule? „Mulle ei meeldi, et dikteeritakse, kellega tohin käia," oli ta öelnud. „Mul on selles asjas omad seisukohad" ... Kas tuleb kellelegi pähe teda üles otsida? Peeter oleks seda teinud, kuid ta ei tohi ju linnas nägu näidata. Ja mis teeb kahjurõõmus Õunap? Kes teda korrale kutsub, kui ta sigadusi räägib? ... Kuidas läheb rahvahääletuse kampaania? Vapsid peavad selles tingimata kaotama! Nende põhiseaduse saab läbi kukutada, selleks on veel kõik võimalused, arvas Rein. Aga kui sotsid jälle alt veavad, on asi kriitiline ... Kõik need ja teisedki mured ei lasknud magada.

Rein oli vangla raamatukogust kirjandust hankinud. Romaane lugesid siin mitmed. Kuid Reinule oli täna eriline õnn osaks saanud raamatu näol, mis teda kõige enam huvitas. Kriminaalromaani kaante vahel lipsas sisse Lenini „Materialism ja empiriokritiitsism". Nähtavasti polnud kellelgi esialgu aimu, et tegemist on poliitilise teosega. „See teie füüsika või astronoomia või mis," ütles talle valvur. Aga kuidas oli niisugune teos üldse vangla raamatukogusse sattunud? Igatahes üks kongikaaslastest, kes õhtupoolikul uudishimust aetuna raamatu enda kätte kiskus, et näha, mis seal ometi nii põnevat on, oli hirmus pettunud. Väliskaanel seisis ju suurte tähtedega: „Tsirkusekuninganna roima saladus" ...

Uni ei tulnud ega tulnud. Reinu masendas teadmatus: mis tehakse väljas?

Ühtki kirjakest talle ei lubatud, kuigi seadus nägi ette, et kord kahe nädala jooksul võib kirja saada. Kas ta peab oma õigusi näljastreigi abil nõudma hakkama? Ta otsustas enese mõneks päevaks proovile panna.

2

Endel Urbson astus „Ideaali" liikmeks. Ja kui ta Irmaga ühel loengu vaheajal kohtus, soovis see talle õnne „kõrgeaulisse vaimuaristokraatide seisusse astumise puhul".

Endel punastas ja ütles: „Keegi ei leia teie kamba silmis armu!“ Ta jutustas, kuidas teda suvel Külametsal umbuskliku vaikimisega ja põlastavate pilkudega vastu võeti. „See oli niisugune... noh... mõjus minusse nagu elust väljalülitamise protseduur. Ma nägin, et kõik need inimesed, keda olen austanud, on hirmus upsakad. Peeter Liiv ja Rein Kandur ja... terve see teie kamp!“

„Up-sa-kad?“ imestas Irma. Seda oli ta kõige vähem oodanud. „Ja meie kamp? Mis kamp meil siis on?“ Ta hakkas sõpru vabandama. „Nad käisid teid pärast jaamas otsimas, Eerika jutustas mulle. Ei, ei, keegi ei tahtnud teid solvata! See tuli arusaamatusest, kohmetusest...“

Kuid Endel ei jäänud rahule. „Mäletate Rein Kanduri kõnet tookord „Ideaalis“?“ tuletas ta meelde. „Mäletate, kuidas ta seal minu ja ka teie üle ironiseeris? See on ju upsakus!“

Jah, teda, Endelit, vaevab koolipingist saadik küsimus — mis oleks juhtunud, kui ristirüütlid poleks vallutanud Eestit? Mis oleks juhtunud, kui 1919. aastal Töörahva Kommuun oleks jäänud jõusse? „Ma saan nüüd aru, et küsimust nõnda asetada on omast kohast lapsik, kuid see pole vaenulik Rein Kandurile. Ilmaaegu hakkas ta minu kallal oma hambaid proovima. Olgu tal sada korda õigus — kuid see on siiski upsakus! Ja Kandur on oma teadmistele liiga uhke.“ Endel mõtles veidi. „Vanglas läheb ta veel upsakamaks, pange tähele! Seal ta kannatab ülekohut ja kannatab võib-olla väga mehiselt, kuid küll te näete, see rikub teda ka.“

Niisugusest vaatevinklist ei olnud Irma veel kunagi asjadele mõelnud. Endel aga rääkis sellisel toonil, nagu poleks midagi päris halba juhtunud, nagu poleks Rein üldse vanglas, vaid kõneleks hommepäev jälle „Ideaalis“. Tõepoolest!... See oli ilus optimism. Aga jutlus uhkusest ja upsakusest ei meeldinud Irmale.

„Kuulge,“ algas ta. „Kas te siis ise ei ole uhke oma vaadetele? Mina näiteks olen väike ja võib olla, et isegi alandlik inimene, kuid oma vaadetele olen uhke... Ja ma ei salligi neid tagurlikke tüüpe!“

„See on iseasi,“ vaidles Endel, „aga te jääte siiski

normaalseks, loomulikuks tudengiks, kuna teie sõbrad..."

Endel ei suutnud talle aga kuidagi selgeks teha, mis see „iseasi" on, mis pidi Irmale tema sõprade ees eelise andma.

Võib-olla tahtis ta teda lihtsalt lohutada?

Irma mõtles tihti Reinule. Kui saaks korrakski pilgu heita vangikambrisse. Mis näoga ta seal on? Kui saaks tervituse saata — kas või paar sõnakest!

Noored tundsid Reinu puudumist. Just nüüd oleks neil teda väga vaja olnud.

Lähenes vapside projekti rahvahääletus. Mida päev edasi, seda laiemaks puhusid endid mustabaretimehed. Nad korraldasid „sada koosolekut päevas ja veel rohkemgi". Nad tõotasid suuri reforme ja kodanliku korra kõikide pahede kaotamist. Mõnigi lihtne hing kaldus uskuma, et neil on tõsi taga.

Ühel hommikul teatati vanale Bergmannile, et tema teenija Elts on astunud vapside organisatsiooni liikmeks. Ta naeris selle üle ja kavatses tüdrukuga lõunalauas, kuhu olid kutsutud ka Liida ja väimees, tõsiselt rääkida.

Nii see sündiski. Kuid Elts vastas ootamatu enesekindlusega:

„Ma tean, et teie olete vapside ja ka kommunistide vastu... Kõikide vastu, kes vähegi tõtt räägivad."

„Mina olen sotsiaaldemokraat," selgitas Bergmann, „olen rahvasaadik. Kuidas see sobib, et minu teenija?..."

„Teie ei armasta tõtt rääkida, ja teie väimees ka mitte," väitis Elts jälle. „Kui palju ma tema pärast pidin valetama!"

„Need väikesed hädavaled neiukestele!" pahvatas Õunap naerma.

„Ja naisele..." lisas Liida mürgiselt.

„Aga teie, Elts, kas te ei karda vallandamist? Minu äiapapa on põhimõtteline mees." Õunap pöördus kogu kehaga teenija poole.

Elts ei kartnud vallandamist. Sest ta uskus, et vapsid võidavad ja kõikidele tööd annavad. „Meie ise kaotame tööpuuduse," teatas ta uhkelt.

„Teie?! Ho-ho-hoo!"

Nüüd hakkasid kõik naerma. Elts võttis kandiku ja

väljus. Kuid ta avas veel kord ukse ja hüüdis üle läve: „Küll te näete, et meie võidame!“

Ja Bergmann ei suutnudki talle aru pähe panna.

3

Eerika elas ikka veel Ohkeliga ühe katuse all.

Just siis, kui ta oma tülikaks muutunud üürnikule tahtis tuba üles ütelda, nägi ta tema poole sisse astudes ebaharilikku pilti. Ohkel oli kuue maha ajanud ja istus laua taga, konspektid ja raamatud ees.

Eerikat nähes tõusis ta krapsakalt püsti. „Vabandage, et ma... daamide juuresolekul nii koduselt...“ Ta võttis kuue, mis oli toolikorjule riputatud, ja ajas kiiruga selga. „Näete, tuubin. Mulle hoitakse ministeeriumis kohta, pean ruttu ülikooli lõpetama.“

Ohkeli kahvatud, sinisekirju seebi värvi silmad avanesid pärani, tema laubale tõusid kortsud nagu künnivaod, ta näost võis lugeda muret...

„Teie lõpetate nüüd, varsti?“ küsis Eerika, kes arvas, et kui allüürnik lõpetab, siis kolib ta niikuinii ära ning polegi vaja talle üles ütelda.

„Peab! Vilistlane kutsus välja, teate, ja ütles, et kohta on tal jõle raske alles hoida, nii et minul tuleb Alma Materiga kiiremini abrehnung teha. Ajasin juba tervest linnast konspektid kokku; varsti tuleb mulle siia üks kaasvõitleja, kes on tark nagu professor. Ta aitab mind tuhteerida...“

Koht olevat kuskil „kaubandus-tööstusministeeriumis“. Ja Ohkel lubas pärast lõpetamist kohe ära Tallinna sõita. Eerikal jäi vaid üle talle edu soovida.

See oli septembri algul. Ja nüüd, kuu aega hiljem, õiendas see laiskvorst tõepoolest eksamid ära. Kuid lahkumisega ta ei kiirustanud. Ülikooli lõpetamist tuli ju ometigi pühitseda! Esiteks pühitses seda korporatsioon oma ruumides ja siis kutsus Ohkel sõbrad koju, kus ta nendega pummeldama hakkas. Eerika ei saanud oma toas enam rahu, ta jooksis Irma juurde.

„Tüütavad meid hirmsasti,“ kurtis ta. „Iga minut koputavad uksele. Kord paluvad nad puhtaid taldrikuid

või soovivad kohvi keeta, kord jälle kutsutakse „daame lauda istuma“ või tullakse, viinapudel kaenlas, juttu ajama.“ Eerikat pahandas kõige rohkem see, et nad emale hingerahu ei andnud, kuigi nägid, et ta on voodis. Vähemasti Ohkel teadis, et memm on haiglane ja peab lamama. „Olen nad paar korda välja visanud, kuid unustavad ära ja poole tunni pärast vajub jälle purjus seltskond uksest sisse,“ jutustas Eerika. Ta nägu oli karm ja huuled kokku pigistatud. Aga niipea kui ta oli südant puistanud, hakkas tal kergem. Ta lõi portfelli lahti ja oli valmis siin seni töötama, kuni Irma ise tunnis ära käib. Õhtuks aga kutsus ta teda enda poole.

Seltskond Ohkeli toas oli vahepeal veelgi suurenenud. Irma ja Eerika võtsid alles üleriideid maha, kui uks ilma koputamata pärani kargas ja üle läve veeres tüse, kõhukas mees imepisikeste käte ja jalgadega. Alumisel näopoolel oli tal krimpsu kiskunud nahaga roosakas arm, nähtavasti vana rapiirijälg. Ühes käes hoidis ta veiniklaasi, mis oli ääretasa valatud, teisega tegi laia kaare.

„Lubage, auväärt daamid!“

Teinud kaks-kolm kummardust, hakkas ta tippima nii graatsiliselt nagu tantsusammul, hoides enda ees veiniklaasi, millest ikka veel tilkagi maha ei loksunud. Ja enne kui Eerika sai teda takistada, istus ta ema voodiservale, häälitsedes pehmelt: „Lubage, auväärt daamid, ma olen ainult parajasti täis.“ Ta lai nägu oli üleni lõbusas muiges; paistis, et isegi haavaarm naeratab kaasa.

„Mis te nii palju prassite,“ tõreles Eerika ema, kohendades järsu liigutusega tekki. „Juba kolmas päev lakkuda! Mis ilmaime see ülikooli lõpetamine on, et seda peab nõnda alla loputama?“

Mees tõstis veiniklaasi kõrgele.

„Lubage, auväärt daamid, minul on niisugune vaade: kui oleme purjus, siis oleme noored, ilusad, targad ja rikkad; aga kui kaineks jääme, oleme vanad, inetud, rumalad ja vaesed. Miks siis mitte ... arusaadav!“

Ta tõusis, lõi käega takti ja vänderdas seinast seina.

Eerika ja Irma vaatasid seda etendust sõna lausumata pealt.

„Kas sa ust lukku keerata ei saa?“ imestas Irma.

„See teeb asja hullemaks... Hakkavad koputama ja põrutavad nii, et sein väriseb.“

Teisest toast hõigati juba vilistlast Penderit.

„Ma tulen!“ hüüdis paksuke ja pani veiniklaasi kapi otsa.

Eerika juhtis ta uksest välja. Tema läveleilmumine võeti suure käraga vastu. „Kuri preili on kodus! Palume preilit lauda!“

Eerika vastas, et ta joob ainult veini, ainult laupäeviti ja ainult oma sõpradega.

Sellele vastas kellegi ulguv naer. „Poisid, tõmmake seinakalendrist lehed välja — kuni laupäevani!“

Eerika hääl oli kibedust täis, kui ta ütles:

„Ma väga vabandan seltskonna ees, kuid minu „südamedaam“ on haige, te teate küll, härra Ohkel!“

Ohkel lõi kannad kokku. „Just nii, kuulen!“ Ta hakkas teistele olukorda selgitama ja teatas, et täna tuleb pidule veel mitu daami. „Ärme seda preilit tülitame, kaasvõitlejad, — ühe sõnaga, mitte piuksugi, enne kui teised daamid on kohale jõudnud.“

„Ja mis siis saab?“

„Siis käsutavad juba daamid ja meie kuulame sõna.“

„Braavo!“

„Sa oled tõesti haritud noormees! Ülikooli diplom ei ole sulle ilmaaegu välja antud.“

Ainult vilistlane Pender jonnis veel. „Kutsuge vanamoor lauda!“ käis ta peale. „Tõstame koos voodiga siiasamasse. Ta on meist kõige ilusam, kõige noorem, kõige targem ja kõige rikkam. Käre mutt, ütlen ma!“

Ohkel vaatas aralt ukse poole ja näitas pöidlaga. „See tõi endale täna abiväge — veel üks kuri preili ja pikk nagu toikam... Niisugused ajavad seltskonna lõhki.“

Peagi olid oodatud daamid kohal, nende seas ka Milvi Paabu. Ta oli sel suvel Soomes ja Rootsis ära käinud. Kõik ootasid, et ta poetab nüüd jutu sekka märkusi: „Aga Helsingis, vaat kus oli kohv!“ või: „Fjordide ilu on võrratu!“ Kuid Milvi ei rääkinud midagi.

Kui teda aga paluti oma muljeid jutustada, kallutas ta pea ühele õlale, naeratas ja häälitses:

„Oi, lapsed, kui te teaksite!“

Välismaa oli ka tema välimust mõjutanud. Oma ennegi

ilusaid ripsmeid oli ta kunstlikult pikendanud; nüüd tõusid ja vajusid need nagu rongatiivad, lisades silmadele sügavust. Vaadates tema silmadesse, vaatasid sa nagu kaevu põhja. Ja selle põhjast helkis vastu kurvameelne pilk, mis oli kurvameelne ka siis, kui suu naeratas. „Te tahate, et ma jutustaksin teile põhjamaast?“ Milvi naeris. „Vaadake mind, ja te näete põhjamaad!“ Ta ajas käed laiali ja keerutas end. Milvi oli tumedas siidkleidis, mis liibus vastu keha. Õlal kandis ta sinirebast ja kaelas valgeid helmeid. „Olen läbi ja läbi põhjamaalanna. Vaadake mu silma ja vaadake mu südamesse, kas ei leia te sealt põhja kargust, külmust ja nukrat igatsust?“ Ta rääkis pooltõsiselt, poolnaljatamisi nagu inimene, kellele teiste arvamised palju korda ei lähe.

Varsti korraldasid Pender ja Milvi asja nii, et Eerika ühes Irmaga pidule kutsuti. Nad pidid tingimata lauda istuma. Naiste juuresolek tegi korporandid algul tõesti taltsaks. Nad vabandasid iga ebasobiva sõna peale ning teenisid oma partnereid nagu kõige osavamad kelnerid. Laud oli kaetud külmade roogadega — kalad, lihalõigud, juust, salat. Viinapudel „President“ üle kahe, sõstraveini, likööre ja eriti palju õlut. Seda valati kogu aeg kannudesse ja terve korv ootas veel nurgas järjekorda. Söödi innukalt. Eerika silmitses ahnel pilgul frukte, mis olid tema ema portselanvaasidesse kuhjatud. Apelsinid! Need olid harulduseks, mida nemad emaga endile kunagi lubada ei võinud. Milvi Paabu käsutas rebased kanget musta kohvi keetma.

Kohvi juures hakkas Milvi rootslaste peeni kombeid kiitma. Ta jutustas seltskondlikust läbikäimisest ja vastuvõttudest tähtsamais majades, kus ta oli viibinud. „Milline kultuursus! Ah, lapsed, kui te teaksite!“

„Ostke kodumaa saadusi! Proosit!“ Seda ütles Eerika ja üsna väljakutsuvalt. „Põltsamaa sõstravein on üle kõige!“ Ta tõstis veiniklaasi.

Teised ühinesid temaga. Ka Milvi jõi oma klaasi tühjaks ja viskas selle siis kaares vastu ahju puruks. „Sellest klaasist ei pea enam iialgi joodama!“ Ta tõusis. „Kuulake mind! Kodumaa? Mis on kodumaa? Tänapäeva inimesel ei ole teda olemas. Kõike veetakse sisse ja kõike veetakse välja, ka südameid, hingi ja mõtteid. Võtkem

meie laud — kas siin on ühtki rahvuslikku toitu? Võtkem meie lauanõud, meie riietus, meie kõnelused — see kõik on importeeritud. Võtkem meie kunst, kirjandus — kõik need voolud ja voolukesed, mis olid mujal, tulevad ka meile. Tantsud ja lõbustused samuti. Aga kaasvõitleja Eerika püüab meile sisendada, nagu oleks meil tõesti midagi, millega maailma ees hiilata. Kas me võime uhked olla oma matslikkudele kommetele? Oh ei, Eerikakene, ei sina ega mina ega meie teised! Ära aja oma nina ilmaaegu püsti!" Ta lõpetas lauakõne klaasitõstmisega Rootsile, surus sinirebase vastu rinda ja kummardas kergelt.

„Kodumaa — see on rahvas," ütles Eerika tõsiselt. „Ja kui te sellest aru ei saa, siis ei saa te millestki aru."

Pender katsus vaidlevaid pooli lepitada. „Meie kõik oleme üks eesti rahvas, me kõik töötame selle rahva heaks ja soovime temale kõige paremat, milleks niisuguse asja juures tüli norida? Küsige vanamoorilt! . . ." Ta hakkas jälle uksele põrutama ja nõudis, et Eerika ema lauda kutsutaks. „Ma tahan temaga külmade põhjamaa naiste terviseks kokku juua!"

Irma astus vahele. „Te soovite rahvale head, härra Pender, aga vana töölisnaist haigevoodil ei taha te rahule jätta!"

Milvi haaras Irmal kaelast kinni. „Kaasvõitlejad, see naine on nõid!" seletas ta teistele. „Tema ennustas mulle kord, et inimese elul ei ole mõtet, kui pole, mille eest surra. Ja, ausõna — ei olegi mõtet . . ." Ta tahtis Irmat suudelda. „Ma andestan teile — andestan! Oh mu kullake!" Milvi oli purjus päi väga hell.

Paks Pender lärmitses juba jälle lõbusalt, jutustades rapiirivõitlusest, mis jättis talle eluaegseks mälestuseks roosa haavaarmi.

„Niisugune on ka kaasvõitlejal Kubjasel," märkis keegi.

Ohkel muutus seda kuuldes näost tuhakarvaliseks. „Ma ütlen teile, kes on süüdi!" Ta näitas näpuga Eerikale ja siis Irmale. Teised ei saanud millestki aru. „Nemad, nemad — paadivargad!" karjus piduperemees. „Ma veel ükskord ilmutan teile, kes nad on! Aga täna on nad minu külalised . . ."

„Kena külalislahkus," imestas Irma. „Ja sina lased end oma katuse all läbi sõimata, Eerika?"

Eerika seisis nagu põranda külge kasvanud. Siis ütles ta valjusti ja selgelt:

„Homme õhtuks palun ma teid välja kolida, kaasvõitleja Ohkel! Mulle tulevad uued üürnikud — paadivargad. Hüvasti, lugupeetud seltskond!"

Nad lahkusid. Saabus vaikus. Ohkel laotas käsi.

„Eks ma ütelnud, et see toikam ajab seltskonna lõhki!" hädaldas ta.

Paks Pender rahustas teda, viies jutu mujale. Ta väntas grammofoni üles. „Charleston — he-hei!" Kui aga keegi tantsima ei hakanud, laulis ta Milvile:

Eesti neiu süda
külm kui tursapea.
Kes ei teadnud seda,
kahjatsema peab!

Talle plaksutati. Kuid tantsima hakkas Milvi üksi. Kleiti põlvede kohalt kergitades, kontsadega trampides, puusi hööritades keerles ta mööda tuba. Tema ümber tihenes imetlejate ring.

„Elagu külmad põhjamaa naised!"

„Kes on täis tuld ja särtsu!"

Hommikuks olid mitmed piduvõõrad juba laua alla vajunud. Ohkel püüdis seinalt sinist kuradit. Pender aga värskendas end pangetäie külma veega, harjas riided hoolsasti puhtaks ja läks konventi. Täna oli Armand Viilil tema abi vaja.

4

Oli laadapäev. Õunap ajas kogu Sotsialistliku Liidu jalule. Ta jagas levitajaile läkitused kätte ja kiirustas kõiki jalamaid laadaplatsile jooksma.

„Pange iga maamehe vankrile," andis ta nõu. „Pistke igale vastutulijale pihku!"

Ka vapside levitajad olid laadale tulnud. Ja maamehe vankrile sattus nüüd järjestikku kaks proklamatsiooni: „Hääletage põhiseaduse muutmise poolt!" ja „Hääletage põhiseaduse muutmise vastu!".

Eerika oli sel hommikul postkastist välja võtnud juba mitu vapside lendlehte, mis propageerisid põhiseaduse muutmist ja kutsusid üles hääletama selle poolt.

„Narrid! Hääletamiseni on veel aega," pomises ta pabereid kokku kägardades ja pliidi alla visates. Kuid Eduard Vilde „Läkituse Eesti rahvale", mis kutsus üles hääletama põhiseaduse muutmise vastu, hoidis ta alal. Eerikale paistis see kuidagi tuttav. Ta viis läkituse emale, kes lamas haigevoodis. „Kas tahad lugeda, memm?"

Ema ajas end istuli, pani prillid ette ja alustas. Peagi luges ta kõva häälega:

„... sest kes õiglane ja püstseljaline riigikodanik nüüd valjusti häält ei tõsta, see teeb enda kaassüüdlaseks oma isamaa õnnetuses, mis ähvardab viimast „vabadussõjalaste" põhiseaduse muutmise kordamineku poolt..."

Vilde vastas oma läkituses neljale küsimusele, mis olid talle ankeedi kujul esitatud. Ta arvustas fašistlikku liikumist kodu- ja välismaal, analüüsis selle tekkimise põhjusi ja puudutas ka mõnda meest isiklikult.

„Üks meie juhtidest, kellel riigi sünniloos teeneid ja kes riigivanemana vahel ilmutas taipavat ja tabavat pead, on nüüd temale pandud lootusi jämedasti petnud. Ta purjetab riigi õõnestajate sõiduvees, ta peibutab oma erakonda demokraatiale selga pööramd ja „vabadussõjalaste" diktatuuri eelnõu poolt hääletama. Kord ta eksis juba rängasti, kui soovitas landeswehri pealetungi eel astuda pealetungijaga kokkuleppe läbirääkimistesse. Nüüd on ta poliitiline taip löödud uuesti kanapimedusega. Kahju sellest mehest! Kas ta ei suuda taltsutada oma tulist iha saada presidendiks?"

„See on vist Päts?" küsis ema. „Noh, mis sest mehest ikka kahetseda! Küll ta ise teab, mis ta teeb. Viiendal aastal oli ta mässaja, vist sotsiaaldemokraat..." Ema hakkas käega vehkima, tahtes midagi öelda, kuid köhahoog tuli peale.

„Võib-olla sa peaksid puhkama?" soovitas Eerika. „Las mina loen edasi."

„Oot-oot, ma natukene pusin veel..."

Ja ema alustas uuesti. Erilist mõju avaldasid talle Vilde sõnad vapside projekti võimalikust võidust rahvahääletusel.

„Kui need päevad minu õnnetuma Eesti üle peaksid tulema, siis löön silmad maha haritud maailma ees ja nutan häbi pärast, et olen eestlane.“

Toas valitses tükk aega vaikus. Ei olnud kerge edasi lugeda.

Eerika võttis lehe enda kätte. „Sa oled väsinud... Kas tahad, ma loen sulle?“

Ema noogutas ja laskus seljakile. „Loe, sul on ilus selge hääl!“

Eerika luges:

„Kas ja kuidas selle liikumise vastu võidelda?

Muidugi võidelda, ja vaimurelvadega võidelda. Vaimuvõitlus lakkab alles siis, kui tullakse füüsilise vägivallaga.“

Vahetevahel ema peatas teda ja nad arutasid ühte või teist küsimust pikemalt. Eerika imestas. Ta ei teadnud siiamaani, et tema memmes niisugune kirglik poliitikamees peidus on.

„Õige, tütreke! Loe edasi!“ ergutas ema.

„Kaaskodanikud! Meie oleme 15 aastat uhked olnud kangelaslikust vaprusest, millega võitsime oma punase vaenlase ja samal puhul ka oma valge vaenlase parunite Landeswehri...“

„Mis?“ küsis ema. „Kuidas ta ütleb?“

„Oh sa!...“ hüüatas nüüd ka Eerika. „Sellega ta rikub ju kõik ära. Kuidas siis nõnda? Punased ja Landeswehr — ühe hingetõmbega. Kuidas siis nõnda?“

„Kas seal viimati mõni trükiviga ei ole?“ nõudis ema.

Eerika hakkas järsku oma pabereis tuhnima. „Ma olen kindel, et seda väljendust varem ei olnud,“ rääkis ta. „Usu mind, emakene, see oli vist ühes raamatus — koguteoses...“ Kuid ta ei leidnud raamatut.

„Loe edasi!“ sundis ema, „eks sa pärast otsi.“

Ja Eerika luges rõhuga ette viimase lause:

„Igamees teist ja iga muu aus ja arukas eestlane, kellele kallis ta vaba isamaa, tohib hääletada ainult „vabadussõjalaste“ salakavala äraandliku eelnõu
VASTU!“

„Vastu,“ kordas ema kindlalt. „Annaks jumal, et ka mina veel nende vastu hääletaksin.“

„Jah, sa hääletad, kuidas siis muidu!“

Ema tõusis patjadel poolistuli ja võttis läkituse uuesti enda kätte. „Kõik on hea peale üheainsa lause... See jutt punasest vaenlasest ei ole õige.“

Eerikal oli tegemist, et teda rahustada. „Kuidas ma seda varem ei märganud?“ süüdistas ta ennast. „Oleks võinud ju selle lause ette lugemata jätta!“

Et ema mõtteid mujale viia, rääkis tütar talle Ohkelist, kes oli sõitnud ära Tallinna, kuid siis paari päeva pärast tagasi tulnud, et paigutada siia elama üht „Fidelitase“ korporatsiooni preilit. „Kuulukse olevat tal armukeseks... Poiss lubanud iga nädal meile teda vaatama sõita.“

„Ega meie mõned lõbumajapidajad ole,“ lausus haige karmilt. „Sa pead neile toa üles ütlema.“

Eerika lubas seda teha. Juba ammu oleks tulnud memmega neid asju arutada.

Mõne aja pärast ütles ema äkki:

„Enne surma kutsu mulle õpetaja.“

„Ema! Mis sa nüüd surmast...“

„See pole midagi... Vanad inimesed räägivad ikka vahel surmast, iseäranis kui nad haiged on.“

Väljas hämardus. Haige jäi magama. Eerika valas endale teed ja sõi paar suutäit. Polnud isu. Õhtu saabudes haaras teda rahutus ja mingi hirmusegane tunne. Siis ei tahtnud ta isegi lugeda, vaid võttis näputöö kätte. Ta ootas arsti, kes viimasel ajal oli selles majas sagedane külaline, ja mõtles korraks murelikult ema sõnadele: „Enne surma kutsu mulle õpetaja.“ Ta ütles küll nõnda, kuid ega ta seda tõsiselt mõtelnud?

Eerika suunurgad tuksatasid ja järgmisel hetkel kippusid isegi muigele, sest ta kujutles äkki nii selgesti

pastorit mustas talaaris, valge lips lõua all, testament kaenlas ja sõrm raamatu vahel, uksest sisse astumas... Pastor Veekurn — pikk ja kõhetu, väikese peaga mees nagu hampelmann... Kas tõesti? Tüdruk vaatas ukse poole, sirutades kaela ja toetades käsi toolipõhjale. „Pastor Veekurn? Miks just tema?" Eerikale meenus, et ta oli tolle jutlust üks kord kuulnud. Siis rääkis ta Johannese ilmutusraamatu ratsanikest ja jumala pühast vihast. Veekurn oli ju kuulus selle poolest, et oskas „naised nutma panna".

„Ei!" Eerika raputas pead. „Mind ja minu memme ta juba nutma ei pane!"

Ta uskus, et ema paraneb. Memm oli viimastel aastatel sagedasti põdenud, kuid ikka lühikest aega. Seljavalud. Krooniline neerupõletik. Arst ütles viimati, et kui järsku akuutseks ei muutu, võib sellega kaua elada. Aga mine neid arste tea? Toosama võis ka vahel rääkida kohutavaid asju: „Jätab jäljed südametegevusele, vereringele, maksale." Ent kohe trööstis ta teda, ennustades emale pikka eluiga.

Tüdruk uuris ema näoilmet. Memm oli huuledki kokku pigistanud. Ta nägu oli vali, veidi trotslik. Tema tagasiheidetud pea paistis jõuline ja oli vajutanud patja sügava lohu. Poolhämaruses tõusid nina ja lõug selgelt esile, joonistades tugevate varjudega uhke profiili. Võimatu oli kujutleda teda patukahetsejana pastor Veekurna poole ohkamas.

Eerika teadis, et ema suhtub kirikusse ükskõikselt. Ta käis seal ainult tuttavate laulatusel või matusel, vahel ka leerilapsi vaatamas... Oot-oot! — toa õhk pole just kõige parem! Eerika jooksis akna juurde, lükkas selle lahti, surus eesriide kõrvale ja jäi vaatama kuusirpi, mis ujus pilvede vahel nagu helendav laastuke lainetes. Puhus vinge tuul. Hallid pilved õõtsusid ja liuglesid üksteisest üle nagu mässavad veevood. Aiapuud aga kahisesid nii jutukalt, koduselt, sõbralikult.

Keegi koputas. Arst? Mõni tuttav? Eerika tõmbas akna kinni ja ruttas avama, kuid ukse taga ei olnud kedagi. „Kõrvad petsid — olen end ilmaaegu üles ärritanud," mõtles ta ja oli väga rahul, et tabas end niisuguselt eksituselt. „Tähendab, mul endal on närvid pin-

gul, memme tervis aga paraneb!“ Emal õnneks ei olnud täna suuri valusid. Kriis on möödas... Nüüd on talle vaja ainult puhkust, vaikust ja — kosumist. Nii sisendas Eerika endale julgust ning jälle hakkas nõel ühes pruuni villase lõngasilmusega ta sõrmede vahel vilkuma.

Nad olid kudumistöökojast saanud paar tosinat kindapooli kodus kokkuõmblemiseks. Tasu oli küll naeruväärt väike, aga siiski parem kui tegevusetu norutamine haigevoodi juures. Oh, ega see kõik nõnda ei jää!

Eerika mõtles, et ta peagi leiab koha ja hakkab ise töötama. Ema las olla edaspidi kodus ja elada rahulikku vanainimese elu... Võib-olla pääseb ta ise lauavabrikusse? Oleks ka parem — lihtsama rahva seas, omasugused koos... Õhtuti võib õppida. Siis lõpetab ta ülikooli ja läheb õpetajaks kuskile maakolkasse, metsade vahele. Eerika armastas neid kolkaid. Seal olid avameelsed inimesed, puhas männimetsa õhk. Peeter on seal temaga. Muidugi abiellub ta Peetriga! Ja Peeter töötab võib-olla kuskil lähedases väikelinnas, kuid sõidab tihti koju, peaaegu igal õhtul. Ta armastab ju kihutada mootorrattal... Ja ema hingab seal puhast osooni, paraneb... Kohendab vahel oma lõbuks aias lillepeenraid — iluaed on neil tingimata! — ja kiigutab lapselast. Kas see on poisike või tütarlaps, seda Eerika ei teadnud, kuid pisike on ta nagu pabul, meelespeasiniste silmadega, käharate juustega. Ja istub vanaema põlve peal.

Vaat niisugune elu passiks tema memmele, ta on selle ammu ära teeninud... Ja nõnda peaksid elama kõik need vanad töölisnaised, kes säärast ränka vaeva on näinud! Vabrikus ekspluateeritakse ja oma kodudes ka! Vana inimest ei tohi enam puudus vabrikusse tööle sundida ja kodus ei pea ta tingimata oma lapsi ja lapselapsi orjama! Las tal olla vaba aega ja omad meelelahutused. Lapsed jooksevad lasteaias, pesu pestakse töökodades valgeks kui lumi, toitu valmistavad suured restoranid, teevad seda paremini ja odavamalt kui ükski perenaine! Igal pool on külluses poolvalmis roogasid. Tuleb ainult elektripliidil üles soojendada. Elektrivool on odav, see ei maksa peaaegu mitte midagi. Jah, nii peab see olema! Majad on puhtad... Ükski eideke ei tapa end veekandmisega, puude lõhkumisega, põrandate

küürimisega ja korporantide või nende armukeste teenimisega. Mõeldakse välja uusi mehhanisme, mitte enam sõja, vaid koduste tööde tarbeks... Oma emade ja vanaemade vaeva kergendamiseks. Kuid Ohkeli-taolised parasiidid, need las lähevad sinna saeveskisse või nahavabrikusse, aga võib-olla ka kongi, kus praegu on Rein...

Eerika oleks oma mõtteid kellegagi jagada tahtnud ja imestas, et ükski tuttav külla ei tulnud. Irma vähemasti astus iga päev sisse, kus ta siis täna on?

Eerika ei teadnudki, et umbes samal ajal, mil tema oma memmega läkitust luges, tekkis selle levitajate keskel segadus. Liine Ohak esimesena oli laadaplatsil jalgu puhates teksti ajaviiteks veel kord otsast lõpuni läbi lugenud. „Siin on üks uuendus," teatas ta hiljem teistele, ja nüüd leidsid kõik, et läkitusse oli tekkinud selgelt kommunismivastane lause.

Ühed jätkasid levitamist, teised jooksid Õunapit otsima, et temalt küsida, kas ta teab, mis läkituses seisab. Miks see nõnda on? Kas ei peaks levitamise lõpetama?

Õunap tõrjus neid kahe käega tagasi. „Igal juhul," karjus ta, „on see vapside vastu! Ja see on praegu kõige tähtsam. Minge levitage!"

Kõik polnud sellega nõus. „Pärige siis vähemasti otse Vildelt endalt järele," soovitasid nad. „Mis ta ise arvab? On see tõesti tema mõttekäik?"

„Vilde on haige."

„See pole vastus!"

„Küll ma pärin paari päeva jooksul," hakkas ta neid rahustama. „Kuid ma ütlen teile juba ette, mis on tulemuseks..." Õunap arvas, et Vilde nõustub mõlema versiooniga. „Tal ükskõik. Tal on süda lõhki kistud."

Keegi ei võinud niisuguse seletusega rahulduda. „Aga teie?" käisid nad peale. „Kas teil on ükskõik? Ehk on teil endal süda lõhki kistud?"

Õunap võttis kogu oma veenmisjõu kokku. „Seltsimehed," ütles ta, „minu sõna selle peale. Olen isiklikult valmis mõlemaid versioone levitama. Olen valmis kõigeks, mis on fašismi vastu, kõigeks, mis võib juurde tuua üheainsagi vastuhääle. Kellele teie seast aga nimetatud lause ei meeldi, eks see või oma reservatsioonid igale

läkituse saajale ära seletada... Kaasvõitlejad! Minu süda on tõepoolest lõhki kistud, mina teile muud vastust anda ei saa!" Ta surus kaks kätt südamele ja jäi pead rinnale langetades seisma. Segadus võttis nüüd veel suurema ulatuse. Igaüks toimis, kuidas tahtis. Kes läks koju, kes tagasi laadaplatsile.

5

Haige ärkas sumbunud karjatusega ja lõi silmad lakke. Lagi tundus äkki nii madal, see vajus talle nagu peale. Polnud jõudu eest ära pageda. Kuskil liikusid kurjaennustavad varjud, keerlesid ümber voodi ja kiskusid teda ning Eerikat kaasa. Talle paistis, et Eerika põski mööda veeresid alla õunasuurused pisarad. Tütre hääl kõlas kuskilt kaugelt: „Emakene, kas sa soovid midagi? Kas sa tahad..."

Ema ei saanud vastata. Kõrvad kohisesid. Kurk oli kinni nööritud.

Eerika istus voodiservale ja kobas sõrmedega ta rannet, jälgides hinge pidades haige pulssi. Ema jäi kuidagi võõraste, ärapööratud silmadega vaatama voodi jalutsisse, nagu oleks seal midagi, millelt ta ei suuda pilku lahti kiskuda. Siis tõstis ta rusika, ähvardas kedagi nähtamatut ja sosistas:

„Tagane, saatan!"

See oli öeldud karmilt, kuid õuduseta. Ka Eerika käsi ei võpatanud, kui ta tema laubalt külma higi pühkis. „Jampsib..." mõtles ta. Haige hakkas peagi korrapärasemalt hingama. Ta võttis suule ulatatud kruusist lonksu leiget teed ja silmadki muutusid jälle läbipaistvaiks. Siis tundis ta tütre ära. Aga mure Eerika tuleviku pärast haaras nüüd järk-järgult kogu ta teadvuse.

Tema enda elus oli olnud nii vähe lahedaid päevi. Kuid tütre elus ei tohtinud see korduda. Ja ometi — igal pool ülekohus, tööliste vangistamine, vallandamised, reetmine... Korporandid prassisid suurte rahade peal, nagu see Ohkel! Eerikal pole aga töödki. Tal pole ju, millest elada!

„Ema, emakene, kas sa tunned mind ära?"

Eerika kordas oma küsimust ikka jälle.

„Jah, laps . . .“

Ta haaras tütrel käest kinni, upitas end istuli ja kisendas äkki jõuliselt:

„Kus on õigusemõistjad?“

Eerika püüdis teda rahustada ja päris viimaks ettevaatlikult, kas ta tahab kuumaveepudeleid. Arst oli neid soovitanud. Või tahab ta, et Eerika kutsuks pastori?

„Ära lase pappi minu ligi! Ära nean . . .“ lõõtsutas haige. Ta silmad hõõgusid kuivas tules. „Kus nad nüüd kõik on? Kus on sinu Peeter?“

Eerika võttis ema kõhnunud õlgadest kahe käega kinni ja püüdis talle sisendada lootust. Ta rääkis kirgliku veendumusega:

„Nad tulevad, emakene, õigusemõistmine tuleb! Ja Peeter on ka nende seas . . .“

Ema silmad hõõgusid ikka veel kuivalt. Huuled liikusid, ent sõnu ei tulnud enam kuuldavale. Pikkamisi jäi ta rahulikumaks. Eerika mõistis, et emal on raske hingata. Näis, nagu nõuaks see temalt mingit üleinimlikku jõupingutust. Kuid haige silmad kõnelesid üha sellest, et ta tahab kuulda tütre häält. Ja Eerika jutustas vahetpidamatult, maalides julgeid õnneliku tuleviku pilte, söandamata endalt küsida, kas ema enam kuulebki teda.

Vastu hommikut tõmbas haige viimset korda hinge.

Tulid vabrikunaised ja ehmatasid kurba uudist teada saades. Nad pärisid, kuidas see kõik oli juhtunud, püüdsid Eerikat trööstida ja pakkusid oma abi. Eerika ise vaevalt uskus, et memm on surnud. Ta lootis, et see on kuri unenägu, kuid tegi, nagu nad õpetasid. Surnu pesti ja riietati ning kanti ametiasutuses lahkunute nimestikku. Siis läksid nad Irmaga talle puusärki ostma. Esimest korda elus astusid noored matusetarvete äri uksest sisse — aralt ja viivitades. Kumbki poleks arvata võinud, et siin kaob ära surma õudus. Kõndides väljapandud kirstude ja kirstukeste vahel tekkis neil isegi väga rahulik tunne. Ja kõige suurema tähtsuse omandas korraga küsimus, milline puusärk tuleb tellida. Mis värvi? Kas ilustustega või ilma?

Nad valisid hoolikalt, nagu ostaksid voodit elavale inimesele, ja olid lõpuks endiga rahul, leides kõige

sobivama — helepruun kirst hõbedase oksakesega kaanel...

Nüüd tuli üle vaadata matuseplats Eerika isa kalmu kõrval, rääkida hauakaevajatega ja pista neile pool liitrit pihku, nagu vabrikunaised olid õpetanud. Aedniku juurest pidi lilli tooma. Ka seal käisid nad kahekesi. Pärjategija, kes vabrikunaistega tuttav oli, valmistas imeilusaid pärjakesi. Memm oli täies matuseehtes, valge loori alla ja pärgade vahele paigutatud. Kõik need lilled ja kaunistused tegid halastamatult selgeks, et on juhtunud midagi saatuslikku. Eerika on orvuks jäänud, tema ema ei tule enam tagasi. See oli nii kohutav ja mõistmatu, et nad teineteisele tõotasid: mitte kalmistule minna! Las teised saadavad ema mulla alla! Nemad mäletavad teda nõnda, nagu ta praegu siin lamab, tõsise ja üleva näoilmega, justkui aimaks mingit suurt võitu, mis teistele teadmata. Kuidas on võimalik selle näo kohal kirstukaant kinni suruda?

Irma läks koju ega suutnud mitmel päeval voodist tõusta.

Eerika seda tõotust järgmisel päeval enam ei mäletanud. Ta mattis oma ema vaikselt, kuid suure leinaga. Kui kõik sõbrad olid kalmistult lahkunud, istus ta ikka veel haua ääres. Talle näis, et tema lein ei lõpe kunagi ja et elu ja surma vahel polegi kindlat piiri. Oleks tahtnud lihtsalt ema juures olla.

Surnuaial kirendasid viimased sügislilled. Tuul sahistas kolletanud puid. Rästaparv laskus latvadele ja laulis oma südantlõhestavat lahkumislaulu. Eerika ei märganud tundide möödumist. Nagu vahakuju istus ta värske kalmu juures. Aeg-ajalt raputasid nutuvärinad ta õlgu. Siis istus ta jälle liikumatult.

Mõned vanemad naised, Eerika ema töökaaslased, olid otsustanud tüdrukut oodata. Kui puude all hämarduma hakkas, tuletasid nad talle meelde, et vaja on minna. Kuid Eerika raputas pead.

„Minge, minge!“ hüüdis ta peaaegu käskivalt. „Teil on lapsed kodus ja pere... oodatakse! Minu pärast ärge muretsege! Ma tahangi üksi olla...“

Naised ei raatsinud teda siiski üksi jätta. See pole

vabrikunaiste komme, rääkisid nad omavahel. Leinajat tuleb trööstida.

Kuid siis tõusis naabruses asuva haua juurest noormees, kes seni oli istunud seljaga nende poole, ja viipas. Naised liginesid talle.

„Minge koju," ütles ta neile. „Ma ise ootan."

See oli päevitanud, tõsise ja avameelse näoga poiss.

„Kas sa ei tüdine?" usutlesid vabrikunaised.

„Ei tüdine. Ma ei jäta teda üksi. Olen tema peigmees."

Viimase sõna lausus Peeter endalegi ootamatult. Vist taipas ta, et miski muu lahkunu sõpru ei veena. Kuid öelnud selle, tundis ta, et see on õige, ja kohmetas pisut, kuna naised kordamööda tal kätt surusid, ise silmi pühkides. Ka Peetril olid pisarad kurgus.

„Kui oled peigmees, ei siis tüdine," rääkisid naised. Ja teelgi arutasid nad seda küsimust, et Eerika teeb varsti pulmad. Peigmees on tal kena — tõsine ja osavõtlik. Kui ema kadunuke oleks seda teadnud! See rõõmus uudis võttis ometigi osakese leinakurbusest maha.

Peeter ootas kannatlikult. Ta oli Eerikat kujutlenud nii, nagu mäletas teda suviselt külaskäigult, istumas ehitusplatsil lauavirnade vahel, barakis lõunatamas ja pühapäeva hommikul mühavas männimetsas luusimas. Eerika lippas metsas ringi ja aimas linnuhääli järele. Eriti jäi Peetrile meelde tema „Metsvint":

Siit, siit, siit, siit metsast
ei tohi võtta
mitte üks piirutikk!

Ja kui ta oma kirjus kleidis veel kännule ronis ning lindu kilavalt jäljendas, võis end haigeks naerda.

Niisuguse rõõmsa ja vallatuna kujutles Peeter teda kuni Tartusse jõudmiseni. Siin aga kuulis ta kohe, et Eerika ema on surnud ja maetakse täna-homme. Peeter jõudis kalmistule matusetalituse lõppedes, ent pidas paremaks oodata, kuni kõik lahkuvad. Poleks ka hea, kui teda rahva seas ära tuntaks.

Viimati laskus surnuaiale õhtune rõskus. Värvid tuhmusid ja tumenesid. Ehapuna viimased raasudki kustusid taevas. Noormees tõusis. Ta jalutas paar korda Eerika

ema hauast mööda. Kui tüdruk teda ikka veel ei märganud, läks ta otse tema juurde.

„Eerika! Nutad endal hinge välja... Lähme koju!"

„Kodu ei olegi enam..." vastas Eerika ahastavalt nagu hälbinud laps.

„Homme tuled jälle," ütles Peeter vaikselt ja võttis ta käekõrvale.

Nad läksid sõnatult linna poole. Viimaks katkestas Peeter vaikuse. Ta püüdis Eerikat lohutada, rääkis niisama sõna siit, teise sealt, kõigest, mis nende isiklikust elust oli kaugemal.

Aeglaselt astusid nad üheskoos tuttavale puurõdule, kuid ukse juurest pöördus Eerika tagasi. Ta ei tahtnud enam elada majas, kus kõik talle kadunud ema meelde tuletas. Ta ei tahtnud kahetoalist korterit korporandiga! Eerika oli täielikult pea kaotanud — ta oli äkki lapselik, kartlik ja jonnakas.

Peeter kutsus teda enda poole, ühe vana tuttava kingsepa korterisse, kus tal oli ajutine tuba.

„Võid minu voodis magada," ütles ta, „ma ise magan köögis."

Nad hakkasid minema.

„Ema ütles alati, ära peiesid tee," arutles Eerika. „Ja nii see jäigi. Aga ikkagi oleks pidanud tegema! Pidulikum oleks mälestada..."

Talle oli see algul täiesti võimatuna paistnud, et ta pärast ema matmist võiks sõprade ja tuttavatega lauas istuda ning juttu ajada. Ta ei tahtnud kedagi näha ega midagi rääkida. Nüüd aga nägi ta, et pole võimalik ema matusepäeval niisama lihtsalt koju minna ja koju jääda nagu igal teisel päeval.

„Tule," ütles Peeter, vaadates talle näkku, mis oli muutunud ahtakeseks ja kahvatuks. „Lähme kuhugi sinu ema mälestuseks!"

„Mälestuseks..." kordas Eerika. Jah, ta tahtis oma memme mälestada. Aga kuhu minna? Peeter ütles, et on vaja sõita teise linnaossa.

Kingsepa tagatoal oli kaks akent, mõlemad pelargooniumipottide ja jõulukaktustega kaetud. Ühes nurgas seisis suur kummipuu, sirutades kaugele oma harusid täis läikivaid tumerohelisi lehti. Kummutil olid heegeldatud linake, värvilised klaasmunad ja pererahva fotod, väikesel raudvoodil kirevate lõngadega väljaõmmeldud sohvapadjad. Nii nägi välja see nurk, kus Eerika nüüd elas.

Mõnikord silmitses ta neid esemeid hajameelselt ja unustas juba järgmisel hetkel, mis see oli, mida ta vaatas. Nädalapäevad elas ta nagu udus. Vaevalt mäletas ta, kuidas hommikul tõusis, mida päeva jooksul tegi ja kuidas õhtul uinus. Kuid iga päev käis ta kalmistul istumas ning mõned korrad oma vana kodu vaatamas.

Kõik tema tuttavad askeldasid ja jooksid mööda linna: käisid koosolekuid pidamas, selgitustööd tegemas ja üleskutseid levitamas, otsisid ilmast-ilma kedagi taga või käisid kedagi kuhugi kutsumas. Eerika ei võtnud sellest osa; tal lihtsalt ei olnud jõudu. Tema vana elu oli otsa lõppenud ja koos emaga hauda varisenud. Uut ta ei osanud veel sisse seada. Ta ei suutnud isegi meeles pidada, kuhu Peeter minna lubas ja millal ta pidi tagasi tulema.

Peeter õiendas nii oma kui ka tema asju: maksis Eerika majaperemehele üüri ära, tõstis korporandi lõpuks välja, andis toad üle ja mööbli tuttavate juurde hoiule.

Eerika istus akna all ega märganudki tundide möödumist. Usklikel on paradiis ja lootusrikas müüt hingede kohtamisest pärast surma. Aga mis on temal? Ema suri ahastuses. „Kus nad nüüd kõik on? Kus on sinu Peeter?“ Nüüd oli Peeter siin, kuid Eerikale ei valmistanud seegi enam õiget rõõmu. Jälle alustasid mõtted oma kangekaelset ringkäiku. Usklikel on paradiis ... Ema oli pastori ära neednud ... Veekurna ilmumine oleks teda vist veel enam ärritanud ja vahest ehk lühendanud neidki kalleid minuteid, mis neile teineteise seltsis jäid.

Peeter jälgis Eerikat rahutusega. Tüdruku olukord näis talle ebaloomulik. Ema oli talle armas, kuid siiski ... Niivõrd anduda leinale ei ole õige, lihtsalt ei ole õige! Tüdruk ei tahtnud kedagi näha, isegi Irmat mitte, ja kandis matusepäevast saadik musta kleiti, mis ta jumega

ei sobinud. Ta muutus iga päevaga kõhnemaks ja otsekui pisemaks. Peeter püüdis teda lohutada, vahel ka manitseda. Eerika oli nõus, et nõnda see kesta ei või. Kuid siis istus ta jälle akna alla. „Las ma mõtlen . . .“ Ja Peeter oli sunnitud ta rahule jätma.

Ühel päeval tormasid Irma ja Endel kahekesi uksest sisse. Naeratades võttis Endel seljast mingi vana kulunud mantli, mis oli talle õlgadest liiga lai. Tema enda palitut kandis nüüd Peeter ja palitu põuetaskus leidus igaks juhuks ka Endel Urbsoni isikutunnistus. Samuti oli Endeli igavene kaabu nüüd sügavasti Peetri silmile vajutatud, kuna ta ise vastu oma harjumust kandis sonimütsi. „Lihtne lugu — kuskil garderoobis vihmase ilmaga juhuslikult äravahetatud riietus!“ ütles ta naljakalt käsi laotades.

„Suurepärane isikute ümbervahetamine!“ rõõmustas Irma. „Õnn, et nad nii ühte kasvu on. Ainult et kahekesi koos liikuda pole neil praegu soovitav . . .“

Eerika puhkes naerma. See oli esimene kord pärast ema surma, kus ta südamest naerda võis.

„Muidugi, Irmakene! Kus nad siis üheskoos! . . . Sa kujutad ka võimatuid asju ette.“

Endel jutustas, kuidas nad sellele ideele olid tulnud. Pärast sõnavahetust Irmaga, kus ta temale ette heitis upsakaid sõpru, hakkas Endelil piinlik. Võib ju olla, et Irmal on õigus? Võib ju olla, et ta tõesti teeb ülekohut Peeter Liivile ja Rein Kandurile? Samal õhtul haaras ta sule ning kirjutas Peetrile kirja. Kuidas ta elab? Kas on midagi, milles Endel või tema taat saaksid Külametsa asukat abistada? Peagi tuli vastus ning nende vahel kujunes tihe kirjavahetus. Kuuldes, et Peeter tahab puhkust võtta ja Tartu järele igatseb, oli Endel oma taadi kaudu talle ettepaneku teinud: sõitku puhkuseks Türile. Ja mis on lihtsam kui Türilt korraks ka Tartusse sattuda.

Endel vahetas Eerikaga oma lühikesi Külametsa muljeid. Ja lõpuks, kui Eerika oli juba täiesti jutusse kistud ning ühistest mälestustest üles soojendatud, hakkas Irma teda tegevusse ergutama. Tulgu ta kaasa valimiseelseid üleskutseid levitama, ärgu istugu üksinda kodus oma nukrate mõtetega.

„Varsti toimub rahvahääletus,“ rääkis Irma. „Kogu

linn on jagunenud kahte leeri. Kaua aega ei saanud ma aru, mis inimesed mõtlevad, aga nüüd on see mulle niivõrd selge, et võiksin terve Tartu rahva kahes reas üles joonistada. Ühed on need, kes lähevad ja hääletavad „poolt", teised, kes hääletavad „vastu". Aga mõne päevaga võib veel hulga „poolt"-hääli „vastu"-häälteks muuta! Mõistad sa seda?" Ja Irma jutustas oma kokkupuuteist üksikute inimestega.

„Sa oled nagu Peeter — päris hulluks läinud!" arvas Eerika ja lubas edaspidi kaasa tulla.

„Tule juba täna!" käis Irma peale. Ta istus Eerika juurde ja pani talle käe ümber kaela. „Ma saan sinu olukorrast aru. Sa leinad... Nii raske kaotus, nagu sinule oli ema surm, ei unune aastate jooksul, võib olla, et üldse ei unune... Ainuke rohi on võitlus parema tuleviku eest."

Ja Irma rääkis, et inimene võib mitmesuguste asjade pärast kaua kannatada, see võib kesta aastaid, terve eluaeg. Kuid ühte on alati vaja — eesmärki! „Midagi, mida sa võid taotleda, ihata, kas või nõrgalt soovidagi!"

Eerika vaikis.

„Meil on palju soove," jätkas Irma. „Minul endal näiteks... Ma ei taha vähe: tahan tõde kätte saada. Kõige algust ja kõige lõppu! Kuidas ja miks maailm tekkis? Mis see maailm endast kujutab? Kuhu me välja jõuame? Mis me iga päev peame tegema selleks, et eesmärgile läheneda?... Minust oleks võinud saada paadialune, kui mul poleks seda soovi! Mul on tingimata vaja leida teaduse viimane sõna tuhande ja ühe küsimuse kohta. Ma tahan tutvuda inimmõistuse tippsaavutustega. Selleks me rabelemegi siin ülikoolilinnas... Me peame iga päev kas või i-va-ke-se edasi nihkuma!"

„Jah, ma näen, et sul on kõrge lend," ütles Eerika.

„Mitte minu kõrgest lennust ei ole jutt! Jutt on sinust, meist kõigist — isamaast..."

Viimase sõna peale Eerika võpatas ja ärkas nagu letargilisest unest. „Isamaa!" ütles ta, meenutades Vildet. „Kui need päevad minu õnnetuma Eesti üle peaksid tulema, siis löön silmad maha haritud maailma ees ja nutan häbi pärast, et olen eestlane!" Eerika jutustas, kuidas nad emaga koos läkitust lugesid. „Aga seal oli ka

üks imelik koht... midagi võõrast...“ Ta otsis lendlehe välja.

Endel ja Irma vahetasid pilke.

„No-jah, seesama lause „punasest vaenlasest“, mida meiegi ei tahtnud Vilde omaks tunnistada. Sest et teda enne ei olnud.“

„Aga mis teie arvate? Kuidas seda seletada?“

Endel ütles:

„Vilde võib-olla saab ajaloo käigust teisiti aru kui kommunistid ja suur osa meie töölisi, kaasa arvatud teie ema.“

„Kuid on veel teine võimalus,“ arvas Irma. „Meie ei tea kindlasti, kas „Mahtra sõja“ autor tegelikult nõnda mõtleb. Ehk oli see lendlehe väljaandjate nõue?“

„Kes see väljaandja on?“ huvitus Eerika.

„Arvatavasti sotsid.“

Poliitiliselt vilunud seltsimeestele oli selge, et sotsid on Eestis veel kord rikkunud ühisrinde taktikat. Kuid noored ei tahtnud seda kuidagi Vildega ühendada. Küsimus seisis demokraatia kaitsmises. Ja „nemad“ tahavad seda saavutada punaste ründamisega? Kuid kas see on Vilde moodi?...

„Vilde on vapside vastu,“ rääkis Endel. „Ta on meie parim kirjanik, aga... Nähtavasti olid sotside partei seisukohad talle obligatoorsed ja sinna ei saa meie midagi parata... Pealegi on ta viisteist aastat aktiivsest poliitilisest elust eemalseisnud inimene, nagu ta ise ütleb...“

Irma aga palus Eerikat läkituse eksemplari alles hoida — oma ema mälestuseks.

Eerika langetas pea. „Olen sulle nii tänulik, et sa mu ema mälestust austad!“ Ja puhkes nutma.

Kui ta jälle oli toibunud, läksid nad üheskoos linna. Ja siis rändasid nad majast majja, jooksid trepist üles, trepist alla, postkasti juurest postkasti juurde... Et „vastu“-platvormi proklamatsioonid oleksid veel kord levitatud üle terve linna! Tänavad, hoovid, aiad, esikud ja inimeste näod viirastusid Eerikale veel öösel uneski.

Oli pisikesi tube ja isegi suuri maju, kus neid kahel käel vastu võeti. Oli aga ka kehvikute kodusid, kus nad uksest välja visati kui „vana, mäda põhiseaduse“ ja „eesti rahva vaenlaste“ kaitsjad. Seda oli kibe kuulata.

Lõpuks kohtasid nad teisi noorte gruppe, kes nende rajoonile appi olid tulnud. Seal oli ka Peeter! Ta rõõmustas Eerikat nähes nii, et raputas tal kaua kätt, nagu poleks nad aastaid teineteist näinud... Natuke enne südaööd hakkasid nad koju minema. Irmast ja Endelist lahkusid nad laternaposti all, mille valgus nii kollakalt virvendas, et paari sammu kaugusele midagi näha polnud. Äkki märkas Peeter, et neid jälitatakse. Korporandid kõndisid nende kannul.

Nad suundusid taksode peatusse.

„Šoffer, kas olete vaba?"

„Kuhu?" küsis tüse nõbininaline mees, avades autoukse.

„Veeriku alevisse."

„Istuge sisse..."

Äkki just nagu ujus Peetri selja tagant esile Armand Viili kõhetu kuju. Ta tegi Eerikale kummarduse.

„Palume paar sõna preiliga..."

„Vabandage, ei ole aega!" Eerika silmitses teda rangelt.

„Jah, tema!" pomises keegi Viili selja taga. Ja kohe ilmus hämarusest nähtavale ta lahutamatu sõbra Kubjase lühikese kaela ning vistrikulise näoga lopsakas kogu. Mõlemad korporandid olid pisut purjus. „Kuidas jääb, mu väike mustlanna? Kas kohtame kell kolmveerand neli aias heki juures?"

„Jätke rahule!" hüüdis Peeter.

„Kellega on mul au?" küsis Viil poolkinnise suuga. „Kas tohib tutvuda?" Ta hääl kõlas väljakutsuvalt.

Peeter ajas end sirgu. „Mina olen Tarvastu mees, mats maalt. Mis teie soovite?" Peetri liigutused olid aeglased nagu jõumehel.

Noorhärrad taganesid, kuid lähenesid jälle. Kubjas ütles:

„Meil on pretensioonid preiliga tutvumiseks."

Eerika haaras Peetril käe alt kinni. „Meil on aeg minna!"

Ta teadis, et nad taotlevad kättemaksu toonase maiöö eest. Eerika meelest oli see nüüd juba nagu kauge lapsepõlv. Kõik need tembud ja muretus... Mõnes teises olukorras oleks ta nad läbi „aasinud", aga nüüd võisid nad

Peetri ära tunda. Ja see pole hea, sest Peeter oli pagendusest omavoliliselt lahkunud. „Rutem!“ sosistas Eerika.

Kiiresti istusid nad taksosse.

Viil käratas:

„Autojuht, ärge sõidutage neid ... punaseid!“

Nõbininaline mees tõmbas autoukse kinni ja andis gaasi.

„Soffer, te ei sõida kuhugi. Ma ei luba, ma lasen!“ Ja Viil tulistaski revolvrist kaks pauku.

Näost kahvatu ja ärajoonud, mantlihõlmad lehvimas, juuksed sassis, karjus ta ärasõitvale autole ähvardusi järele.

„Võtke tal revolver käest ära!“ kostis taksojuhtide seast, kes noorhärrad kiiresti sisse piirasid. „Kus on kordnik?“

Mõne sammu kaugusel seisis kordnik. Ta kõhkles, kas lasta vahejuhtumil edasi areneda või segada end loosse, mis võib lõppeda ebameeldivalt.

„See härra tülitab meid!“ hõikasid teda autojuhid.

Kordnik pani käe Armand Viili õlale. Ta tundis seda mürgeldajat. „Palun mitte avalikus kohas korda rikkuda!“ ütles ta temale isalikul toonil.

Korporant vaatas silmi ümmarguseks ajades mundrimehele otsa. Ta kõikus veidi jalgadel, kuid sai peagi tasakaalu kätte. „Ma ei karda kedagi!“ hüüdis ta, võttis hoogu, lõi kordnikule hoobi näkku ja sööstis järgmise auto poole: „Soffer, siia! Maksan kümnekordselt!“

„Kas see kõik oli unes või ilmsi?“ küsis Eerika.

Peeter kinnitas, et see oli ilmsi. „Nad tahtsid meid taga ajada, kuid autojuht vedas neid alt ja keeras varsti ära teise külge.“

„Aga kust ma siis tean, et ta kordnikku lõi?“

„Seda kuulsin hiljem, sellest jutustasin ma sulle.“

Kas tõesti võisid sündmused ja unenäod nõnda segi minna?

Rahvahääletus kestis kolm päeva. Need olid eksalteeritud päevad ja rahutud ööd ... Eerikale tundus ikka veel, et ta viirastusi näeb.

Eritelegrammid andsid enne kesköödhääletuse tulemustest teateid. Sel õnnelikul õhtul, mil vastu-häälte

protsent oli lootustäratavalt kõrge, ei raatsinud nad koju minna. Noori haaras elevus. Hüüded, naer, võidurõõmus bravuur ... „Meie, meie, meie ...“ ujusid sõnad rahvahulga pea kohal. Näis, nagu oleks kogu Tartu tänavale tulnud. Linn oli nõrgalt valgustatud. Paistsid vaid majade esiküljed valevate laikudena. Ja inimeste näod mõjusid nagu kuuvalgel — kahvatult, kuid hingestatult. Rühmiti käe alt kinni hoides kõndisid noored läbi linna. Neid sai rohkem ja rohkem, meeleolu tõusis, kajas ülemeelik sõnasõda ... Keegi laulis raekoja platsil „Priius, kallis anne“. Teised jooksid üles Toomemäele, kus oli vabam vallatleda. Peeter tõmbas end kätega puuoksa ja kiikus. Irma ja Endel aga käisid Baeri kuju tervitamas. See nende vana sõber ja teaduse sümbol pidi ometi oma austajate heast tujust osa saama! Lõpuks ühines nendega veel tosinavõrra noori, kes ei tahtnud kuidagi koju minna.

Nad vandusid igavest vastupanu fašismile ja kadu vapsidele. Siim Rahnu ütles, et nad peavad vanduma mitte nagu koolipoisid, vaid kui üliõpilased ja patrioodid, kes hästi teavad, et vastane on tugev.

„Olgu ta kuitahes tugev — meie oleme tugevamad!“ kõlas vastus mitmest suust. Seda ütles isegi kahvatu, kleenuke Arkaadi Mahl, kes muidu ikka armastas toonitada oma erapooletust.

Ka Eerika kõndis teistega kaasa, silmad suured ja sametised. Täna öösel pidi Peeter ära sõitma, sest ta tahtis veel Külametsal hääletada. Mis saab edasi, seda tütarlaps ei teadnud. Ta püüdis sellele mitte mõelda. Hea oli sõprade hulgas. Nad ei jätnud teda hetkekski üksi. Vahepeal käis Sergei tema kõrval ja õpetas talle vene rahvalaulu „Must kaaren“. Kaks esimest salmi jõudsid nad ära õppida.

Чёрный ворон, чёрный ворон,
Что ты вьёшься надо мной?
Ты добычи не дождёшься,
Чёрный ворон, я не твой!

Что ты когти распускаешь
Над моею головой?
Иль добычу себе чаешь?
Чёрный ворон, я не твой!

„Siiamaani!“ ütles Sergei. „Rohkem ei ole vaja.“
„Küll on päevakohane!“ imestasid teised. Nad ei teadnudki, et sel laulul on kurb lõpp.

Liine Ohak kutsus kõiki hommikuks enda poole kohvi jooma. Peeter ja Eerika pidid keelduma. Nad eemaldusid teistest ja kiirustasid koju, kingsepa toakesse.
Tuli Endel, vahetas mantli ja kadus. Kingsepa naine tõi teed ja jättis Peetriga hüvasti. Eerika valmistas võileibu. Peeter vaatas teda ja mõtles, et peaks juba hakkama portfelli pakkima.
Ja siis nagu oleks aeg seisatanud. Eerika küsis äkki:
„Sa oled end minu peigmeheks kuulutanud? On see tõsi?“
Peeter kohmetas. Hoidku küll! Nüüd siis olid vabrikunaised tüdrukule kõik ära rääkinud... Ja tema on see narr, kes käsile võetakse, nagu oleks ta midagi kurja teinud!
Eerika vaatas talle suurte küsivate silmadega otsa. Ja neis silmis oli tõesti ainult küsimus, mitte midagi muud. Ei naljahelki ega õrnusekiirt!
Kas siis seda nõnda küsitakse? Peeter tahtis naeratada, aga südamesse lõi valu. Võis juhtuda see kõige hirmsam — Eerika võib ära minna nüüd, kus ta teda nii lähedalt on tundma õppinud... Ja siis ei ole enam mingit lootust, et ta tagasi pöördub.
„Kas see tõsi on... kas see tõeks saab — seda tead sina paremini...“ algas Peeter, nagu end süüdi tunnistades.
Eerika puudutas teda küünarnukist. „Mina tean ainult kuulujutte,“ sosistas ta. „Miks sa sellest minule ei rääkinud, vaid teistele?“
Peetrile lõi veri palgesse. Ta haaras Eerika käe.
„Ma räägin sulle ju iga päev! Ma küsin sinult igal viisil. Ma ootan vastust juba mitu aastat! Mitu aastat — kuuled sa! Ma lähen hulluks, kui sa mind ei armasta!“
Eerika avas suu, et vastata, kuid põimis ainult käed ümber Peetri kaela ja suudles teda. Ta huuled värisesid kergelt, nad olid nagu tulesädemetega üle valatud.
„Eerika! Eerika!“

Peeter vaatas teda käte kauguselt, süleles ja vaatas jälle.

Naeratus lehvis üle tütarlapse näo. See oli tabamatu naeratus, mis ilmus ja kadus, mis oli ja mida ei olnud! Midagi kumas läbi iga ta näopoori. See nägu otsekui valgustas tuba. Ja Peeter mõtles teda vaadates: „Mu jumal, kuidas võib inimene õnnelik olla!"

Juba kostis väljast autosarv. Sergei oli tulnud sõpra jaama sõidutama. „Tee ruttu, muidu jääd veel viimasel minutil vahele!"

Peeter ja Eerika otsustasid sõita koos.

Ja kuitahes imelik see polnud, kõlas Peetri kõrvus suurima armuavaldusena tühine väljendus, mis Eerika end valmis pannes tasakesi lausus:

„Ei taha enam seda musta kleiti."

7

Saabus viimane telegramm, ajalehe eriväljaanne, mis teatas, et Tartu linnas hääletas vapside põhiseaduse poolt 60 protsenti ja vastu 40 protsenti valijaist.

Endel Urbson uuris teateid kaua ega suutnud mõista, kuidas see oli juhtunud. Ehk oli mingeid mahhinatsioone kasutatud? Ta pidi enda üle naerma. Kogu vapside kampaania oli ju mahhinatsioon, äriajamine ja äraostmine, petmine ja demagoogia. Kuid et põhiseaduse muutmine rahvahääletusel läbi läks, oli enam kui häbiväärt. Ja seda oli nii raske uskuda. Siiski tuli harjuda mõttega, et vastane on võitnud.

Tänaval kohtas ta Arvid Umbsoppi. See oli sünge ega tahtnud juttu alustada. Kui aga Endel temaga kaasas kõndis, korrates: „Kas pole imelik, noh? Mis teie arvate?", vastas ta, enne pisut ringi vaadates: „Lootus on kustunud. Vapsid võidavad, nagu Tartus, nii ka mujal." Umbsopp ennustas massilisi mahalaskmisi. Endel ütles: „Seda nad ei julge," kuid muutus siiski mõtlikuks.

Tänaval tuli vastu palju murelikke nägusid. Kõik sõbrad olid ärevil.

Ülevabariigilisi kokkuvõtteid arutas Endel juba Siim Rahnuga ja Laaritsaga koos. Üks ja sama kohutav

arvude loogika — enamus oli vapside poolt hääletanud. Nende põhiseadus kehtestatakse.

„Oleme halvasti töötanud!“ ütles Laarits tusaselt.

„Kuid me tegime kõik, mis oskasime,“ vaidles Endel.

Siim tuletas talle meelde, et Liht ja Viil vedasid oma autodega üheksakümne-aastased ka hääletama.

„Kas Õunap ja Bergmann ei viinud?“

„Kindlasti vähem, mis seal rääkida!“

Ainult mõnes üksikus ringkonnas olid vastuhääled enamuses. Nii näitasid andmed, et Hiiu saar tervikuna hääletas vapside põhiseaduse vastu. Ilmselt olid tekstiilitöölised Kärdla alevist suutnud seda, mida Tartu ja Tallinn ei suutnud. Hiiu-Kärdla arvud olidki kõige paremad üle vabariigi. Siin oli vastu-hääli ligi 6 korda rohkem kui poolt-hääli.

„Vaat nii oleks vaja olnud kõikjal!“ hüüatas Laarits.

Ka Ulila turbatööstuses oli vastu-häälte arv tunduvas ülekaalus. Kallaste alev Peipsi ääres andis vastu-hääli mõnekümne võrra rohkem. Üle noatera! Need saarekesed suures meres rääkisid selget keelt sellest, et kõikjal, kus vapsid end kindlustada ei jõudnud, oli rahvas vana põhiseaduse poolt.

„Mis antifašistid meie ka oleme?“ ägetses Endel, kes oli kõige rohkem pettunud. „Me ei kõlba kuskile!“

„Ärge laske pead norgu!“ noomis Laarits. „Te olete löödud meeleolus, kuid ilmaaegu! Kuulge... kuulge! Rahvahääletus näitab ju ometigi, et rahvas on meiega. Üle maa hääletas 43 protsenti vastu. Need on teadlikult vastu. On ka vähemteadlikke, kes koju jäid, ja ebateadlikke, kes ennast petta lasevad. Kuid nende valgustamine ongi meie ülesanne. Vapsid ise on tühine käputäis.“ Laarits oli tingimusteta optimist ja pidas oma kohuseks teisi ergutada.

„Tühine käputäis...“ kordas Endel. „Kuid just see ongi kole.“

Nad hakkasid talle selgitama, et valitsus toetas vapse, lastes neil vabalt tegutseda. Et vapside demagoogia pimestas masse.

„Ma tean inimesi, kes arvasid, et vapsid — need on uusaegsed kommunistid,“ jutustas Siim. „Ja tõele au andes peab ütlema, et nendes tingimustes...“

„Neis tingimustes lõid Kärdla alev ja Hiiumaa suurepäraselt fašiste!“ Endel oli lepitamatu. „Me tegime kõik, mis oskasime, ja siiski ei suutnud me võita. Mida me siis üldse suudame?“

„Me suudame mõista,“ alustas Laarits nüüd palju tõsisemalt. „Keegi tark mees on ütelnud, et fašismi võimuletulek näitab alati kolme asja — kodanluse nõrkust, tööliskiassi nõrkust ja sotsiaaldemokraatia reetlikkust...“

„Õiged sõnad! Kuldsed sõnad! Targad sõnad!“ ei suutnud Endel imetlust varjata. Need sõnad aitasid ka temal olukorda mõista, kuid ei aidanud valu vähendada. Ta jättis hüvasti ja läks üles Toomemäele, kus istus jälle Baeri kuju lähedale, nagu oli teinud oma esimesel ülikoolipäeval.

„Mis oleks olnud, kui ristirüütlid poleks iialgi vallutanud Eestit?“ Jah, mis kõik oleks olnud, ei tea — aga vapside võitu siis küll ei oleks olnud, arvas ta.

Ka Irmasse mõjusid rahvahääletuse kokkuvõtted masendavalt. Temas tekkis mingi seletamatu vastikusetunne, nagu oleks talle endale midagi musta külge kleepunud.

Selles meeleolus jalutas ta linnast välja jõe äärde. Oli imeilus ilm. Näis, nagu tahaks suvi tagasi tulla, kuigi pool oktoobrit oli juba seljataga. Selges sinises taevas ujusid suured lumivalged pilvemäed. Kaugus kiirgas lillas vinetises. See ilu kutsus aga esile nukrusetunde ja mingi paratamatu katastroofi eelaimuse.

Keegi hõikas teda nimepidi. Seal olid Arkaadi Mahl ja veel keegi, keda ta Irmale tutvustas kui oma venda Valdekot.

Valdeko Mahl oli Arkaadist pikem ja tüsedam, õnneliku, nagu millestki joobunud näoilmega. Tema oligi see noor magister, kelle olemasolu rektor Viirukile nii palju peavalu valmistas. Ta ei teadnud veel, mis väljavaated teda ootavad. Kuid uurimus oli tal valmis. Ja kuna mõlemad vennad olid kunstiharrastajad, lõbustasid nad end sel puhul jõe ääres akvarellimisega.

„Olete tõesti ilusa paigakese välja valinud,“ kiitis Irma. Nad asusid kääru kohal, kus vesi oli selge, kaldal

kasvas kahar pajupõõsas ja üle jõe paistsid majad mitmevärviliste katustega.

Irmale ulatati pintsel ja blokileht. „Olge heaks, võtke ühisest mängust osa!"

Tükil ajal ei lausunud keegi sõnakest. Siis ütles Arkaadi:

„Vapsid võitsid. Avaldan teile kaastundmust!"

„Ja mina teile!" pomises Irma vastumeelselt.

Magister Mahl aga muigas:

„Mina hääletamas ei käinud. See on puhas narrus."

„Valdeko on juba kord säärane — roosiline pessimist," seletas noorem vend. „Ta võib maailma ja inimesi lausa vihata, kuid siiski hästi elada . . ."

See roosiline pessimist kirjutas väitekirja „Uus religioon". Ning tema „uus" religioon oli õieti kõige vanem, mis maa peal nähtud. Uurides primitiivrahvaste kunsti, nende jumala- ja kuradikujukesi, tõestas noor teoloog, et niisugune „konkreetne" jumal ongi ainuke, mis väärib uskumist.

„Siis olete ateist?" küsis Irma.

Magister eitas seda ägedalt. „Oh ei, ei! Kui ma kirikusse lähen," ütles ta, „siis sellepärast, et mul on võimatu loobuda ainsast meil säilinud rituaalist — süüa nagu metslane oma jumala ihu ja verd. Käin armulaual ja usun ka sõna-sõnalt liha ülestõusmise müüti. Mina isiklikult, igatahes, elan igavesti!"

„Uus religioon — uus oopium," arvas Irma.

„Oopiumiulmad on ilusad," õigustas end magister. „Ja usuteadus on teadus nagu iga teinegi teaduslik distsipliin, näiteks teadus ilust — estëetika . . . Mis vahet seal on?"

Arkaadi lõi käega ja ütles:

„Siin teda ümber ei lükka!"

„Sa räägid nagu sakslane," ütles magister ja selgitas Irma poole pöördudes: „Sakslane ei ole inimene, sakslane on röövloom, sellepärast!"

„Te mõtlete fašiste?"

„Ei. Fašist on kõige harilikum inimene ja esineb meilgi. Natuke juute röövida on ju päris kasulik. Ja venelaste kirumine on praegu ametlikult moes." Magister Mahl keeldus fašismi poliitiliseks vooluks nimetamast

ja keeldus selles ka nägemast teooriaid. „Fašismi kui niisugust ei ole üldse olemas, aga sakslane on olemas," väitis ta.

Siis rääkis ta aaria tõu „agressiivsest hingelaadist". „Ükski eestlane ei suuda aru saada aaria tõu mõtteväljendustest, ei Beethoveni muusikast ega Kanti filosoofiast..."

Irmat see ärritas. Magistri väited kõlasid nii ebaausatena, et teda oleks tahtnud vastutusele võtta nagu valevandujat kohtu ees või inimeste petjat turuplatsil. Beethoven — „aaria mõtte kandja"?! Kas ta on aru kaotanud, see noor õpetlane?

Kuid akvarellid tal õnnestusid.

Nad võrdlesid töid isekeskis. Valdeko oma oli „kõige ette", otsustati. Seal olid puud ja pilved tõesti elavad ja voolav vesi ka. Kõik oli küll pisut lopsakamaks tehtud kui looduses, ent sarnasus oli märgatav ja värvid imepuhtad.

Arkaadi akvarell erines venna omast täiesti. Kaks kolmandikku pildist kujutas tal taevast peenikeseks kistud pilvedega. All oli ainult ribake maad, kus voolas kitsas jõgi ning kasvasid kidurad puud, kiduramad kui tegelikkuses.

„Kohe näha, et sa oled skeptik ja ateist," ütles talle vanem vend. „Sa ei taju asjade ilu."

Ka Irma oli midagi valmis visanud. Ja kuigi see oli „tehniliselt võimatu", ütles Arkaadi, et selles on dünaamikat. Kärisenud, muljutud pilved, kõrgete kallastega jõgi, milles vesi oli nagu merelainetus. Pajupõõsas oli nagu heinakuhi.

„Mis teil viga on?" küsis Valdeko seda vaadates peaaegu kaastundlikult. „Nii palju rahutust ühel paberitükikesel!"

Irma ei vastanud. Või veel — mis teil viga on? Teised aetakse linnast välja või pistetakse fašismivastase võitluse pärast vanglasse, aga tema siin patrab aaria tõu vihkamisest, maalides ilusaid pilvi.

„See on lausa solvav, et ta nii hästi joonistab ja värve tunneb," ütles Arkaadi kadedalt ja ulatas Irmale hüvastijätuks käe.

Valdeko aga küsis süütu näoga:

„Mis kunstilisi võimeid saab olla ateistil?“

Koju minnes mõtles Irma magister Mahlast nagu mingist uuest probleemist. Oma õitsva lopsaka näo, kirgliku ebaloogilise jutu ja ilusate akvarellidega tekitas see mees temas isesuguse kibeda meeleolu. Vaat, kus ujus välja imeloom. Pahupidi pööratud fašist... Kuid „ümber ei lükka“, nagu Arkaadigi kurdab. Hästi elavad maailmas säärased mürgised õied! Nad irvitavad teie raskuste ja „askeetlikkuse“ üle nagu see magister oma venna üle. Midagi tervele mõistusele vaenulikku õhkus temast. Kuid samal ajal ka midagi meeldivalt lihtsat, peaaegu poeetilist... Tema dualistlik maailma tunnetamise laad sarnanes Irma arvates Kantile enam kui ühegi elava inimese omale. Kuid just Kanti oli ta nimetanud „aaria mõtte“ esindajaks ja vihkas teda? Naeruväärt!

Ikka jälle tuli ta selle juurde tagasi.

Kanti järgi on maailm „iseeneses“ hoopis midagi muud kui maailm meie jaoks; küll oleks hea, kui näiteks vapside põhiseadus poleks „asi iseeneses“, vaid lihtne näilisus! Ei, vana filosoof, sa irvitad elu üle! Ja magister irvitas elu ja ka surma üle. Tema usub liha ülestõusmist? Ja mitte sellepärast, et ülestõusmine oleks olnud sümboolne, vaid sellepärast, et uskuja ise oli lihalik ning tema õnneks piisab ta enda liha näilisest ülestõusmisest. Ta elas iseenda konstruitud maailmas. Kogu see krempel kuulus vanavaramuuseumi. Ja ometigi inimene elab ja õitseb, on õnnelik, tajub maailma konkreetselt ja kujutab seda akvarellis...

Irma uitis sel õhtul kaua ringi. „Kas pettekujud tõesti teevad inimese õnnelikuks?“ mõtles ta. Ta juurdles ja juurdles ning jõudis järeldusele: „Ei ole ausust ilma mõistuseta, ilma loogikata...“ Kas nii?

Kuid see oli ju Reinu mõttekäik, millele ta ise nii palju kordi oli vastu vaielnud!

Jah, Rein — mis tema nüüd ütleks? Oleks tahtnud Reinuga mõnd küsimust arutada. Kuid talle tundus, et ta Reinu enam iialgi ei näe. Vangla võib inimesed igaveseks neelata, ja siis — nii ammu oli see, nii ammu... Kaugemale mõelda Irma ei osanudki. Kuid ta oli õnnetu, sest talle tundus, et segapead olid äkki vallutanud terve maailma. Neid kerkis nagu seeni iga prao vahelt, nad muutu-

sid järjest võimsamaks. Kas siis tõesti kogu linnas oli ainult kaks-kolm inimest, kes tekitasid mulje paljudest selgetest peadest? Ja kui nemad on ära, siis langeb maha niisugune mürgine udu, et hingata ka ei saa? Süda kloppis. Mingi ängistus haaras teda. Oleks tahtnud valjusti karjuda.

Ta oli juba kodu lähedale jõudnud, kui silme ees viirastus keegi — spordimees või kraade, korrapärase näoga, jätkatud lõuaga ning külmade terashallide silmadega. Irma äigas käega üle lauba ja võõrastav kujutlus kadus. Kui ta aga korterisse jõudis, nägi ta, et ukse vahele oli pistetud kiri. Ta tundis ära venna edevad, konksudega tähed.

„Tean väga hästi, millega sa Tartus tegeled. Sa elad punastega kokku ja täidad nende agitatsiooniülesandeid. Nüüd, kus sinu partei on löödud ja meie põhiseadus maksma hakkab . . .“

Kaugemale Irma ei lugenud.

Vastik! Ja sellega tegeles tema vend Priit! Irma isegi sülitas. Ta esimene mõte oli — korterit vahetada. Siia jääda ei või. See käis ju alles praegu siin, see — see . . . terassilm.

8

Võitjad pidutsesid, koondudes linna peenemasse restorani. Kõrgendatud häälega rääkisid härrad, et „kommunismioht on möödas“, ja soovisid üksteisele õnne. Nad tundsid oma võidu suurust. Häälte enamus oli raskelt saavutatud ja kampaania maksis ränka raha. Nüüd oli vaja arutada perspektiive. Mis saab edasi? Kuidas omavahel jagada positsioone ja kõrvalt ligitikkunuid saagi juurest eemale peletada? „Käed külge võidu kindlustamiseks!“ õhutati üksteist.

„Erakonnad ühes punastega jäid vähemusse, kuid nad ei ole veel löödud,“ rääkisid kainemad mehed. „Me peame edasi minema, me peame nõudma kõikide organisatsioonide sulgemist, kus pesitsevad kommunismibatsillid.“

„Me nõuame marksismi levitamise ärakeelamist,“ räägiti teises lauas. Kolmandas käis jutt äriasjust.

„Lehmakauplemine Toompeal on lõpetatud! Proosit!“

„Elagu Vabadussõjalaste Liit! Elagu meie vaprad esivanemad!“

Aga klaaside kõlina vaheaegadel räägiti vaikse häälega:

„Kas sul Berliinis on juba maja?“

„Ei, Viinis . . .“

„No siis on hästi, — näha, et sul nuppu jätkub.“

Kuskil arutati uut seaduseelnõu, mis nägi ette ihunuhtluse sisseseadmist. „Kuuskümmend kepihoopi on küllalt kommuunaideede väljapeksmiseks normaalsest inimesest.“

„Vähe — seitsekümmend sirakat kulub ära!“

Uued ettepanekud uppusid naerumürinasse.

Liht oma tütrega istus nähtaval kohal. Talle lausa sadas õnnesoove. Madam Langyl, kes säras kalliskividest, suudeldi kätt. Peagi seltsis nendega rektori noorem võsu. Šampanjaklaasid löödi kokku, naer muutus üha kergemeelsemaks.

Tagantpoolt, meeste lauast kutsus kelner ära Armand Viili. Noormees sammus ootusõhinal, peaaegu joostes üle saali. Ta oli Milvi Paabu endale partneriks palunud ja kibeles siiamaani teadmatuses, kas ta tuleb või ei. Milvi ilmus kõigi halbade oletuste kiuste.

„Kui kaunis te olete!“ hüüdis Armand.

Milvi oli tumepunases dekolteeritud kleidis ja kandis juustes pärle. Ta naeratas kõikidele lahkelt, kuid silmis püsis nukrameelne pilk.

Armand ei viinud teda oma sõprade sekka, vaid palus istuda eraldi väikesesse lauda. Neil kahel oli oma lugu, millest vähesed teadsid.

See kõik oli veel läinud suvel, kui Milvi pärast Rootsisõitu veetis paar nädalat Pärnus. Seal oli Armand Viil talle abielu-ettepaneku teinud, kuid Milvi oli ära ütelnud.

„Meie elaksime õnnetult,“ oli ta seletada püüdnud. „Olen pettunud naine, ma ei usu millessegi.“

Ent samal ajal pani noormees tähele, et see „pettunud naine“ elas üsna kärarikkalt, koondades enda ümber ikka uusi austajaid. Ta käis enne lõunat ujumas ja suplemas, õhtuti tantsis rannasalongis. Milvi oli veetlev oma uljas rõõmus ja siiras nukruses. Viil teadis kahte juhtumit, kus ta vastu hommikut oli rannasalongis esinenud tantsu-

numbritega. Öeldi, et ta teeb seda „häbitult“, kuid „ilusasti“, ja selle ilu pärast andestati talle kõik. Kuid Armand Viil ei kavatsenud andestada. „Ükskord see naine veel palub mind!“ tõotas ta endale. Ta võttis koguni linnaserva toa, et Milvit jälgida. Kellega tüdruk vestles, kellega jalutas, millest nad rääkisid, mille üle naersid või vaidlesid, mis tal seljas oli — kõiki neid üksikasju talletas ta ahnelt.

Milvi ei teadnud sellest midagi. Tal oli imelik omadus. Mida ägedamad kokkupõrked tema elus toimusid, seda kergem oli tal hingata. Kokkupõrge Õunapi naisega leevendas ta hingelist kriisi, ja vahejuhtum Armand Viiliga leevendas seda jälle.

Nüüd tahtis Milvi oma kavaleri vastu leplik olla, nagu poleks nende vahel midagi halba juhtunud. Kuni kalkunipraad lauale toodi, suitsetasid nad, kusjuures Armand püüdis tütarlapse silmist lugeda jah või ei, ega leidnud sealt kumbagi. Milvi oli unustanud talle isegi õnne soovida. Ta istus vaikides ja ütles, et tahab unistada. Millest ta unistab võidupäeval?

Milvi meenutas suvist Pärnut ja oma isa, keda kujutles, nagu ikka, roosilistes värvides. Milvi isa, vana „auväärt“ kolonel, nagu teda sõprade seas kutsuti, oli tütrega Armand Viili kosjade tagasilükkamise pärast tõrelnud. Kuid lõpuks andestas temagi.

Milvi oli oma isasse väga kiindunud. Isaga oli hea suvitada. Kolonel Paabu, nagu talle näis, oskas luua suurepäraseid seltskondi, lõbusaid, kultuurihuvilisi, palju soliidsemaid kui Viil. Milvi oli harjunud isaga kõigest rääkima. Mis ta vapsidest arvab? küsis tütar kord. Isa ei olnud nende poolt. Kindral Laidoner ka olevat vapside vastu. Ja isa oli Laidoneri austaja. Isa arvas, et demokraatlik konstitutsioon on ehteks igale maale. „Rahvast ei tohi üleliia välja kurnata. Muidu võib suur idanaaber meie töölisklassi ära meelitada,“ ütles ta. See oli ühel õhtupoolikul, kus nad külalisi oodates kahekesi rõdul istusid, vaadates alla sumisevasse linna.

„Kuid seal, Venemaal, on ju kõik halvasti!“ oli tütar vastanud.

Vana sõjamees naeris.

„See'p see viga ongi, et kõik ei ole halvasti! Niisugust

asja me õpetame ainult teile, noortele... Aga te võtate seda liiga lihtsalt, sõnasõnaliselt. Eesti töölised ei unusta kunagi, et me asume Nõukogude Liidu naabruses, ja meie riigimehed on ka sunnitud sellega arvestama. Pätsul ei lähe Venemaa vist öösel magadeski meelest."

„Aga mispärast Laidoner on vapside vastu?" küsis Milvi.

„Ta on seotud inglise kapitaliga."

„Kas Päts ei ole?"

Seda isa ei teadnud. Või ei tahtnud ütelda? Ta selgitas oma vaateid, öeldes, et vapsid ei peatu poolel teel. „Organiseerivad maal oma jalutuskäike ja tahavad pealinna marssida valitsust kukutama. Igal pool on lõikuspeoks ette nähtud põllumeestekogude rohelise lipu sisseõnnistamise tseremooniad. Ja sealt minnakse edasi, kui keegi neid ei takista."

„Ja mis siis?"

„Ka vapsidel on oma rühmakesed, omavaheline vimm ja võistlus, nad hakkavad üksteisega arveid õiendama. Siis lähevad ka töölised marru ja kasutavad juhust väljaastumiseks... ja siis..." Isa sulges silmad. „Siis — ei tea, aga igatahes saavad ka valitsevad ringkonnad kannatada."

„Kus on siis väljapääs?" küsis tütar.

„Sinu jaoks isiklikult oleks suurepäraseks väljapääsuks abielu Armand Viiliga."

„Kuid ta on ju vaps!"

„Sa oleksid teda pidurdanud..."

„Aga, isa!"

„Meie ei räägi sellest enam, Milvikene. Jätame!"

Kolonel oli, nagu öeldakse, „ühe sõnaga mees", kes ei armastanud edasi-tagasi heietada. Ta lõpetas jutu, tõusis, suudles tütart laubale ja seisatas kaua rõdu äärel, pilk linnale. Ta nägu oli murelik.

Milvi püüdis isale silma vaadata. Mis ta mõtleb? Kas ta on viimati ka mõne vandeseltsi liige? Neid sepitseti nüüd iga nurga taga... Või aimab ta midagi kardetavat? Isegi oma tütre oleks ta „isamaa altarile" ohvriks toonud! Oleks pannud teda Armand Viili „pidurdama"... Ei, siin peab midagi päris tõsist peituma... Milvi otsustas selle välja uurida, kuid momendil ei tihanud küsida. Kahjuks

kutsuti isa enne puhkeaja lõppu ära ja Milvi ei saanud enam endist juttu jätkata. Ta oli ootamatu lahkumise üle väga kurb.

See kurbus oli tema pilgus ka nüüd, kui ta Armand Viiliga „võitjate valssi" tantsis. Isale kaasa tundes oli ta vapside vastu hääletanud. Armand seda muidugi ei teal Milvi naeratas salapäraselt. „Midagi ei tea sa, võidukas Armand Viil, mitte midagi. Lollpea!"

Ometi tuli temaga nüüd ettevaatlik olla — isa pärast. Ja enda pärast ka. Sest Milvi tundis end kaitstuna, kindlamana võitjate läheduses. Ta kuulas kannatlikult ära kõik oma kavaleri hooplemised, tehes ainult mõne üksiku iroonilise märkuse, naeratas Armandile sõbralikult ja tantsis temaga truult kõik tantsud, kuni kuulutati välja valss figuuridega. Siis tuli Pender ja viis ta kõrvale, lubades teda varsti aumehelikult koju saata. Sest seltskond hakkas juba liiaks purju jääma.

„Valss-figuur", mis võimaldas partnerite vahetamist, oli ka vabrikant Mikstonile suureks kergenduseks. Igasugustel ballidel tundis ta end tõreldud lapsena. Alates momendist, mil ta oma pruuni lambavillase tööriietuse vahetas musta õhtuülikonna vastu, kartis ta proua Mikstoni kontrollivat pilku. Alles pärast söömist-joomist läks asi lahedamaks. Kuid täna, meeliuimastava võidu puhul, saabus vabadus kiiremini.

Mikston säras. Ajakirjanik Preem rääkis, et härra Miksto saab nüüd aktsiaseltsi „Eliit" direktoriks ja varsti on tal kõigis pankades juhtiv koht. „Ei lähe palju aega, kui te seisate juba „Puhk ja Pojad" kõrval — helendades kodumaa majanduselu taevas kui kiirgav koidutäht!" vadistas vana koolivend. Ta oli reporterina kohale kutsutud, nagu ta ise ütles — daamide tualette kirjeldama. Kuid Preem oskas ka muud tähele panna, ja Mikston hindas seda. Ta teadis, et kogenud reporter on tänapäeval sama, mis muiste oli madu paradiisiaias. Tark ja kaval, tark ja kaval! Ja Mikston hakkas end järk-järgult täht-samana tundma. Ta polnud üldse bankettide lõvi. Tema suurimaks lõbuks oli tagasihoidlik „Varsakoppel", nagu kutsuti kino „Illusiooni", kus jooksid kauboi- ja röövlifilmid. „Varsakoplis" valitsesid vabad kombed, mis Mikstoni hingelaadiga rohkem sobisid. Seal võis filmi katke-

mise korral mõnd sõbrameest õunasüdamega visata, võis rõdul istudes suure menuga kassi häält teha, ja kui trehvasid õige plika kinno kaasa võtma, võis teda etenduse ajal näpistadagi. Kõik need ulakused olid Mikstonil ikka veel veres...

Ja ta mõistis nii hästi jõnglasi, keda alati võis „Varsakopli" kassa ees kohata. Kes iganes soovis, võis temalt kuulda tõestisündinud lugu, mida Mikston oma silmaga olevat näinud.

Tuleb sisse nähvits, palja jalu ja suure mehe kuues. Küsib kassapreililt: „Löövlipilti om?"

„Ei, täna on armastusedraama," vastatakse talle.

„Ei ole mul su piletit vaja," vastab väikemees, „almastuse peale mina laha ei laiska!" — ja vantsib tähtsa näoga minema.

Ka Mikston oli siin mõnele jõmpsikale piletiraha pihku pistnud. Oo, millised silmad see tegi, kui võõras onu teda kinno kutsus! Niisugust pilku ei unusta. Naistelt näiteks ei meelita sa seda teinekord välja ka kalli raha eest.

Liberaalselt vaatas ta täna öösel proua Mikstoni koketeerimiskunstile, teades, et tema „eit" siiski üle kõige hindab oma „karu", kuigi ta seltskonnas teistele silmi teeb. Tõepoolest veetles vabrikandiproua mehi oma elurõõmsa pilguga ja laia lopsaka seljaga, mis paistis läbi musta lamee. Oo! Tänase suure patriootilise meeleolu puhul, aktsiaseltsi „Eliit" puhul ja targa ning kavala Preemi ennustuste puhul võiks Mikston oma naisele rohkemgi lubada. Võtku kas või viimased hilbud seljast ja tantsigu laudade vahel.

Valsi figuuride ajal leidis Mikston mahti naljatada paari noorema neiuga, ja surudes neid tantsul enda vastu, polnud ta enam kellelegi kade. Üks neist meenutas talle üliõpilast Irma... Irma... mis ta nimi nüüd oligi? See, kes talle ütles: mina ei ole vaps. Tühi temaga!

Üldise imetluse pälvis ballil vanahärra Liht, kes ajas ka öölokaalis võitu pühitsedes oma äri, müüs ja ostis maju, sõlmis lepinguid ja kirjutas alla tehingutele. Viimaks saabus veel proua Vaarike, seisusekohaselt tagasihoidlik, ent väärikas oma laias kuninglikus taftkleidis. Ja vanahärra viis oma armukese tantsima nagu mingi austatud abikaasa.

Trall kestis hilisööni. Siis sõitis triumfeeriv seltskond pealinna.

Järgmisel hommikul teatasid ajalehed võitjate pidulikest tänujumalateenistustest Tallinnas Toompea, Jaani ja Kaarli kirikus. Kella 11 aegu anti püha toiming raadios edasi. Nüüd teadis kogu vabariik, et pastor Uhke võttis armulauale vapside liidrid ühes abikaasadega. Õhtustes lehtedes oli sellest juba foto. Piltidel peegeldusid nende ülbed näod ja näokesed, kes nüüd tahtsid hakata rahvast juhtima. Ka Viil ja Liht olid seal.

Jutlus tõi esimese pettumuse Bergmannide majateenijale Eltsule.

„Jumal, õnnista isamaa uut ärkamist," kõlas pastori hääl. „Me seisame nagu jumala äravalitud rahvas Punase mere kaldal." Ja edasi tuli üksikasjaline sümboolika, mille järgi eesti rahvas olevat nagu muistne iisraeli rahvas — kolm korda Punasest merest läbi käinud. Esimest korda läks ta Punasest merest läbi siis, kui Eestil tuli lahku lüüa revolutsioonilisest Venemaast. Teist korda — 1. detsembril 1924. aastal, kui suruti maha kommunistlik ülestõus Tallinnas. Ja kolmandat korda — nüüd, kus vapside põhiseadus sai rahvahääletusel enamuse. „Õõnestavad jõud on taganema löödud ja peavad oma karistuse saama. Jumal, õnnista isamaa uut ärkamist!"

Jutlus pani Eltsul vere soontes tarretama. Selles kõlas kättemaksu toon. Kas nad siis kõiki teisi parteisid kuritegudes süüdistasid? Kas nad? . . . Ta kartis verevalamist.

Elts laskus põlvili ja palus üksi omas kambris: „Anna andeks meie juhtidele kõik need inetud sõnad! Anna andeks, issand!"

Pidutsesid ka vürtspoodnikud alevis. Kuid nende võidurõõm oli segatud kibeda pahameelega. Härrad, kes nende teeneid kasutanud, kippusid neid juba unustama.

Mõne päeva pärast lõi Vabadussõjalaste Liidu Tartu osakond oma uksele kesklinnas pidulikult uue sildi üles. Pärast kassikontserti „Vanemuises" oli osakond ametlikult suletud. Nüüd ei tarvitsenud nad aga sellest määrusest enam kinni pidada, vaid teatasid jälle uhkusega kogu maailmale oma olemasolust. Häälekandja avaldas ka üksikasjalise kirjelduse ajaloolise momendi kohta, kuju-

tas tagakiusamist mustades värvides ja ähvardas oma vastaseid.

Vapsid tegutsesid kiiresti. Professor Oldepokk sai oma eugeenikakateedri ja hakkas sinna koondama nii kodumaise kui ka välismaise päritoluga õppejõude. Ta oli aktiivne kaastööline antisemiitlikus ajalehes „Juudid", mis kõrgemate äriringkondade toetusel jälle ilmus. Oma ustavamaid üliõpilasi saatis ta järjekindlalt doktor Laaritsa loengutele vahejuhtumeid provotseerima, ja kavatses kirjutada artikli selle kohta, et Laarits on mitte ainult šarlatan, vaid ka juut. Võtkem tema frenoloogiline pilt, tema temperament, tema vaated!

Vihast värisedes luges dotsent Vaidla ühel pühapäeval ajalehest lühiteadet selle kohta, et prokuratuur on lõpetanud ülikooli endise majandusülema August Lihti süüasja uurimise „tõendusmaterjali puudusel".

Vaidla luges teate naisele ette ja lisas:

„See on Jürissoni teene!"

„Hä-be-ma-tus!" hüüatas Emma. Ta pani kõrvale järjekordse romaani, mida ta parajasti luges ja mida ta oli lootnud tänasel jalutuskäigul Jašaga arutleda. See oli Tammsaare „Tõde ja õigus". Kuid Jaša oli nüüd hoopis muudest probleemidest haaratud. Traditsiooniline pühapäevane jalutuskäik pehmes värskes lumes, üle sätendavate väljade, mida ta muidu kõigile lõbudele eelistas, tuli täna ära jätta.

Vaidla hakkas naisele jutustama, et oli viimasel ülikooli aastapäeva pidustusel Jürissoniga kõrvuti istunud ja advokaat oli talle mõista andnud, et Vaidlat võib Lihti asjus süüdistada „ausa inimese vastu valede kahtlustuste tõstmise" ettekäändel. Tookord oli Jaan Vaidla ta välja naernud, kuid tänane teade näitab, et juristid on nõksu leidnud, mille abil . . .

„Kohutav!" sosistas Emma. Tema kannikesevärvi silmis peegeldus sügav meelehärm. „On siis maailm hulluks läinud?"

„Ära karda, Emmakene! Muidugi ei saa nad mulle midagi teha. Kuid nad plaanitsevad . . . intrigeerivad . . ."

Emma tõusis ja keetis paar tassi kohvi. „Joo ära, pea läheb lahedamaks!"

Jaan Vaidla võttis kohvi tänades vastu, kuid pani esialgu kõrvale. Ta tõmbas laekad lahti ja askeldas veidi oma paberite kallal. Siis ütles ta, et läheb Treimanni juurde. „Mine lahuta sinagi meelt!“ soovitas ta naisele. „Mine sõbrannade poole, kinno või kohvikusse!“

Emma naeratas. Säärast nõuannet kuulis ta mehe suust väga harva. Kui abikaasa oli läinud, võttis ta peidukohast välja karbikese jumestusvahenditega, mida ta Jaša eest nüüd varjas, pani veidi puna huultele ja otsustas minna seltskonda „hiilgama“. Las näevad, et Vaidlate perekond pole löödud!

Kuid koju tulles oli ta siiski löödud, sest vahepeal oli ilmunud vapside lehe „eritelegramm“, kus Vabadussõjalaste Liit nõuab „kommunistide ja sotsialistide organisatsioonide tegevuse lõpetamist ja marksismi vastu võitlemise seaduse“ rahvahääletusele panemist. Vastav märgukiri seaduse projekteerimiseks olevat juba riigivanemale esitatud.

„Nad on ogaraks läinud,“ jahmus Emma, kui ta sõbrannade seltskonnas sellest kuulda sai. „Millega nad põhjendavad?“

Professoriprouad vangutasid päid. See tuli kõikidele ootamatult.

„Keelavad viimati kinos käimise ka ära!“ naljatas keegi.

„Vaatame, millega nad põhjendavad?“ Leht ulatati Emma kätte. Seal seisis, et „kommunistid ja sotsialistid tahavad põllumeest ja asunikku teha moonameheks, linnainimest aga hulguseks ja proletaarlaseks“.

Issand, milline barbaarsus!

Sellest päevast peale hakkas Emma hoolikamalt ajalehte lugema. Üks hiiobisõnum järgnes teisele. Paar nädalat pärast „eritelegrammi“ ilmumist suri Eduard Vilde. Näis, nagu oleksid häbiväärsed sündmused ta otseselt hauda viinud.

Varsti puhkes töötute näljastreik Tallinnas. Nad viskasid politseiniku tööbörsilt välja. Nad istusid põrandale maha ja teatasid: meie ei lahku siit ruumidest enne kui saame tööd. Vapsid olid tööd lubanud. Nüüd olid nad võitnud. Miks ei ole tööd?

Jah, oodaku, las valitakse president...

Töötutel polnud enam jõudu kongressi korraldada nagu aasta eest. Nad nõudsid hädaabitööde organiseerimist. Kuid võimud hakkasid kiiruga asutama sunduslikke töölaagreid „tööpõlgurite“ jaoks. Sinna võis sattuda iga töötu, kes mingit ebasobivat pakkumist vastu ei võtnud. Kui põline linnamees ei tahtnud talvisele metsatööle minna, sest et tal polnud midagi selga panna, loeti ta tööpõlguriks, keda on õigus sundlaagrisse saata.

„Küll saavad inimesed kannatada!“ kurtis Emma mehele. „Ei jõua ära imestada, mis selle vaese töölisega kõik tehakse . . .“

„Ja mis sa siis soovid, kui eesotsas on Lihti sõbrad?“ vastas dotsent Vaidla mürgiselt.

9

Irma vahetas korteri, lootes, et Priit Olviku aktiivsus sellega lõpeb. Aga imelikul kombel oli ta enda aktiivsus sellest saadik järsku kokku kuivanud. Nagu oleks viimane jõuraasuke ära kulutatud, istus ta õhtuti üksinda ja tundis, et on loomu poolest äpardunud, tarbetu, ülearune olevus.

Suure vaevaga sai ta hommikul riidesse ja käis linnas oma toiminguil, ent koju jõudes langes jälle apaatiasse.

Irma pidas õigeks sõpru mitte üles otsida, sest tal oli tunne, et teda jälgitakse. Priit oli Tartus. Vaja oodata, kuni ta silmapiirilt kaob.

Ühel päeval juhtus siiski, et Irmat külastas Siim Rahnu. Siim seisatas tagasihoidlikult ukse juures, mantel seljas, sonimüts näpus. See oli esimene kord, kus ta Irma üles otsis. Juhuslikult oli ta ka esimene külaline Irma uues keldrikambris.

„Tere! Ja astuge tahapoole. Mis ime teid siia tõi?“ hüüdis tüdruk rõõmsalt, nihutades tooli esile.

Kuid Siim ei läbenud istuda. „Aitäh . . . ei istu, ei ole aega. Astusin ainult mõneks minutiks üle läve.“

Irma laotas käsi. „Mis te siis tulite?“

Siim naeratas.

„Olen kuulnud, et te Kanduriga hästi läbi saite . . .“ Ta jutustas, et Reinu tädi oli loa saanud vennapojale kord nädalas toidupakki viia. „Tal on igav. Te võiksite

talle vahel kirjutada. Kirjutage ükskõik millest, parem midagi lõbusat... ja nii, et oleks huvitav lugeda." Kirjad käskis ta Sergeile edasi anda. „Tema teatab teile ka, millal jälle võib kirjutada."

Irma ainult noogutas. Ja Siim, surunud tal lühidalt kätt, ruttas minema.

„Vaat kui ametlik ja asjalik!" imestas Irma teda uksest välja saates. Ta oli teate üle rõõmus, kuid kirjutama asudes avastas, et ei oska õieti millestki pihta hakata. Reinule oma depressioonimeeleoludest kirjutada polnud mõtet. Aga see oli niisugune punkt, millest ta mööda minna ka ei saanud.

Ja siis tuli Priit. Irma oli väga ehmunud. Kuidas ta oskas siia tulla? Alles olid sõbrad ta üles leidnud, ja kohe — tema ka!

Priit oli „mõistlik". Ta palus vaid, et Irma teda „ei teotaks". Selgus, et Irma on oma venna karjäärile teel ees...

„Sa ütle end minust lahti, nagu mina end sinust olen lahti ütelnud," andis Irma talle süngelt nõu.

„Ei aita midagi. Ikka heidavad nad mulle sind ette. Sa oled kommunistidega mestis. Fašistlik partei aga nõuab minult ja mina nõuan sinult..."

„Nõuab, nõuab, nõuab!" ei suutnud Irma seda taluda. „Mis on neil nõuda? Et ma vapside moodi mõtlema hakkaksin — jah? Kuidas saab seda nõuda? Küll on lihtsameelsus!..."

Tal oli vennast kahju.

Ja seda märgates hakkas Priit teda pisarsilmil keelitama. Tal olevat neiu, keda ta kosida tahab. Nad alustavad oma elu isamaa uue ärkamise tähe all. Ta saaks koha, võib-olla siinsamas, Tartus. Ta võtaks Irma enda juurde elama. Käigu ülikoolis, tehku mis tahab, ainult kommunistidega olgu jäädavalt lõpp.

Jah, ja pealegi on tema, Priit, nüüd võitja. Tal on õigus, sest võitjatel on alati õigus. Nad võitsid, kuna neil oli rohkem elujõudu. Elujõudu! Võimu! *„Kraft durch Freude!"* Ta läks minema, kuid lubas veel kord tulla.

Irma istus pool tundi liikumatult.

„Ja need on inimesed?" küsis ta endalt.

Jah, need on inimesed. Aga tema ise on — loll! Oli

tahtnud üksiklasena elada ja pühendada end õpinguile, teaduse uurimisele. Oli tahtnud, et temast oleks kasu võimalikult paljudele. Nüüd siis nägi ta, et see on lootusetu. Tal pole väljapääsu, pole „elujõudu", pole eluisugi. Kõik mõisted olid segi paisatud. Võib olla, et elu tõesti nõuab niisuguseid nagu Priit? Et elu nõuab inimesi, kellel on vitaalsust, rõõmu ... ja toorest häbematust öelda: sina oled minu karjäärile teel ees, sa pead kaduma?

Irma ei saanud äkki enam isegi aru, mis see nüüd on. Kas ookean lainetab, tõstes kord kõrgele valgevahulist harja, kord kahmates põhjast muda ja limukaid ning paisates neid sulle näkku? Või on see mingi nõiapada, mis keeb ja keeb, kiskudes sind keerisesse ja võides su kokku paksu määrdunud vahukorraga? Ei, ta on oma toas, siinsamas. Ainult et elu on kuidagi rööpast välja läinud, muutunud naeruväärseks, pisikeseks, tähtsusetuks ... Milleks kõik need loengud ja tunnid ja õhtud raamatuga? Vana lektüür oli niigi kaotanud huvitavuse ja uut ei jaksanud otsida. On saabunud kahtluste ajajärk. Asjad on kaotanud sügavama mõtte. Ja mida enam ta neis mõtet näha tahtis, seda vähem ta seda leidis.

Mis seob inimesi elu külge?

Seal on Eerika .. Kui tal ema suri, ei tahtnud ta elada. Aga nüüd kirjutab, et on Peetriga abiellunud, on õnnelik, vaimustatud maaelust ja lihtsaist inimestest. Metsapuud, linnud, värske lumi, sõprus ja armastus — see kõik annab talle jõudu ja õiguse elada. Mis sest, et töö on raske ja ajad halvad. Nemad kaks, Peeter ja tema, on siiski õnnelikud ...

„*Kraft durch Freude*," ütles Priit oma puises saksa keeles. Kas see on sama? Ei ole ... Ei tea ... Midagi ei tea. Võib olla, et see „*kraft*" annab talle õiguse teisi maha tallata? Ta tahab elada, tahab ja tahab! Aga Valdeko Mahl tahab koguni igavesti elada. Igavesti pilvi maalida, igavesti lõunat süüa, igavesti vanu religioone uurida, igavesti vaest Arkaadit nöökida ... sakslasi kiruda ja lihaülestõusmist uskuda ...

Ka Milvi oma tantsuhimuga, tualettidega, välismaareisidega on õigustatud elama. „Ausõna," ütles ta, „ei ole mõtet elada, kui pole, mille eest maksaks surra," ja siiski elab lõbusasti edasi. Eluõigus on ka Mikstonil ja

tema proual. Varsti hakkab vabrikant jälle mõnelt naisõpetajalt tunde võtma, suudleb tal kätt, saadab autos koju, kingib šokolaadi ja — „respekteerib“ . . .

Aga Priit? Priit tahab võiduröömu nautida, abielluda, kohta saada, oma elu sisse seada. Võib-olla sünnib tal poeg või tütar, võib-olla need on tublid inimesed, ja siis on ka Priidu elu õigustatud! . . .

Endel oma ajalookirega ja lõbus kamp, kus keegi peale tema kaineks ei jää, kõik nad ripuvad elu küljes. Ja Rein? Oo, Rein peab tingimata elama. Tema ju teab oma elueesmärki nii täpselt. Ta usub ka, et tal on moraalne õigus inimest tappa — võitluses, revolutsioonis . . . Tal on kõik olemas, mille eest surra ja milleks elada!

Kui nad tõrvapintsliga loosungeid maalimas käisid, oli ka Irmal jõudu ja elurõõmu. Nad hullasid Reinuga, suudlesid teineteist, naersid, vaidlesid. Kuid see oli nagu keegi teine Irma, keegi puhas ja õnnelik, mitte see alandatud, piinatud, tagakiusatud ja surmani väsinud olevus, kes siin istub. Temalt oli elurõõm ära varastatud ja ta ei jaksaks isegi kätt sirutada, et seda tagasi võtta. Oh! Oleks pidanud koju sõitma, ema ja õe juurde. Aga nüüd on hilja . . . Ta on liiga kauaks üksi jäänud. Ta ei toibu enam, nagu läbini nälginud inimene, kellele toit juba hukatuslikuks muutunud, ei toibu parimastki söögist . . .

Ta pilk libises üle pooliku kirja, mis laual seisis. „Ma vihkan oma silmi selle eest, mis nad näinud, ja oma käsi selle eest, et nad appi minna ei saanud . . .“ Pateetika! Ja kui ta lehekülje lõpuni oli lugenud, haaras teda tülgastus. Seesama ärevus, sõimlemine, kaebused olukorra üle, mis nendelgi, keda ta ei sallinud. Käigu kõik kuradile! Ka Rein oma vanglaga! Ta viskas paberi ära. „Kui vastik on poliitiline võitlus! Vastik, vastik . . .“ Ei, ta ei lähe seda teed! Kuid ka teist teed ei ole.

Hetkeline ahastus andis maad hirmule. Seal on Priit oma tugevama õigusega. Nad sunnivad teda . . . ja tema sunnib Irmat millekski alatuks. Kas ta suudab vastu panna? Sisemine paanika hakkas teda lämmatama. Teda valdas jälkus elu vastu, jõuetu viha, kartus häbiväärsesse olukorda sattuda. Ja lõpuks lõi temas lõkkele sääraane kirglik nõrgema uhkus, et ta otsustas: mina seda enam kaasa ei tee, mida nad eluks nimetavad! Nii on

puhtam. Ta sattus sellest mõttest otsekui ekstaasi. Ta ei vaja midagi — mitte midagi. Ta ei süüdista kedagi. Õnnelik idee tõstis ta äkilise välgatusega kõigest muust kõrgemale. Ta pole mitte kõige väiksem ja mannetum, vaid kõige suurem, kõige targem, kõige tugevam! Tal on õigus enda saatuse üle otsustada. Püha õigus loobuda... Vanas ühiskonnas oli see lubatud... Rahva arvamine kaitses seda sammu. See oli auasi vanadel roomlastel, samuraidel... Seda tehakse Tšukotkal seaduslikult, tseremoniaalselt... Kes ütleb, et meie praegune ühiskond selle üle kõige õigemini otsustab? Oo, siis otsustaks see ühiskond ka teiste küsimuste üle õigemini! Siis poleks vapsidki võitnud... Ei! „*Kraft durch Freude*", ha-ha-haa! Nad on loomad. Vaat, mis tähendab „*Kraft durch Freude*"! Aga tema on vaba isik — vaba, vaba!

Hoogsate liigutustega sulges ta aknakardinad, süütas elektri, jooksis ülakorrale pererahva vannituppa ja haaras sealt pakikese žiletiterasid. Nii on õige! Ka vanad roomlased lõikasid käesooned läbi, kui elu oli juba sootuks ebaõnnestunud.

Ta istus laua taha ja kirjutas korteriperenaisele mõned read — palus oma asjad maha müüa — võlgade katteks, riietus kiiruga millessegi uuemasse ja võttis pakendist paar tera välja. Uhkelt tõusis pea. Tal on õigus! Nähku seda kõik! Aeglaselt sirutas ta käe...

Keegi koputas. Irma ei vastanud. Sõrmed hakkasid värisema ja ta pillas žiletiterad maha. Nüüd oleks tahtnud küsida „Kes seal on?", kuid hääl ei kuulanud sõna.

„Kodus, kodus neh... Aken ju valge... Koputage nu kõvembidi!" anti eestoast kellelegi nõu. See oli perenaine, kes rääkis oma pehmekõlalist murrakut. Koputus kordus. Kas jälle Priit? Jätku ometi rahule!

Irma hakkas ukse poole liikuma. Ent põlved värisesid nii tugevasti, et see kestis terve igaviku. Lõpuks võis ta avada.

Ukse vahelt vaatas sisse Endel Urbsoni kullaläikeline pea, millele aeglaselt järgnes ka tema keha.

„Võib-olla ma ajasin teid unest üles?" küsis ta. „Vabandan, et nii hilja..."

Irma raputas pead.

Siis ütles Endel julgemalt:

„Mul oleks homme teie abi vaja."

„Homme? Homme..."

„Jah, mul on üks töö, mis käib üle jõu. Hirmus palju võõrkeelset materjali... Aitaksite mind mõnest kohast jagu saada... Te olete ju neis asjades täitsa kodus."

Ta viskas kaabu lauale ja hakkas järjest innukamalt jutustama, millised huvitavad probleemid tal oma töös on lahendada. Ta õppis kõrvalainena pedagoogikat ja oli nüüd valinud seminaritööks inimese tahtejõu kasvatamise küsimuse. Selleks tahtis ta kasutada materjali mitme maa kirjandusest. Ta võtab Jack Londoni „Raudse kanna". Ta võtab Bernhard Kellermanni romaanid. Ta võtab ka midagi nõukogude kirjandusest. Ta võtab Paul Bourget' „Õpilase" või Romain Rolland'i „Jean-Christophe'i". Ta võtab...

Irma noogutas tummalt. Endel ei pannud teda eriti tähelegi, vaid rääkis üksinda, käies mööda tuba, vahtides maha ja nähes vaeva oma probleemide defineerimisega.

„Tahtejõu kasvatamine — tahtejõu kasvatamine..." pomises Irma. „Kas seda üldse maksab kasvatadagi?"

„Mis te ütlesite?" ei saanud Endel aru.

„Mina seda, et... inglise kirjandusest võtke Thomas Moore'i „Utoopia". Ja-jah — just!"

Endel jäi teda silmitsema ja märkas alles nüüd, et Irma ei näe terve välja. Tal oli seljas heleda kraega tume kleit, mis talle hästi sobis. Kuid nägu oli liiga kahvatu. Ka istus ta kuidagi ebakindlalt oma vana, katkenud tugitooli serval. Silmad olid udused nagu palavikuhaigel. Ta vahtis Endelile otsa just nagu kuskilt teisest maailmast.

„Mis teil viga on?" küsis Endel.

Irma neelatas. „Mitte midagi!" sai ta alles natukese aja pärast lausuda.

„Mulle tuleb ette... näiteks... et teiega on midagi juhtunud. Ma võiksin arsti kutsuda," ütles Endel osavõtlikult.

Irma vehkis kätega:

„Ei! Ainult mitte arsti. Ei, ei, ei! Mul oli tüli vennaga. Mis võiksid arstid sinna parata?"

„Oo, ja kuidas veel! See kõik kuulub närvivapustuste alla.“

Irma ütles piinlikkust tundes:

„Juba on parem. Juba läheb mööda.“ Ta ütles veel, et on valmis Endelit tema töös aitama.

Ja Endel lausus vabanduse asemel:

„Kukkus vist hästi välja, sest vaata, kui sul on raske, siis... kõige parem rohi on alati — hakka teist abistama!“

„Minul ei ole raske. Kui kõigil nii kerge oleks!“

Endel sai tema häälest aru, et selles on pool tõtt ja pool valet. Mitte et tal „raske“ oleks, kuid ta oli väga ja väga õnnetu.

„Kas te loeksite läbi ka selle raamatu ja ütleksite mulle oma arvamise?“ küsis Endel viimaks.

Irma noogutas, raamatu poole vaatamata. „Pange sinna lauanurgale.“ Ja kuigi ta polnud võimeline selle üle rõõmustama, tekkis temas siiski meeldiv teadmine: teda on vaja. Vähemasti homme on teda veel vaja...

Nad leppisid kokku kohtuda järgmisel päeval ülikooli raamatukogus.

10

Vaevalt oli Endel uksest läinud, kui Irma laua taha istus.

„Pada keeb,“ kirjutas ta Reinule. „Igasuguste teooriate supp ja pudru ujutab ülikooli üle.“

Irmal endal oli nende teooriatega viimasel poolaastal palju tegemist olnud. Ta käis filosoofia seminaris, kus pandi kõik küsimärgi alla — alates maailma, taeva ja põrgu olemasolust ning lõpetades iseenese olemasoluga. Kuid kes seda kõike tõsiselt võttis! Siin olid mõned tähelepanuväärsed üliõpilased, kes oskasid iga küsimust „*ad absurdum*“ arendada ja vaeste vanade filosoofide kallal kurja nalja teha. Kord oli jutt Berkeley vaadetest, et „maailm on minu kujutlus“, ja järelikult isegi minu kirjutuslaud lakkab olemast, niipea kui ma toast välja lähen. Keegi naljanina küsis: „Aga kui ma lukuaugust sisse vaatan?“ Talle vastati küll, et nii lihtsalt see ei lähe, sest Berkeley järgi eksisteerib kirjutuslaud sel juhul edasi

teiste ja lõpuks jumala teadvuses, kes „näeb“ ka läbi lukuaugu. Kuid naljanina väitis vastu, et jumalale pole „seisusekohane niiviisi piiluda“. Tõsiseid vaidlusi tekkis muidugi harvemini. Tihti möödus istung formaalses referaadi ärakuulamises; ja ettekanded olid vahel nii unised ning puised, et kuulajad igavuse pärast haigutasid. Kuid pikapeale kuhjusid läbivõetud probleemid, nõudes vastust.

Palju teravamalt vaieldi ateistide ringis, mis käis koos professor Ohaka korteris. Siin nähti mõnikord ka Siim Rahnut. Siia tuli üsna sageli Ervin Õunap ja viimasel ajal isegi usuteaduse õppejõud magister Mahl.

Mahlaga vaieldes raiskasid ateistid kord terve pühapäeva hommikupoole, sest too hakkas järsku tõestama, et arengu idee olevat otsast lõpuni väljamõeldis. Mõned jahmatasid sellise uudise peale, teised lõid käega, kuid need, kes teda hoolikalt jälgisid, said aru, et tuleb tema seisukoht ümber lükata. Professor Ohak kuulatas algul kannatliku muigega. Tal oli pikk, allapoole pööratud otsaga kurvameelne nina ning silmad nagu värsked nööbid kulunud nööpaukudes — armsakesed, erksa läikega pärlhallid silmad põletikuliste roosakate laugude vahel...

Lõpuks sai professoril isu täis. Ta tõstis kärsitult pead ja ütles, et magister on vist aadressiga eksinud. Tahtis minna kirikusse, kuid sattus ateistide koosolekule — otse lõvikoopasse.

Magister vastas, et ta ei sattunud, vaid tuli siia. Tuli nimelt vaatama, kas usku ja teadust tõesti lepitada ei saa?

Seepeale läks lahinguks.

„Meil Tartu ülikoolis on, kahju küll, veel niisugune häbiplekk olemas nagu usuteaduskond!“ hüüdsid ateistid. „Kurioosum! Paradoks! Absurd!“

Magister aga lahkus nurisedes, et keegi ei olevat tema argumente ära vastanud.

„Pappi muidugi ümber ei pööra, temale ei loe ükski loogika,“ urises professor.

Ja koosoleku lõpul, kui mõni sõna seltskondlikku juttu aeti, päris professor Ohak Siimult teateid Reinu saatuse üle. Ta palus omalt poolt tervitusi edasi anda, kui avaneb võimalus. „Selge peaga poiss — ideaalne ateist,“

kiitis ta. „Ainult kahju, et ta hakkas jändama selle kommunismiga!“

Nii nad olid, need vanad professorid!

Pärast koosolekut läksid Irma ja Urbson koos koju.

„Mis võib veel hullemat olla kui see, et papid hakkavad pesa tegema ateistide ringis?“ küsis Urbson moraalse meelepahaga.

Irma arvas, et magister Mahla asemel võiks sinna kutsuda tema venna Arkaadi.

Urbson aga tõrjus peaaegu hirmunult. „Arkaadi Mahl? Müüdav hing ... Ta oleks juba ammu kirikule selja pööranud, kuid ripub isa leivakannika otsas. Tunnen neid, nende isa on pastoriks meil, Türi linnas ... Minu taat on nendega tülijalal sellest ajast saadik, kui me kogudusest lahkusime. Ei, niisugusest, vabandage väga, prostituudist, nagu Arkaadi, ei tule iialgi õiget ateisti!“

Ta võttis luitunud kaabu peast, paljastades oma kuldsed kiharad, ja ütles hüvasti. Silmad tumenesid tal hetkeks, nagu oleks neisse tinti valatud ...

Irma oli juba ammu tähele pannud, et kõigil tema tuttavail on erinevad maailmavaatelised seisukohad. Eerika jagas inimesi rikasteks ja vaesteks, headeks ja halbadeks, tarkadeks ja rumalateks. Ning teadis täpselt, kuhu ta ise kuulub ... Rein jagas neid marksistideks ja antimarksistideks, Milvi Paabu — õnnelikeks ja õnnetuiks, Urbson — ausaiks ja ebaausaiks, Liine Ohak — teaduse- ja kunstiinimesteks. Nii et igaühel oli oma kriteerium. Ja mis veel hullem — mõnel oli neid mitu. See on kindlasti naeruväärne?

Turbarabas räägiti naljalugu, kuidas Saaremaa mees olevat viiesüllast aeda mõõtnud: „Kolm sülda, viis sammu, kaks vaksa ja veel üks tükk tühja maad.“ Tuleb välja, et see rahvanali käib ka haritlaste kohta, kellel puudub ühtne süllapuu ... Ja viimasel ajal oli just tema endaga nõnda, et peaaegu igal sammul kerkis üles mõni uut laadi küsimus.

„... Küll on teadus naiivne kunsti kõrval! Muusika ütleb inimesele palju rohkem tähistaeva kohta kui kogu täheteadus oma primitiivsete mõõtmistega,“ rääkis talle Liine Ohak astronoomia praktikumilt tulles. Viis minutit

ajasid nad tänavanurgal juttu, aga Irma mõtles sellest veel nüüdki. Teadus on naiivne kunsti kõrval? Niisama hästi võib öelda, et kunst on naiivne, isegi labane teaduse kõrval! Kui ta kooliplikana esimest korda luges, et „maailmaruumis on seitsekümmend miljonit päikesesüsteemi", siis ei saanud ta terve öö erutuse pärast silma kinni. See lihtne fakt muutis talle järsku kõik muinasjutud tarbetuks. Kuid ta oli siis veel laps — ja parajasti muinasjuttu lugenud, kus rätsep lõikab kääridega taevasse augu ja sellest saab päike, rätsepa naine lõikab kuu, rätsepa lapsed torgivad sõrmedega augukesed, millest saavad tähed... Ja vanajumal tõstab taeva maast kõrgemale, et teda päriselt ära ei lõhutaks...

Tookord otsustas ta teaduse kasuks, nüüd aga, olles teadusega tutvunud, kaldus ta arvama, et kunst on võimsam. Kunst võis isegi mõistuse peast võtta. „Roosiline pessimist", nagu Arkaadi nimetas oma venda, lõi ju suurepäraseid akvarelle ja uskus oma uude oopiumi. Kus on siis tõde — teaduses või kunstis? Oli küsimusi, mida kunst ei suutnud lahendada, probleeme, mida kunst tõsiselt ei tõstnudki. Kuidas sa ka vaatad, ikka jäi järele „veel üks tükk tühja maad"...

Miks ei vastanud keegi neile küsimustele? Irma oli peaaegu pahane. Ta arvas, et „keegi" peaks vastama, kuid ta ise ei suutnud, ja ükski teine, keda ta tundis, nähtavasti ei pidanud seda nii tähtsaks.

Säärastele küsimustele ei andnud vastust ka Rein, Peeter, Rahnu ega Sergei, kes nimetasid endid marksistideks.

Olgu heaks ja näidaku, et neil on õigus!

Irma oli nüüd nägema harjunud, et kõigil filosoofilistel süsteemidel olid tunnetusteoreetilised „augud sees". Ja ta polnud sugugi kindel selles, et marksismil „auke sees" ei ole. Kuidas võib siis majandusteadus anda vastuseid filosoofilistele küsimustele? Ja kui ta ei anna vastuseid, siis vähemasti ei peaks ka teiste teadustega vastuolus olema! Ta peaks tõestama... Kas on siis võimalik, et ainult marksistidel on õigus? Võib ju olla, et nad mõnes suhtes eksisid?

Irma kirjutas Reinule sellest, kuidas keeb teooriate nõiapada ülikoolis. Et kiri tuleks lõbusam, püüdis ta seda vürtsitada naljadega ja iseloomustada kõiki neid „isme"

ning „iste“ kuni morfinistideni. Ka „uuest oopiumist“ rääkis ta, lisades, et elu on raske ja uim aitab inimestel mõnda raskust unustada. Kirja lõpetades tundis ta, et nõiapada oli kaotanud oma kohutavuse. Niipea kui ta seda sõnades väljendada suutis, muutus kõik lihtsamaks.

Irma kiri rändas algul Sergei kätte, kes monteeris selle tädi Riina toidupakisse. Kuid vangla kantseleis öeldi tädile seekord väga külmalt, et Rein Kanduri jaoks pakki edasi anda ei saa.

„Miks siis mitte?“

„See pole teie asi — tulge järgmine nädal!“ vastas ametnik, lühike vurrudega mees, kes käitus väga kõrgilt.

Kuid tädi Riina ei läinud siiski minema, vaid istus pingile, ootas ja alustas varsti jälle oma juttu. „Tahtsin vennapojale pakki üle anda, aga näete, ei lubata... Mis on vahepeal juhtunud? Ei öelda kah mulle, vanainimesele!“

Keegi ei pööranud talle tähelepanu, sest külastajaid oli sel päeval palju. Nagu möödaminnes tehti temaga viimaks jälle juttu.

„Noh, mammi, teie ikka veel siin?“ küsis vurrudega mees mõne aja pärast. „Minge heaga minema, muidu ajame kurjaga!“

„Kuhu mul minna on?“ vastas tädi Riina pahaselt. „Tahtsin vennapojale pakki üle anda...“

Tema väärikas kogu veidi moest läinud, kuid vanast heast kalevist palitus, ta vapper ja kannatlik nägu said ametnikele päeva jooksul tuttavaks, mõnele isegi sümpaatseks. Lõpuks öeldi talle selge sõnaga, et Rein istub kartseris ja sellepärast ei võeta praegu tema nimele midagi vastu.

„Oh jumal küll — ka vanglas on veel omad vanglad,“ kaebas tädi. „Mida's nad inimestest küll piinavad nii hirmsasti?“

„Olge vait, teie seal!“ käratas vurrudega mees jälle. Kuid tema häälest sai tädi Riina aru, et asi ei olegi nii lootusetu.

Ta kadus korraks ära ja tuli paari tunni pärast tagasi. Nüüd oli tal ühe paki asemele kaks tekkinud. Teine oli küll väike, kuid sisaldas siiski viinapudeli, moosipurgi

ning võileivakese. Vurrudega mees hakkas tema poole juba lahkemalt vaatama.

Viimaks ilmus vangla kantseleisse keskealine maanaine, kellega juttu ajades selgus, et ta tahab pakki saata „sellele õnnetule Pärnumaalt, kes tappis oma isa". Tuli välja, et ta mõtles Reinu kongikaaslast. Ja päeva lõpul oli asi nii kaugel, et ka Reinu pakk rändas tema kätte. Vurrudega mees sai viinapudeli lausa kingituseks. Aga tädi Riina arvestas sellega, et kui Rein ka edaspidi juhtub kartseris istuma, saadab vurrumees juba ise temale paki tolle teise kaudu . . .

Nii siis juhtuski, et kui Rein paari päeva pärast kartserist välja tuli, andis isatapja talle üle Irma kirja.

Rein luges seda kaua ja mõnuga. Tekkis tunne, nagu oleks terve üliõpilaskond oma probleemidega teda külastanud. Rein mõtles tükk aega „nõiapaja" teooriate pudrust, millega kiri algas. „Jah, aga siin pole veel kaugeltki kogu nõiapaja koosseisu!" Ja Rein hakkas meenutama „isme", mis ametiühinguis olid viimasel ajal pead tõstnud. Kuidas neid nimetada? Keegi polnud neile veel nime andnudki. Neid kutsuti lihtsalt „Sepa mehed", „Lepiku mehed" ja nõnda edasi oma eestvedajate järgi. Aga kui ta välja läheb, seletab ta Irmale nende olemust . . . Las tegeleb ismidega veel ühest kasulikust küljest!

Oli selge, et marksistlikku õpiringi on vaja, muidu ei saa nad iialgi noist tumedaist ismidest jagu.

Kirja ta hävitas. Kuid see oli tal juba peas ja Rein võis seda lause-lauselt uuesti meenutada. Ta plaanitses mõttes vastust. „Ei tea, kas tunneb, et just nüüd tema kirja lugesin ja teda tervitan?"

Irmale vastab ta kaudselt. Tüdruk on veel liiga roheline, võib hätta sattuda.

Rein astus kitsukeses kambris paar sammu ja tundis, kui nõrk ta on üleelatud pingutustest. Ta oli teinud seda, mida vanad vangid üksteisele kunagi ei soovitanud: ta alustas kartseris näljastreiki. Need neli päeva olid koledad nagu hauas. Ja Rein otsustas sellest mitte kunagi mitte kellelegi rääkida.

NELJAS PEATÜKK

1

Oli pühapäeva õhtupoolik ja käre tuisune ilm. Inimesed äärelinnas kõndisid ülestõstetud kraedega ja koperdasid käies, sest tänavad olid hiljutisest sulast jääs.

Andres Tammine astus käsi sügavasti taskutesse surudes ja kaupluseakende ees ning nurkadel ringi vahtides. Ta oleks tahtnud kiiremini liikuda, sest palitu oli tal tänase tuisu jaoks liiga õhuke. Kuid oli vaja enne täiesti kindlaks teha, et sul „saba" taga ei ole.

Esimese voorimeeste peatuspaiga juures oli Andresel kiusatus saani istuda ja sõitu teha. Kuid ta astus siiski edasi, kaalutledes: „Ei maksa! Siin, alevikukohas, vaadatakse igale saanile järele nagu ilmutusele... Parem kesklinnas, kus liiklemine on tihedam."

Järgmises peatuses hüppas ta aga otse jooksu pealt saani ja käsutas: „Anna pihta, voorimees!" Ning lasknud end treppi sõidutada, maksis heldelt, ise ühtepuhku sõbralikult lobisedes: „Lase nüüd jälle sörki, su setukal hakkab muidu külm."

Ta kõmpis teisele korrale ja koputas uksele, mis kandis Ivanovi nimesilti.

Näo järgi tundis ta Sergeid juba ammu, kuid tutvustama ennast seni polnud hakanud, sest ta teadis, et igale üliõpilasele pannakse tutvust temaga vägagi pahaks. „Parem, kui ükski hing ei tea!" mõtles ta lävel viimast korda ringi vahtides.

Sergei ise avas. Ta rõõmustas külalise üle hullupööra,

sest välimuse järgi oli Andres Tammine temalegi ammu tuttav. Naeratades surus ta temal kätt ja hakkas kohe elavalt, nagu pool-endamisi rääkima:

„Tulge siia suuremasse tuppa ... Olen momendil koduhoidja ... vanemad läksid kinno ... Näete, siin me olemegi!“

Sergei ütles seda kõike külalisele teadmiseks, sest mine võta kinni, kas või kuidas see soovis ennast perekonnale esitleda. Talle oli selge, et kui Andres Tammine varsti pärast Reinu areteerimist silmapiirilt kadus, siis tuli sellest järeldada, et ta pidas õigemaks hoiduda kokkupuudetest kõigi nendega, kes olid lendlehtede levitamisega seotud. „Targasti tehtud,“ mõtles ta ja ootas, millest „vana Andres“ rääkima hakkab.

Tammine käitus koduselt. Võtnud sohval istet, ajas ta palitu siinsamas maha ja viskas selle üle seljatoe. Oli näha, et ta oma külaskäiguga enam-vähem ruttas, kuigi ta polnud ärevil.

Kõigepealt nad suitsetasid ja Tammine rääkis mõned sõnad endast. Ta oli palju ringi liikunud, uusi sidemeid loonud, kirjandust hankinud ja lootis nüüd Tartus jälle tööd leida. Siis arutasid nad küsimust, kas Sergei ei saaks astuda ametiühingu liikmeks. Tammine rääkis sellest algul nagu muu seas, lastes silmad üle toa käia. Ta pilgus oli tegevusiha, kuid ta lihaserikas nägu oli kuidagi endisest valjem ning ta valis sõnu. Suitsukonide arv tuhatoosis kasvas kiiresti.

Sergei ei tahtnud kohe näidata, millise õhinaga ta ettepanekust kinni võtab. Selle asemel tõstis ta tagasihoidliku küsimuse — „milleks ma kõlban?“

Andres hakkas sõrmedel loetlema. „Aitate kirjandust levitada, ettekandeõhtuid korraldada, repertuaari valida, seadust seletada, politseiga maadelda ja üliõpilastega kontakti pidada ... vähe, mis? Tegevust juba leidub!“

Sergei teadis, et ka „kutseta isikutele“ on loodud võimalus ametiühinguisse astumiseks, kuid tema võiks arvesse tulla elektrimontöörina, sest seda ametit on ta mõned kuud pidanud.

„See kuulub Ehitustööliste Ametiühingu alla!“ hüüdis Andres rõõmsalt. „Klapib, mis sa ütled!“

Nad istusid kõrvuti sohval, tihedalt külg külje vastu.

Lepiti kokku, et Andres ja Sergei teineteist ei tunne ja tänaval ei tervita. Ametiühingu ruumides võivad nad kokku puutuda, kelle asi see on. Seal ajavad ka mittetuttavad mõnikord paar sõna juttu.

Olukord oli pinev. Lähenes 24. veebruar, mis oli kodanliku vabariigi aastapäev. Töötud olid selle päeva kuulutanud oma näljapäevaks. Ja vapsid, keda ei rahuldanud põhiseaduse muutmisega saavutatud võit, tegid ettevalmistusi vägivaldseks võimu haaramiseks vanadelt juhtidelt. Seda olid nad juba suvel planeerinud. Kuid nüüd oli neil sellega tõsi taga. Nad koostasid nimekirju: igas vallas ja külakeses oli teada, kes on vaps, kes kahtlane, kes vastane. „Vabadussõjalased on sõna andnud vabastada maa erakondlikust korruptsioonist ja marksismist," rääkisid nad. Avalikkuse ees lubasid nad ministrite varandused konfiskeerida ning rikaste ja vaeste vaheseinad kaotada. Oodatagu ainult, kuni presidendivalimised asja otsustavad ja vapside kandidaat võimu juurde pääseb!

Kandidaatide ülesseadmine pidi varsti algama. Presidendivalimised aga tulevad maikuus. Kõige selle juures olid Tammisel suurimaiks muredeks tööliste ja töötute ühisrinde küsimus ning sotside käitumine. Sotsid olid huvitatud presidendi isikust ja valmistusid ka ise kandideerima. Nad olid kõigist ühisrinde üritustest kommunistidega ära ütelnud. Nad rääkisid klasside lepitamisest. Ja see loosung levis nüüd taudina ka ametiühinguis.

„Vaat miks sind ametiühingusse nii väga vaja on," ütles Tammine ja kiskus taskust välja vana ajalehenumbri, kus punase pliiatsiga olid alla kriipsutatud read: „poliitiline vabadus ja rahvavalitsuslik riigikord on see, mis teeb eesti riigi oma riigiks kõigile rahvaklassidele ja köidab nemad selle riigi külge, kasvatades nendes vankumata tahet seda riiki tarbekorral kuni viimse veretilgani kaitsta."

Niisugune oli sotside usutunnistus.

Kuid nende partei oli ka ise lõhenenud — kaheks, mõnel pool koguni kolmeks rühmaks. Sellele lõhenemisele pani Tammine rohkem lootusi. Igatahes teha oli väga palju!

„Oled haritud inimene ja tunned seadust . . .“ Niisuguse sissejuhatusega pöördusid Sergei poole mitmed ametiühingu liikmed esimesest päevast saadik, mil ta nende keskel tegutses. Ikka enam küpses temas mõte — hakata õigusteadust õppima. Peagi teostas ta selle.

Sergei ei kahetsenud teaduskonna vahetamist. Kuid vanale Ivanovile valmistas see muret, sest ta kartis, et poeg oma õpingud ülikoolis üldse unarusse jätab. „Kuidas võib nii kiiresti kalduda ühest kiindumusest teise?“ mõtles ta, meenutades Sergei esialgset vaimustust loodusteadusest. Ivanov ise oli keemik. Ta oleks meelsasti insenerina töötanud kuskil mäeasjanduse uurimise asutuses, mis oligi ta kunagine ala. Aga nüüd pidi iga inimene leppima sellega, millega suudab hinge sees hoida. Nüüd oli ta gümnaasiumis keemiaõpetaja ning peale selle anti talle ka mõned muud tunnid.

Ivanov hindas loodusteadust siiski kõrgemalt kui teisi teadusi ja oleks meelsasti näinud, et poeg isa jälgedes käib. Mälestusena Sergei suurest huvist botaanika vastu oli koju jäänud ta taimedekollektsioon, mis oli tehtud erilise hoole ja armastusega. See oli tookord oma kursuse parim herbaarium, mida professor teistelegi eeskujuks seadis. Ivanov teadis seda, sest professor Piik oli teda tänaval peatanud ja temale sellest ise jutustanud. „Teie pojal,“ ütles ta, „on suurepärased eeldused botaanikas.“ Ja veel oli ta öelnud: „Minu teada parim kollektsioon, mis meil ülikoolis kunagi on tehtud . . .“ Juba seetõttu lootis Ivanov, et pojast saab väljapaistev loodusteadlane. Ja nüüd äkki?

Ta meenutas, millise kiindumusega Sergei oma esimesel suvevaheajal taimi kogus ja kuivatas. Nõue oli leida kakssada eri liiki, sealjuures ilma ühegi kultuurtaimeta. Sergei asus tööle oma meetodiga: ta ei läinud, nagu tegid paljud teised, Saaremaale või Sõrve säärde haruldaste taimede jahile, vaid püstitas teesi, et siinsamas Tartu ümbruses peavad need kakssada liiki leiduma. „Oleks ju väga lihtne minna matkama maa lõuna- ja põhjasoppidesse, otsides maastikulist vaheldust ja nii-öelda lennult kokku korjata paarsada õistaime,“ rääkis ta. „Mina seda

ei tee.“ Sergei talitas vastupidiselt: ta jäi kogu suveks Tartu, uitis luhtadel, ujus üle jõe ja oli päevade kaupa kadunud. Sellepärast ta oligi nii võiduröömus, kui selgus, et just siitsamast madalikelt, künkailt ja metsatukkadest saab kätte kõik oma kakssada liiki. Jah, ta käitus nagu tõeline entusiast ja isa rõõmustas väga tema leidlikkuse üle.

Vana Ivanov lehitses seda taimekogu vahel nüüdki. Ta vaatas käokinga-taolist kollaseõielist taimekest, mida polnud sugugi kerge kuivatada... Ometi oli õis säilitanud oma kuldse värvi. See oli läbipaistev nagu kelluke ja vormi poolest kaunis. Pruunid tupplehed nagu paelad harali, alumised lehed aga ikka veel tumerohelised... Hiirehernes, maavits, raudrohi... *Achillea millefolium*! Miks küll lihtsaile taimekestele nii kõlavad nimed olid antud? Tõesti ei ole midagi kaunimat looduse vormidest, midagi kaasakiskuvamat looduse seaduspärasuste uurimisest. Miks ei võinud poeg näiteks õppida taimefüsioloogiat? Juba lapsena oli ta lugenud Darwinit, Timirjazevit... Tal olid selleks eeldused!

„Ja kas pole just see ala Tartu ülikoolis hästi välja arenenud?“ arutles Ivanov endamisi. Botaanika, matemaatika, arstiteadus... Neil erialadel tundis ta teadusmehi ja mõtlejaid. Tema pojast ei saa küll Pirogovi ega Puuseppa, kuid professor Ohaka või professor Piigi tasemele oleks ta ehk siiski jõudnud tõusta, kui ta oma botaanika juurde oleks jäänud.

Jah, isa oli keemik, kuid tuleb välja, et poja kiindumust botaanikasse oskas ta hinnata rohkem kui poiss ise.

Nüüd oli Sergei samasuguse hasardiga ametiühingu töö juures nagu tookord taimede juures. „Võib-olla on see ta järjekordne liialdus,“ mõtles isa.

Õhtul poega koju oodates küsis ta naise arvamist. „Kas sa ei karda, et Sergei liialdab, et tema kiindumused on ajutised?“

Ema oli juba puhkama heitnud ja luges enne uinumist oma lõpmatut lektüüri — Tolstoi „Sõda ja rahu“. Pannud raamatu padjale, mässis ta end poolest saadik halli villasesse tekki ja tõusis istuli. „Ei liialda! Ei!“ hüüdis ta, just nagu oleks tal vastus ammu valmis.

Ema näos oli Sergeile omane ilme, kui ta seda ütles.

Seesama naeratus, seesama välgatus tumedais silmis. Oli näha, et naine jättis veel midagi ütlemata. Võib-olla seda, et ta oleks ise valmis koos Sergeiga kõike kaasa tegema? ... See veel puudus!

„Noh, maga, maga! Sinult vastu õhtut mõnda mõistlikku otsust kätte saada on täitsa lootusetu," pomises mees. Kuid süda oli siiski raske.

„Kuula, mis mina arvan!" alustas ema pärast väikest pausi uuesti. „Sergei ei kaota pead ilmaaegu. Kui kaotab, on asi seda väärt. Ta ei mängi kaarte, ei pummelda, ei jookse tüdrukute järele ... Sergei on ju erakordselt tõsine noormees. Ta kired on sügavad ja väärtuslikud ... Teda haarab teadus, ta võtab osa rahva muredest ... Näed ju, kuidas ta tööliste streikidele kaasa lööb. Ja rohkem ei või noorelt inimeselt minu meelest nõudagi."

Niisugune oli ema arvamine. Ta aimas, et Sergei tegeleb ohtlike asjadega. Küllap ta pidas ühendust Reinuga vanglas? Seda mõeldes läksid emal silmad niiskeks. Ta oleks meelsasti tahtnud ka ise midagi Reinu heaks teha. Kuid poeg ei pühendanud teda oma saladustesse, ja küsida — ei sobinud ...

Sergei tuli nüüd iga päev koju värskete päevauudistega. Kord rääkis ta, et ülikooli autonoomia piiramise projekt näeb ette rektori ametissemääramise tulevase presidendi poolt. Kava ei ole keegi veel näinud, kuid see äratab juba kõmujutunagi linnas laialdast protesti. Politsei viibivat üsna tihti üliõpilasorganisatsioonide koosolekuil — isegi korporatsioonides.

Teinekord jutustas Sergei, et EMP on otsustanud *in corpore* kaitseliitu astuda. Ivanov vanem oli neist uudistest häiritud. Eriti ebameeldiv oli talle kuulda kaitseliidu kasvust. Seni olid ainult mõned korporatsioonid oma liikmeilt nõudnud kaitseliitu kuulumist. Aga nüüd, kus „Eestimaa Pojad" seda otsustasid teha, järgnevad neile ka teised seltsid. Õpetajaile koolis avaldati survet — astugu kaitseliitu! Riigiametnikele avaldati survet ...

„Kuhu me jõuame, kui kogu noorsugu on püssi all?" küsis Ivanov süngelt. „Siis tulevad varsti ka juudi-pogrommid, koonduslaagrid, mahalaskmised, massilised areteerimised — nagu Saksamaal?"

„Ei tule!“ hüüdis Sergei. „Isa, sa ei tohi seda mõtet endale pähe võtta! Meie ei luba, me võitleme!“

„Sina võitled, töölised võitlevad... Rein võitles... Aga mida teevad siis meie sotsiaaldemokraadid? Mis nemad magavad? Mis teeb meie rahvasaadik Bergmann? Mis teeb Õunap, tema kuulus väimees?“

Sergei pistis korraks käed tasku ja kehitas õlgu. Siis hakkasid ta kulmud liikuma, nagu võtaksid nad hoogu lendutõusmiseks.

„Bergmann ja Õunap,“ ütles ta, „avaldasid hiljuti välismaa pahempoolses ajakirjanduses ühise artikli, kus nad paljastavad meie poliitvangide-kommunistide rasket olukorda.“

„Hea seegi,“ arvas Ivanov. „Kuid sellest on vähe!“

„Nad mainivad seal ka Kanduri nime, protesteerides tema vangistamise vastu... Kuid kas nad Reinule kunagi reaalset abi on osutanud?“ hüüdis Sergei.

„Kas ei ole või?“

„Oota seni!“ Sergei keeras ringi ja lõpetas järsult jutu, nagu kardaks ta, et võib ka oma plaanidest midagi ilmaaegset lobiseda.

3

Viimased päevad olid eriti rahutud. Terves linnas rahmeldasid ringi vapside agendid. Aeti taga pisiasju, uuriti, mis keegi kuskil on öelnud. Kihin-kahin ja süüdistuste otsimine ajas meeled ärevile. Sosistati üliõpilaste ja õppejõudude areteerimisest, kusjuures mainiti Vaidla ja Umbsopi nime. Kuid see osutus valeks, sest teised teadsid jälle rääkida, et mõlemaid on tänaval nähtud.

Ja siis ühel märtsihommikul said nad ise kahekesi tänaval kokku ning naersid kuulduste üle. Sel hommikul oli üldse rohkesti rahvast liikvel. Seisti salkades, räägiti erutatult, vehiti kätega. Noored jalutasid pikis ridades, käe alt kinni. Auväärsed kodanikud soovisid üksteisele õnne.

Öösel oli toimunud vapside liidrite areteerimine.

„Vapsid on löödud!“

„Kus nad löödud on — nende põhiseadus jääb jõusse.“

„Kas ikka tõesti? Mis siis toimus?“

„Toimus ainult Pätsu pööre.“

„Ometigi toimus midagi suurt. Viissada vapsi on pokri pistetud . . .“

„Toimus midagi väga alatut. Isehakanud president istub troonile — algab Pätsu diktatuur. „Mehemeelt“ ei tohi laulda ja „Internatsionaali“ ka ei tohi laulda. Algab vaikiv aeg „kodurahu“ ettekäändel. Ainult kommunistide puistamine jätkub, küll te näete.“

„No vaatame, mis tuleb.“

„Elame — näeme.“

Liine Ohak oli sel päeval tulises vaimustuses. Julgesti avaldas ta sõprade keskel Pätsule kiitust fašismiohu kõrvaldamise eest. Kuid järk-järgult valasid päevasündmused talle külma vett kaela.

Presidendivalimised lükati edasi.

„Päts saab presidendiks ja loril lõpp!“ ennustati rahva hulgas. „Valimisi ei tulegi.“

Vend Harald ja Õunap aga ootasid erakordset valimiskampaaniat ning rääkisid aina:

„Presidendi isikust oleneb nüüd kõik.“

Ka Liine unistas võimsast, õiglasest ja demokraatlikust presidendist, kuid samal ajal mõjusid temasse kainestavalt skeptikute märkused.

„Mis valimisi te veel ootate?“ imestas Liine isa, vana professor Ohak. „Nüüd võib tulla ainult režiimi kindlustamine.“

Võitlus oli vaibunud. Tekkisid anekdoodid. Ka Liine jutustas nüüd teistele meelsasti anekdooti, mis ta linnas oli kuulnud. Suri Mussolini, läks taevasse. Vanajumal tõusis troonilt ja sirutas talle käe. Suri Hitler, läks taevasse. Vanajumal tõusis jälle ja raputas kuulsa mehe kätt. Suri Päts, läks taevasse. Vanajumal ulatas käe, kuid troonilt ei tõusnud. Peetrus sosistas talle kõrva sisse: „Tõuske püsti, Issand Jumal! See on ju Eesti president!“ Vanajumal vastu: „Ei söanda. Kergitad korraks tagumikku — ja see isehakanu istub kohe troonile.“ Ning vanajumal ei julge siiamaani troonilt tõusta, et üle pilveääre alla vaadata, kuidas inimesed maa peal elavad.

Niiviisi lobiseti „vaimuaristokraatide liigas“ ja kohvikuis. Ent sedagi tehti vaikselt, sest sõjaseisukord oli need lõbusad naljad ära keelanud. Ja, nagu ikka juhtub, kahet-

seti taga vanu „häid“ aegu, ka kõige julmemaid ja raskemaid, kuid mitte nii igavaid. Möödas olid ajad, mil Tõnisson „Vanemuises“ välja vilistati, möödas olid ajad, mil Liht ja Viil salakoosolekuid pidasid, mil Peeter Liiv delegaadina Venemaale sõitis ja pärast Nõukogude Liidu kiituseks igal pool välja astus. Möödas olid „Vaimsete Huvide“ ilmumise ajad, möödas olid ajad, mil kommunistide lendlehed ja loosungid öösiti müüridele tekkisid ja advokaadid kohtus noorte revolutsionääride südametunnistuse vabaduse kaitseks hiilgavaid kõnesid pidasid. Möödas olid valimiskampaania ärevad ajad, mil Ärmand Viil revolvriga oma „väikest mustlannat“ taga ajas, mil laadaplatsil proklamatsioone levitati ja Endel Urbson Peetriga palituid vahetas.

Möödas olid ka ajad, mil „Kalevipoeg ja Sarvik“ „Vanemuise“ laval laineid lõi ja avalik võitlus käis nii pealtvaatajate vahel saalis kui näitlejate vahel laval. Tollal võis iga etendus muutuda naljanumbriks või demonstratsiooniks. Paljud teatrikülastajad mäletasid veel „Kalevipoja ja Sarviku“ stseeni, kus suure habemega, soomussärgis venelane jäi harkis jalu seisma ega lasknud end õigel ajal maha lüüa — seal kohal maha lüüa, kus autor oli ette näinud.

Esimeses reas arvati koguni kuulvat näitlejate omavahelist vaidlust.

„Sa pead taganema!“

„Ei tagane. Võitle aga, võitle!“

„Sa oled surnud!“

„Ei ole, löö veel!“

Saalist karjuti:

„Noh, kas ei saa juba hakkama?“

Naer lämmatas korraks kõik sõnad. Keegi hõikas:

„Ära anna alla!“

Nii kaotaski „pühalik moment“ venelaste mahalöömisest vanade eestlaste käe läbi oma teatraalse jõu.

Palupera kamp, kes uudiste puhul alati kohvikusse kogunes, kannatas nüüd inspiratsiooni puuduse all. Kaeblikult rääkisid nad sellest, et haritlaste osa Eestis on alati olnud pessimistlik ja põhiliselt valitsusega opositsiooniline. Palupera ise oli kõige tugevam. Ta tunnetas missiooni, mida püüdis ka teistele sisendada. „Meid on valit-

senud kord saksa parunid, kord Vene tsaar, kord eesti punased, kord eesti valged tõusikud," ütles ta. „Kuid meie endi programm on ikka jäänud samaks. Me astume igale võimule vastu vaimurelvaga, me hoiame kõrgel kunsti ja ilu lippu, meie kuulajaskond on väike, kuid valitud . . ."

Niipea kui selle väikese, ent valitud seltskonna juurde ilmus Milvi Paabu oma uues sulega kübaras, muutus jutt lauas elavamaks.

„*O tempora! o mores!*" hüüdis Milvi. „Siin te mul jälle istute!"

Kas nad siis ei olegi kuulnud, et kohvikus istumine on lõtvade kommete tunnus? Kas nad ei tea, et kohvikukultuurile on sõda kuulutatud? Ja Milvi jutustas, et vapside kirjamehed on ametis uue kirjandusliku rühmituse loomisega, mis oma moraalsuse ja rahvuslikkuse poolest pidi kõigile eeskujuks olema. Nad tahavad muinasaega ausse tõsta ja näidata meie rahvuse müstilisi lätteid. Nad propageerivad tõutervendust, tervendavat ellusuhtumist, positiivset kangelast . . . Selle kangelase esimene tunnus on, et ta kohvikus ei käi. Üldse on teda raske leida linnameeste hulgast. Ta põlgab linna pahesid ja elab rohkem maal.

Muidugi oli ka Palupera kuulnud sellest kaasaja rahvuslikust kangelasest. See oli tema meelest kõigepealt midagi ebaesteetilist ja sellele ei maksnud palju sõnu raisata. „Mis te arvate, preili Paabu, kui paneksime ülikooli uksed kinni?" küsis ta muheldes. „Ja siis — tere hommikust, kirvevars, tere, adra käsipuu!"

4

Jälle küsiti üksteiselt: mis on rahvuslik? See pidi olema midagi tõulist ja ühtlasi eetilist.

Ka Irma ja Endel vaidlesid selle üle tihti.

„Ei ole võimalik, et kõik see, mis maitsetu, on rahvuslik!" arutles Irma. „Kaitseliidu paraad, „Kalevipoeg ja Sarvik", korporantide kõned . . ."

Endel aga asus seisukohal, et kõik, mis sakslastele pihta annab, on rahvuslik. Tema rahvusliku kirjanduse ideaaliks oli Bornhöhe „Tasuja".

Irma eelistas luulet. Koidula... Bergmanni „Ustav Ülo“... Juhan Liivi värss, kirjutatud 1905. aastal:

Iga eht südamelöök
purustab ära mind põrmuni...
. . . . . .
Iga eht südamelöök
sinu eest, oh Eestimaa,
minu elu võtab ta...

Viimane tundus talle isegi kõige patriootilisem. Kuid mis tähtsus oli nüüd veel patriotismil, kui fašistid juba võitsid? Igasugune patriotism oli nende vastu võitlemisel jõuetuks osutunud. Isegi seda sõna oli nüüd valus kuulata. Ja siiski tuli elada ning tegutseda.

Raske südamega meenutas Irma toda õhtut, mil ta iseenda elu kallale kippuda oli tahtnud. Õnneks keegi ei näinud. Kuid see rõhus siiski hinge, nagu peidetud pahe. Tagantjärele mõeldes tundus see kõik palju ebaväärikam. Mitte ainult, et ta Priitu kartis, vaid ka see, et ta nii ruttu oma meelt muutis, oli rumal. Miks tal käed värisema hakkasid ja miks ta žiletiterad maha pillas? Ta oli ju enda õigsuses nii kindel olnud! Ja ometi, niipea kui kostis koputus, muutus kõik teiseks. Äkki oli see, mis enne nii õilis tundus — inetu, väiklane ja räpane, sest nõnda vaatavad sellele inimesed. Inimesed? Jah. Kas ta vähe oli lugenud sellest, et enesetapp on asotsiaalne, ebaühiskondlik, ebapatriootiline tegu?

Irma oli vahepeal Laaritsaga tutvunud ja tema õpiringi liikmeks astunud. Selles õpiringis aga kõlas sõna „asotsiaalne“ väga halvasti. See oli kõige hukkamõistetavam nähtus inimese psühholoogias.

Peale kõige muu oli Irmal veel üks uus kriteerium. Ta luges juba kolmandat puhku raamatut, mille Endel tol õhtul oli lauale jätnud, ja püüdis oma teo üle otsustada teose kangelaste seisukohalt. Eriti aga kartis ta Daša Tšumalova ja Sergei Ivagini otsust.

Daša oma punases rätis, mis kukla taha sõlme köidetud, sammus tema ees ja kutsus ikka kaugemale sündmuste rägastikku, probleemide keerisesse... Ta liikus just selles suunas, kuhu Irma oleks soovinud minna. Ainult et Daša oli targem ja osavam — küpsem... Ta oli võitluses

karastatud nagu mitte keegi nendest naistest, keda Irma isiklikult tundis.

Kirjanik tõstis üles raskeid küsimusi. Kuid kõik see sündis ilma traagikata. Selles raamatus oli midagi võimsamat kui isiklik traagika. See oli uue maailma paatos ja reaalse elu poeesia... „Kas võivad inimesed olla nii tugevad?“ küsis Irma endalt. „Tugevad ja õnnelikud? Daša — jaa! Kuid Sergei Ivagin, see intelligent, kes oli tulnud revolutsioonilisse liikumisse hoopis teist teed mööda?“ Ta pani romaani korraks kõrvale, kuid võttis ta kohe jälle kätte. „Miks ma seda raamatut varem ei ole kuskil näinud?“ imestas tüdruk ja heitis veel kord pilgu tiitellehele. Vene keelest tõlgitud. Välja antud Pärnus, 1930. aastal. Kaanepilt kriiskavais punase ja kollase toonides kujutas meest sõdurisinelis ja kahte naisepead. Ülalt alla jooksis pealkiri „Tsement“ ja pahemalt paremale „Romaan F. Gladkov“.

Teos kujutas sündmusi nõukogude tööliste elus enam kui kümme aastat tagasi. Kodusõja lõpp. Ülesehitustöö. Perekonna probleemid.

Põnevusega jälgis ta Sergei Ivagini suhteid kodustega. Ta vend oli valgekaartlane... veel hullem kui tema Priit! Ja nüüd luges ta mitu korda üle leheküljed, kus Sergei põrkab kokku oma vennaga ja kus ta võtab osa venna areteerimisest.

Kuid kõige rohkem ütles talle pilt, kus Sergei Ivagin teostab varanduse rekvireerimist oma isa ühe vana perekonnasõbra korteris.

„ — Sergei Ivanõtš, ka teie tegutsete selliste ebatarvilikkude asjadega, nagu on seda rekvisitsioon? Minu ja teie keeles nimetati seda kunagi riisumiseks. Siit lähete teie muidugi oma isa, Ivan Arsenjitši juure, ja võtate sääl ette samasuguse operatsiooni. Sääl, vististi, jätate isakesele veidi rohkem, kui siin. Siin kisute teie ära viimased aluspüksid. Kas teie ei kindlusta omale päranduse puutumatust? Võib olla, olete ka siin, vana sõpruse tõttu, armulik?

Ja naine, katkestades nuuksumise, sirutas käed ta poole. Ta põski mööda veeresid sädemekestena pisarad ja värisesid närtsinud koonu padjakestel.

— Sergei Ivanõtš... tuvike!... Ometi olite teie ju

kunagi meile nii lähedane... Mis te teete? Olete see tõesti teie, Sergei Ivanõtš?...

Püüdes olla vastutulematu ja vali, pigistas Sergei püssi käes, et ragisesid liikmed, ja, vaatamata Tširsky otsa, sõnas teravalt, kõlin pääajus:

— Ja, minu isa tabab sama saatus, nagu teidki. Samuti, nagu teiegi, tõstetakse ka tema oma kodust välja, ja tagasi ei pääse ta enam.

Ja kui ta oli öelnud need sõnad oli tal korraga kerge, ja inimene, kes seisis laua ääres, näis naeruväärsena oma mineviku upsakuses ja väärikuses."

Jõudnud nende sõnadeni, tundis ka Irma, et tal on korraga kerge. Just nii tuleb talitada! Priit... Tema rääkis ju alati, et kommunistid „röövivad". Ja kui võtaksidki temalt — ütleme — talu ära, siis pole selles mingit traagikat. See on lihtsam, kui ta kujutles. Kord peab sellega ometi pihta hakkama!

Kunagi oli ta Reinult küsinud, kust peavad tulema need inimesed, kes siin kõue ja pikse keeli hakkavad kõnelema? Nüüd ta teadis. Nad olid ju siinsamas, kuigi suur hulk neist oli läinud teist teed, oli läinud uuendusi nõudma võõra lipu all.

Ja siitpeale hakkas Irma „neid inimesi" otsima kõikjal.

Kord pühapäeval kutsuti teda Laaritsa juurde. Ta leidis Siim Rahnu juba eest.

Siim jutustas koosolekust, mis oli toimunud uue kirjandusliku rühmituse loomiseks. Selle oli korraldanud naisteajakirja „Kaunis Kodu" väljaandja oma toimetuse ruumides. Osavõtjate seas oli hallijuukseline advokaat Kubjas, kelle luuletajatalent alles vanas eas näis järsku lõkkele löövat ja kellelt hiljuti ilmus sonetikogu kodumaa matkade kirjeldusega. Teine tähtsam osavõtja oli noorpoeet Tuiam, pikk, tugev, laiade žestidega mees. Tuiam oli saunamehe perekonnast, keskkooli kolme klassi haridusega. Tema'p see oligi, kes Rahnu uue ühingu asutamise koosolekule kutsus. Siim läks, sest teda huvitas programm. Tuli kokku mehi ja naisi, noori ja vanu, kellest suurem osa oli mitte kirjanikud, vaid kirjandushuvilised. Kõik nad avaldasid rahulolematust kaasaja kirjanduse suhtes.

Ja kui siis kogu olemasolevat kirjandust oli küllalt arvustatud, ilmuski vana Kubjase taskust lagedale uue rühmituse programm. Esikohal seisis loosung „tervendada meie kirjanduselu“, milleks soovitati „haiglaste linnatüüpide“ asemel „tervet maameest“ kujutada, tõsta ausse „eesti rahvuslik karakter“, omadustega nagu — mehisus, kindlus, jonnakus, tõsidus, lihtsus... ja nii edasi. Eripunkt käis aga eesti naise kohta, kes pidi olema ülemaailmselt parim ema. Olid veel hüüdlaused nagu „Eesti eestlastele!“, mis taotles kõigi välismaiste voolude väljatõrjumist eesti kirjandusest, ja „puhta keele“ ning „puhta stiili“ nõuded, mis olid sihitud võõrsõnade vastu ja soovitasid igale rahvusvahelisele sõnale eestikeelseid vasteid. Soomlastel olevat algupärane sõna isegi „elektri“ jaoks. Miks ei võiks ka meil, eestlastel... ja nii edasi. Nõuti rahvaluule ning eepose stiili taaselustamist kaasaegses kirjanduses, üldse kõike muinaseestilist.

Noorkirjanik Tuiam luges programmi ette. Ta tegi seda lõbusalt ja suure hooga, ise mugavalt toolil istudes, jalad kaugele välja sirutatud, ja vahetevahel kuulajaile läikivate silmadega otsa vaadates, justkui ootaks heakskiitu...

Tuiam oli kiiresti kerkinud täht. Pool aastat tagasi äratas ta tähelepanu seega, et kritiseeris „paluperade dünastiat“ ja julges isegi ministrite üle ironiseerida. Ta esikkogus olid keskpärase epigoonsuse kõrval ka mõned tõeliselt lootusrikkad värsid. Aga juba poseeris algaja poeet, nagu oleks ta luulejumal ise. Programmi luges ta küll ette, kuid kaitsma seda ei hakanud. Vaidlesid peamiselt Kubjas ja Urbson, kes ka oli osa võtma kutsutud. Viimane ei tunnistanud midagi õigeks, iga punkti kohta oli tal oma seisukoht ja omad vastulaused.

„Eeskätt maamehe poole pöördudes,“ ütles ta, „teeksime linlastele ülekohut. Milleks on meil vaja töölisklassi ja haritlaskonda „haiglaseks nähtuseks“ nimetada? Eesti karakterit kirjeldades ei või me teda nii ümmarguseks ja mugavaks teha, nagu programm on teinud. Mis puutub aga eesti naisesse, siis on tal ka teisi funktsioone peale emakohustuste. Tõrjudes välja kõik välismaise päritoluga voolud, nagu nõuab programm, me tõrjuksime ka palju tervet ja kasulikku oma kirjandusest välja. Teatavasti ei

ole eestlased iseseisvalt välja mõtelnud ei romantikat ega realismi. Kuid kõik paremad eesti kirjanikud tarvitavad neidsamu, teiste kultuurrahvaste juures läbiproovitud belletristikavõtteid. Tõstes loosungi „Eesti eestlastele!“ me ei saavuta midagi, küll aga teeksime selle järjekindla läbiviimisega ülekohut vähemusrahvustele, kes Eestis elavad. Puhta keele tagaajamisel varitseb meid purismihädaoht. Võime absurdsustesse minna, kui hakkaksime näiteks „kahvli“ asemel „hark“ ja „palitu“ asemel „vammus“ rääkima, „korstna“ asemel „suitsutoru“ või telefoni asemel „kaugeltkõnelemise riistapuu“. Ning lõpuks rahvaluule ja eepose stiil, mida programm soovitab, on paratamatult vananenud. Me peame ajajärku arvesse võtma, kui me ei taha oma kirjanduslikes teostes hakata „ladina keelt“ rääkima, mida ükski elav rahvas maa peal enam ei kõnele.“

Asi lõppes sellega, et Urbson ja Rahnu protesteerides lahkusid. Teised koosolijad aga moodustasid Noorte Kirjanike Rahvusliku Ringi.

„Ühe sõnaga — „Kalevipoeg ja Sarvik“,“ ütles Irma, kui oli selle loo ära kuulanud. „Vapside värk!“

Laarits naeris. Vapside värk küll, kuid selle ümberlükkamisega peavad tegelema kõik, kes kirjandust loevad ja kellel on raasukenegi ühiskondlikku südametunnistust.

„Jah, kuid ütelge, mis on selles rahvuslikku?“ ei jäänud tüdruk rahule.

„Rahvuslikku? Mitte niipaljukestki!“ Laarits näitas oma sõrmeküünele, mis oli hästi tõmbiks lõigatud.

„Mis on siis rahvuslik?“

„Rahvuslik on see: ei tohi perspektiive silmist kaotada.“

Ta kirjutas midagi paberilehele ja lükkas selle üle kirjutuslaua Irma ette.

Irma luges. Paberil seisis vaid kaks sõna — „Nõukogude Eesti“.

„See on minu unistus,“ ütles Laarits talle.

Tüdruk tõstis tema poole küsiva pilgu. Oleks tahtnud sellest unistusest rohkem kuulda. Kuidas Nõukogude Eestit praktiliselt ette kujutada? Ta võttis kokku oma teadmised Marxi õpetusest, revolutsioonist ja Nõukogude Liidust, kuid kõigest sellest ei jätkunud veel konkreetse pildi loomiseks Nõukogude Eesti kohta. Mitmesugused

puuduvad vahelülid tegid Nõukogude Eesti talle koguni tundmatuks maaks.

„Kuidas te seda mõtlete?“ küsis Irma uuesti.

Laarits ei vastanud. Ta rääkis iseendast. „See on minu unistus,“ kordas ta, „sellest hoolimata, et mind võib-olla nõukogude võimu poolt otsekohe maha lastakse... Kuid isegi see ei muuda asja. Nõukogude Eesti jääb ikkagi minu unistuseks.“

Vahepeal oli Siim paberile pilgu heitnud ja põletas sedelikese tikutulel ära. Nüüd, kus juba kaks paari silmi talle küsivalt otsa vaatasid, pidi Laarits oma seletust jätkama.

„Mul on süütegu...“ ütles ta. „Ma teenisin valge Eesti sõjaväes. Ma olin seitsmeteistkümne-aastase koolipoisina äge kommunismivastane. Nüüd olen valmis kõige eest vastutama, mis tol korral tegin...“

Irmal käis värin südamest läbi. Nii tõsistesse asjadesse pühendati teda esimest korda elus.

Aga Laarits oli püsti tõusnud ja rääkis nagu kedagi süüdistades. „Te olete muidugi kuulnud neid arvamisi, et noorsugu olevat alati revolutsiooniline, ja mida vanemaks inimene saab, seda tagurlikumaks ta muutuvat. Ei ole õige. See võib väga tihti just vastupidi olla. Minuga näiteks oli vastupidi, ja ma tean neid juhtumeid palju. Minuga on nii, et mida enam ma elu tundma õpin, mida enam töötan, seda revolutsioonilisemaks muutun. Ja ka teile annan ma nõu — uurige ja õppige rohkem, töötage rohkem, väljendage endid rohkem ja tegutsege rohkem! Teist arenguvõimalust ei ole.“

Peagi jätkasid mehed mingit poolelijäänud vaidlust, kuid Irma mõtted käisid oma rada. „Rahvuslik“ on sama, mis „revolutsiooniline“? püstitas ta küsimuse, ilma et oleks rutanud sellele vastama. Ta oli liiga elevil nii mitmekülgse probleemi jaoks. Ta oli vaimustatud seltsimeestest.

Eriti aga meeldis talle Laaritsa otsekohesus. „Olen valmis vastutama“... Ja esimest korda pärast seda, kui žiletiterad tal sõrmede vahelt olid maha pudenenud, võis Irma ka oma loole mõelda ilma liigse endaalanduseta. Mitte piinelda, vaid vastutada.

„Tarvis on aktiivsust, kas või pisikestes annustes, —

kuid olgu ta olemas!“ ütles Laarits parajasti Rahnule. Irma tundis nende sõnade tõde. Ta jäi kuulatama ja vaatas kord ühe, kord teise otsa. Millised vastandid nad väliselt olid! Siim istub küünarnukke lauale toetades vaikselt nagu kivikuju ja sõnad voolavad tal suust raskete raheteradena. Laarits aga on kogu aeg liikvel. Ta hüppab toolilt üles, naerab, žestikuleerib, elab igale sõnale kogu kehaga kaasa, istub, tõuseb jälle ja nähtavasti üldse mõtleb liikudes. Ta valitseb olukorda. Kui Siim muutub süngeks, kirudes tõkkeid ja takistusi, mis vabadele mõtteavaldustele teele ette on veeretatud, leiab Laarits, et ikkagi on veel palju võimalusi, mida tuleb kasutada. Ta nimetab end „parandamatuks optimistiks“. Jah, see on hoopis midagi muud kui „roosiline pessimist“!

Irma vaatas ringi. Kabinet, kus nad istusid, oli sisustatud arsti vastuvõtutoana. Valge vahariidega ületõmmatud kušett seina ääres, klaasvitriin, kätepesemise seadis, mitmesugused vedelikud ja mõõteriistad. Kuid kabinetil oli ka teine pale. Täies töökorras kirjutuslaud, raamaturiiul filosoofide ja psühholoogidega, söejoonistused seinal, skulptuur „Väike võimleja“, mis levitas nii entusiastlikku meeleolu . . .

Siia oleks pidanud varem sattuma! Juba siis, kui ta tegi oma esimesi käike õppejõudude juurde ajakirja pärast.

5

Ervin Õunap seisis raske küsimuse ees: kas astuda kaitseliitu või mitte? Talle pakuti instruktorikohta — vähe tööd, korralik tasu . . . Seltskondlik seisund, kokkupuuted muidu tema ees võrdlemisi suletud ringkondadega ja muud hüved. Ent siis oleks ta pidanud maha panema esimehe kohustused Üliõpilaste Sotsialistlikus Liidus. Liit aga oli just nüüd temale meelepärast koosseisu omandamas. Peamiselt „Ideaali“ liikmed vallutasid siin positsioone. Need „vaimuaristokraadid“ muidugi põlastasid kaitseliitu, mis oli sõjaline organisatsioon ning õpetas meestele relva kasutamist ja naistele sanitaarala.

Õunap mõtles kaua. Võib-olla pole see paha idee? Ehk on võimalik kaitseliitu seestpoolt õõnestada? Ta otsustas

oma lähemate sõpradega nõu pidada ja lükkas lõpliku vastuse andmise edasi.

Äiapapa oli kategooriliselt kaitseliidu vastu. Ja isegi Liida, see muidu nii rahulik kodune inimene, oli äkki millestki tuld võtnud. Ta nimetas kaitseliitlasi timukaiks, rääkis oma patsifistlikest ideaalidest ja hakkas käima Akadeemiliste Naiste Koondises, kuhu kuulusid ülikooli lõpetanud naised — õpetajad, arstid, advokaadid, kes olid naisliikumise pooldajad. Õunap imestas. Mis oli Liidal sinna asja? Sõbrannade mõju?

Ühel õhtul tuli Liida väga ärritatult koju, andis söögi lauale, kuid ise ei puutunud palakestki. Koondis oli saatnud valitsusele protestikirja naiste tööalasid piirava seaduse kohta.

„Naised olevat süüdi tööpuuduses!" hurjutas Liida. „Kas on midagi rumalamat kuuldud?"

Õunap nõustus: „Seadus on muidugi sigaduslik, aga teie protestid ei aita ka midagi!" Ta naeris ja hakkas isukalt sööma.

„Võib-olla ei aita," möönis Liida. „Kuid see on põhimõtte küsimus."

Liida oli aukartusega kuulanud naisadvokaatide ja -arstide esinemisi. Talle meeldis nende asjalikkus. „Kõigil erialadel eelistatakse tänapäeval meeste tööd ja tõrjutakse naisi tagasi, vaatamata nende individuaalsetele võimetele," rääkis ta kõnesid ümber jutustades. „Ajalehed kubisevad naistevastasest agitatsioonist. Naised olevat tunginud meeste tegevusväljale — seltskondliku töö juurde. Mõtelda! ... Kuid terves tsiviliseeritud maailmas on see nõnda. Igal pool on naisprofessoreid, välja arvatud meil, Tartu ülikoolis!" Liida oli erutatud. Sest koondises räägiti juhtumist, kus naine assistendina tegi oma mehele uurimuse valmis, mille alusel see sai professoriks. Miks ei võinud naine seda tööd enda nimel esitada? Esitada oleks ta võinud, kuid mitte professoriks saada.

„Niisugune tagurlus valitseb meil. Ja mis oled sina teinud, et selle vastu võidelda?"

See küsimus tuli mehele ootamatult. Liida ja naisliikumine! „Siiamaani tegelesid sellega sinisukad," mõtles ta. Kuid Ervin oli tark küllalt, et mitte naisele vastu vaielda. Sest abikaasade vallandamise ja muud säärased eelnõud

on tõesti uueks häbiplekiks riigi seadusandlusele ja tema kohus oleks selle vastu välja astuda nagu avaliku elu tegelane kunagi.

„Võta kõik need ajaleheartiklid, mis tõestada püüavad, et naine ei kõlba pedagoogiks, et naisõpetajad ei suutvat klassis distsipliini hoida . . .“ rääkis Liida vihaselt. „Mis jamps see on? Naine on kasvatajaks loodud! Kas oled sina, Ervin, vaeva näinud meie poisi õpetamise ja arendamisega? Sa ei teagi, kuidas ta kasvab!“

Ja Liida hakkas lauanõusid kolinal ära korjama.

„Ah nii, ah siis sealtpoolt puhub tuul?“ imestas Õunap endamisi.

Liida viskas talle ajalehe kätte:

„Säh, loe!“

Ja Ervin imestas, et tal oli kahe silma vahele jäänud naisõpetajate vastu suunatud artikkel, mis tõepoolest kubises väga rumalaist lööklauseist. „Naised koju tagasi!“, „Naiste võõrdumine looduslikest instinktidest“ ja muud ähvardavad sõnakesed. „See oleks ju vana baltisaksa loosungi *„Kinder, Küche, Kirche“* taassünd,“ ümises ta.

„Jah, *Kinder, Küche, Kirche!*“ hüüdis Liida. „Ja mis oled sinagi mulle muud võimaldanud?“

„Liidakene, kullakene, ütle, mis sinuga on?“ taipas Õunap viimaks küsida.

„Mis minuga on? Ma kannan teist last, Ervin, ja soovin, et see oleks tütar . . . Kuid ma tean ju, et naiste elu on põrgu!“

Ervin haaras Liida käte vahele ja püüdis teda tröösti da. Kuid mida õilsamaid sõnu ta lausus, seda teravamini tundis ta ise enda jõuetust. Kas tema suutis maailmakorda muuta — nüüd, kus kõik olid vaikima sunnitud, kus fašistlik roosk üha sügavamini lõikas rahvaste lihasse ja luusse. Niisugust olukorda Euroopa varem ei tundnud. Demokraatia pankrot oli täielik, teadus põdes kriisi. Musta sügavikuna varitses teda, Ervinit ennast, pettumus kõiges, mis siiamaani oli loodud . . . Ei, ainult fanaatikud suudavad nüüd veel õnnelikud olla. Temal endal aga tuleb uuesti maailmavaatelistele otsingutele asuda. Milline tee valida? küsis ta, nagu oli küsinud kunagi puberteedieas. Tegutseda? Ei, nüüd tuli oodata.

Ettevalmistused võtsid Sergeilt aprillikuu esimesel poolel kogu vaba aja. Kärsitult ootas ta momenti, mil Andres Tammisega võiks rääkida nelja silma all. Kui see viimaks ühel hilisõhtul ametiühingu klubis võimalikuks sai, jutustas ta temale ühe hingetõmbega oma plaani ära.

„Mina juba sisse ei kuku. Teen oma lendlehe valmis käsitsipaljundajal, kus pole vaja üle kolme kõige ustavama inimese. Ükski kõrvaline isik ei saa haisu ninna."

„Pea'nd, pea!" arutas Tammine. „Sul on vaja esiteks paberit, teiseks trükivärvi, kolmandaks — levitajaid. Kaalu hoolikalt järele, kuidas seda kõike teha!"

Sergei esitas talle uhkusega oma kaalutlused. Ta oli juba kõigele mõelnud. Paberi ostab ta Tallinnast, et mitte Tartus tähelepanu äratada. Trükivärvid laseb kohale saata üle mere — Kuressaarest! Tal oli ametiühingus hea seltsimees, kes kunagi saarel trükiladujana töötanud ja kellel on veel sõpru sealses trükikojas... Levitajad valib ta välja Üliõpilaste Sotsialistlikust Liidust. Seda rahvast ta juba tunneb! Aga lendleht ise tuleb niivõrd lihtne, et... See kujutab töölist punase lipuga ja kannab allkirja: „Elagu 1. mai!" Rohkem pole vaja. See on peaaegu sümboolne lendleht, kuid teda saab palju, ta kleebitakse kõikjale, ta tõstab rahva meeleolu, ja politsei ei saa kedagi kätte! Vaat nii tuleb tegutseda...

„Nii tuleb tegutseda," kordas Tammine. „Aga levitajad — levitajad?"

„Aktiiv on mul kindel kui raud," kinnitas Sergei. „Vanad liidu liikmed, ja... vaata siia!" Tal oli taskus linna plaan. Linn oli rajoonidesse jagatud. Sergei oli välja uurinud isegi kordnike liikumise marsruudid. „Levitamine võib toimuda täiesti valvepostide selja taga."

Eeltööd laabusid reeglipäraselt. Trükitööline Kilgas sai Kuressaare linnast postipaki naljatleva kaaskirjaga: „Saadan sulle Saaremaa pigi, et sa kodusaart ära ei unustaks." Kilgas viis trükivärvi oma sõbra juurde, ja see — ametiühingusse.

Sergei oli sel päeval ise Tallinnas. Ta jalutas Kaja Soomäega Kadriorus ja pärast tegid nad eraldi tagasihoidlikke paberiostusid mitmest raamatukauplusest.

Kui paber ja trükivärv käes, jäi Ivanovide söögitoa puhvetikapis ruumi väheseks. Sergei pidi kogu alumise osa tühjaks kraamima ja vanad serviisid mujale paigutama. Ta tegi seda ilma ema teadmata, mis võttis talt palju aega ja peamurdmist. Ning lõpuks, et ei juhtuks üllatust, tuli kogu alumine kapp lukustada. See oli väga ebamugav. Kuid veel ebamugavam oleks ema närve enneaegu proovile panna. Parem juba ütleb ta, et võti on kadunud...

Sergei otsis oma kunstiesemete hulgast välja puulõike ühes klotsidega, mille oli talle aasta tagasi mälestuseks jätnud kunstikooli õpilane Mets, kes tookord sõjaväkke võeti... Puulõige kujutas töölist lipuga. Äratõmmeteks oli kõik valmis.

Ta tundis igatsust Tammise järele. Ja kui see lõpuks ilmus, viis Sergei ta kohe söögituppa ja keeras kapi lahti.

„Näed siin... Viis päeva olen hoidnud... Alles täna avastas ema, et võti on kadunud... Lubasin homseks lahti muukida..."

Ta hakkas närviliselt naerma, ja kuna sõber midagi ei ütelnud, keeras kapi uuesti kinni.

„Trükkimise juurde otsi endale teine abiline ka... Üks olen mina," lausus Tammine lõpuks.

„Sina ise?"

„Jah, muidugi. Tahan aga teada, keda sa teiseks valid?"

Sergei sosistas talle midagi kõrva. Tammine noogutas, muigas rahulolevalt ja noogutas jälle. „Siis on asi küps," ütles ta. „Millal hakkame pihta?"

Sergei kinnitas, et tema poolt on kõik korras, ja Andres otsustas:

„Teeme juba täna."

Nii toimuski 24. aprilli ööl lendlehtede trükkimine Ivanovide korteris. Kolmandana abistas Sergei ema. Ema oli parem tööjõud, kui nad arvata oskasid. Kiiresti ja käratult talitas ta, nagu on harjunud tegema perenaine oma kodus. Aknad kaeti kinni, uksed lukustati. Töötati vaikides söögitoas suure ümmarguse laua juures. Kuni mehed trükkisid, ladus Ivanova valmis lendlehed puhvetikapile virna. Keegi ei rääkinud peale mõne sosinal lausutud sõna. Anti üksteisele käega märku ja vahetevahel,

nagu kokkuleppel, seisatasid kõik kolm, et kuulatada. Mehed ei süüdanud isegi suitsu.

Tunnid möödusid kiiresti. Hommikul kella viieks oli valminud 2300 eksemplari.

„Küllalt meie linnakesele!“ otsustas Tammine. „Aitab tänaseks. Ja kaks korda ei maksa juba vanajumalat kiusata.“

Mehed pakkisid lendlehed kohvritesse, Sergei ema põletas paberiribad pliidi all ära ja hakkas teed keetma. Tuju tõusis. Tammine ootas, kuni hommikune liiklemine algab. Tunni aja pärast pidi ta tööle minema. Ta pesi end köögis kraani all ja istus siis Sergeiga laua taha. Et pinget unustada, hakkas Andres anekdoote jutustama ja süütas esimese suitsu. Sergei naeris nagu poisike iga tühja nalja peale. Tal oli eriline vajadus end „välja elada“. Ema kattis laua puhta linaga, tõi tuppa samovari ja võileivad. Andres püüdis teda abistada.

Pärast teejoomist haaras ta oma väikese kohvri ja kõigutas seda tükk aega käe otsas, harjutades teda kandma nii, et ta kergem näiks. Siis jättis ta hüvasti. Sergei ema suudles teda põsele ja pühkis silmist liigutuspisara.

Algas harilik, kuid neile kolmele nii ebaharilik päev. Sergei liikus nagu unes. Vastu õhtut tellis ta voorimehe ja sõitis pakkidega jaama. Siit valgusid kandamid varsti mööda linna laiali.

Alles koju jõudes tabas teda järsk meeleolu langus. Nüüd, kus ta võis muretu olla, venis aeg pikalt, ükski töö ei edenenud. Aga õhtul, kui kell sai pool kaksteist, muutus olukord juba väljakannatamatuks. Ta ei saanud enam kuskil rahu.

Sergeil oli tahtmine kas või korraks puiesteele jalutama minna, kuid Andres Tammine oli talle kõva käsu andnud õhtul mitte nina välja pista. „Levitamine on täielikult teiste asi. Pea meeles, et ükski võmm ei tohi sel ööl su varjugi uulitsal näha,“ oli ta ütelnud. Isegi omavaheliseks kokkusaamiseks pidas Tammine tervet seda nädalat veel liiga varajaseks. „Ärge rääkige lendlehtedest ka emaga isekeskis!“ hoiatas ta. Sergei mõistis, et need ranged korraldused on tarvilikud, kuid see ei aidanud tal hajutada tegevusetuse piina. Ta katsus lugeda, aga sellest ei tulnud midagi välja. Vargsi jälgis ta ema. Ivanova askeldas

laulu ümisedes. Tema leidis majas nii palju teha ja oli nähtavasti heas tujus. „No-jah, ema ei tea ju, et levitamine juba täna öösel toimub!“ mõtles Sergei teda kadestades.

Andres Tammine oli rahulikum, kuid väga väsinud. Tulnud töölt koju, viskas ta enda koikule pikali. Tema ema, hallijuukseline, natuke küürus, kuid elavate silmadega eideke, aitas oma sõlmeliste sõrmedega pojal saapad jalast ja nihutas talle tekiräbala peale.

„Olid jälle öövalves?“ päris ta, „või istusid politseis?“ Ta teadis, et politsei tema poega taga kiusab.

Andres ajas silmad vaevaga lahti. Voodi ees seisis ema oma sinisekirjus põlles, tema selja tagant paistis lauanurk aurava supitaldrikuga ja selle kohal riiul väikese vennatütre koolivihikutega.

„Ära väsisin.“ Andres vaatas emale paluvalt otsa. „Isegi süüa ei jaksa ma. Ole hea inimene, ära hakka pakkuma!“

„Väsimuse vastu on kõige parem juua klaas rõõska piima suhkruga,“ õpetas ema. Sellele režiimile tuli tingimata alluda. Andres tundis oma ema. Puhtuse ja korra vastu ei lubanud ta „streikida“. Ema jaoks oli Andres ikka veel pojuke, kellega tõrelda võis ja kelle eest pidi hoolitsema. Emal olid omad arstimid väsimuse ja muude tõbede vastu.

Andres ootas kuulekalt, kuni jook valmis tehti, jõi selle ära ja heitis puhkama. Uni oli raske. Kuid kell pool kaksteist ärkas temagi. Väsimus oli nagu käega pühitud. „Poisid pintseldavad ...“ vilksas tal läbi pea rõõmus mõte. Andres hüppas voodist välja ning asus oma õhtuste toimingute juurde. Lõhkus all keldris emale puid, vaatas hoolikalt läbi vennatütre kooliülesanded ja uuris siis kaua ajalehti. Pärast kõike seda jäi ikka veel aega üle ja müts oli tal kord juba näpus. Kuid ta naeratas ainult ega astunud tänavale. Viimaks toodi talle teade, et kõik 2300 lendlehte on linnas välja kleebitud.

„Kas pole see hästi organiseeritud!“ mõtles Andres. „Meie üliõpilasi ei saa sugugi laita.“

Järgmisel hommikul läks Tammine tööle varakult, ikka seesama väike kohvrike käe otsas, kuid nüüd juba lõunaste võileibadega ja tööülikonnaga. Enne vabrikusse

jõudmist tegi ta väikese ringi mööda linna. Hommikused tänavad olid külmast kahutanud, õhk selge ja puhas. Huviga jälgis ta kahes kohas, kuidas politseinikud plankudelt ja kuulutusetulpadelt lendlehti maha nühkisid. Ühe nurgapealse maja ees, mille seinal verev lipuke hästi eredalt silma torkas, olid uudishimulikud tropina seisma jäänud. Nad vaatasid pilti — töölist punase lipuga — ja lugesid valjusti pealkirja „Elagu 1. mai!".

„Mis sa ütled — kes seda on teinud?" imestas keegi vanem naine pead vangutades. Ta hääletoonis polnud ei rõõmu ega hirmu. See oli lihtsalt imestus.

„Täiesti päevakohane!" arvas tööriides mees, seisatades tema selja taga. Mees süütas suitsu ja uuris lendlehte kaua, ehkki seal polnud rohkem lugeda kui kolm sõna.

„Ikka on meil veel neid... punaseid," torises kompsu kandev tüse maamees, mispeale üks möödamineja kärmelt tsiteeris: „Veel pole kadund kõik." See üldtuntud värsirida ajas mitmed naerma. Andres Tammine naeris ka, saates möödujat silmadega. Kes ta sihuke võis olla? Kuid talle paistis kätte vaid kõige harilikum selg hallis kantud mantlis ja kõige harilikum kaap. Vist mõni üliõpilane?

Lõpuks ilmus uksele majaperenaine, umbes viiekümneaastane upsaka näoga tõusikueit. Ta oli palja päi, karusnahkne jakike õlgadele visatud ja tuhvlid jalas. „Mis te siin seisate?" küsis ta kilavalt, ja lendlehte nähes kukkus hädaldama. „Võeh! Jesseke, minu maja peale! Miks just minu maja peale? Sa issand küll! Röövlid! Koerapojad! Kommunistid!... Aga teie kõik — mis te siin vahite? Kas te ei märka siis seda maha tõmmata?" Ta püüdis punast lipukest lõhki kiskuda, kuid see oli liiga kõvasti seina krohvi külge kleepunud. Pealtvaatajad olid vait, mõned hakkasid minema. Uued möödujad muigasid vahejuhtumit nähes. Tööriides mees aga ütles: „Ära käratse, mammi!"

Perenaine kadus esikusse ja ilmus veidi aja pärast jälle, ühes käes piimakann veega, teises hari ja lapp.

„Ta hakkab seina pesema!" hüüdis keegi. Kostis hele tütarlapse naer. „Tõhk niisugune!"

Perenaine kastis harja märjaks ja hõõrus lendlehe maha. „Minu sein pole teiesugustele vahtimiseks!“

Tööriides mees lõpetas oma suitsu ja viskas koni rentslisse. „Pole viga, mammi,“ ütles ta, „võib olla, et te kord räägite ka meiesugustega lahkemalt.“

„See ähvardab veel!“ Perenaine keeras ringi, harja maha pillates. Kuid mees oli juba ümber nurga kadunud.

Kui Tammine vabrikusse jõudis, ruttasid mitmed talle uudist teatama. Peaaegu kõik nad olid tööle tulles erakordset sündmust märganud.

Samal päeval ilmus kohalikus ajalehes kõmuline kirjutus lendlehtede kohta, kus kurdeti, et ikka veel leidub vastutustundetuid kodanikke, kes õhutavad klassidevahelist vaenu ja ähvardavad meie rahvast punase terroriga!

Tänaval oli rahutu. Kuigi agaramad vapsid olid juba ära korjatud, jäi mustabaretimeeste enamus ometi vabadusse. Viil põgenes, sõites kuhugi välismaale. Tartlaste imestuseks jäi ka Liht puutumata. Teised ninamehed, nende hulgas Kubjas noorem ja Mikston, olid välja saadetud Kihnu saarele. Seal veetsid nad mõnusasti aega ja tundsid end kangelastena.

Fašistlikult meelestatud noored kogunesid kortereisse ja konventidesse aru pidama, kas mitte punase lendlehe vastu omalt poolt midagi ette võtta.

„Ma saadan teid!“ ütles Urbson, kui nad Siim Rahnuga üliõpilasmajast väljusid. „Täna oleks nagu kahekesi kindlam kõndida . . .“

Tükk maad läksid nad vaikides. Kumbki mõtles sellest, millise pinevuse oli tekitanud lendleht, kuigi seal polnud rohkem kirjutatud kui „Elagu 1. mai!“. Siim meenutas oma ajakirja „Vaimsed Huvid“ ning Üliõpilaste Sotsialistlikku Liitu sellest ajast, mil ta veel ise esimeheks oli. „Tagurpidi oleme läinud.“

„Kõvasti tagurpidi,“ nõustus Urbson. „Ei ole õitseaeg . . .“

„Ka kirjanduses on põud. Ühed poevad Pätsu hõlma alla, teised vaikivad või ilutsevad. Aga kui mõelda Kubjast ja Tuiamit — kas sa näed, kus . . . Terve teooria on teised välja töötanud ja muudkui propageerivad!“

„Jänni jäävad," arvas Urbson, „ega nende omad liikmedki kõik seda poolda."

Nad sammusid kiiresti piki Tähe tänavat, kui kuskilt läbi lahtise akna hakkas kostma:

Eesti vaprad vanemad
vaimuvallast vaatavad.

Siim seisatas. Ta oli näost kahvatu. „Ma ei või seda laulu kuulda. See on jõle!" Ta kattis kõrvad kätega.

Endel meenutas tahtmatult, kuidas ta aasta tagasi Irmaga jalutades oli sattunud vapside demonstratsiooni peale... Tookord kõlas see laul veel toorelt ja ründavalt. Aga nüüd — tõepoolest nagu vaimuvallast. Ja Endel ütles iseendaga aru pidades: „Jõle, arvate teie? Kui ma väike poiss olin, lugesin seda luuletust — ta on vist Kuhlbarsi oma — kooliõpikust... ja olin pisarateni liigutatud. Aga nüüd on vapsid ta ära rüvetanud. Ja meie ei saa oma ilusat laulu enam iialgi tagasi." Ta häälest kostis kahetsus.

„Ei, see pole kunagi ilus laul olnud," vaidles Siim ägedalt. „Mõtelge ikka — „kuldsed kandled palmipuus"! Mingisugune jamps, mõttetus! Ja veel — „esivanemad pärlikroonidega", „vaimuvald", „kuninglikud troonid" — vanakraamipood! Kuulge, see on ju nii maitsetu, labane, šovinistlik."

„„Truuiks jääme isamaale viimse veretilgani" on siiski ilus," arvas Endel, pidades silmas luuletuse lõppstroofi. „Aga miski hinna eest ei laulaks ma seda enam — löö või maha!"

Nad vaikisid jälle. Fašistide kõrid olid seda laulu nii palju kõõrutanud, et ta muutus vastikuks.

Mööudes massiivsest tsement-kuulutusetulbast tänava keskosas, ütles Endel äkki: „Oodake, ma vaatan, mis kinos jookseb." Ta astus tulba juurde, otsis silmadega midagi selle ülemiselt äärelt, naeratas endamisi ja sammus siis palju reipamalt edasi.

Teda valdas võidurõõm, sest nüüd, kus kõik punaste lipukestega lendlehed olid juba maha nühitud ja ära korjatud, seisis omal kohal ikka veel see üks, mis asus tsementtulba ülemisel äärel, ümbritsetud kirevaist reklaamplakateist...

Ka järgmistel päevadel tõmbas kuulutusetulp Endel Urbsonit ligi nagu magnet. Iga kord, kui ta siit möödus, vaatas ta seda erilise uhkusega. See oli ju tema idee: kleepida neli-viis lendlehte kobarasse keset tulpa, kuid üks eraldi teistest kõrgemale ja kaugemale — ehk jääb kahe silma vahele... Ja jäigi! Endel oli seda välja lugenud oma psühholoogiaõpikust, peatükist „Tähelepanu jaotamise katsed". Nüüd oli temalgi see eksperiment õnnestunud. Võmmide tähelepanu koondus nähtavasti lendlehtede enamikule, ja see üks võis veel mõneks ajaks rippuma jääda. Ent kas keegi teda seal ülal ka märkas? Kui kordnik ei näinud, võib-olla ei näe ka teised? Siim Rahnu ei pannud ju tähelegi...

Endel Urbsoni mälus püsis lendlehtede levitamise öö eredana. See ümbrus — Tähe tänava linnapoolne ots — oli tema ja Irma levitamispiirkond... Endel kandis ettevaatlikult portfelli liimipotiga kaenla all. Irmal olid lendlehed mahukas käekotis. Nad läksid aeglaselt nagu jalutajad ja olid õnnelikud, et rajoon osutus halvasti valgustatuks. Mõnigi lendleht kleepus Irma sõrmede all mitte päris otse, vaid pisut pahemale viltu. Ta polnud sellega rahul ja hakkas lõpuks juba pahandama: „Mis see ometi on? Kas olen köntkäpp või?" Endel tröösti teda: „Olge mureta, keegi ei mõõda neid millimeetripulgaga!" Kuid tüdruk tahtis, et need tingimata „istuksid otse".

Kuulutusetulp oli neil umbes pooles tees. Nad jäid kordnikule jalgu, ent peitsid endid tulba varju ja teesklesid armastajaid. Nad tegid seda nagu näitlejad laval, surudes põsed kokku. Endel arvas nägevat, et Irma krimpsutab nina, kuid seda tegi ta kindlasti politseile mõeldes!

Pärast hädaohu möödumist väljusid nad tulba tagant ikka veel salakesi nagu paarike. Nii oligi vaja, sest mine tea — uulitsal võib olla ka teisi kardetavaid silmi peale kordniku...

Endel meenutas äkki, kuidas Irmal käed külmetasid, sest ta töötas ilma kinnasteta, püüdes kleepida otse. Kuid öö oli jahe.

Ta mõtles nüüd Irmast ikka sagedamini. Kuidas tüdruk läinud sügisest saadik oli sõbralikumaks muutunud, millise tuhinaga nad üheskoos „tahtejõu kasvatamise"

materjale olid läbi võtnud; kuidas ta Endeli vastu lausa tähelepanelik oli! Nii elav ja lihtne ja lõbus... Ent samas võis teda haarata mingi saatuslik rahutus, mingi rumal tuju, ning Irma muutus kinniseks, mitte kedagi vajavaks olendiks.

Neil momentidel Endel peaaegu vihkas teda. Ja selles vihas oli veidike hirmu, et Irma võib „hoolimatult" temast eemalduda.

Nii mõtles ta Irmast küll head, küll halba, kuid enamasti lihtsalt kujutles teda — riides ja riieteta. Need fantaasiad polnud Endelile eriliseks kireks. Ta oleks võinud neid ka eemale tõrjuda. Kuid see oli ju ainult mäng, ja miks ei peaks ta seda mängu endale lubama?

Tagasi tulles möödus ta jälle kuulutusetulbast ja märkas, et lipuke oli ikka veel omal kohal... Ja äkki näis talle, et Irma astub tema ees ja jookseb siis minema. Tüdruku püstipäine kuju kadus põiktänavasse. „Võibolla käis ka lendlehte vaatamas?" mõtles Endel. See oleks talle väga meeldinud.

Endel jõudis sammu kiirustades talle järele. „Küll on teil aga väledad jalad," ütles ta tervituse asemel. „Väledad ja saledad!" Tal oli eriline oskus inimesi koduselt kõnetada.

Irma seisatas. „Ah see olete teie!" hüüdis ta ja hakkas naerma.

„Kes see siis pidi olema?"

„Mina mõtlesin, et mõni ulakas või niisugune, kes... noh — luurab!"

„Kuid miks te selja taha ei vaadanud?"

„Ei tahtnud näidata, et kardan."

Endel sai aru, et Irma oli kuulutusetulpa vaatamas käinud, kuid küsis siiski: „Ja mis teie üldse siin linnaosas kolate, preili Olvik? Kas te ei mõista kodus istuda?"

Irma ütles algul nagu ettekäänet tarvitades, et ta otsib korterit. See mõte oli talle aga tõesti pähe tulnud, sest praegune tuba oli ülepeakaela valitud.

„Selles asjas võin ma teile abiks olla," rõõmustas Endel. „Tõsijutt, nägin veel täna hommikul oma naabermaja aknal silti: „Veike möbleritud tuba odavasti välja anda. Sovitav üksikule naesterahvale." "

Endel hääldas õigekirjavigu kentsakalt, lootes Irmat

naerma ajada, kuid tüdruk vaatas talle oma suurte silmadega tõsiselt otsa.

„Kas nõnda oli kirjutatud? Niisugused kuulutused on enamasti kõige paremad . . .“ ütles ta. „Minu kogemuste järgi ennustab see odavat üüri.“

„Ja häid naabreid,“ lisas Endel.

„Kas te päris naabruses elate?“

„Ärge kartke, umbes kümmekond maja on vahet! Ega ma teid sagedamini külastama hakka kui te ise lubate.“

Irmale näis, et Endel pole tema suhtumisega rahul.

„Aga millal olen ma teid keelanud sisse astuda?“ imestas ta.

„Teie ei keelanud, te ainult küsisite, kust ma tookord teie aadressi sain . . .“

Endeli meelest oli Tartus väga kerge aadressi saada. Tema sai Irma aadressi Siim Rahnu käest ja Rahnu võttis selle vist ülikooli aadresslauast. Ja üliõpilastel oli kombeks üksteise juurde ilma ette teatamata sisse astuda. Kuid Irma oli temalt juba paar korda küsinud — kust te minu aadressi saite?

„Miks see teid huvitab?“ tahtis Endel nüüd teada.

„Küsisin seda kord ühe minule väga tähtsa asja pärast,“ pomises Irma, kes oli sagedasti mõelnud imelikule kokkusattumusele, mis võib-olla päästis tema elu. Kuid säärastest asjadest ei kõnelda. Endeli märkus „ega ma teid sagedamini külastama hakka kui te ise lubate“ tekitas Irmas rahutust, millele ta otseselt reageerida ei osanud. Oli ta siis teda halvasti kohelnud? Seda ta tõesti ei tahtnud. Ja tüdruk ütles juttu mujale viies ruttu: „Kas olete mõtelnud, miks sirelid tänavu nii varakult õitsema hakkavad? Näete, seal . . . Iialgi pole nad mai algul õitsenud.“

Nad olid jõudnud Kastani tänava nurgale, kus üle kõrge plangu sirutas end lopsakas sirelipuhmas.

„Need on ju alles pisikesed pungad, ei saa neist veel nii pea asja . . .“ vaidles Endel. Tal polnud praegu sirelite vastu huvi.

Ent Irma arutles tõsiselt, liigagi tõsiselt. „Täna on mitmes aprill? Oot-oot . . . Võiksin kihla vedada, et kuueteistkümnendaks maiks õitsevad nad.“

„Hea küll — veame kihla! Kui kaotate, toote mulle

kimbu sireleid; kui mina kaotan — toon teile kaks kimpu . . .“

„Vaat kui suuremeelne!“

Käed löödi kokku.

Endel ütles, et ta tahab vahepeal veel koju, Türile, sõita. Kuid nüüd on tal kindel kohustus neljateistkümnendaks maiks tagasi tulla.

„Miks neljateistkümnendaks?“

„Siis on Irma Olviku referaat filosoofia seminaris. Mul on kohustus see ära kuulata.“

Irma naeris. „Võtate endale üldse liiga palju kohustusi.“

Kuid Urbson tegi talle selgeks, et need on kõik hädavajalikud asjad. „Koju peab sõitma, et isa ja ema näha, sõprade eest peab hoolitsema, kihlvedu peab tõsiselt võtma . . .“

„Kuidas teie vanemad elavad?“ huvitus Irma äkki. „Te ei ole mulle nendest kunagi jutustanud.“

„Vanemad söövad mul kodus kartulikoori, aga raha saadavad pojale ülikooli . . .“ Endel liialdas meelega, sest talle tundus, et Irma küsib seda niisama jutujätkuks, lihtsalt selleks, et mitte iseendast rääkida.

„Ja mis poeg rahaga teeb?“ Tüdruku hääles kõlas jälle see tehtud kergemeelsus, nokkiv alatoon.

Noormees muigas. „Arvate vist, et ma olen „moodne“ halb poeg? Ei, ma hoian oma eite ja taati. Nad on tublid inimesed . . .“ Ning Endel naeratas temale omase kuningliku lahkusega, millest oleks järeldada võinud, et ta on rikas, isegi väga rikas ning suurest heldusest oma kaaskõneleja vastu armulik.

7

Tööliste 1. mai rongkäik oli ära keelatud. Selle asemel toimus raekoja ees täies relvastuses kaitseliidu paraad.

Osa töölisi kogunes siiski ametiühingute majja, teine osa Käsitööliste Seltsi juurde. Sinna läksid ka Sergei ja Siim Rahnu, kuigi neile oli juba teada korraldus, et täna demonstratsiooni ei tule. Uulits kihas rahvast. Aru-

tati, mis ette võtta. Esimene mai oli tähtpäev, mida tingimata taheti pühitseda. Aga kuidas sa pühitsed, kui ei lasta?... Inimesi kogunes, ent ka politseinikud olid kohal. Valgeis kindais käed hooletult selja taga, jalutasid nad rahva hulgas ringi. Kõik mõistsid, et niipea kui keegi suu paotab, kutsutakse ta „kaasa“ ja läheb arveteõiendamiseks.

Seekord oli tööliste päeva tähistamise keeld eriti range ja küllalt aegsasti organisatsioonidele teatavaks tehtud. Kuid harjumatu oli mõelda, et nad ei tohtinud marssida punaste lippude all Tähtvere parki ega esitada vabaõhumiitingul oma nõudeid kogu linnarahva juuresolekul, nagu olid teinud eelmistel maipäevadel. „Valge vabariigi alguspäevadel ajas ratsapolitsei meie rongkäikusid laiali,“ rääkisid vanemad mehed, „nüüd ei lubata demonstratsiooniehtes üleüldse tänavale tullagi...“

„Tohoo kurat! Järjest hullemaks läheb — justkui tsaari ajal!“ lausus üks või teine mõne aja pärast ja jälle raputati uskmatult päid. Keelatud oli mairongkäik pärast 1. detsembri ülestõusu — 1925. aasta kevadel, aga hiljem oli valitsus sunnitud ses asjas töölistele järele andma.

„Kuidas me's nüüd oleme äkki nii kardetavaks muutunud?“ küsis üks vana müüritööline teiselt.

„Ei tea. Räägitakse, et isehakanu on arg mees...“

„Kus sellega! Isehakanu teeb püksid märjaks!“

Tööliste meeleolu oli rusutud ja sapine. Kuulatati kaitseliitlaste paraadikõminat. „Küll trambivad!“ lausus keegi. Raekoja poolt tulijad märkisid kõik, et marsitakse hambuni relvis. „Täägid aina vilguvad ja välguvad.“ Polnud võimalik mõeldagi sellele, et nendega seal jõudu katsuda või ennast neile ette veeretada. Rahva hulgas hakkas suust suhu käima nagu mingi päevakäsk: „Rahulikult, täiesti rahulikult.“

Hoiatus osutus vajalikuks nüüd, kus nad hakkasid nelja-viiekaupa koos liikuma — käe alt kinni nagu jalutajad — ilma liputa, loosungiteta ja lauluta. Vaikides mindi üle Emajõe silla, millele politsei juba oma postid oli rivistanud. Töölised keerasid piki kallast paadisadama poole ja segunesid muude jalutajatega. Sinna politsei neile enam järele ei tulnud.

Aga paadisadamas kogunes tööliste juurde üha rohkem inimesi. Juba oli tekkinud mingi kuuldus „demonstratsioonist Emajõe lainetel“. Kuidas see sündis ja levis, ei teadnud keegi öela, kuid uudishimulikud olid kohal.

Üksteise järel ilmus ka üliõpilasi, kes avaldasid soovi töölistega koos paadisõidust osa võtta.

„Küsige oma tudengitelt, mis neil vaja on,“ anti Sergeile nõu, „kes nad saatis?“ Umbusk osutus ilmaaegseks. Olid tulnud nimelt mõned niisugused noored, kes hommikul veel midagi ei teadnud demonstratsiooni ärakeelamisest ja tahtsid seda näha või ise sellega ühineda. Nad olid tänavanurkadel oodanud.

„Mina ei tulnud juhuslikult,“ vastas keegi nooruk usutlustele reipalt. „Tahan tingimata tööliste paadis sõita, et avaldada protesti demonstratsiooni ärakeelamise vastu.“ Lauavabriku naised, kes juures seisid, kiitsid selle heaks ja tõmbasid ta endi hulka.

Olid tulnud ka Irma ja Maia Veiman, keda Umbsopp oli kutsunud. Irma mõtles läinud-aastasele meeleavaldusele Tähtvere pargis. Siis olid seal veel Eerika ja tema kadunud memm ... Tumesinine jõgi täis värvilisi paate, Eerika õnnelik naeratus ja Reinu rõõmus nägu seisid tal silme ees. Juba nende ilusate mälestuste tõttu tahtis ta traditsioonist kinni pidada.

Rahvast kogunes nii palju, et tööliste poolt väljatellitud mootorpaat ei suutnud enam kõiki ära mahutada. Tuli teine juurde võtta, kuid ainus vaba paat oli kahjuks korporatsioonile „Viru Vennad“ ettetellimise teel kinni pandud.

„Millal nad välja sõidavad?“ nõudsid nahavabriku töölised.

„Kell kaksteistkümmend päeval.“

„Kell kaksteist — see on pärast kaitseliidu paraadi!“ hõikas keegi tähendusrikkalt ja siis läks üldine nurin lahti. „Ega see kaitseliidu aastapäev ole. Täna on ju tööliste püha!“

„Pole neil korporantidel vaja kuskile sõita!“

„Andke aga paat siia, las ausad inimesed ka sõidavad!“

„Paadid on rahvale väljaüürimiseks. Katsuge keelata. Ise võtame!“

Jutt läks nii valjuks ja nõuded olid esitatud nii käredalt, et ametnik enam ei söandanud vastu puigelda. Paat anti töölistele välja. „Viru Vennad“ jäid kuivale.

„Ilus ilm, vähemasti see on meile antud,“ ohkas Tammine.

Ilm oli tõesti ilus. Jõgi sädeles, sinas ja rohetas. Kaldaluhad aga olid alles kuluga kaetud, millest haljus vaevalt hakkas läbi paistma. Madalamad kohad olid siniseid veelompe täis. Lumeriismedki polnud veel kõikjalt kadunud. Aga kevad otse hõõgus õhus ja sätendas kaugustes. Täna oli jõel palju sõudjaid ja nende suust kõlas mitmesuguseid laule.

Töölised laulsid linnast lahkudes „Mu isamaa armas, kus sündinud ma“. Kui jõuti kaugemale, luhtade vahele, tõusis esimeses paadis Andres Tammine püsti ning ütles lühida tervituse esimese mai puhul. Lõpuks nööpis ta oma vihmakuue lahti ja tõmbas kõigile ootamatult kuskilt riiete alt välja kokkurullitud punase lipu. Meeleolu tõusis. Hakkasid kostma elagu-hüüded ja peagi lauldi suure vaimustusega „Punalippu“. Mõned nõudsid, et peatuspaigas, metsa all, ikkagi toimuks miiting.

Kõige mitmekesisemate hoiatuste ja manitsuste saatel sai see viimati teoks, kuid sarnanes rohkem salakoosolekule kui avalikule miitingule. Sõitjad jagunesid väiksemaiks gruppideks. Igas grupis esines keegi, rääkides päeva tähtsusest. Olenes vestlejaist, mida nad pakkuda suutsid, ja ka kuulajaist — mida neile võis rääkida. Ühes rühmakeses kujunes siiski välja midagi meeleavalduse taolist. „Maha vereimejad!“ kõlas sealt. Kuid töölistele, kes palju aastaid olid harjunud esimest maid suurte massimiitingutega tervitama, tundus see loosung siin metsa all nii üksik ja mahajäetud.

„Vaat kuhu oleme jõudnud ... Me sosistame seda, mida peaksime karjuma!“ imestasid mõnedki, nagu taipaksid nad tõelist olukorda alles nüüd.

Õhtusel pidul näis kõik korras olevat. Mängiti Gorki „Põhjas“, tantsiti ja tehti ringmängu. Lõpupoolel tungis sisse salkkond klanitud kavalere, kes töölisneidudega väsimatult tantsupõrandal keerlesid ja vahepeal puhvetis

kõigile lahkesti õlut ostma kippusid. Keegi neid ei tundnud.

„Ettevaatust — agendid!“ hoiatas Andres Tammine, kui oli nende käitumist tükk aega jälginud.

Kontvõõrad püsisid viisakad. Ainult ühel neist tekkis väike jagelus noorte trükitöölistega ja oleks ka tekkinud tüli, kui mõlemalt poolt poleks sedamaid rutatud vastaseid lahutama.

„Koerad!“ karjus võõras piduline viimaks. „Valerahategijad! Paadivargad! See on veel laenatud, see pole kingitud!“ Ja siis lahkusid nad kõik äkitselt nagu mingi signaali peale.

8

Ühel päeval tekkis Reinule kaks uut kongikaaslast, kellest üks oli Tartus tuntud laadakakleja, teine — vapside tegelane Priit Olvik Pärnumaalt. Reinul arvati olevat eriline võime kartserit välja kannatada ja uued vangid muutusid tema suhtes peagi uudishimulikuks. Ta võimles hommikuti ning teda peeti tugevaks. Kuigi ta kaklustest hoidus, sosistati omavahel, et teda tuleb karta.

„Ma ei tunne valu, mind pole mõtet kolkida. Minuga tuleb rääkida!“ ütles ta uuele tülinorijale.

Vanad olijad toetasid teda. „Jah, vaadake ette, ta on meil fakiir!“

„Aga mina olen kuulus nokaudi-meister,“ rääkis uus vang. „Ma pole mõni roheline, kes esimest korda trellide taha pisteti!“

Ta tahtis Reinu proovida.

Rein kannatas tõepoolest mõned hoobid välja ilma silma pilgutamata, isegi naeratades. See mõjus. Hämmastunud laadakakleja istus terve päeva vaikselt. Ta ebausklikku südant näris miski tume kirg. Kui prooviks veel — kas ta tõesti valu ei tunne? Ta otsis endale kaaslasi. Priit ja isatapja jäid pikapeale nõusse. Ja ühel hommikul koikude ülestegemise ajal tungisid nad kolmekesi Reinule kallale. See toimus nii äkki ja ootamatult, et kui teised jaole jõudsid, oli Rein juba pikali löödud, suust-ninast purskas verd.

„Aga ta ei avalda ikka veel valumärke...“ sosistas retsidivist värisedes ja taganes nurka. Ta jäigi seda uskuma. Ja Rein taipas alles nüüd, kui ohtlik oli sääraste asjadega mängida. Ta ei mõelnud kellegi haiglasi pahesid ergutada. Kuid nüüd oli see ometi niiviisi välja kukkunud.

Ta püüdis nendega rääkida. Priit Olvik osutus Irma vennaks. See oli Reinule valus nagu hoop näkku. Kuid see tekitas temas ka huvi. Ta palus jutustada kodustest. Priit, kes oli üldse väga sentimentaalne, kirjeldas, kuidas ta lapsepõlves oma kahe õega kodukarjamaal lombi ääres oli mänginud. Neil olid hundisavist voolitud loomad, laevad ja sadamad. „Noorem õde Irma voolis kõige ilusamaid loomakesi. Ma oleksin ta kunstikooli pannud, aga ta sattus kommunistide mõju alla, jooksis kodunt ära ja nüüd kiratseb siin kuskil ei tea kelle toanurgas,“ ohkas Priit.

„Võib-olla elab iseseisvalt?“ küsis Rein.

„Iseseisvalt? Ha-ha-haa! Naisterahvas, kuidas see siis iseseisvalt...“

Laadakakleja vabastati peagi ja Priit Olvikut valdasid nutuhood. Väljas on nii ilus kevad ja tema peab siin istuma. Mis ta on teinud? Ta pole ju midagi kurja teinud! Nõudis vapside põhiseadust... ja nüüd see põhiseadus pandigi maksma, tema aga heideti vangikongi nagu mõni varas või kommunist! Mis oleks viga praegu metsas niitu puhastada või jõe ääres kala püüda?

Varsti pärast seda sai Rein posti teel kirja, mis oli kirjutusmasinal löödud ja sisaldas mingi läti legendi ümberjutustuse.

„Rändasin ma Lätimaal ja nägin seal väga ilusas kohas Siguldas kaljukoobast, mille kohta käib järgmine legend. Vanal ajal üks rüütel armastas lossipreilit. See oli Hea Rüütel ja lossipreili armastas teda ka. Neitsi oli kaunis, teda kutsuti Toreida Roos. Kuid Toreida Roosi hakkas armastama ka Tige Rüütel, kes kogus kokku sõjaväe, vallutas Toreida lossi, tappis lossihärra ja röövis tema tütre. Tige Rüütel viis Toreida Roosi Siguldasse, sinnasamasse kaljukoopasse, mida praegugi võib näha, mis on kõrge ja suur ja kus allikad jooksevad seina seest välja. Siin tahtis ta teda sundida truudust murdma oma peigmehele, Heale Rüütlile, ning teda endale naiseks

kosida. Kuid neitsi võttis appi kavaluse. „Vaata," ütles ta, „sa oled suur ja tugev, kuid ka sind võib lahingus haavata. Minu isa sõjamehed ajavad sind taga ja minu peigmehe sõjaväed ajavad sind taga. Nad võivad sind tappa. Ma tulen sulle naiseks ainult ühel tingimusel."

Tige Rüütel tahtis teada, mis tingimus see on.

„Vannu mulle, et sa selle täidad!" nõudis mõrsja.

Tige Rüütel vandus.

Neitsi võttis põuest liniku. „See linik teeb haavamatuks igaühe, kelle käes ta on." Ta heitis endale liniku üle pea ja käskis: „Raiu mind mõõgaga, ja sa näed, et ma haavamatuks jään!" Rüütel kõhkles. Kuid neitsi vandus oma hingeõnnistuse juures, et linik on imetegeva võimuga. „Kui sa ka kõigest jõust mõõgateraga minu kaela pihta lööd, jään ma terveks nagu ennegi. Mis sa kardad, proovi!"

Rüütel proovis ja tappis Toreida Roosi üheainsa mõõgahoobiga. Nõnda jäi truu armastus võitjaks vägivalla üle. Toreida Roos maeti auga maha. Tema haud asub kaljukoopast pool versta maad metsaserval, ilusal mäenõlvakul. Tänapäevani seisab ka hauakiri: „Siin puhkab Toreida Roos." Ja iga inimene, olgu ta lätlane või eestlane või kes tahes, viib hauale minnes kaasa lilleõiekese või oksakese, sest nõnda nõuab traditsioon."

Rein luges loo mitu korda läbi. Täielik matkakirjeldus, mille keskpunktis seisis legend. Mõistujutt? Manitsus? Stiili järgi arvas ta, et kirja on saatnud Andres Tammine.

Kas pole see vargapoiss, kes mõne päeva eest vabanes, tema „fakiiri-kuulsuse" viimati suureks puhunud ja nüüd loetakse talle moraali? Ta etendab „Toreida Roosi" osa, kuna „Tige Rüütel" on too, kes tahtis näha, kas ta tõepoolest valu ei tunne. Ta oli ju vabanevat kongikaaslast ise palunud külastada Sergeid ja jutustada temale elust vanglas. Usu siis veel neid võllaroogasid!

Tõepoolest, kui see on vihje tema juhtumustele, siis on nad küll targaks läinud seal väljas! Muretsevad ja hoolitsevad tema eest õrnalt, nagu oleks ta mõni hellitatud plika!

Rein oli näljastreigi läbi teinud selleks, et tal lubataks kord kahe nädala tagant posti teel kirja saada, nagu

seadus ette näeb. Kuid niisugune „sõnum“ rõõmustas teda vähe. Võttis mitu päeva aega, enne kui ta harjuma hakkas mõttega, mis kirjas seisis. Kuid selle tagamõttes kahtles ta ikka veel. Suure huviga ootas Rein nüüd tädi Riina toidupakki. Vahest leiab ta sealt seletuse.

Sõbrad olidki leidlikuks muutunud. Toidupakk sisaldas seekord mitu kirja.

Sergeilt ja Peetrilt sai ta teateid „salakirjas“ — aastate jooksul omavahel kindlaks kujunenud žargoonis ja leppemärkides. Nad jutustasid, et sotside parteid on puistatud.

„Nii näeb see siis välja!“ mõtles Rein kibedusega. „Režiim on vali. Võib olla, et sellest ka mõistukõned läti legendide näol? Kuid ikkagi veider...“

Pakendis oli ka Irma kiri, mille Rein välja tõmbas leivakoorikust. Kuid ka see ei toonud selgust legendisse.

Siiski meeldis talle Irma kiri. „Ta ei hellita sind, kuid siiski tunned end hellitatuna,“ mõtiskles Rein. Irma jutustas nii endast kui teistest. Ta ise oli kolinud „ladina“ linnaossa, kus oli leidnud õhurikka katusekambri ja palju tuvisid, kes lakkamatult akna taga keerlesid. „Ismidega“ tegeles ta ikka veel, neid oli vahepeal uusigi juurde tekkinud. Mõned sõnad rääkis ta inimestest, keda Rein ei tundnud. „See tutvus seisab sul veel ees, kui välja tuled,“ iseloomustas ta üht või teist oma seltsimeest kui Reinu edaspidiseid sõpru. Ta väljendustesse oli tekkinud julge toon, kindel veendumus peatses kohtumises... Nagu poleks midagi juhtunud, nagu võiks tema, Rein, hommepäev jälle ülikoolis õppida ja linnas kõnedega esineda.

Kiri äratas mälestusi ja sooje tundeid.

Õhtud Tartu parkides, loengusaal, koosolekud... Mõned lõbusad episoodid... Eriti aga meenutas Rein ööd, mil nad tõrvapintsliga ringi käisid. Ja kui siis retk oli õnnelikult lõppenud ning viimasedki jäljed tõrvast kui ka pintslist Emajõkke uputatud, langesid nad Irmaga teineteisele kaela. See oli nende ainuke suudlus, tekkinud mitte armukirest, vaid ülemeelikust rõõmust. Oli, nagu õnnitleksid nad teineteist kordamineku puhul. „Keegi ei saa meid kätte.“ Ja Emajõgi voolas õõtsudes üle sügavuste ja vaiksemais kaldakäärudes peegeldusid

hõljuvad valged pilved. Õhk helises lõokeste laulust. „Keegi ei saa meid kätte!“

Kuid ka sel hommikul tekkis nende vahel vaidlus ja nad lahkusid tõsistena pärast seda, kui ta Irmale oli ütelnud, et tema arvates on olemas moraalne õigus inimest tappa...

„K u i, siis ainult iseennast!“ väitis Irma. Ja mis ka Rein talle ei seletanud kokkupõrkeist poliitilises võitluses, vabadusvõitluses, ikkagi jäi tüdruk oma seisukohtadele. Huvitav, kas ta ka nüüd veel selles nii kindel on?

Rein meenutas tütarlapse säravaid silmi; need heitsid nagu valgusekiiri, mida tulvas mingist seesmisest lättest. Ja siis tuli ootamatu mõte: „Irma, ütle, kas oled kedagi armastanud?“

Kuid ta tõrjus selle küsimuse eemale: ei ole hea, kui inimesel on liiga palju aega mõtlemiseks, kuna tegevus üldse puudub!

Kogu oma eluloo oli ta siin sadat kanti läbi mõelnud. Ta nägi jälle seda esimest juhtumit, mil ta tähele pani külarahvale tehtavat ülekohut kroonuametniku poolt.

Nad olid maanteele kruusa vedamas. Rein oli veel päris pisikene ja võeti kaasa, et teda koormal sõidutada. Üks hobune läks lõhkuma, kartes autot. Mees ise kaotas meelemärkuse. Kuni nad teda abistasid, tuli kontroll ja hakkas tühiste asjade pärast tüli norima. Ja ametnik ei võtnudki tehtud tööd vastu. Terve küla pidi oma sillaosa hiljem uuesti tegema. Aga kannatadasaanud mees, kes oli jalaluu murdnud ja eluaegseks sandiks jäi, — tema saatuse kohta öeldi, et „koergi ei haugu“... Nii kaugele kui Rein mäletas, oli ta sääraseid asju tähele pannud. Ta käis karjas ja puutus kokku teiste karjapoistega. Juba algkoolist saadik elas ta talviti tädi agulikorteris, sest isa arvas, et linna koolid on paremad. Suvel tegi ta kodus põllutööd nagu teisedki „vaesed linlased“ ja tundis kaasa sulastele, kellele peremehe õelate riugaste tõttu palgad maksmata jäeti... Karjapoisid, sulased, isa ja tädi... Kõik nad olid üksteisega sõjajalal. Kuidas oleks võimalik seda mitte tähele panna, sellest mitte hoolida?

Võidelda on vaja! Jah, ja palju tõhusamalt on võimalik välja astuda, kui ta seda siiamaani oli teinud! Reinule meenus Lihti trükimasin, mis nüüd oli Sergei käsutuses.

Nad olid talle ka lendlehe saatnud. Milline pidupäev see oli! Kaua imetles ta töölist punase lipuga. Kuid lõppude lõpuks tuli paber alla neelata. „Elagu 1. mai!“ oli väga hea, mõtles ta nüüd mõrudalt, kuid nad oleksid võinud siiski midagi rohkem kirjutada! Mõned mõisted selgitada, mõned loosungid püstitada... Las ta ise pääseb siit välja!

Ta loendas sõrmedel kuid ja nädalaid. Neli kuud, kolm nädalat ja kaks päeva pidi ta veel müüride taga istuma. Ja mismoodi see välja näeb, kui ta jälle kohtab sõpru? Irmat?

Äkki tuli tema juurde Priit Olvik. Ta ütles, et tahab esitada amnestiapalve presidendile. „Milleks oma noorust maha matta? Milleks?“

Rein vaikis.

„Vannume Pätsule igavest truudust ja lahkume sellest neetud rotiaugust! Käsi selle peale!“ Ta haaras Reinu käe, kuid see kisti tal peost.

„Ei, kulla mees...“

„Mis sa vigurdad, mis?“

Rein ütles, et tema armu ei palu. Tal on põhimõtted, millest ta loobuda ei taha. Amnesteerimisel aga nõutakse seda. Vapsid teevad vist küll paremini, kui nad oma põhimõtetest loobuvad, aga tema ei või.

„Mõistan!“ Priit tõmbus tagasi ja läks minema. „Eks siis mädanege siin igavesti...“ urises ta.

Sellest päevast saadik olid nende suhted vaenulikud.

9

Irma valmistas filosoofia seminari referaati. Ta teema oli „Hegeli ja Marxi vaated õigusefilosoofiale“ — ainuke „okkaline“ küsimus, mis leidus õppejõu poolt koostatud probleemide nimestikus. Kirjandust selle kohta oli aga vähem kui ta ette arvanud. Ülikooli raamatukogu kataloogist leidis ta vaid kaks Marxi teost. Ja dotsent Loik oli ühe neist ise ära võtnud. Kuid Hegeli töödest oli siin piiramatu valik — kõik, niipalju kui ta neid üldse oli kirjutanud, mitmes väljaandes, paljudes eksemplarides...

Irma püüdis kirjanduse põhjal välja tuua kahe vas-

tandvaate põhituuma. Talle näis, et Hegeli õigusefilosoofia analüüsib inimese „loomulikku egoismi“ kui paratamatust ja sellele vastavalt kirjeldab ka seadusandlust. Kodanliku korra struktuur leiab seal täieliku õigustuse kui „inimloomusest tulenev“ struktuur. Kas tal on õigus? Hegel eeldab, et inimene on oma loomult õel nagu kiskja. Marx seevastu näitab inimest klassivõitluses, kriipsutab alla rõhutud klasside vajadusi ja püüdlusi ning eeldab, et inimene on oma loomult muutuv, arenev, parema poole tunglev ja võimeline looma uut, õiglasemat ühiskonda. „Absoluutne“ ei ole Marxi arvates ükski kodanlik õigusenorm. Ta kisub Hegeli õigusehoone viimase kivikeseni maha. Irma tõi need vastuolud teravalt välja. Oma arusaamise kohaselt kriipsutas ta alla, et Marx on inimloomuse suhtes optimist, Hegel aga pessimist. Siis hakkas ta meenutama üliõpilasi, kes seminaris tema seisukohta võiksid pooldada... Vist on pessimiste rohkem, sest nende vaated on enam levinud ja neid peetakse peenemaiks, arvas ta. Kuid sellest hoolimata tahtis ta näidata, et pessimism ei ole küsimuse lahendus.

Enne kui ta referaadiga lõpule jõudis, tuli tema juurde Maia Veiman, kellega Irma oli tutvunud Laaritsa õpiringis. Maia käis ka Akadeemiliste Naiste Koondises ja vahel külastas ateiste. Ta tuli selleks, et Irmat hoiatada. „Meie õpiringlaste seas on reetureid,“ ütles ta. „Keegi käib popos kaebamas.“

Irma ei saanud algul aru, kas ta mõtleb Laaritsa ringi või ateiste, ja vahtis talle arusaamatuses otsa.

„Kus — kus?“

Maia istus vaid kümme minutit ja pühkis kogu aeg prille. Selle aja sees jutustas ta, et teda kuulati üle ja temalt püüti välja pressida tunnistust, nagu õpetaks Laarits oma seminaris „marksismi“.

„Ja mis teie ütlesite?“ küsis Irma põksuva südamega.

„Mina rääkisin freudismist. Midagi peab ju rääkima...“ Ta muigas ja lisas: „Teate, kuidas freudistide psühhoanalüüs marksismisse suhtub? Freudi arvates oli Marx sellepärast majandusteadusest huvitatud, et tal endal oli halb seedimine! Kuid seedimine on organismi materiaalne alus. Saate aru: alateadvus, kompleksid, orgaaniline eeldus, kausaliteet, ülekompensatsioon.“

Irma naeris pisarateni, kuigi lugu oli tõsine.

Maia pani prillid ette ja pomises hüvasti jättes: „Jäägu see ainult meie vahele — aga mulle loeti ette väljavõtteid Laaritsa esinemistest õpiringis. Tähendab . . .“ Ta tõstis sõrme, nagu seda armastas teha Umbsopp.

„Tähendab, keegi informeerib neid?!“ järeldas Irma ja noogutas. „Kas teie ei oska arvata, kes võiks olla pealekaebaja?“

Maia ei teadnud kedagi kahtlustada. Ka Irma ei teadnud. Kuid rahutud ebamäärased meeleolud sellest aina kasvasid.

Umbes nädal tagasi oli Eerika teda külastanud ja hoiatanud, et mõned seltsimehed temas kindlad ei ole, kuna ta vend on vaps. „Sul on nüüd uued sõbrad, igasugused Mahlad ja Laaritsad. Isegi Reinu, kes vanglas istub, oled sa unustanud,“ noomis Eerika.

„Ei ole unustanud!“ hüüatas Irma. Talle ei saanud ikka veel täiesti selgeks, millega ja keda ta oli ära pahandanud. Irma olevat „šarlatan Laaritsa mõju all, kellest naine on lahku läinud, kes elab armukesega ja kes oli sõjas valgekaartlane“. Eerika oli seda kuulnud oma ema töökaaslastelt, kes teda Külametsal vaatamas käisid. Oo, milline segadus!

Nad selgitasid asja ka Eerika ema töökaaslastega. Ja kui kõik oli korras, jäi ometi rahutu tunne hinge. Mis on lahti? Miks niisugused kuuldused levivad?

Terves linnas toimus juba ammu midagi imelikku. Nagu oleks tegutsema pääsenud vanakuri ise. Inimesed ei julgenud enam omaenda silmi ega kõrvu uskuda, vaid allusid kuuldustele. Kas see oligi see kiidetud koduraahu?

Kõige selle kõrval tundusid vaidlused, mis tekkisid ülikooli filosoofia seminaris Irma referaadi ümber, üsna süütud. Siin valitses vana tuntud akadeemiline vaim. Juhataja dotsent Loik oli nagu „väljaspool head ja kurja“. Temale tähendas filosoofiline arutlus vaid malemängu, millel on mingid iidsed reeglid ja teatud kindlad käigud, kuid millel pole praktilist väärtust elus. Seda sisendas ta ka oma õpilastele. Teaduse üleolek ja tema vastandlikkus tegeliku argipäeva hädadele näis talle ammutõestatud

tõena. Samuti see, et Hegel on filosoof, Marx aga ainult asjaarmastaja. Kui mõned õpilased siiski tükk-tükilt Hegelit kritiseerima hakkasid, oli dotsent Loik lõpuks sunnitud kasutama oma irooniarelva, et neid jahutada. „Niihästi Hegel kui Marx on ühekülgsed, ja tänased sõnavõtjad samuti," väitis ta.

Kui ta nõnda vaidlejad koos filosoofidega oli rumalaks teinud, ütles ta, et ettekanne pole sugugi halb, vaid väärib koguni hinnangut „neli". Üliõpilased tundsid selles otsuses oma „vana hea" dotsendi ära ja imestasid veel kord, kui täpselt ta alati iseendale truuks jääb. Irma aga tõmbus mossi. Ta oli kartnud, et üliõpilased teda ei poolda. Nüüd aga rikkus õppejõud asja ära. Ei, filosoofia ei või olla niisugune hädavareste ajaviide, nagu seda õpetab Loik! Linnas käib kibe võitlus, kus oleks vaja kas või kõige lihtsama loogika abi.

Pärast seminari tuli Urbson Irma juurde koju.

„Kuidas tuju on?" küsis ta. „Märkasin, et jäite väga tõsiseks . . ." Endel tegi ettekandest omapoolse ülevaate. Ta oli kogu materjali läbi lugenud ja küsimusega tutvunud, nagu oleks tal enesel vaja sellega esineda. „Loik on nihilist," ütles ta lõpuks. „Kuid see on osalt isegi meie õnn. Mõni teine õppejõud ei oleks üldse niisugust teemat välja kuulutanud ega niisugust vaidlustki lubanud."

Irma arvas, et dotsent tegi kõigile liiga, ka filosoofiale. Või siis filosoofia üldse ei ole teadus? Ta ütles, et püüab ise filosoofia abil lahendada elulisi probleeme.

„Näiteks?"

„Näiteks noh see . . . Kas on olemas moraalne õigus inimest tappa? Mis teie arvate?"

„Minul igatahes seda õigust küll ei ole," vastas Endel naeratades, „ja loodan, et mul ei saa teda ka kunagi olema."

„Imelik vastus . . ."

„See tähendab, ma olen patsifist," seletas Endel ja lisas ohates: „Kuigi sõjas ei tapeta inimesi, vaid sõdureid, arvan ma, et põhiliselt ikkagi inimesi."

„Aga ütleme — poliitilises võitluses?"

„Ei."

„Ma tean, et te vihkate näiteks sakslasi . . ."

„Ei! Minul ei ole moraalset õigust ühtki inimest tappa."

„Ka iseennast mitte?“

„Ka iseennast mitte.“

Irma jäi mõttesse. „Mulle näib, et kogu maailm on kuidagi paigast ära nikastanud,“ rääkis ta siis katkeliselt. „Kõik... meie kõik seisaksime nagu teelahkmel. Ja kui veel vanad truud sõbrad pöörduvad sinu vastu... Kui terve linn on kuulujutte täis... Nagu epideemia...“

„Võtke seda asja reaalsemalt!“ soovitas Endel.

„Kuidas reaalsemalt?“

„Väga lihtsalt! Popo agendid püüavad hanesid ja sepitsevad kuulujutte. Meie ärme usume neid!“

„Aga meie sõbrad?“

„Sõpru on vaja paremini valida.“

Endel kordas aina, et see kõik läheb mööda, et see on popo agentide kampaania. Aga kust tema teadis?

„Ma tean. Mu isa on mulle jutustanud, kuidas vanasti oli... Viiendal aastal... ja üldse. Niiviisi töötab reaktsioon. Alati nii!“ Endel oli selles kaljukindel. „Vanad töölised on targad. Mõnikord näib mulle, et nad on kõige targemad inimesed maailmas,“ rääkis ta. „Kuid ega meiegi lollid ole!“

„Ega meiegi lollid ole!“ kordas tütarlaps.

Kui Endel ära läks, vaatas Irma talle läbi akna järele. Talle meeldis Urbsoni samm. See oli niisugune sujuv, just nagu käiks ta alati mingi muusika taktis. Võib-olla ümiseski midagi endale „habemesse“? Ta ju ümises vahel midagi... Aga mida? See oli üks lapsepõlvest tuntud vana lauluke, mille sõnad Irmagi oli unustanud. Ta püüdis neid meenutada. „Jah, kuid mis see minu asi on?“ otsustas ta viimaks, sulges akna ja keeras ringi.

Aga niipea kui ta pilgu vastasseina lõi, vaatasid talle sealt vastu Endel Urbsoni hallid silmad. Ja kogu toas polnudki varsti enam muud: igal pool, kuhu ta vaatas — needsamad silmad. Nad vaatasid talle otsa mahedalt, tähelepanelikult.

„Ah!“ Irma laskis käed langeda. Ta tajus seda kui õnnetust ja ütles endale laitvalt: „Läbi!“ Kas ta tõesti oli armunud? See ei rõõmustanud teda, vaid lihtsalt hämmeldas. Tema esimene mõte oli — ei või tõsi olla, teine mõte, et sellele peab vastu panema, sellest tuleb võitu saada. Ja lõpuks tundis ta lihtsalt piinlikkust. Ta noomis

end. „Hakata niiviisi nägemusi nägema! Just nagu tobu, nagu haige...“

Ta avastas endas järk-järgult kõik selle haiguse idud, kuid see tegi asja veel hullemaks. Eks olnud ta juba mitu hommikut ärganud mõttega „mis Endel teeb?“ ja uinunud mõttega sellest, et teda järgmisel päeval näeb. Ta oli hajameelselt tänavail hulkunud... Kas pole see narrus? Irma võttis end käsile ja pani kõik järeldused loogiliselt ritta. Ta kujutleb siin üksi oma toas tema silmi nagu mõni lollike, ega saa seda endale keelata. Miks ei saa? Võib olla, et saab? „Kõige mõistlikum oleks ära sõita,“ leiutas ta viimaks.

Kuid samal ajal ta oleks tahtnud teda näha ja tundis, et annaks kas või pool elu selle eest, kui reaalne Endel Urbson astuks tuppa — just nüüd! Siis vaatab ta vähemasti reaalseisse silmadesse. Oleks vähem naeruväärne ja rohkem lõbus...

10

Õhtul, kui Irma oli end enam-vähem rahule sundinud, ilmus Endel uuesti. Ta olevat oma märkmiku siia maha unustanud. „Jah, on küll...“ ütles Irma, võttis riiulilt väikese roheliste kaantega bloknoodi ja ulatas talle üle ukse, ent sisse ei kutsunud.

Endel jäi esikusse seisma.

„Tahtsin ütelda, et sirelid juba õitsevad,“ rääkis ta erutatult. „Täna on alles neljateistkümnes mai... Nii et võitsite kihlveo ja — kuhjaga! Kuueteistkümnes mai oli teie tärmin, eks ju? Õnnitlen ennustuskunsti suursaavutuse puhul!“ Ta oli parajas naljatlemise tujus.

Irma ei vaadanud talle otsa. Ukselävel seistes vaatas ta lakke, vaatas põrandale, vaatas raamaturiiulile ja Endeli kuuevääriile, kuid mitte silma. Ta mõtles, et mis neist sirelitest! See kõik oleks võinud lõbus olla... Aga nüüd oli ta iseenesele pahane ega osanud oma segadusest kuidagi üle saada. Sellepärast vastas ta kuivalt, et jah, vist küll, jah, nii see on, jah, head aega siis!

Endel ei läinud veel ära.

„Te näete halb välja, peate puhkama, rohkem värsket õhku hingama,“ õpetas ta. „Kas me ei läheks jalutama?“

„Vahest mõni teine kord," ütles Irma sumbunud häälega. „Täna on mul peavalu."

„Siis peabki just jalutama! Siis ei olegi paremat rohtu!"

Irma hakkas naerma. Tundus veider, et ta valetada ei oska.

Ta naer oli aga lõbusam kui tema nägu. Ja Endel astus seepeale nii endastmõistetavalt üle läve, nagu oleks teda kutsutud.

Irma taganes akna juurde. Ka Endel tuli sinna, lükkas akna lahti ja hakkas tuvisid söötma. Ta teadis juba, et siin käivad tuvid. See oli talle esimesest korrast meelde jäänud. Sellepärast olid tal herneteradki taskus.

Ja Endel hakkas vallatult lobisema, et küll oleks nali, kui laseks selle linnukarja tuppa ... „Kuid tuba on teil nii tibatilluke, see oleks varsti nagu tuvilaut!" Ta vaatas ringi.

Irma tuba jättis talle mulje, nagu oleks selle elanik parajasti reisilt tulnud. Mantel oli toolitoele visatud, pooleldi lahtipakkimata raamatud seisid laual. Tuvikari keerles akna taga, nagu oleksid linnud juba mitu päeva näljas. Laud oli aknast liiga kaugele nihutatud ja akna all, ühele otsale asetatuna seisis kohver.

„Teil on siin täielik lüüriline segadus," naeris Endel, „aga mina arvasin ikka, et olete oma kodus otse tiptopsuse tipp ..."

„Katsuge end kuidagi koduseks teha ..." pomises Irma vabandavalt.

„Kui lubate, siis jah!"

Ta oligi kodune — isegi liialt. Vähemasti sel momendil oli ta siin kodusem kui Irma ise. Irma oli äkki omaenda toas nagu külaliseks muutunud. Ta istus vaikselt nurka ja jälgis teise tegevust. Endeli juures võis paljusid asju imetleda. Täna aga tundus noormees kadestamisväärselt elurõõmus. Istub aknalaual ja lobiseb, nagu oleks terve maailm just tema jaoks loodudki. Tuvid ja sirelid ja värske õhk — kõik see valmistas talle niisugust lõbu, justkui oleks ta ei tea mida saavutanud! Räägitakse, et see on hea iseloomu tunnus? Kuid sel juhul ei võinud Irma ennast heade iseloomude hulka arvata. Ta istus pisikeseks tõmbununa ja oli nagu tütarlaps maakolkast,

kes esimest korda linna tulles vaatab kõike põnevuse ja aukartusega, kuid ise ei oska midagi peale hakata.

„Olete valmis?“ küsis Endel.

„Jah, ma kohe...“

Irma ei näidanud ikka veel erilist valmisolekut. Ta ei leidnud oma palitut, Endel leidis selle. Ta ei leidnud käekotti. Endel aga ütles: „See on teil harilikult siin!“ Ja seal ta oligi — portfellis!

Väljas tundis Irma end vabamalt. Nüüd alles hakkas ta hooplema, et oli õieti ära määranud sirelite õitsemisaja. Ta ütles, et sirelid õitsevad temale, nõudis otsekohe kahte sirelikimpu ja imestas, miks Endel talle neid kaasa ei toonud. Endel ütles, et ta toob need täna öösel Raadi pargist, ta varastab need Irma auks, tulgu aga Irma ise kaasa ja olgu siis kohtus tunnistajaks, kui ta varguse pärast kas või surma mõistetakse. Niiviisi sädistades läksid nad läbi linna.

Pargi õhtuselt jahedail alleedel jalutades jutustas Endel talle oma tulevikuplaanidest. Ta tahtis hakata keskkooliõpetajaks — „lihtsalt koolmeistriks“. Endel oli pedagoogilise kunsti suur austaja. Peaaegu sosinal lausus ta: „Ja teile võin ma seda ütelda — minu ideaal on õpetaja-revolutsionäär.“

Endel jutustas kahest niisugusest õpetajast, kes tal on olnud ja kellele ta surmatunnini tänu võlgnevat.

„Aga kus nad praegu töötavad?“ küsis Irma.

„Üks areteeriti, teine vallandati kohalt.“

„Nii see on!“ hüüdis Irma, „ja nad ei saa nüüd enam oma õpilastesse mõjuda...“

„Nad siiski mõjuvad veel. Ja nende õpilased on vabaduses... Ka nemad saavad kord õpetajaiks.“

Irma oli kindel, et Endelist võib saada hea pedagoog, sest et ta kõikidesse oma sõpradesse pedagoogiliselt suhtus; isegi temasse, ehk küll Irma oli tast aasta vanemgi ja oma õpingute poolest edasijõudnum.

Ja mida ütelda enda tulevikust? Irma tunnistas, et talle õpetajakutse eriti ei meeldi. Ta hakkaks parema meelega teaduslikku uurimistööd tegema. Endel aga pidas õpetajakutse kaitseks terve kõne maha.

„Üldse on neid üliõpilasi vähe, kes tõsiselt soovivad pedagoogilisele tööle minna,“ rääkis ta. „Kes tahab tea-

duslikku tööd, kes niisama mingisugust kohta või kes karjääri teha... Nad ei taha õpetada, sest neil pole midagi õpetada, mitte midagi noorsoole edasi anda. Nad on tühjad kotid. Nad võivad noori ainult rikkuda! Teie aga võiksite olla õpetaja... Teil o l e k s midagi edasi anda. Aga võib olla küll, et te uurijana — kirjasõnas — olete võimsam kui suusõnal... Te mõnikord kardate inimesi... Õpetaja seda ei tohi, ta peab ka iseennast küllaldaselt austama."

„Aga te ise ütlesite ju, et ma olen upsakas!"

Endel naeris. „Jah, kuid see tuleb just sellestsamast — enese alahindamisest... Kas te siis ise ei märka, et imetlete igasuguseid tüüpe, kes on teist kaugele maha jäänud? Nad on teie vaimse mõju all, kuid tunnevad endid tähtsamatena, sest et teie seda lubate."

„Mis? Kes? Kuidas?" küsis Irma. Ta polnud ette valmistatud niisugusele jutlusele.

„Te jumaldate Eerikat, kuigi olete temast palju tugevam. Te käite selle Paabuga ja kuulate tema jutte — vabandage, kuid ta on ju lipakas! Mis te temas huvitavat leiate, mis te raiskate oma aega tema peale? Kahju hakkab teist, kui mõtelda. — Arkaadi Mahl — müüdav hing! Enn Seeni, ennast-täis ja tige inimene... Kogu see õõnes sadakond viidab teie aega. Ja ometi olete teie see, kellel on oma eesmärk elus, nemad aga kallutavad teid sellest kõrvale, nii palju kui see neil vähegi õnnestub."

Irma hüüdis:

„Eerikat ärge puutuge — teda ma armastan!"

„Olgu peale, jätame Eerika mängust välja. Aga kui mina oleksin teie sõber, ma annaksin teile palju paremat nõu kui nemad kõik kokku. Ma peletaksin, jah — ütlen jämedalt —, ma kõrvetaksin mõnedki neist eemale ja abistaksin teid tõsise töö juures. Teil on tont teab mis vajadus ennast tutvuskonna poolt nüristada lasta!"

„Soo-ohh!" tegi Irma. „Aga mul on ka teised sõbrad..."

Endel katkestas teda:

„Jah, on ka teised sõbrad — Rein Kandur näiteks. Ma tema kohta midagi halba ei ütle. Põhimõtetega mees. Ta on intellektuaalne hiiglane meie üliõpilaste seas."

Irmale näis, et Endel ägetseb ilmaaegu. Kuid terake tõtt oli ta jutus siiski. Peaasi, ta oli siiras. Nii nagu mõtles, nii ka ütles.

„Andestage mu toores vahelesegamine teie ellu... Võib-olla läksin liiale, kuid — olen hirmul, et te... niiviisi viimaks... kõigele käega lööte või midagi veel hullemat!“ tunnistas Endel ning vaatas talle silma isesuguse läbinägeva pilguga.

Irma võpatas. „Kust teie seda teate?“ lipsas temalt kartlik küsimus. Talle näis äkki, et Endel juba tookord tema kavatsusi mõistis, kuigi ta seda ei ilmutanud, sest „poonu majas ei räägita nöörist“... Ja Irma otsustas seletada: „Kord tahtsin ma tõesti endalt elu võtta. Kuid selle põhjuseks olid hoopis teised inimesed... hoopis teised asjaolud...“ Ta jutustas paari sõnaga Priidust ning oma meeleheitest. „Endel teab niigi,“ mõtles ta.

Kuid Endel vaikis. Ta oli rabatud. Tuleb välja, et tema ise osutus saatuse tahtel Irmale päästeingliks. Oo! Oo... Mida niisugusel korral lausuda? Ta võitles iseendaga. Lõpuks leidis ta lahenduse ja sosistas: „Läki nüüd sirelivargile!“

„Minge, minge, ma vaatan pealt!“

Aga Endel kiskus teda kättpidi kaasa. Ta oli äkki vilgas nagu elavhõbe. Nad jooksid ümber puhmaste ja ronisid kallakuidpidi üles-alla. Irma naeris ta vigureid. Ja ilma et ta oleks märganud, oli Endel juba murdnud mõned oksad.

„Kas võite kohtus tunnistada?“

„Jumalukene, te olete ju päris ehtne vargapoiss! Mitte ei näinud, millise põõsa küljest võtsite.“

„Paluks mulle varga diplom välja anda!“ Ta sirutas käe. Irma aina naeris. Tal oli äkki nii kerge ja hea.

Kui nad koju minema hakkasid, ütles Endel:

„Ma jutustan teile nüüd ühe idamaa muinasjutu, mis on täpselt niisama pikk nagu meie teekond läbi linna. Näete, siit pargiväravast hakkab pihta ja lõpeb teie ukse juures, alumisel trepiastmel, aga kui lubate — siis ülemisel.“ Irma ei vastanud. Endel võttis tal kindlamini käe alt kinni, mõõtis paraja sammu ja algas: „Elas kord sultan ja temal vesiir...“

Hea oli neil kõrvuti käia. Sammude rahulik rütm,

hääle vaikne kõla — see nagu uhtis minema kõik ängistavad mõtted.

Endel ei katkestanud jutustust kordagi ja Irma ei püüdnud teda ka „reast välja lüüa". Oli tunne, et nii võiks penikoormaid marssida läbi hämara maiöö. Kiirustamata ja aeglustamata sõnastas Endel oma muinasjuttu. Ning lõpetaski täpselt alumisel trepiastmel sõnadega „kui nad veel surnud ei ole, siis elavad nad õnnelikult tänapäevani".

Nende sõnade ajal oleks tegelikult võinud ka ülemisele trepiastmele jõuda. Kuid Irma ei andnud selleks märku.

„Meisterlik!" ütles ta. „Mulle tõesti näis, et te ei jäta ühtki sõna vahele ega lisa ühtki täitesõna. Olete hea jutustaja!"

„Aitäh kiitmast," vastas Endel ja kummardas, nagu tal muidu viisiks polnud. Siis sirutas ta käe: „Noh, kas Irma lööb onule patsi kah?"

See oli uus toon tema hääles. Uus oli ka see, et ta kätt kohe lahti ei lasknud, vaid küsis: „Millal näeme?" Nad lahkusid. Aga kui Endel mõned sammud oli eemaldunud, keeras ta äkki ringi ja jõudis Irmale veel uksel järele. Tema jalaastes oli nüüd niisugune ärevus ja niisugune kergus, et Irmat läbistas hetkeks mingi metsik võidurõõm. Ta tundis eksimatu kindlusega, et ka Endel „on läbi"!

Ja siiski oli tal südames nii valus, et ta jäi seisma nagu soolasammas ja mõtles järgmisel hetkel: „Ei või olla! See olen mina ise, kes näeb viirastusi . . ."

Endel sulges oma seljaga ukse.

„Irma! . . . Irma võiks ju mind sisse kutsuda . . . Tahaksin veel millestki rääkida!" Ja siis lisas ta nagu piinlikkust tundes oma harilikus sõnamängu toonis: „Millestki, kellestki . . ."

„Kellest siis veel? Vesiiri ja sultani lugu lõppes alumisel trepiastmel . . ."

Endel mõtles, et on lugusid, mis ei lõpe ühelgi trepiastmel, kui ta ütles:

„Räägime Irmast ja Endelist!"

Ta hääles oli nüüd midagi tõsist ja raskemeelset. Kui nad mööda trepikodasid kolmandale korrale ronisid, kus asus Irma pööningutuba, jõudis Endel teda mitu korda vannutada: „Aga ma palun, et Irma oleks minuga ava-

meelne! Kas ta lubab olla täiesti avameelne? Mul on Irmale ainult üks küsimus. See on mul raske küsida, kuid Irmal on seda kerge vastata ...“ Irma imestas. Endel ei öelnud talle nüüd miskipärast mitte „sina“ ja mitte ka „teie“, nagu ta oli teinud senini, vaid pöördus tema poole kolmandas isikus. Ja üldse oli ta järsku nagu tujust ära ning arusaamatu.

Nad jäid keset tuba seisma. Endel ei soovinud istuda ega mantlit maha võtta. Irma pani sirelid lauale. Ta lubas olla avameelne.

„Ma tahaksin teada ... ei maksa pahandada, aga ma tahaksin väga teada, kas Irma abiellub Rein Kanduriga?“

Irma raputas pead.

„Meie Reinuga ei ole armastajapaar.“

„Siis on ju hästi!“ hüüdis Endel varjamatu rõõmuga. Ta võttis laualt sirelid ja hakkas neid ükshaaval üles pilduma.

Irma aga tundis, nagu oleks sinine taevas tema ees plahvatanud, avades mingi uue kauguse. Endel haaras ta käed. „Irma! Ma armastan sind! Kuid mõtlesin, et sa oled Rein Kanduri tulevane naine ... Mäletan, et Rein elas üle jõe linnaosas ja hulkus vahel öösiti väljas ... Olen teda mitu korda näinud seal, kust me täna läbi läksime. Ta viirastus mulle, kui tema kodu lähedalt möödusime. Näed sa, kartsin, et see oli meie viimane jalutuskäik! Sa ei mõtelnud temale, ei?“

Irma vaatas talle silma ja naeratas. Endeli silmad olid suuremad, mõtterikkamad ja säravamad kui need, mis teda päeval kummitasid. Kuid neil oli samasugune mahe vaade ja tähelepanelik pilk. Merehallid silmad — täiesti merehallid ...

„Ei, sinule mõtlesin!“ vastas Irma kindlalt.

Endel ei uskunud ikka veel.

„Olgu peale, Irma,“ lausus ta poolihääli. „Kui sa ei ole seotud Reinuga, siis on kõik hästi! Pea meeles — teised mehed mulle ei loe! Ma võin ju vahel tulla ja sinu juures istuda? Ma pean sind nägema — mis elu see nüüd veel oleks ilma meie Irmata!“

Irmale tundus arusaamatu, et teda Reinuga paari pandi. Ja nii kangekaelselt veel. Tema arvates oli Rein inimene, kes on otsustanud üksinda elada. Kuid tema ka

oli otsustanud... Ja lõpuks, võib-olla niisuguseid inimesi ei olegi, kuid nad tunduvad säärased.

„Kas see kõik on tõsi? Kas see on võimalik? Kas ma olen ärkvel?“ rääkis Endel. Elu tundus äkki nii rikas.

Irma silmis oli süttinud tuluke, mida seal enne ei olnud. See kumas nagu läbi sumeda kevadise udu.

Nad seisid ikka veel.

Väike tuba oli täis sirelilõhna. Akna taga hakkas sinetama. „Varsti koidab,“ ütles Irma ja tõmbas kardinad eest. Ta seisis seal nagu raamitult — pikakasvuline, sale ja uudne. Endel vaatas teda uudishimulikult. Kas ta tõesti ei ole Rein Kanduri oma?

Nad otsustasid veel kord välja minna, päikesetõusu vaatama.

Kui nad üles tähetorni juurde ronisid, säras iga oksake ja leheke nagu rohelises tules. Ja linnud käratsesid valjusti. Endel ütles ülemeelikuks muutudes, et ta kirjutab puukooresse „Irma Olvik“ ja „E. U.“.

„Aga miks sa oma nime asemel ainult „E. U.“ paned?“

„Selleks, et sa võiksid vajaduse korral sinna kirjutada ka mõne teise nime, näiteks Eerik Uusmägi!“

„Veel üks tülinorimine, ja ma tõukan sind künkast alla!“ ähvardas Irma.

„Aga kui ma sinust ette jõuan!“ Endel haaras tal ümbert kinni.

Kuid tõusev päike oli nii tõsine ja suur, et nad teda vaatama jäid ja oma vallatuse jätsid. Päike eretas lõõmavais tumepunaseis värvides. Selles oli midagi paatoslikku, kuidas ta oma uduselt asemelt järk-järgult esile nihkus, kõrgemale kerkis, muutudes ikka võimsamaks ja ümbritsedes end üha tihedama kiirtepärjaga. Ja juba seisis päike toredasti sätendades sinises hommikutaevas, otsekui hõljuks ta kaugemate puulatvade ja katusehar-jade kohal.

Nad keerasid künkalt alla — Tähe tänavasse, et vaadata, kas „meie lipuke“ on alles. Kuid see oli värskelt kinni kaetud ühe suurema plakatiga, mis kuulutas nädala lõpuks välja koosoleku. Kõnega „Milleks oli vaja põhiseadust muuta?“ pidi esinema advokaat Kubjas...

Nad rebisid plakati puruks. Aga lendleht punase lipukesega ei tulnud siiski nähtavale.

VIIES PEATÜKK

1

Oli august, parim puhkusekuu.

Ajalehtedes propageeriti matkamist saksa „wandervogelite" eeskujul. Mitu tuhat niisugust hitlerjunget oli sel suvel juba skautidena Baltikumi tulnud. Golfipükstes, liblikapüüdmise võrgud kaasas ja seljakotid seljas, marssisid nad mööda maid ning metsi. Kaitseliit abistas neid paremate laagrikohtade leidmisel ja varustuse hankimisel. See kõik näis loomuliku suvise ajaviitena. Nõnda olid saksa „rändlinnud" alati rännanud. Nii soovitati ka eesti poistel ja tüdrukutel vaba aega veeta.

Kuid töölistele näis asi kahtlane. „Pange tähele, see on midagi muud kui ainult matkamine!" rääkisid mehed Andres Tammisele, kui nad ühel pühapäevasel väljasõidul Elvas „wandervogeleid" kohtasid. „Nüüd vist võetakse iga karjamaa aiateivas kah kaardile..."

„Noh, see teivas saab neile veel tead kuhu löödud!" vastasid nooremad töölised.

Ja naer oli südamekergenduseks hea. Andres naeris kaasa ega ütelnud midagi. „Wandervogelid" muidugi kaardistasid Eestimaad risti ja põiki. Kuid kibe oli, et seda takistada ei saanud. Andresel oli oma plaan. Ta kavatses „wandervogelitest" mõne foto teha ja levitada — pealkirja all „Hitlerjugend pildistab Maarjamaad".

Sergei oli paar nädalat veetnud Peipsi kalurite juures, kuid oli nüüd jälle linnas tagasi, et valmistuda eksa-

miks. Kord päevas tahtis ta siiski Emajões supelda, sest oli ju kõige palavam aastaaeg. Päike põletas hiiglajõuga ja iga paari päeva takka käisid lühikesed kõueilmahood värskendavate vihmasagaratega üle linna.

Sel päeval sättis ta end jõe äärde minekuks erilise hoolega, sest ta kavatses pärast suplust luhal pikutada ning kaua lugeda. Aga enne kui ta asjad kokku sai, koputas uksele postiljon, astus paunaga üle läve, kuid ei ulatanud Sergeile kirja, vaid ütles: „Kui teil on üleliigseid pabereid, põletage ära.“ Seepeale ta kergitas mütsi ja, tõmmanud ukse enda järel kinni, läks trepist alla nagu alati, kopsides oma rautatud saapakandadega kõvasti vastu astmeid.

„Tohoo hullu!“ Sergei kratsis pead. Vanemad olid juba ammu jõe äärde läinud ja võisid iga minut tagasi tulla. Hetke oli ta kahevahel, kuidas talitada, ent otsustas siis: mis parem, see parem! Tarvis hoiatust kuulda... Ta asus riiulite ja laegaste kallale ning tegi puhta töö. Raamatud ja muud paberid, mis ei puutunud erialasse, läksid ahju. Ahi sai kuumaks kui sauna keris.

„Puhh!“ Sergei tõmbas särgi seljast. Juba põrutati uksele.

„Kes on?“

„Tehke lahti! Poliitiline politsei!“

„Kohe, kohe...“

Kas ta tõesti kukub sisse juba enne, kui Rein vanglast vabaneb? Kes on reetnud? Kes? Kes?...

Sergei avas ukse. Neid oli seal kolm.

„Läbiotsimine!“

Mehed tuhnisid tund aega. Kõik raamaturiiulid ja laekad pöörati pahupidi. Midagi polnud leida.

Siis märkas üks neist, et ahi on kuum.

„Kas te niisuguse ilmaga ahju kütate?“ küsis ta. „Väljas on kakskümmend kraadi sooja!“

Sergei ei vastanud.

Mees avas ahjuukse ja vaatas siis Sergeile tungivalt otsa. Ahjus oli paberituhk.

„Mis te siin põletasite?“

„Üleliigseid pabereid.“

„Missuguseid?“

„Vanu ajalehti! „Postimeest“, „Vaba Maad“...“

„Küll me teame teie „Vaba Maad“!“ ähvardas politseinik, kuid nägi ka kohe ära, et sellele noormehele ähvardused ei mõju. Sergei oli istunud akna alla ja vaatas sealt teiste toimingut külmal pilgul pealt.

„Ette jõudis, kurivaim! ... Ahju küttis oma paberitega, neetud enamlane!“ Ta vaatas jälle Sergeid. „Niisugune ei hakka sul rääkima enne kahte nädalat!“ arvestas mees professionaalse asjatundlikkusega.

Sergei viidi ära. Aga just enne, kui käerauad klõpsatasid, tulid ta ema ja isa koju. Nad tulid jõe äärest, astudes trepist üles roidunult, kuid heatujuliselt, supellinad käsivarrel ja näod õhetamas.

„Serjoža! Mis sinuga on?“ hüüdis ema ukselt.

„Ei midagi, ema! Nähtavasti mingi väike eksitus,“ vastas poiss nii lõbusalt kui suutis. Ta mustad silmad välkusid. Ema taipas, et tal on raske end vaos hoida.

„Mis siin lahti on?“ pöördus ta politseiniku poole.

„Rahustuge, proua, teiega ei sünni midagi, ainult teie poeg tuleb kaasa!“

Ema istus, hoides ikka veel supellina käes. Ta ei suutnud muud mõelda, kui et Sergei on alles kahekümne kolme aastane ja juba hakkab see pihta ... Kahekümne kolme aastane ... eluõõmus ja julge ... Aga kuidas see ükskord lõpeb?

„Mis ta kaasa võib võtta?“ küsis isa, kes siiamaani oli vaikinud.

Sergei ütles kellegi nõuannet ootamata:

„Anna vana palitu ja natuke raha!“

„Ta juba teab, mida maksab tahta ja mida mitte — just nagu vana vang!“ imestas brigaadiülem jälle. Kuid Sergei külmaverelisus ja veel enam tema näiline lõbusus ütles vanematele palju. See polnud midagi muud kui meeleheitliku otsustavuse märk. Asi oli järelikult tõsine. Kuid asi ei ole ka lootusetu, arvasid nad.

Just nagu mingi hoiatuse või kokkuleppe sunnil ei rääkinud nad Sergei tegevusest ka nüüd omavahel. Kuid käerauad ei läinud kummalgi meelest.

„Ei oleks uskunud, et nad Sergeil käed raudu panevad — nagu kurjategijal!“ hüüdis Ivanova vihaselt.

„Ei oleks uskunud ... Ah! Meie sinuga teame liiga vähe! Võib olla, et nendele verejanulistele sellidele pakub

kettide klõpsutamine erilist lõbu. Nad pole just normaalsed inimesed."

Ka Sergei püüdis kõigest jõust käeraudadega harjuda, hoides käsi kõhu peal koos. Imelik oli kõndida esimesi samme. Varsti aga vaatas ta juba tähelepanelikult kahele poole teed. Uksed, aknad, esikud huvitasid teda. Võib-olla tuleb kunagi siitkaudu põgeneda? Kui jõutakse jälile, et tal on ühendus kommunistidega, saab ta kümme aastat... Kogu seda aega oleks rumalus ära istuda, parem juba põranda alla! Nõnda mõtles ta esimese hooga, kuid siis hakkas kainelt kaalutlema.

Aga kust nad teada saavad? Seda teavad ju ainult Tammine ja tema ise. Ema ei tule kõne alla. Teda nad ei kahtlustagi. Niisiis — kas Tammine on areteeritud? Ja kui ka oleks, võib olla, et siiski millegi muu pärast.

Ta viidi poposse ja pandi istuma tühja tuppa.

„Te armastate sooja ahju. Siin on teil tuline ahjumüür nagu koduski," kõlas irooniline hääl. „Tundke end koduselt!" Käerauad võeti ära. Sergei jäi üksi. Tuba oli ilmselt köögi kõrval. Üks sein oli köetud ja hõõgas väljakannatamatut kuumust. Akent ei olnud. Aga tool oli. Ta istus sellele, palitu seljas, müts peas, sest riideid polnud kuskile panna. Kuumus ja janu piinasid. Ta trööstis end kummaliselt: „Halvem seisab veel ees, see on alles algus!"

Ja see algus kestis terve ööpäeva. Keegi ei tulnud tuppa, keegi ei pakkunud tilka vett, rääkimata söögist. Ahi aga hõõgas soojust ja Sergei higistas kohutavalt. Südame võttis nõrgaks.

Siis viidi ta ülekuulamisele.

Ülekuulamisel selgus Sergeile, et neil on olemas mingisugused andmed lendlehest, kuid mitte kõik vajalik, et teda süüdistada. Las ähvardavad! Palju tõsisem oli küsimus sidemest kommunistidega. Ta kahvatas, kuuldes, et Tammine on tabatud ja veel mõned... tervelt kakskümmend inimest tööliste, maatööliste ja kooliõpilaste seast. Kuid pea!... Miks seda talle nii vabalt jutustati? Kas mitte selleks, et teda hirmutada? Sergei hakkas uudist sõeluma.

Tähendab — suurem sissekukkumine... tähendab, mitu rühma on tabatud... Aga need ei tarvitse tõesti

üksteisega seotud olla . . . Pagan — tal on ikka veel põhjust kõike eitada!

Talle näidatakse fotot. See on Andres Tammine oma pühapäevapluusis. Tema muskliline kõhn nägu, kergelt ülespoole pööratud otsaga nina ja terav lõug. Need on tema silmad, mis vaatavad tähelepanelikult ja pisut kelmikalt, need on tema paljuütlevas muiges kooldunud suunurgad. See on tema hele juuksetukk, mis lauba kohal tsutt-tsutt kähardub . . . Tore poiss on Tammine!

„Tunnete seda meest?" küsib ülekuulaja.

„Ei tunne, ei ole näinud," vastab Sergei.

„Millal te tutvusite masinavabriku töölistega?"

„Ei ole tutvunud, ei tunne ühtki."

„Mis ajast olete sõber Andres Tammisega?"

„Ei tunne, ei ole kuulnud . . ."

2

Samal ajal, ja juba kolmandat korda, kuulatakse üle Andres Tammist. Talle esitatakse lõpuks veel üks küsimus:

„Kas tunnete üliõpilast Sergei Ivanovi?"

„Ei. Ma ju ütlesin, et ei."

„Küll te nuudi all tunnistate!"

„Ja teie ei tunnista muud kui nuuti!"

Ta teab, et nad peksavad teda, kumminuiadega — metsikult . . . Tööliste suhtes rakendab poliitiline politsei ikka kõige tooremaid võtteid. Seda tehakse „põhimõtteliselt". Kuid Andres Tammine ei arva heaks nende härrade ees tunda Sergei Ivanovi ei nuudi ähvardusel ega ilma nuudita. Ta eitab ka teisi tuttavaid, kes ülekuulajat väga huvitavad. See alustab vahetevahel küsitlust hoopis uuel teemal, kuid jõuab ikka samasse punkti välja.

„Aasta tagasi olite Lätimaal?"

„Jah."

„Mis te seal tegite?"

„Töötasin raudteel."

„Kodumaal tööd ei leidnud?"

„Peremees vallandas. Pärast võttis tööle tagasi."

Paljaspea teab seda juba ammu, kuid küsib uuesti. Ta

teab ka seda, et Andres Tammine lõpetas õhtugümnaasiumi, kuid küsib: „Teie haridus?“ Ja siis: „Miks olete lihttööline? Võiksite meister olla.“ Andres vastab, et tal ei ole pugemise oskust. Mees noogutab koguni sõbralikult.

„Kas te ka Lätimaal lihttööline olite?“

„Ikka lihttööline.“

„Kelle juures elasite? Missugused tuttavad teil seal on?“

„Olen nimed unustanud — võõrad nimed ei seisa meeles. Ainult jaamaülema nime mäletan veel, kui see teid huvitab . . .“

Jaamaülem ei huvita ülekuulajat. Ta nõuab teisi ja lõpuks küsib pahaselt:

„Aga keda te siis üldse tunnete?“

„Oo, väga paljusid!“

Ja Tammine hakkab sõrmedel loetlema. Talle antakse kätte paber: kirjutage üles! Nii ta maalibki oma ilusas ümaras käekirjas pika nimestiku soliidseist isikuist, nagu vabriku omanik, linnapea, ajalehe toimetaja, sotside partei tuusad, ülikooli rektor ja lõpuks poliitilise politsei komissar Viks, kes istub üle laua ja parajasti teda küsitleb. Ta ei unusta ka oma ema ja lähimaid sugulasi, kellega elab ühe katuse all.

Ülekuulaja vihastab, kortsutab paberi kokku ja käratab:

„Te jääte selle juurde?“

Tammine vaikib. Ta näeb, kuidas mees teispool lauda pistab käe tasku, kobades midagi. Andres pistab ka käe tasku ja pigistab taskurätti kõvasti sõrmede vahel. Viks tõmbab taskust revolvri. „Me võime ka . . .“

„Aga mina võin ka . . .“ tõmbab Andres samasuguse ägeda liigutusega taskust taskuräti — ja nuuskab kõvasti nina.

Mees teispool lauda läks näost halliks, ta käsi revolvriga langes korraks lauale. See kestis küll üksainus sekund. Siis valitses ta end jälle. Ent Andres Tammine nägi seda. Ta tunneb võidurõõmu ja mõtleb: „Kuidas võib inimene nii arg olla? Väriseda taskuräti ees, kui endal on revolver taskus?“ Asi oli naljakas, sellest hoolimata, et ta mõistis — seda talle ei andestata. Kuid Andres ei saanud teisiti. „Löögu maha, kui julgevad!“ mõtleb ta ja nägugi omandab põlgliku ilme.

„Teie irvitate!“ Ühe hüppega on ülekuulaja tema juures, väänab tal käed selja taha, köidab tooli toe külge ja hakkab talle kumminuiaga pähe laduma. Andres karjatab. Ta sõimab teda verekoeraks, timukaks, viimaseks jätiseks maa peal. Paljaspea möirgab: „Kas tunnistad?“

Aga kui Tammine ka lõhkilöödud peaga ei tunnistanud, jäi peksja nõutult seisma. Mis siis teha? Mees peab ometi ellu jääma, maha lüüa ei või! Seks korraks tuleb ülekuulamine lõpetada. Andres visatakse pimedasse tuppa, kuuma ahjumüüri äärde, kus Sergei enne oli istunud. „Minge siduge tal pea kinni!“ kõlab tume hääl üle koridori.

Andres Tammisele tehakse side. Sergei Ivanovil aga pannakse jälle käed raudu. Ta viiakse mõnisada meetrit läbi tänavate politsei prefektuuri hoonesse ja juhitakse kongi, kus enne teda asub kümmekond tänavalt üleskorjatud joomahullu, pätti, pussitajat ja varast.

Sergeile lööb vastu leitsak. Kuid ta on otsustanud kõigest üle olla. Sellepärast naeratab ta sisse astudes ja istub kohe põrandale teiste juurde. See on alles algus — kes teab, mis veel ees ootab?

„Nihku, nihku, tee mulle natike ruumi, las ma ka toetan tagumiku maha!“ ütleb ta altkulmu põrnitsevale mehele, kes teda hindavalt silmitseb. Ja kui mees on nihkunud, lisab Sergei: „Vaat nõnda... päris mugav sai!“

Mugavusest on see muidugi kaugel. Maas magatakse, maas istutakse, suitsukonid visatakse maha, need kleepuvad su riiete külge. Õhku hingamiseks pole olemaski. Kuid Sergeil on loomu poolest kuldne omadus — ta kohaneb kiiresti ja ta ei karda inimesi. Miski asi teeb talle siin isegi tuju. Seetõttu käitub ta nii koduselt, et altkulmu põrnitsev naaber on väga pettunud, kuuldes ta olevat poliitilise.

„Päh! Arvasin, et äigasid mõnele üle kõri,“ ütleb ta. „Oled päris tugev poiss.“ Ta ise istub siin pussitamise pärast.

Sergei tunneb äkki nälga, kuid püüab seda alla suruda. Siin tuuakse kuuldavasti kolm korda päevas süüa, kord päevas saad külma veega nägu pesta. Aken on hoovi poole ning toaski on, mida vaadata. Vastasseinas nari all

püüab deliiriumihaige kuradeid, teine jorutab laulu, kolmas sõimab kõva häälega politseid ja neab oma sündimise päeva. Valvur lükkab ukse luugi lahti, ähvardab rusikaga ja lubab naha peale anda. Aga pärast avab luugi jälle ja kutsub kõiki pooleks tunniks koridori jalutama. „Edaspidi tuleb halvem!“ mõtleb Sergei. Ta on kõigeks valmis. Temaga võib juhtuda kõik. Vabastamine, pikemaajaline vangistus ... põgenemine — põrandaalune töö ...

Sergei teab, et ta ei peatu poolel teel ja et ta ei lase enda üle irvitada. Ta võib ööd ja päevad järjekindlalt töötada, et õõnestada seda neetud fašistlikku režiimi. Kuidas töötas Viktor Kingissepp ja teised pärast teda! Põrandaalune on olemas, küllap ta sellega sidet leiab ... Nüüd aga hoiab ta külma verd ja registreerib kainelt kõike, mida ümberringi näeb.

Nad lasti koridori jalutama.

Koridor on niisama räpane nagu kongki. Siin on veekraan, mille all sissekukkunud lõbunaised, kelle putka asub vastaspoolel, käivad taldrikuid pesemas. Neid sunnitakse ka vangide nõusid loputama. Nad vaidlevad, karjuvad ja kriiskavad. Aga kumminuia nad kardavad. Needki on naised, needki on inimesed ... Elu saadus ... Kuid inimõiguste eest peavad teised võitlema, nemad on pigem takistuseks ... Sergei kuulatab teraselt teiste juttu. „Tänased supitoojad“ hõigatakse kohale. Selgub, et meesvangidest käivad iga päev kaks linnast suppi toomas. Nad kannavad selle kohale suures toobris. Supp valmistatakse vangla köögis kuskil teises linnajaos. „Kui asi läheb palavaks, võiks ehk supitoomise ajal põgenema pääseda?“ mõtleb ta. „Vaja aegsasti harjuda!“ Ja ta palub end järgmisel päeval supi järele saata.

Ent Sergeid kui poliitilist ei tohi supitoojate nimestikku võtta. Poliitilistele olid ette nähtud teised lõbustused, nagu ta peagi märkas. Iga paari päeva tagant viidi ta uuesti poposse ülekuulamisele.

3

Meri oli Pärnu all sini-sinine, päike paistis ja neemed valendasid, ulatudes kaugele vette. Oli tuuletu päev. Liiv hõõgas kuumust, suvitajate rõõmsad hääled täitsid ranna. Korvtoolides istusid kaks elatanud meest, nautides vaadet merele ja rüübates vahetevahel värsket kihisevat õlut. Need olid tulevased äiapapad Viiruk ja Liht.

„Sinu tütar oleks küll paras mul enesel naiseks võtta," rääkis Viiruk kibedalt. „Aga mis teha, kui noorem sugupõlv on nii ülekäte läinud? . . . Poeg on minust tugevam ja tütar sinust . . ."

„Sa jõid vist täna rohkem õlut, kui sa iialgi oma elus oled joonud," vastas Liht teeseldud tüdimusega. „Läki vähke sööma! Tule, ma kostitan sind!"

Ta võis nüüd paljusid kostitada, ja mitte ainult vähkide või õllega. Äriasjad õitsesid. Majad ja varandused, mis ta vahepeal tütre nimele oli kirjutanud, võis jälle enda nimele kanda. Hädaoht oli möödas. Kõige kallimaks läks tal kriminaalpolitsei äraostmine, kuid seegi oli nüüd oma osa saanud. Ja Jaan Vaidla võis kulutada ükskõik milliseid uksi, tulemusi see ei anna!

Liht tundis kõiki äriajamise viise — spekuleerimist aktsiatega, salakaubavedu läbi piiripunktide ja poliitikaga rahategemise kunsti; samuti üürnike nöörimist remontide arvel, elava kaubaga — geišadega kaubitsemist, lihtsat vargust ehk, nagu öeldi — „puhast äri", mis seisis mõnede defitsiitsete kaupade kokkuostmises ja edasimüümises. Ta mõistis niihästi kitsi kui pillakas olla. Viirukite perekonna suhtes oli ta alati helde olnud. Mis puutub aga laste abielusse, siis arvas ta, et Viiruki pojast saab hea majandusmees. Oma õnne eest oskavad need noored ise hoolitseda! Seetõttu ei meeldinud talle Viiruki irisev jutt ja ta ütles pärast pausi pisut solvunult:

„Sa oled siis ikka veel selle vastu, et minuga sugulaseks saada? Pole hilja ümber mõtelda!"

Viiruk vaatas sinisele merele ja meenutas, et ka tema oli kord näkineide uskunud . . . Ent raskem kui seda, oleks tal nüüd uskuda mingit poeesiat oma poja suhtumises naistesse. Poiss läks käest ära ja läks, miski asi teda ei paranda.

„Mida's mina sinna parata saan," algas Viiruk alistunult. „Luise rääkis mulle ... andis nõu pulmadega kiirustada, kui me ei taha, et rahvas jahvatama hakkab ... nagu öeldakse — ristsed jõuavad pulmadest ette ..." Ja ta vaatas kulme kokku tõmmates jälle mere poole.

Ka Liht vaatas sinisele merele, kuid mitte kortsus kulmul, vaid naeratades.

Mis teha, isegi Pärnu rannas on inimestel oma hädad ja mured. Loll saab kirikus ka peksa! Kuid August Liht mõtles, et kõige kindlam õnn maa peal on ikkagi — sündida epikuurlaseks nagu tema oli sündinud.

Epikuurlaseks oli sündinud ka Ervin Õunap. Vähemasti arvas ta nõnda sel päeval, kui ta Milvit autosõidule kutsus. „Mis siin Pärnus istuda — tule, kihutame mööda maad ringi!"

„Kihutame!"

Milvi nõustus pikemalt mõtlemata, sest kihutamine meeldis talle alati. Poolsada kilomeetrit edasi ja jälle tagasi oleks päris mõnusaks vahelduseks.

Alles teel jutustas Ervin talle, et kavatseb tegelikult külastada üht vana sõpra Viljandis. See pidi olema EMP vilistlane ja „hästi südamlik poiss". Milvile need „südamlikud" vilistlased eriti ei meeldinud. Olid tavaliselt suured joomakarud ja intrigeerijad. Saanud mõnes väikeses linnas hea koha, läksid nad kiiresti rasva ja kaotasid maitse õige elumehe suure joone jaoks. Milvi ei lootnud sellest külaskäigust midagi huvitavat. Kuid tema isa oli jälle enne puhkeaja lõppu ära kutsutud ja Milvil jäi äkki nii palju vaba aega üle.

Nad sõitsid ja peatusid, sõitsid jälle ja peatusid jälle. Õunap hakkas tütarlapsele uuesti armuavaldusi tegema. Milvi on nüüd palju kaunimaks muutunud. Teda on kannatused õilistanud. Ning Ervin armastab ja austab teda sügavamalt kui enne. Milvi teadis, et see on vale, kuid seda oli siiski meeldiv kuulata.

Saabus õhtu ja täherikas öö. Nad valisid välja loodusliikult kauni koha ning jäid öömajale. Uues ümbruses tundusid nende kahe vanad suhtedki palju lüürilisemad. Kumbki tahtis teise tundeid proovile panna. Kired lõid uuesti lõkkele.

Milvi ärkas aovalgel. Ta süda oli tühi ja kurb. Kõik näis talle võõras. Ka mees, kes magas tema kõrval. Tüdruk jäi teda pärani silmi vahtima. Õunapi nägu paistis küll ilusam kui muidu, aga toorem. Selles polnud enam mitte midagi vaimset! Sekund-sekundilt see nägu justkui muutus tema pilgu ees veelgi. Tumedad juuksesalgud kähardusid jõuliselt, nagu oleksid nad elavad. Aga huuled — nautlevad ja käskivad huuled, olid päris ülbed.

Milvi kobis tasakesi autost välja ning hakkas ringi vaatama. Ta imetles maastikku, kus kõik õitses ja lokkas, isegi orjaohakad maanteekraavides kummardasid päid lillade õite raskuse all; õite küljes rippusid metsmesilased juba päikese esimeste kiirte valgel. Eemal õõtsus kollakas nisupõld. Siin-seal vilksatas punane moonike või sinine rukkilill. Aga rukis oli värskelt lõigatud ja hakki pandud, levitades magusat lõhna. Milline suvi! „Kodumaa suvi," mõtles Milvi ja tundis äkki, et ta on kõige õnnetum inimene maailmas. Keegi ei saa temast aru! Ja tema ei saa kellestki aru. Ta ei mõistnud ju ei oma isa ega isamaad... ei armukest ega meest, kes kunagi tahtis talle abikaasaks tulla. Keda ta üldse mõistab?

Kaua luusis ta üksinda mööda kraavikaldaid, jalad külmas kastes, ja meenutas luuletust, mille üks jaapani poeet oli kirja pannud:

Oh kandke minuga
te, mägikirsi õied,
kaastundlikult mu hingeahastust!

Mägikirsse siin polnud... Peaks ütlema „orjaohakad" või „rukkililled". Ükskõik! Igatahes lõpp oli õige:

Sest peale teie
ei tea maailmas seda keegi.

Ta rahustas end pikkamisi igasuguste tähelepanekutega ja leidis lõpuks, et niisugune peen hingeelu, nagu temal, polegi kõikidele mõistetav. Ervin aga — oh, Ervin on loom ja jääb loomaks! Ta ei tunnista ju maksvat korda ega maksvat moraali. Viimast ei tahtnud ka Milvi tunnistada. Kuid milline see õige moraal peaks olema, seda ta ei teadnud... Ta tunnistas vaid õnne-elamust.

Umbes poole tunni pärast jõudis Õunap oma autoga talle järele.

„Sõidame tagasi!“ nõudis Milvi. „Ma tahan Pärnu randa.“

Kuid Ervin tahtis tingimata Viljandi sõita. Ta ringutas ja haigutas mõnusalt.

„Niikuinii oleme juba Liidale antud lubadust murdnud,“ ütles ta. „Mis nüüd enam?“

„Issand, kui lihtsalt see sul käib!“ Milvi oli oimetu. „Saa ometi aru, et ma ei või niisugust elu jätkata!“ hüüdis ta. „Mulle aitab. Tahan tagasi Pärnu!“

„Aga mina tahan Viljandi . . .“

Nad tülitsesid sealsamas maantee pervel. Milvi oli nii vihane, et lõi teda ja küünistas nagu kass. Keegi on süüdi, et elu läheb viltu. Ja kes siis muu kui mitte Ervin?

Äkki märkas ta kaht matkajat. Seljakotid seljas, kepid käes, näod pruuniks põlenud, lähenesid nad mööda maanteed. Lõbus noormees ja veel lõbusam neiu . . . „Oo, keda ma näen!“ kiljatas Milvi ja jooksis neile vastu. Vaat kus „wandervogelid“!

Need olid Irma ja Endel. Nad olid sel suvel õnneliku noorpaarina teinud palju jalamatkasid ning tundsid endid tõesti linnukestena oksa peal.

Milvi seisatas, lüües kaht kätt kokku: „Kui ilusad te olete!“

„Ärge meelitage!“ naersid nad.

„Võtke mind kaasa!“ palus Milvi. „Tahan olla inimeste seltsis . . . See seal . . . see minu juhuslik teekaaslane, las sõidab üksinda koju.“ Ta viipas ebamääraselt auto suunas.

„Kes?“

Õunap oli juba kaduda jõudnud ja Milvi lõi käega: „Pärast jutustan!“

Väheke peeti nõu, siis võttis Milvi oma kingad maha ja pistis Irma vanad kotad jalgade otsa. Käekoti ja õhukese mantli köitis ta pambuna kokku üle õla. Lähimast võsast lõikas Endel talle kepi. Ning nüüd liikusid nad kolmekesi edasi.

Esimese paari tunni jooksul Milvi tuju paranes. Ta jutustas oma seiklusest Õunapiga üsna tagasihoidlikult ja palus kümme korda andeks, et ta neid kahte oli tülitanud. Ta kuulis üht-teist ka Irma ja Endeli matkast. Päe-

viti edasi liikudes ja öösiti telgis magades marssisid nad kõigepealt Tartust Türile, Endeli koju, ning sealt edasi Külametsale. Peeter ja Eerika, kes nüüd mõlemad saeveskis töötasid, said nädalaks puhkust ja ühinesid matkameestega. Koos mindi Peetri isa külastama. Ja sealt läks noorpaar edasi — Irma koju.

Neli aastat ei käinud ta kodus. Nüüdki oli see Endeli plaan, et tuleb minna vanemate juurde. Üldse pidas Endel vajalikuks kodustega suhteid korraldada. „Seal on ju inimesed, omaksed, tuttavad ja külarahvas. Nendele ei tohi haritlane võõraks jääda," rääkis ta nagu tulevane pedagoog. Endel tõepoolest võitis südameid. Ta ajas igal pool taatidega juttu, aitas eitesid majatalitustes, mängis lastega ja pidas noortele päris pikki asjalikke loenguid... Paar päeva käisid nad ka heinal. Aga kus nad iial peatusid, läks Endel tingimata rahvamajja ning uudishimutses näiteringi, laulukoori ja spordiringi suhtes. Kõikjal sõlmis ta sõprusi. Irma käis temaga kaasas, avastades, et ta niiviisi end kõige paremini lõbustab ja kodumaad põhjalikumalt tundma õpib.

Tagasiteel magasid nad jälle oma telgikeses. Üksildased ööd kuusemetsa all. Valge telk ja telgi ees hele tulelõke. Säravad koidud... Ei kuuldunud metsas küll enam käo kukkumist ega öösorri kurinat nagu matka algul, kuid selle eest olid õhtud sametised ja ööd täherikkad.

„Ainult jalamatkaja näeb loodust päris lähedalt," kinnitas Endel. Kord lõuna paiku suikusid nad metsa ääres kraavikaldal, paksus kasteheinas. Ärgates märkasid, et otse nende pea kohal, õblukesel männioksal istub orav ja vaatab uudishimulikult alla. Nende ligidale kappas jänes, kõpsutades oma pikkade tagakoibadega vastu maad nagu kevadine talleke. Ja ta ei ehmunudki väga, leides eest elavad inimesed. Aeglaste hüpetega kaugenes ta. Jänku selg oli samuti hallikaspruun nagu kastehein, millesse Irma ja Endel olid end peitnud. „Mõnikord," ütles Endel, „saime loomi ja linde käega silitada ja nendega juttu vesta." Ega ta palju iialdanud.

Eriti siis, kui rähnid toksisid otse su käe-jala juures, kui siil end laisalt põõsasse keeras ja konn sulle kogemata palja varba peale hüppas, oli säärane tunne.

Milvi kuulas, kuidas nad „jahimehe jutte“ jutustasid. Ta oli pisut, õige pisut kade. Peaaegu üldse mitte... Kuid püüdes olla seltskondlik, päris ta eelkõige sugulaste käekäigu järele. Nüüd hakkas Irma rääkima.

Ta oli Endeli taadi üle rõõmustanud nagu uue sõbra üle. Ja Peetri isa jättis talle veel sügavama mulje. Ehtne vana ehitustööline, rändav proletaarlane, uhke oma seisusele, kuid noorte suhtes võib-olla siiski natuke liiga karm... noomis Peetrit sageli ei millegi eest! Vaikides meenutas ta oma kodu.

Ema ja õe nägemine võttis Irmal pisarad silma. Samuti oli liigutav, kuidas ema oma ärakadunud tütrele püüdis kiiresti veimevakka kokku otsida — voodilinu, käterätte ja muud säärast, mis ei tohtinud tema arvates iialgi puududa, kui kaks noort inimest abielluvad. Ja lõpuks andis ta kõva käsu: „Kui sul esimene laps tuleb, Irmakene, siis saada mulle aegsasti sõna — sõidan ise sinu juurde.“

Endel oli vastanud:

„Mina teatan teile, niipea kui ise teada saan!“

Kodus naerdi selle kui suurepärase nalja üle.

Ent neid asju ei sobinud rääkida Milvile. Irma naeratas endamisi, mõeldes emale. Ja siis tuli jutusse pööre, sest Irma naeratus meenutas Milvile naist, keda ta kord Tartu tänaval oli vaadelnud. Seesama kulunud sitskleidis ja rätikus, kes tuli vastu tol, temale nii saatuslikul hommikul... Ah, mispärast siis tema, Milvi, peab teistest õnnetum olema? Mispoolest ta neist halvem on või nemad paremad? Ja ta hakkas rääkima, et mitmed „Ideaali“ liikmed Endelile tema abielu Irmaga väga pahaks panevad. „Niisugune,“ ütlevad nad, „moraalilage tüdruk! Kommunistide armuke!“ Jah, ja juba turbarabas olevat ta poistega ringi ajanud. „Teie ei tea neid jutte? Ei ole kuulnud? Oo, püha ilmsüütus!“ naeris Milvi.

Endel aga hüüdis ägedalt, et ta pigem loobub „Ideaalist“ kui oma naisest. „Kelle ideaal see ühing lõpuks on? Väikekodanliku intelligentsi ideaal! Jah, Irma on neist kõigist peajagu kõrgemal!“

„Lase olla,“ tõrjus Irma. „Ära nendega minu pärast tülitse!“

Milvi muudkui õrritas. „Küll teie olete ullikesed —

tuvipaar mis tuvipaar!" Ja jälle vabandas ta, et oli neid häirinud. Lõpuks tüdineti sõnasõjast.

Nad peatusid Võrtsjärve kaldal. Suplesid ja imetlesid järve puhast valget liivapõhja. Siis osteti lähimast talust mune ja piima, keedeti teed ja einetati.

„Oi, missugune tore elu on inimlastel looduse rüpes!" kiitis Milvi. Aga kui ta peale sööki oli uinaku maganud, küsis ta Irmalt jälle: „Kuidas on siis lugu sinu turbaraba romantiliste kangelastega?"

„Jutusta talle," lausus Endel ükskõikselt. „Mina ei ole uudishimulik." Ta oli valmis eemalduma.

„Ahaa — teie mängite kokku! See ei ole „*fair play*", kaasvõitlejad," noomis Milvi Endeli teed tõkestades.

„Jah, me mängime kokku," tõendas Irma. „Sinna ei ole küll midagi parata!"

„Vabandage, ma muutusin tüütavaks, kuid . . ." Ja Milvil oli kohe õigustus käepärast. „Te nägite vist minu inetut skandaali pealt ja võite sellest kõikjal rääkida. Aga endi kohta ei taha te midagi niisugust . . . mitte midagi rääkida!"

„Ühe sõnaga — me võlgneme teile sensatsioonilisi lugusid?" küsis Endel. „Noh, lase tulla, Irma! Jutusta midagi hästi pikantset, mis ületaks preili Paabu seiklused!"

„Hea küll, ma püüan," ütles Irma ja alustaski: „Turbarabas oli igaühel armsam, aga minul korraga — seitse."

„Ha-ha-ha-ha-haa!" naeris Milvi ebaloomuliku innuga.

„Ühega kohtasin kuuse otsas, teisega männi otsas, kolmandaga maa all turbaaugus. Ülejäänud neljaga ma magasin. Üks all, teine peal ja kaks kahel küljel . . ."

„Ha-ha-ha-ha-haa!"

Kuid hetke pärast kadus Irmal tuju sel viisil lõõpida. „Lugu on tõsine," jätkas ta juba kortsus kulmul. „Turbarabas luuakse palju vahekordi ja hoiduda neist on peaaegu võimatu. Minulgi oli oma noormees. Kuid ta läks minust lahku sellepärast, et tahtsin edasi õppima minna. Ta vihkas haritud naisi. Jäime kiiresti teineteisele võõraks. Mis teate teie sellest elust, preili Paabu?"

Milvi ütles: „Ärge pahandage!" Kuid Irma jätkas: „Endel ei tarvitse armukade olla. Ma eelistan teda kõikï-

dele, keda tundsin ja keda ehk veel edaspidi tundma õpin. Aga igasugune lora kommunistide hulgalistest armukestest — see on kõrgema seltskonna väljamõeldis!"

„Nad oskavad," tõendas Milvi, „armastuse üle skandaali teha."

„Skandaal tuleb harilikult siis, kui armastus on läbi. Ja armastus puruneb siis, kui inimesed arenevad eri suundades... Kas ma ei räägi õigust?" Irma oli äkki väga tõsine.

Ka Milvi leidis, et see on õige. Ta kaelustas Irmat ja ütles: „Olen nii õnnelik, et teiega kokku sattusin! Oleksin alati tahtnud... alati tahtnud teiega rääkida mõnede küsimuste üle..."

Ent järgmisel peatuspaigal, kui telk oli juba üles löödud ja kolm pehmest samblast vooditki valmis meisterdatud, tekkis uus üllatus. Saabus Õunap, sõites oma autoga vaevaliselt mööda metsavaheteed. Ta sõi nendega õhtust ja pakkus külakostiks konjakit. Kuid siis hakkas ta manguma, et Milvi temaga kohe kaasa sõidaks. Pika puiklemise järel oli viimane nõus. Ta jättis noorpaariga südamlikult hüvasti ja istus Õunapi kõrvale.

„Kihutage — kihutage!" käsutas ta ja auto veeres minema.

„Vaene tüdruk!" sosistas Irma.

Endel aga naeris ja haaras ta kaenlasse. „Kes keelab tal oma väljavalituga olemast niisama õnnelik nagu mina sinuga?"

Nad arvasid, et maakera pole veel iialgi kandnud kahte nõnda õnnelikku inimest nagu nemad kahekesi. Nemad kaks lõhnaval samblal, pea kohal taevas ja tähtede sadu.

Poleks midagi imestada, arvasid nad, kui maakera nüüd kalduks kõrvale oma tavalisest teest ja kihutaks lendavaile tähtedele järele. Kui nad ärkaksid kuskil maailmaruumi teises otsas ning taevas säraksid äkki korraga kuus kuud ja kaks päikest... Ning rohi kasvaks pilvini.

„Ei, see oleks hirmus," protesteeris Endel. „Ma ei leiaks sind üles."

„Kuid selles pole midagi võimatut," kinnitas Irma.

„Ammuks see oli, kui armastus meie vahel näis või-

matu," meenutas Endel. Kuid see sai võimalikuks! Ja, tõesti pole midagi võimatut. Tal oli omast vaatevinklist õigus. Sest nüüd oli neil mõlemal võimatu kujutleda, et kunagi lakkaks see kirg, mis neid teineteise külge köitis.

4

Sergei küsitlemised venisid aina pikemaks. Ühel päeval istus ta seitse tundi järgemööda pika laua taga. Ülekuulajad vaheldusid, aga tema jäi samaks. Üks meelitas, teine ähvardas, kolmas kavaldas... Sergei aga vastas: ei tea, ei ole näinud, ei ole kuulnud...

Lõpuks astus jälle sisse esimene mees — tinasilm. Ta oli värske ja puhanud, uues pruunis ülikonnas, puhtas särgis, nagu vannist välja tulnud. Ta kergelt päevitanud, laiade sarnadega näos istusid kaks silma nagu tinanööpi. Need muutusid elavaks ainult siis, kui ta vihastas. Seda Sergei juba teadis. Ta ainsaks lohutuseks oli aken uulitsale. Väsinud ja pikast küsitlusest ära piinatud, vahtis ta aknast välja ning andis oma ühetoonilisi vastuseid: „Ei tea, ei ole kuulnud, ei tea..."

Oma väljapuhanud vastast korraks silmitsedes ahastas Sergei endamisi: „Millal nad ometi lõpetavad?" Ta püüdis tänavapiltidest värskendust leida. Kaupluse ukse ees istus eit suure korvitäie jasmiinidega ja müütas neid. Juba jasmiinid!...

„Kas tunnete Andres Tammist?" kõlas vana küsimus.

„Ei tunne."

„Kas Tammine on kommunistliku partei liige?"

„Ei tea."

Tänaval juhtus midagi erakordset. Lillemüüja juures peatusid Sergei isa ja ema...

„Mis teie nimi on?" küsis ülekuulaja.

„Ei tea..." vastas Sergei automaatselt, vahtides aknast välja, kus tema isa kimbu jasmiine ostis ja need emale ulatas.

Vang sai oma eksitusest aru alles siis, kui ülekuulaja mingi raske asjaga plaksti vastu lauda lõi. Tinanööbid sulasid üles ja välkusid. Mees oli vihast punane. Ta põrutas rusikat:

„Te lähete eluks ajaks sunnitööle!"

Sergeile meenus, et täna on vist ema sünnipäev. „Ei lähe sunnitööle!“ hüüdis ta. „See paragrahv näeb ette kõige rohkem kümme aastat. Kui sõjakohtusse annate, siis kaksteist aastat!“

Sellega valas ta õli tulle. Tinanööbid värisesid, nagu tahaksid kulmude alt välja kukkuda. Mees kiskus kuskilt revolvri esile.

„Te lähete mahalaskmisele! Vaadake seda riistapuud! Tunnete?“

„Revolver . . .“ lausus Sergei vaikselt.

„Ahah, revolver! Aga mis te mõtlete, kui ma teid taban . . . ütleme — katsel aknast välja hüpata? Minuga ei juhtu midagi . . . Kes seda teada saab, kas te püüdsite välja hüpata või ei? Kes hakkaks seda uurima? Aga teiega on lõpp. Lõpp — ja koergi ei haugu!“

Sergeil oli kõhe tunne. Esimest korda rääkis see mees tõtt, esimest korda oli ta temaga otsekohene. Ta ei kahelnud, et tinasilm võib inimese maha lasta „põgenemise katsel“, mida pole olemas. Seda olevat ta juba kord teinud ja selle eest ametikõrgendust saanud . . . Sergei ei julgenud enam aknast välja vaadata, vaid jälgis vaikides tinasilma ja tema revolvrit.

„Tunnistage!“ ütles mees lõpuks, „tunnistage! Saate kergema karistuse . . .“

Ja kui see ka ei mõjunud, tuli viimane trump:

„Teised on juba üles tunnistanud, te teete end ainult naeruväärseks!“

Sergei vaikis. Aga kui mees talle üle laua ulatas üliõpilase Arvid Umbsopi ülekuulamise protokollid, hakkas tal silme ees virvendama.

Umbsopp oli see tüse arstiteaduskonna üliõpilane, kes levitas lendlehti Emajõe tänava rajoonis. Ta oli tark poiss, kuid väga edev. Protokollist oli näha, et ta on lobisenud ja avaldanud isegi oma arvamist selle kohta, mida kindlasti ei teadnud. Ta ütles, et Sergei Ivanov on talle lendlehed jaamas üle andnud, oletas, et Sergei on need oma raha eest trükkida lasknud, ja arvas, et ta ei ole seda üksinda teinud . . .

„Arvas! Sa vasikas — mis on sul arvata?“ mõtles Sergei täis tulist viha. Vastik oli näha, kuidas inimene lobiseb! Aga ülekuulajale ütles ta:

„Umbsopp valetab."
„Teie valetate!"
„Ei, Umbsopp valetab. Te arvatavasti ähvardasite teda nagu siin ennist mind."
„Vait, kaabakas!"
„Te ähvardasite teda sunnitööga ja siis revolvriga ja siis meelitasite kergema karistusega — nagu mindki..."
Sergei sai hoobi vastu pead. Üheainsa hoobi, kuid see oli nii tugev, et ta pikali lendas ja meelemärkuseta lamama jäi.

5

Aeg liikus edasi, igaühe jaoks erineva kiirusega. Jälle oli sügis. Jälle tulid noored üliõpilased Tartu ja nende esimesed päevad olid pikad nagu eeposed. Rektor Viiruk kõneles neile riigi ja rahva ühistest huvidest, teaduse ja usu ühistest huvidest, ja kinnitas, et meile on kätte jõudnud uus rahvusliku ärkamise aeg. Juba koolinoored on tänapäeval sügavalt rahvuslikud. Nad õpivad seda oma vastseis organisatsioonides; poistest saavad „Noorkotkad" ja „Hundipojad", tütarlastest „Kodutütred" ja „Hellakesed"...
Riigi eesotsas seisis nüüd president Päts, kes oli sinna asunud „saatuse tahtel, et päästa meie vabariik katastroofist". Vana riigikogu, kelle esindajad soovisid ikka veel presidendi valimisi, oli määramata ajaks laiali saadetud. Oleme väike rahvas. Meie ei või endile lubada õõnestavate jõudude tegutsemist ega kärarikkaid valimisvõitlusi. „See lõhestaks meie jõude," rääkis rektor. Ta soovitas üliõpilastel kõigest südamest omandada rahvuslikku meelsust. Noored kuulasid teda tõsiselt.
Vanad üliõpilased jätkasid oma õpinguid ja nende aeg kulus tuhandes sekelduses. Korporandid valmistusid kommerssideks. Pidutseti jällenägemise puhul ja lauldi:

Kui on jõudnud sügise,
kolletanud lehed,
salatung siis vägisi
Tartu kannab mehed.

Ervin Õunap astus kaitseliitu ja sai palgalise koha. Liida aga kolis koos lastega tagasi oma vanemate juurde.

Rein loendas ikka veel nädalaid ja päevi, mis lahutasid teda välismaailmast. Tal oli nüüd ülevaade kõigi poliitvangide-kommunistide saatusest. Toosama kummaline kiri — läti legendiga — osutus pärast seda, kui ta teda küllalt oli keeranud ja pööranud, kokku kortsutanud ja jälle laiali harutanud, võtmeks uute kontaktide juurde. Ridade vahelt hakkasid vimaks paistma teised read, mis juhatasid talle vangivalvuri, kellega ta võis rääkida. Nüüdsest peale sai Rein juba „Vangla Kiirt" ja vanu lendlehti, mis seal väljas iialgi tema kätte ei sattunud... Vahepeal võis ta isegi Sergeile kirjutada, andes talle edasi mõned soovid ja ülesanded. Kuid siis katkes side nagu noaga lõigatult. Varsti teatati talle Sergei areteerimisest...

Kiiresti nagu unenäos kadus Irma ja Endeli aeg. Nad otsisid sobivat kahe inimese tuba, kuid et eksamid mahti ei andnud, siis elati esialgu eraldi, teineteise pideva külastamise tähe all. Peagi selgus, et arhiivides leidub hoogtööd, kus vanemad üliõpilased soodsat teenistust leiavad. Mõlemad haarasid sellest kinni. Kuidas oleksidki nad võinud ära ütelda?

Ainult Siim Rahnu ei ilmunud ikka veel Tartusse. Ta oli sel suvel jälle sadamas kaste tassinud ja kaasa elanud sadamatööliste streigi, millest ta Laaritsale juba augustikuus pikalt-laialt oli kirjutanud.

Streik algas sellega, et laadijad Pärnu sadamas nõudsid ületunnitasu. Nad katkestasid „Hilda" ja „Majaka" laadimise, valisid streigikomitee ja korraldasid koosoleku, kus võeti vastu tingimused: kollektiivleping ning kümme protsenti palgalisa. Sadamatöölised voolasid streikijate koosolekuile „suud pruukima". Politsei aga tegi korralduse, et ainult ametiühingu liikmed tohivad kogunemistest osa võtta. Sellele eeskirjale vastas Pärnu sadam omapäraselt: kahe tunni jooksul astus ametiühingusse üle neljasaja uue liikme.

Nüüd tekkisid streigi suhtes optimistlikud meeleolud ka Tallinnas. Siim Rahnu astus samal päeval ametiühingusse ja kirjutas streikijaile tervituse. Ta ei jõudnud seda veel ära saatagi, kui tulid värsked uudised Pärnust:

„Eile õhtul saavutas streigikomitee laevaomanike nõusoleku. Homme algab töö.“ Vaevalt oli teade läbi loetud, kui Pärnust helistati: „Täiendavad andmed. Täna hommikul loobusid laevaomanikud kokkuleppest. Streik kestab.“

Järgmisel päeval kordus sama sündmuste käik — uus kokkulepe ja uus äraütlemine.

„Otsivad vist streigimurdjaid, keda tööle värvata?“ muigasid kogenumad mehed Tallinna sadamas.

Oletus osutus õigeks. „Majak“ oli juba saadetud Vaistesse. Kuid ka Vaiste sadamatöölised keeldusid teda laadimast, „kuni Pärnu streik pole lõppenud“. Siis hakati Tallinnast laadijaid välja kutsuma. Ent siin olid aktivistid juba oma eeltöö teinud, lastes käiku küsimust selgitava lendlehe. Kaks ööd-päeva käis kibe võitlus streigimurdjate vastu loosungi all „meie ei sõida Pärnu!“.

Tulemus oli see, et Tallinn ei andnud ühtki streigimurdjat.

Seepeale sõitis siseminister koos kõrgemate politseivõimudega Pärnu. Sinna suundusid ka laevaühistute direktorid üle maa.

Siseminister ähvardas streikijaid areteerida. Ta oleks sellega alustanudki, kui mitte ettevõtjad ja direktorid poleks vastu seisnud. „Meie ei tohi unustada,“ rääkisid nad, „et välisvetes viibivad praegu paljud meie laevad. Need satuksid sealsete sadamatööliste boikoti alla, kuna streigist on juba kõikjale teatatud.“

Ettevõtjad olid sunnitud järele andma. Streikijate nõuded rahuldati lõpuks siiski.

See oli pidupäev ka Tallinna sadamas. „Elagu üksmeel tööliste vahel!“ tervitati vastastikku. „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!“ Sel momendil tajusid nad tõesti kogu maailma tööliskonna moraalset toetust.

„Soovige mulle õnne sadamatööliste suure võidu puhul!“ kirjutas Siim Rahnu Laaritsale. Ta oli streikijate auks ka värsse loonud ja tahtis need Reinule vanglasse saata, kuid pärast Sergei areteerimist puudusid tal selleks vajalikud vahelülid. Kas ei saaks Laarits ühendust võtta Olvikuga ja see omakorda Reinu tädiga? Laarits püüdis seda teha Arvid Umbsopi kaudu ja oli väga ülla-

tatud, leides, et kiindunud ja andunud õpilane on hakanud temast järsku kõrvale hoiduma.

„Ja miks siis Siim ise kohale ei sõida?“ imestas Laarits. Tal oli pea endal mitmesuguseid kavatsusi täis. Materialismi ajaloo probleeme võiksid nad nüüd palju laiemal alusel läbi töötada. Kuigi Umbsopp puudus, oli nende ring laienenud kahe noore assistendi võrra, mõlemad loodusteaduste alalt.

Laaritsalt olid mitmed organisatsioonid loenguid tellinud. Ta töötas nende kallal innuga, vihaga, inspiratsiooniga. Kõikjal oli tunda, et ta seesmiselt kees.

Tal oli veel üks uus plaan: asutada Kubjasele ja Tuiamile vastupidise programmiga kirjanduslik ring. Seal võiksid nad Kärneri, Metsanurga ja August Jakobsoni töid analüüsida. Oleks teisigi — Antson, Barbarus, Schütz, Tammsaare... Oo, probleeme on kuhjaga! Ka Gladkovi „Tsement“, mida Irma Olvik nii kirglikult pooldas, tuleks kavasse võtta. Samuti Gorki „Ema“, mida vähesed seni olid lugenud.

Ja jälle istus ta õhtuti oma kabinetis, uuris kirjandust ja koostas literatuurinimestikku.

Viimaks jõudis Siim kohale. Ta seadis end sisse katusekambris, mis tuli odavam. Seinal ei olnud enam pilti ega laual lilli. Kuid sinna oli tekkinud Kaja Soomäe foto. See oli tehtud mere taustal Pirita rannas, kuhu nad suvel nii sagedasti jalutasid. Siim mõtles, et tüdruk on nagu oma õde. Kuid alati küsis ta Reinu järele. Kas see peab tähendama, et ta temast, Siimust, vähem hoolib?

Laaritsa poolt koostatud kirjandusringi programmidega tutvudes ütles Siim, et see on utoopia. „Niisuguse ringi võib asutada töölismajas!“ arvas ta.

Laarits tahtis kava läbi võtta koos noorte spetsialistidega. Kuid kirjandusloo üliõpilaste arvu, keda oleks võimalik tõmmata sellesse ringi, hindas Siim ainult neljale-viiele inimesele. „Kõik teised on pimestatud Paluperast,“ väitis ta kaljukindlalt.

„Neli-viis inimest? Seda on vähe!“ möönis Laarits. „Kutsuge neid esialgu meie loodusteaduste seminari...“

6

Areteerituid oli palju ja neid süüdistati mitmesugustes asjades. Kuid side nende vahel ei tulnud kuidagi päevavalgele. Ükski ei tunnistanud end ka lendlehe „Elagu 1. mai!“ asjas süüdi. Arvid Umbsopi kinnitust, et ta olevat lendlehepaki saanud Ivanovilt, pidas politsei väga tähtsaks tunnistuseks. Kuid Umbsopi oletusi, nagu oleks Sergei lendlehed oma raha eest trükkida lasknud, ei tahtnud popo mehed uskuda. Niisugune oletus polnud nende arvates üldse kuigi kasulik. Tinasilm ja paljaspea tahtsid leida palju kõmulisemat lahendust. Ivanov p i d i olema töölistega seotud, need p i d i d põrandaaluste kommunistide käest rahasummasid saama, mis p i d i d tulema Nõukogude Liidust. Vaat kui seda saaks tõestada! Niisugust numbrit avalikkuse ette tuues oleks protsessil suur menu, isegi rahvusvahelises mastaabis ...

Otsustati Umbsopp uuesti ülekuulamisele kutsuda ja temalt rohkem välja pigistada.

See toimus esimeste sügissadude ajal, kui Arvid oli juba paar nädalat Tartus elanud. Saades kutse poliitilisse politseisse ilmuda, muutus ta rahutuks. Need mehed olid ju lubanud teda mitte enam tülitada!

Tööst, mida ta semestri algul nii lootusrikkalt oli plaanitsenud, ei tule niiviisi midagi välja. Tema, Umbsopp, vajab rahu, rahu ja veel kord rahu! Ta kahetses oma rumalust, tusatses ja kõhkles, kuid viimaks otsis ta Maia Veimani üles tema pisikeses toakeses, kus kõik oli nii kodune, korralik ja puhas.

Maia teretas teda rõõmsalt ja käskis vihmakuue esikusse riputada. „Ta on sul uus?“ Tüdruk võttis prillid eest ja katsus näpuga materjali.

„Uus jah,“ vastas Umbsopp veidi uhkeldades ning, võtnud taskust kammi, silus oma märgi juukseid. „Arva ära, kui palju maksis?“ Ta naeris, kui Maia ütles kõrgema hinna. Ärgu kartku, et tema mõni poisike on, kes ennast tüssata laseb!

Nad olid omavahel kodused nagu lapsepõlvesõbrad. Maia isa ja Umbsopp olid ju endised kolleegid ... Ühes koolis olid nad õpetanud, aastaid ühes majas elanud. Rahva jutu järgi olid Maia ja Arvid juba ammugi kihla-

tud. Ja kuigi neil mingit ametlikku kokkulepet polnud, arvasid mõlemad, et see saab kunagi tõeks.

Umbsopp astus tuppa ja istus. Väljas pladises vihma, mis ujutas aknaklaasid üle ja lõi neile vahetevahel ägeda robinaga pihta, nagu koputaks keegi tungivalt. Ahjus põlesid halud. Maia kohendas tuld väikese ahjuroobiga, mille Arvidi isa oli meisterdanud. Vanamees oli sepp, kuid armastas nägusaid tarbeasju. Nii oli see roobikenegi peaaegu elegantne — pika peene varrega ja kergelt koolutatud otsaga, just niisuguste väikeste käbedate käte jaoks loodud nagu Maial.

Umbsopp jutustas üht-teist oma õpingutest. Kuid Maia küsis temalt varsti:

„Miks sa nii närviline oled?"

„Millest see välja paistab?" Arvid ajas silmad pärani.

Maia naeris lõbusalt. „Kuidas millest? Ma tunnen seda oma kuuenda meelega..."

„Ah nii!"

Arvid kartis tema kuuendat meelt. Niisugune oli tüdrukul kindlasti olemas. Ta taipas nagu õhust Arvidi saladusi. Kuid seda, mis ta talle täna rääkida tahab, ei oska Maia küll ära arvata. Kahju! Parem, kui ta juba kõik teaks.

Nad istusid kõrvuti ahju ette ja Arvid pihtis Maiale enda ülekuulamisest poliitilises politseis.

„Kust nad teada said?" imestas Maia. „Kust nad teada said, et sina käisid levitamas?"

„Kutsuti välja ja öeldi, et neil on andmed."

„Aga võid sa kindel olla, et neil olid andmed?"

Umbsopp ütles, et ta on lendlehtede levitamisest neile juba jutustanud, ja nähtavasti samade andmete põhjal on ta sunnitud nüüd jälle nende ette ilmuma.

„Issake! Ütelnud vähemasti, et sa Sergeid hästi ei tunne, et sa võid ka eksida. Aga muidu..." Maia viskas roobi kolinal nurka ja tõusis. „Aga muidu oled sa reetur — ja ma keeran sulle igaveseks selja!" Ta värises nagu haavaleht ega saanud enam sõnagi suust, vaid viskus kummuli voodile ja puhkes nutma.

Arvid tundis Maiat plikast peast. Tema käre iseloom kuiva tagasihoidliku kesta all — see, et Maia alati nii täpselt teadis, mis ta tahab, ja et ta alati ütles, mis ta

arvab, — just see oli Arvidile siiamaani meeldinud. Kõik see tegi Maia kuidagi sarnaseks Arvid Umbsopi emale. Ta rääkis nagu südametunnistuse hääl ja teda oli võimatu vaigistada.

„Neetud jant!“ raevutses Arvid. „No kas siis mina süüdi olen? Äh, saadan kõik kuradile! Ja tõmban endale nööri kaela!“

„Mine parem tõmba mõnele popo mehele nöör kaela!“

„Jäta mu hing rahule!“ käratas Arvid. Kuid hetke pärast hakkas ta kogelema: „Oota! ... Kuula mind! ...“

„?!“

Arvid lubas minna ja politseis ütelda, et ta Sergei isikuga eksis, et Sergei Ivanov tuli veel täna talle ülikooli koridoris vastu ja polnud sugugi see isik, keda ta tookord Ivanoviks pidas. Jah, ta võib seda neile ütelda. Kes teda kontrollida saab? „Eks ole? Kindel!“

Akna taga põristas jälle vihma vastu klaasi, kuskil aiasopis oigasid puud ja kääksus tara. Arvid vaatas akna poole. „Uhh, kuidas sajab!“ lausus ta ja väristas ennast. Siis istus ta, asetas küünarnukid põlvedele ja võttis kahe käega peast kinni. Ta silme eest möödusid mitmesugused näod, juhtumid, olukorrad. Kuidas see kõik oli tulnud, see rumal lugu?

Poliitiline politsei kiusas teda juba peaaegu terve aasta. Nad pärisid temalt esiteks Laaritsa kohta teateid ... Sellest kõigest ei ole ta Maiale rääkinud ega tohigi rääkida. ... Laarits seisab tema ees ja vehkleb kätega. Ta räägib hullupööraseid, arusaamatuid asju. „Tunded ilma mõttelise selguseta on pimedad, sihitud ja mis veel hullem — a-la-tud!“ Ta karjub Umbsopile näkku. Ta ütleb, et ei taha midagi teada „tunnete ülekandumisest“ kui eri küsimusest, ta räägib filosoofia, majandusteaduse ja töölisliikumise ühtsusest. No kas ei ole puru? Ta räägib „teaduslikust südametunnistusest“ ja ütleb, et tänapäeva haritlane ei saada midagi korda ilma dialektikata. Kui see vaade ei ole tal südametunnistuseks, siis satub ta varem või hiljem fašismi õnge. „Igaüks, kes töötab teaduses ja kellel teaduslik südametunnistus puudub, on söödaks tumedatele jõududele, ta on juba — potentsiaalne reetur.“ Tema sõnad! Ja neid sõnu oli Arvid seal neetud asutuses vist küll korranud. Kuid neis pole kopika eestki

poliitikat. „Vaim ja võim", mida tema, Umbsopp, vastamisi asetab, on palju kardetavam loosung...

Kord küsiti, mis ta teab Oldepoki solvamisest ja selle mehe tagakiusamisest Laaritsa üliõpilaste poolt. Kas ta on olnud eksamil, kus... jaburad peast! ... kus olevat loodud vandenõu Oldepoki steriliseerimiseks? Talle loeti ette dialoog, kus esines Ahvena nimi. Mõned laused olid talle tõesti tuttavad, kuid selles asjas vaikis Umbsopp nagu haud.

Kust need mehed teadsid, et ta on Ervin Õunapiga sõbrustanud? Sergei Ivanoviga tutvust teinud? Näis, nagu oleksid kõik just tema hinge peale jahti pidanud! Umbsopp oigas. „Ainult aeg mõjub, aeg ravib kõik haavad..." meenutas ta ema tarku sõnu.

Korraks vilksas temas mõte poposse mitte minna ja pärast Maiale öelda, et ta on seal käinud ning kõik ümber lükanud. Kuid Maia „kuuendat meelt" kartes mõistis ta, et see pole võimalik. Pealegi olid nad teda juba ise välja kutsunud.

Lõpuks tõusis ta ohates. „Ma pean nüüd minema."

„Sinna?..." küsis Maia hingetult.

Arvid lahkus ilma hüvasti jätmata. Tüdruk aga istus tardunult ja vahtis enda ette. Ta oli Arvidit väga targaks meheks pidanud... Alles pool aastat tagasi õppis ta temasse kriitiliselt suhtuma. See algas õieti juba Oldepoki eksamist ja süvenes Laaritsa õpiringis. Sellest ajast saadik kerkisid Maias esile uued unistused. Ta oleks tahtnud inimestes midagi kangelaslikku leida. Kõik ei ole kangelased, kuid inimene olgu vähemasti äraostmatu! Kas tal oli õigus seda nõuda või mitte, kuid täna tundis ta, et Arvid Umbsopi lähedus ei kutsunud temas enam esile seda pidulikku meeleolu, mis varemalt. Kuhu see ükskord välja viib? Maia keeldus edasi mõtlemast.

Tinasilm ja paljaspea ei võinud uneski aimata, et Arvid Umbsopp hakkab järgmisel ülekuulamisel oma endisi sõnu ja julgeid oletusi tagasi võtma. Ta ilmus kohale apaatsena ja ajas nii segast juttu, et mõlemad ülekuulajad teineteise järel ta mõistuses kahtlema hakkasid. „Lollpea," otsustasid nad.

Mis teha nüüd selle Ivanoviga, kes oli juba habemesse

kasvanud nagu peletis? Teist kuud istus ta eeluurimise all ja väitis, et ta ei tunne Andres Tammist. Tammine väitis, et ta ei tunne Ivanovi. Umbsopi vanu protokolle oli Ivanov juba mitu korda lugenud, lausudes iga kord põlastavalt: „Umbsopp valetab.“ Ja nüüd tuleb Umbsopp ise ning kinnitab sedasama.

„Ütelgu mis ta tahab, see tobu! Ivanovi me siiski vabastada ei või!“ karjus tinasilm. „Me saadame ta linna vanglasse.“

7

Andres Tammine ja temaga kokku üheksa meest ning üks naine olid kohtu alla antud. Need kümme olid kõik süüdi selles, et võitlesid vapside põhiseaduse kehtestamise vastu. Olid üks nii, teine teisiti väljendanud oma meelsust — kes levitanud pahempoolset kirjandust, kes lendu lasknud „riigivastaseid“ väljendusi, kes teisi üles kutsunud või organiseerinud kapitalismi vastu sõnavõttudeks.

Politsei talitas nüüd jultunult. Ta noppis kahtlased kiiruga rahva seast välja. Kohus valmistus suuremaks lavastuseks, et hirmutada kõiki, kes kaldusid protestiteele. Töölised vihkasid ju mitte ainult vapse, vaid üldse kodanluse kammitsat. Et neid aegsasti taltsutada, selleks olidki välja mõeldud kõlavad süüdistused kohtulaua ees, kümme korda kõlavamad kui asi seda nõudis. Provokatsioonilisi pealekaebusi, nagu „Härra N. N. peksmine käsitööliste pidul“, „Paadivargus 1. mail“ ja muud säärast, liikus palju ringi.

Kõmuline oli Andres Tammise süüdistusakt, milles seisis: „Organiseeris relvastatud salku üliõpilaste ja õppiva noorsoo hulgas 1. detsembri eeskujul. Oli kolm kuud Moskvas põrandaaluste kommunistide koolis, levitas bolševistlikku kirjandust... 1. mai paadisõidul käis ringi punase lipuga ja kutsus üles riiki kukutama.“

Tammine istus kohtusaalis kinniseotud peaga. Ta polnud veel ülekuulamise haavadest paranenud. Ta laup oli suur ja paistes ning kõik märkasid, kuidas ta raputas oma pead, mis valgete sidemete ja vatitopiste tõttu paistis ebatavaliselt ümmargune. Paljudele sai nähtavaks ka tema

üleolev naeratus. Mõned, sealhulgas Andrese ema, arvasid sellest välja lugevat: näete, kuidas luiskavad!

Siis tõusis ta aeglaselt püsti ja teatas:

„Üks punkt vastab tõele. Kirjandust olen levitanud. Kõik muu on väljamõeldis."

Rohkem ta ei ütelnud, vaid istus jälle. Ta imestas isegi, kui hea õnn tal oli olnud. Kuidas võis ta aastate kaupa levitada kirjandust raudtee-äärses käidavas tänavas, otse päise päeva ajal, ilma et keegi oleks teda tabanud. Järjekindlalt teatud kellaajal läksid nad selles tänavas teineteisele vastu — „kontakt" ja tema — nagu kaks võõrast inimest. Üleandmine toimus kiire käigu pealt. Ainult momendiks puutusid nad tihedalt teineteise ligi, nii et külg riivas külge. Isegi „saba" ei märganud midagi... Seevastu — kirjandus, mis oli peidetud tuttavate juurde, väikese aiamajakese põranda alla, leiti üles... Seekord polnud mängus mitte reetur, vaid armukade juhmike, kes arvas, et ta käib lehtlas majarahva täiskasvanud tütrega kohtamas...

Kohtunik luges kõva häälega ette väljavõtteid Tammise ülekuulamise protokollidest, mis tekitasid elevust ja suminat.

„Küsimus: Miks teie, kommunistid, ikka tahate revolutsiooni teha?

Vastus: Teisiti ei saa.

Küsimus: Aga kui teid on juba üle viiekümne protsendi, siis saab ka parlamentlikul teel?

Vastus: Ei aita midagi, ikka tuleb teha."

Jah, need on tema sõnad, kinnitas Tammine. „Aga see puhtsüdamlik jutuajamine ülekuulajaga ei ole veel relvastatud salk!"

Saalis naerdi.

Saal oli täis töölisrahvast, kes igale sõnale elavalt reageeris. Siin istus ka nooruke Helmi Oblik oma lukussepast isaga. Helmi käis nüüd juba nahavabrikus tööl. Kuid tema isa oli vallandatud ja see tegi elu endiselt raskeks. Taat ei suutnud kuidagi leppida ülalpeetava osaga. Ta oli kui haige, keda tuli ravida... Helmi mäletas Rein Kanduri protsessi, nagu oleks see eile olnud. Ja ometi, milline vahe! Tookord näis talle, et kohus võtab arvesse mõningaid fakte. Nüüd aga? Nüüd, kus igasugune avalik

võitlus oli alla surutud, toimus süüdistamine huupi ja räpakalt.

Politsei provokatsioonid olid viimasel ajal nii tavaliseks muutunud, et publikul juba ammugi puudus igasugune respekt kohtu auväärsuse vastu. Ka Helmi ja tema isa itsitasid poolvaljusti — selleks, et meelt avaldada. Helmi oli tulnud tööriides. Kittel seljas, rätik peas, istus ta esimestes ridades. Ta toksis isale küünarnukiga külge, kui oli midagi erutavat. „Kuule! Kuule!“ hüüdis ta. „Kae, mis välja mõtlesid!“

Aga Andres Tammise ema vaatas nukral pilgul poja kinnimähitud pead ja mõtles: „Vaja prokurörile kaevata. Nad ei tohi ju lüüa!“ Tal oli segane kujutlus seadusest ja õigusemõistmisest. Vastandlikud tunded läbistasid ta südant. Nähku kõik, et nad ei ole suutnud tema pojast välja peksta seda julget vaimu, mis teda iseloomustas poisipõlvest saadik. Andres oli ise emale mitu korda kinnitanud, et vaiksem olla on ülekuulamistel alati kasulikum, aga kus sa iga kord saad, kui on tahtmine välja öelda mõnd kangemat sõna. Ja nüüd on näha, et ta karvapealt jäi endale truuks. Küllap vist sõimas nad läbi — nagu ongi vaja!

Kuid ema märkas ka, et vaiksest, tõsisest käitumisest ei ole igakord kasu.

Seal on metallitööline Terik, keda süüdistatakse šapirograafil lendlehtede valmistamises. Ta ei ole seda teinud. Olgu peale, et ta muud tegi, mis ka härradele ei meeldi, kuid s e d a ta ei jõudnud veel teha. Šapiro-lindidki on asitõenditena kohtusse toodud. Need on alles terved. Kuid keegi ei uuri neid. Selle asemel kutsutakse sisse tunnistaja, keda nähes inimesed ära kohkuvad. See on ju see joodik rätsep Veeriku alevist! Mees, kes üldse enam tööle ei kõlba ... Mitmed siinolijad tunnevad teda kui vana, pätistunud logardit. Mees läheb ka ise pealaeni punaseks, kui kuuleb saalist hüüdeid:

„Ohoo!“

„Noo!“

„Tervitame! Proosit! ...“

„Mis ta küll rääkida võib?“ sosistavad töölisnaised omavahel.

Pinevas vaikuses algab tunnistaja ülekuulamine.

„Teie teate tunnistada lendlehtede tegemisest Teriku korteris. Jutustage!“

„Ei, härrad, ma ei tea midagi.“

„Aga poliitilises politseis rääkisite!“

„Rääkisin küll, aga valetasin...“

„Kas teid sunniti?“

„Ei, kus sellega! Need olid väga kenad mehed. Tõid kolmveerand liitrit lauale ja sakuskat ka. Jõin selle ära ja vastasin igale küsimusele „jah“. Pärast kirjutasin alla.“

Saal rõkkab jälle naerust. Kohtunik ähvardab kõik ruumist välja ajada, kui ei saa vaikust majja. Inimesed koguvad end pikkamisi. Kuid naeru asemel peegeldub nüüd nägudel viha ja põlastus. Rätsep oli vastu tahtmist kõigile selgeks teinud, et riigivõimudel on erakordselt kiire kommunistide ja nende pooldajate kõrvaldamisega. Tõsist uurimist ja juurdlust enam ei toimetata. Tööliste üle kohut mõistes oli juurdlus alati väga pealiskaudselt tehtud. Kuid nüüd näeb iga loll, et ükski tõsiasi enam ei loe. Lihtne provokatsioon ja vägivald!

Kuulatakse ära kaitsjad. Mõni kaitseb end ise. Ühel kohtualusel ütlevad närvid üles. Ta hakkab sõimlema ja karjuma. Teised käituvad rahulikult.

Kohtuotsuse ettelugemisel valitseb vaikus ja rõhutud meeleolu. Karistused on rängad. Aga kui kõlab: „Andres Tammine — kuus aastat vabadusekaotust“, toimub jällegi midagi ootamatut. Kaebealune heidab oma valgeisse sidemeisse mässitud pea kuklasse ja naerab päris loomulikku naeru.

Talle käratatakse peale:

„Mis te naerate, häbematu, kohtuotsuse üle!“

Tammine kargab sammu ettepoole.

„Kuus aastat!“ hüüab ta. „Mina seda aega küll ära ei istu — teie ise istute ära!“

Ta viitab kohtunikule.

Kohtunik muutub viha pärast näost siniseks. Mis see tähendab? Vang ähvardab teda istuma panna! On ta siis hulluks läinud? Kuid saalis on jälle müra ja kiidukõminat.

„Kuradi poiss!“

„Julge mees!“

„Ettenägelikult ütleb!“

„Kui see peaks täide minema . . .“

Ja isegi Tammise ema, kes oli küll surmani ehmunud oma poja väljaastumisest ning täis meelehärmi, plaksutas kaasa. „Härrad kohtunikud ise vaja istuma panna. Jah, see oleks küll kõige õigem!“

„Pange valevandujad kinni!“ hõigatakse tagantpoolt. Kohus lõpetab oma tseremoonia kiiresti, et veel viimast auväärsuse raasukest päästa.

„Mis sa märatseva massi vastu teed!“ mõtleb kohtunik nördinult. Ta on pahane, et tänane istung kukkus välja rohkem tööliste protestiavaldusena kui nende hirmutamisena ja et kaebealustest said pigem kangelased kui „vaesed“ hukkamõistetud.

Rahvas valgub kohtusaalist välja. Kuid mitte selleks, et iga nelja tuule poole kaduda, vaid suur osa neist saadab vange, käies teispool tänavat ja jagades noogutusi, naeratusi, julgustavaid pilke.

Andres Tammine vaatas tihti üle tee. Ikka veel kõndisid mõned tänava äärt pidi kaasa ja lehvitasid talle. Siin oli tuttavaid, oli ka tundmatuid . . . Teiste hulgas astus vapralt Andrese ema valges, punaste lilledega ääristatud pearätis. „Hea, et ta täna musta rätikut pähe ei pannud!“ rõõmustas poeg. Ta oleks tahtnud sellest emale kuidagi märku anda, ent polnud võimalik.

Vangla uksel vaatas Andres tagasi. Nad olid veel seal! Siis kadus välismaailm ta silme eest. Ja isegi hiljem ei suutnud ta meenutada, kuidas oli veetnud kongis oma esimese õhtu ja öö.

8

Puhus vinge tuul, õhus tantsisid koltunud leherãbalad. Raagus vahtrad vihisesid nagu vitsakimbud. Rein Kandur sammus kiiruga üle Toome. Ta toppis käsi tasku ja tõmbas krae üles. Vaja selle kurja ilma käest rutem ära pääseda!

Pea oli lõhkemiseni täis mõtteid.

Rein vabanes alles paari päeva eest. Tädi Riina ootas teda vangla kantseleis ja andis kohe üle rahanatukese, mis ta oli kogunud. Tädi oli talle isegi endise korteri välja kaubelnud! Kuldne hing . . . Ta jutustas ka kodusest

elust. Isa oli ütelnud, et minu poeg võib kas või kommunist olla, kuid jääb ikkagi minu pojaks. Teistele avaldas ta salajast lootust, et Rein võtab nüüd aru pähe, kuid tädiga kurjustas: „Sa maksid ahvukaadile m i n u s e l j a t a g a, nagu oleks ma ise oma lapse mõrtsukas! Külarahvas juba naerab mind . . .“

Keeruline oli Reinu suhe isaga pikemat aega. Lapsepõlves, jah, siis olid nad sõbrad. Kui isa põllult tuli, jooksis Rein talle esimesena vastu. Lõbus oli, kui taat teda üles-alla upatas ja lae alla tõstis. Kuid Reinu koolipõlvest saadik algas nende vahel võitlus. Isa lootis pojast au ja kuulsust . . . Majanduslik jõukus kodus kasvas sedamööda, kuidas toiduainete hinnad linnas kerkisid ja kolmeväljasüsteemilt üle mindi aiandusele. „Varane kartul on mu puhaskasu,“ hooples peremees. Ta muutus kõrgiks, hakkas sahkerdama ja äri ajama, oli kanget „maavaimu“ täis. Nüüd siis ootas, et poeg „aru pähe võtab“.

No-jah . . . Neid oli teisigi, kes seda ootasid. Rektor ei tahtnud teda esialgu immatrikuleerida, ehkki ülikooli konstitutsioon selleks takistusi ei tee. Viiruk püüdis noort „mässajat“ ära hirmutada. Kohasaamise lootused pärast lõpetamist olevat temasugusel minimaalsed ja soovitav oleks tal järele mõelda, kas poleks kasulikum hakata tegelema millegi muuga! Lõpuks ütles rektor: „Tulge teine kord.“

Ja kui Rein kohe järgmisse kõnetundi läks, pidi ta veel rohkem imestama, leides eest professor Keldri heatahtlikud soovitused, mis olid rektorile mõju avaldanud.

„Miks Kelder mulle teed tasandab? Mina ei ole teda endale advokaadiks palunud!“ mõtles Rein hämmastunult. Tal ei tulnud selle ootamatu lahkuse üle kaua pead murda. Nüüdsama kohtas ta professor Keldrit raamatukogus.

Seltskonnaelu reeglite põhjal pidas Rein vajalikuks teda tänada. Professor ütles: „Ajame veidi juttu,“ ja tegi talle ettepaneku hakata kaastööliseks eesti-vene suhete uurimisel, mille kohta professoril endal peab varsti valmima pikem teos. Rein oli vastanud, et ta võtaks endale kohustuse iseseisvalt materjali uurida ja ka õiguse kas või vastupidistele järeldustele jõuda kui need, mida esi-

tab professor. Ent mis tuleb sel juhul koostööst välja? Siis ta juba oleks sunnitud esitama oma seisukohti ka oma nime all.

Kelder ei vaielnud vastu. „Jaa, muidugi!“ kinnitas ta. „Selleks on teil täielik õigus. Seda ei saa teile keegi keelata! Kuid soovitada saavad seda vähesed, ja need vähesed on — tuhmunud tähed ajaloo taevas . . .“

Kelder pidas teda oma kõige andekamaks õpilaseks. Kiites Reinu teadmisi, soovitas ta temal „elu reaalsemalt võtta“ — nüüd, kus ta juba selle „varjukülgedega oli tutvust teinud“.

Ehk tuleb seda koguni ähvarduseks pidada? Nii või teisiti — Reinul oli nüüd matrikkel taskus ja ta vangutas pead mõtte juures, et Kelder aitas seda korraldada, lootes temast jagu saada.

„Tere, Rein!“

„Irma! Tunned ikka veel ära?“

„Miks ei peaks ma sind tundma?“ vastas tüdruk reipalt. „Endal nina tuulest punane ja ise veel norib!“

Tegelikult oli Reinu nägu üsna kahvatu, ainult mehine tuul puhus selle kuidagi hõõguma ja kiskus silmad vesiseks.

Nad raputasid kaua kätt.

„Nii et jälle üliõpilane ja täitsa vaba mees?“

„Jah, ainult natuke veel kahtlasem kui enne. Kui sa ei pelga, siis teeme siinsamas mõne ringi.“

Nad jalutasid vinge tuule käes, unustades kiirustamise.

„Kuidas seal vanglas elatakse?“

„Sellest kunagi teine kord!“ Rein teadis juba rääkida, et ka Sergei sai paari päeva eest eeluurimise alt vabaks. „Ei suudetud tema tegevuse kohta midagi kindlaks teha,“ rõõmustas ta ja naeris heameelest.

Aga Irma jäi tõsiseks. „Kuidas nüüd edasi läheb?“ küsis ta. „Teid kõiki peetakse silmas, te ei saa oimugi liigutada. Näed, Peeter . . . Olete kõik hirmus kõva valve all . . .“

Rein raputas pead.

„Mitte nii ei tule asjast aru saada,“ vastas ta kähku. „Nüüd me alles liigutama hakkame — ja palju järjekindlamalt. Nüüd hakkame igale poole tungima, igas

ühingus loome tutvusi, igast üritusest võtame osa. Just. Ja sina ka! Ka sinul ei sobi enam nõnda istuda, nagu sa siiamaani oled istunud — omas toas, nelja seina vahel...“

Irma ütles: „Kust sa tead, et ma toas istun?“ ja vaatas Reinule tungivalt silma. Ta rõõmustas, et sõbra pilk oli endistviisi selge, võib-olla puhtamgi... Rein oli ikka sama Rein! Ta alustab oma agitatsiooni juba esimesest hetkest. Jah, muidu poleks see tõesti mitte tema.

„Kuidas Endel elab?“ küsis Rein äkki. „Ma tunnen teda vähe, aga räägitakse, et sina selle eest — väga hästi.“ Ta hääles kõlas huumor ja kübeke üleolekut.

Irma naeratas kohmetult.

„Jah, see on õige,“ ütles ta. „Endel on suurepärane poiss... me elame nüüd koos.“

„Sa ootad vist, et ma sulle õnne sooviksin?“

Irma sakutas teda käisest. „Mis sulle sisse on läinud?“

Rein kahmas ta sülle, tõstis õhku ja pani kohe jälle maha.

„Mulle? Sisse läinud? Mis sa arvad? Rõõm ühest ilusast päevast!“

Võimatu olnuks öelda, mis talle sisse on läinud. Rein oli vanglas seda päeva kaua oodanud, ta oli mõelnud esimesele kohtumisele Irmaga, oli kujutlenud, kuidas see toimub — millise näoga nad tervitavad, millise hääle-kõlaga teineteist kõnetavad. Irma „külastas“ ju teda seal trellide taga mitu korda! Tema kirjad tungisid vangikongi, tuues kaasa tükikese elu ja kevadehõngu. Tüdruku ühtlane, vaibumatult sõbralik toon, tema enda otsingud ning kirglik püüdlemine tõe poole — kõik see tegi ta Reinule lähedaseks ja seda igatsetavamaks, et nad olid lahus. Ta võis Irmast kõike oletada, kuid seda uudist ta ei oodanud. Ja ometi polnud ta iseenda tunnete suhtes täiel selgusel. Järsku valdas teda rõõmus vallatusetuju, nähes, et Irma on õnnelik ja armunud. Vanglas, jah, seal oli ta temast liiga palju mõtelnud! Rein kartis oma üksinduses Irmat idealiseerida. Kuid ta märkas nüüd, et tüdruk on ikkagi väga oma kirjade moodi. Pisut muutunud on ta ka, kuid huvitavamaks ja iseteadvamaks. Nägu on jumekam, hääl värvikam...

„See mees vist hellitab teda?“ arvas Rein ja tundis heameelt, et võib sellest kadeduseta mõelda.

„Rõõm ühest ilusast päevast...“ kordas Irma. „Rein jälle vabaduses!“

Nad seisatasid ja vaatasid teineteise otsa. Tõepoolest, paremaid sõpru oleks raske leida või isegi välja mõelda. Tundus, et nad võiksid teineteisele rõõmu pärast kaela langeda; kuid mõlemad teadsid ka, et nad seda ei tee ja kummalgi ei ole sellest kahju. Üks mõistab, et teine on täpselt niisama külmavereline nagu ta ise. Oli meeldiv teada, et nad võiksid isegi tülitseda, mõneks ajaks päris pahuksisse minna, kuid siiski nad otsiksid teineteist jälle üles. Nende sõprus oli paratamatu. Momendil tajusid nad rõõmu ühest ilusast päevast, ja tuulgi ei tundunud enam külm, vaid värske, kosutav. Rein keeras palitukrae alla ja avas isegi nööbid, kuid Irmale ütles ta: „Sa ei tohi külmetada! Vaat kui jääd veel haigeks ja sured enne pulmapäeva ära...“

„Ei, ma suren alles surmapäeval!“

„Ikka endiselt krapsad sa sõnasabast kinni. Aga kuidas tööga on? Professoriks veel ei ole saanud?“

Irma oli vahepeal mõelnud ülikoolist loobumisele, kuid lõpuks siiski selle kavatsuse jätnud. Ta leidis ajutist tööd ühes arhiivis... Eks edaspidi näe! Nüüd oli tahtmine õppida ära kõik, mis ülikoolis pakutakse, ja — „seda ei olegi nii vähe...“

„Ometi kord oled sa niikaugele jõudnud!“ hüüdis Rein kergendustundel. Ta oli just kartnud, et Irma nüüd, kus ta abiellub, leiab, et vaja oleks rohkem teenida, otsib mingi enam-vähem tasuva töökoha ja lööb ülikoolile käega.

„Vanasti ähvardasid ikka turbarappa tagasi minna...“ meenutas Rein.

„Kuid sina ütlesid: kuskile ei tohi te pudeneda! Mul on see nii selgesti meeles...“

Jah, aga kas saab kellelegi õpingute katkestamist pahaks panna, arutles Irma. Peeter oli sunnitud tööliseks hakkama, Eerika ka. Arveametnikuna teenib Kaja Soomägi olude sunnil...

„Olude sunnil, olude sunnil...“ kordas Rein. „Olude sunnil me peame nendesamade olude vastu võitlema!

Mis oleks saanud, kui Tammine oleks olude sunnil loobunud oma võitlusest? Aga ülikool pooleli jätta on samuti taganemine. See on taganemine oldepokkide, keldrite ja paluperade eest! . . .“

„Ohoo! Millal sa neile sõja kuulutasid?“

„Kuid millal ei ole ma nendega sõjajalal olnud?“ küsis Rein vastu. Kas Irma on mõelnud, et kui tuleb võidelda Palupera, Oldepoki ja Keldri pseudoteadusliku musta maagia vastu, siis peavad seda tegema haritlased, ja eeskätt vist küll — nende professorite endi õpilased? Kes teine hakkab seda tegema või suudab teha? Kas Irma saab sellest aru?

Jah, see on ainuke asi, milles ta üldse kunagi pole kahelnud. „Kuid nii järsku . . . otse nüüd . . . ise alles vangikongist välja tulnud . . . Aga tore! Hirmus tore!“ Irma mõõtis oma kaaslast imetleva pilguga.

Ta säravaisse silmadesse vaadates mõtles Rein, et sääraseid noori on tegelikult vähemus, kes nõnda tuld võtavad. Ja siis tuli talle pähe, et Irma ja Endel ei ole veel abielus. Oli piinlik sellest mõelda. „Olen vist vanglas ogaraks muutunud,“ laitis ta ennast. Kuid küsis siiski: „Kas sa ei tahaks mulle oma Endelist midagi pajatada?“

Irma ei kohmetanud, kuigi ta põsed tõmbusid punaseks.

„Olen huvitatud,“ ütles Rein, surudes käed taskutesse, ja vaatas talle otsa, nagu räägiks millestki väga lihtsast, tavalisest. Ja siiski ei olnud tal kerge.

Ta oli seal trellide taga Irmat armastama hakanud. Ja nüüd kerkis tema ette äravõitmatu küsimus — mis on siis armastus? Kas see, mida tundis Irma Endeli vastu, või see, mida tunneb tema Irma vastu? See ei või, ei tohi olla sama! Raske oli endale keelata arvamist, et tüdrukul on pea kodanlike armastusromaanidega segi aetud. Küllap ta müstifitseerib oma elamusi . . . Kirjanikud kujutasid ju sündmusi harilikult nii, nagu ei tähendaks aastatepikkune sõprus ühekordse kirepuhangu kõrval midagi. Nad arutlesid, lehekülgi säästmata, et mõistusega „kaalutlemine“ on armuasjus madal toiming, ja nii edasi ja nii edasi . . . Rein oleks meelsasti jalaga segi löönud kõik selle vanaeitede lori mõistuse ja tunnete igavesest vastuolust. Miskipärast tahtis ta uskuda, et

see võltspoeetiline kassikuld, mida armastuse pähe propageeritakse, mõjutas ka Irma meeli ja et tema vahekord Urbsoniga põhjeneb peamiselt selletaolisel enesepettel. Aga kui Irma talle mõnda oli jutustanud, küsis Rein:

„Kui ma õieti aru saan, siis Endel Urbson päästis sinu elu?"

„Võimalik. Aga kas see on siis kõige tähtsam?"

Rein püüdis naljatada:

„Tähtis on, et ta sult seda jälle ära ei võtaks!"

„Õige mul seda elunatukest iseenda jaoks tarvis on!" naeris Irma, kuid Rein ruttas oma mõtet selgitama. „Meil vanglas oli üks mees, kes kinnitas, et pole ühtki inimest, keda armastus poleks päästnud või keda armastus poleks hukka saatnud."

„Üsud sa seda?"

„Ei. Kuid selles on palju tõtt . . ."

„Mida sa mõtled?"

„Mulle tuli hirm peale, kui sa ütlesid, et sa oma elu iseenda jaoks ei vaja — võib olla, et siis ainult Urbsoni jaoks?" nokkis Rein.

„Jäta järele!"

„Sul olid kunagi igas asjas o m a d s e i s u k o h a d. Sa tahtsid sarnaneda praktilisele inimesele, kellest on kasu võimalikult paljudele . . ."

Irma silmad tumenesid. „Aga mis sina siis pilkad?"

Rein ei vastanud. Tal oli valus. Nüüd ta tundis, et see ei saanud teisiti minna. Irma pidi Urbsonisse armuma. Nii oli elu loogika. Ja juhuse loogika. Sel minutil vihkas ta oma vangistajaid veel teravamalt kui piinamiste ajal. Nemad eemaldasid ta Irmast, nemad röövisid Irma temalt . . . Kuid mis saab edasi? Rein tundis, et ta ei suuda leppida kompromissiga. Ja üldse ei saa leppida olukorraga. Vastane oli maha lõhkunud kõik selle, mis tema oli ehitanud. Tuleb jälle otsast peale hakata. Side parteiga oli katkenud. See tuleb uuesti sõlmida! Sotsialistlik Liit oli Õunapi kätte läinud. Irma aga . . . Ei, Irmal pole midagi viga! Tema on nüüd vapram, võitlusvõimelisem . . . Aga teda lõpuni läbi näha ei õnnestu. Seda näitab veel tulevik . . .

Rein püüdis rahulikuks jääda. Kuid veri tõusis tal

palgesse, kui ta mõtles sellele, et Andres Tammine sai kuus aastat. Teda peksti kui koera. Sergeid vintsutati nagu viimast hulgust „tsemendi peal“... Võimatu oleks kätte maksta kõige selle eest, mis inimesed päev-päevalt kannatasid. Ja võimatu oleks saavutada õnne, kas või väikestki naudingut ja rahulolu ilma maksvale korrale täie jõuga vastu astumata.

Irma uuris ta näoilmet. „Sa oled kibestunud?“

„Ei, seda mitte!“ tõrjus Rein ja lõi pilgu alla. „Kuule, sa ennustasid mulle uusi tuttavaid?“ lausus ta viimaks vaikselt.

„Issake!“ Nüüd alles meenus Irmale, et Endel pidi teda kino ees ootama. Ta vaatas kella. „Seanss on varsti läbi.“

„Ja mida sa mõtled teha?“ küsis Rein kulme kergitades.

„Mis nõu sa annad?“

„Mul endal peaaegu niisama loll lugu,“ ümises Rein. „Mulle pidi Sergei külla tulema, nii umbes pool tundi tagasi!“

„Ja mida sina mõtled teha?“ küsis Irma omakorda. Ta muutus lõbusaks: „Rein, Rein, alati nii täpne Rein! Ha-ha-haa! Mida sa mõtled teha?“

Rein tegi kõige lihtsama ettepaneku: „Otsime nad üles ja vabandame.“

Linnale oli laskunud hämarus, mis muutis vana Tartu kontuurid viirastuslikeks. Linn näis suurem, salapärasem ja tundmatum kui päevavalguses. Süttisid tuled. Tornikell lõi seitse. Irma ja Rein seisatasid raekoja platsil. Siin oli rohkesti rahvast, nii jalakäijaid, voorimehi kui ka autosid. Kaupluseaknad särasid heledais värvi-efektides, kino „Central“ vitriines reklameeriti filmi „Üheks vaid ööks“. Sissekäigu kohal olid välja pandud meetrikõrgused suudlejad, kuulsad publiku lemmikud ja selle all sildid: „Noorsoole keelatud.“, „Täna viimast päeva!“, „Kui ei külasta, kahetsete eluaeg!“.

„Vaata, Endel läks kinno, aga sina kahetsed eluaeg,“ ütles Rein reklaame lugedes.

„Ära nii hirmsasti nori!“ vastas Irma.

Nad kavatsesid jalutades veidi aega viita. Seansi lõpuks aga lähevad nad kino ette ja ootavad Endelit.

Äkki tõkestas nende tee pidulikult ehitud autode rida, mis tänaval kõik muu liikluse seisma pani. Ligi nelikümmend lipukeste ja lillekimpudega kaunistatud sõiduautot liugles üle silla.

„Mis siin lahti on?“ imestas Rein.

Ta ei saanud vastust.

Juba olid nad tihedasti ümber piiratud inimestest, kelle tee oli samuti läbi lõigatud. Säärane autode küllus oli Tartu jaoks erakordne nähtus ja tõmbas pealtvaatajaid ligi. Hulga seas leidus küsijaid ja kostjaid. Kuldsilmaline neiu ülikooli kantseleist seletas kõigile, et rektor Viiruki noorem poeg abiellub täna härra Lihti tütrega ja see on pulmarong. „Täiesti moodne, eks?“ Keegi küsis, kas Liht on seesama mees, kelle kohta följetonid käisid, et varastas ülikooli summasid. Kuldsilmaline jutustas talle lahkelt, et prokuratuur lõpetas juba ammu Lihti süüasja. „Laimasid vanahärrat. Küll te näete, mis sellest veel tuleb . . .“

„Arvata võib! Kui mehel tütre pulmadeks juba nii palju autodega külalisi on välja panna . . . mis siis enam?“

„Tule siia, Endel!“ hõikas Irma äkki.

„Õigus, seesama ta ongi,“ tundis Rein Urbsoni ära, niipea kui noormees mütsi kergitas ja tema kuldvillakupea nähtavale tuli.

Irma sirutas talle vasaku käe. Endel haaras sellest kinni, kuid vaatas kõige enne Reinule otsa. Nad polnud pärast vanglat veel kohanud.

Rein ütles esimesena:

„Olen süüdi, et Irma kinno ei jõudnud.“

Endel naeratas oma armulikul viisil ja kinnitas: „Irma ei kaotanud palju . . . Hirmus lääge film . . . Ma ise tulin ka enne lõppu välja ning jälgisin teid juba tükk aega — *humoris causa,* ega te ei pahanda?“

„Ah sina! *Humoris causa* . . . kas mitte pühast uudishimust?“ tõreles Irma.

Rein aga vaatas seda õnnelikku meest ja mõtles: „Peen sell! Tahab meile lunastust pakkuda?“ Ta oleks palju andnud, et teada saada, kas Endel tõesti jälgis neid või oli siin tegemist suuremeelse väljamõeldisega?

Viimaks pääsesid nad jälle liikvele. Pulmarong oli möödas. Mindi Sergeid otsima.

Sergei jalutas Reinu maja läheduses ühes põiktänavas, kõrtsi ees, kus oli nende vana kokkulepitud ootamisepaik. Ta silmad sädelesid. Ta kees üle uudistest ja päevasündmustest. Esimene märkus käis pulmade kohta.

„Viiruk ja Liht ühinesid, mis sa ütled?“

„Pididki ühinema,“ lausus Rein. „Aga meie ühineme palju võimsamalt!“

Sergei lisas tasakesi:

„Töölistega . . .“ See kõlas nagu tõotus.

Vaikides, kuid üksmeelselt sammusid nad vastutuult edasi.

9

Järgmisel pealelõunal kutsuti Irma poposse ülekuulamisele.

Kas Irma Olvik teab, et Rein Kandur istus aasta aega Tartu vanglas? Jah, ta teadis. Mis suhted tal on Kanduriga? Lihtne tutvus. Nii. Ja Peeter Liiviga? Samuti lihtne tutvus? Nii-nii . . .

„Meil on teada, et te suvel Tartus ei olnud. Reisisite mööda maad ringi?“

„Matkasin.“

„Käisite vist vanu kommuniste külastamas? Ei käinud? Vabandage, võib ju olla, et teie ei tea, aga . . .“

Ja siis järgnes mitte ainult Peetri ja Endeli vanemate meelsuse kirjeldus, vaid ka see fakt, et Priit Olvik riigivastase tegevuse pärast kinni istub. Huvitav perekond . . . Kena perekond! Õde kommunist, vend vaps — mõlemad riigivastased! Mis õiget meelsust saab seal olla?

„Te peaksite väga ettevaatlik olema, väga valvel oma reputatsiooni eest. Hoiatan tõsiselt.“

Peale pikemat ähvarduskõnet küsis paljaspea rõhutatud sõbralikkusega:

„Miks Kandur amnestiapalvet ei esitanud? Ma olen kindel, et kui noor inimene, üliõpilane avaldab soovi ja tõotab loobuda oma kahjulikust tegevusest, — ta oleks tingimata vabastatud. Teid see ei huvita? Mitte sugugi?

Aga ma võin teile ütelda, et teie oma vend esitas armuandmise palve ja on juba tükk aega . . .“

„Vabastatud?“ küsis Irma mitte ilma hirmuvarjundita hääles. Siis hakkas ta naerma.

„Teie naerate — mille üle?“

„Jah, aga . . . miks ei peaks ma . . . lõbus olema, kui . . . vend välja tuleb?“

Oli muidugi teistsuguseid perekondi, keda Irma võis vaid kadestada. Seal oli Peeter oma isaga . . . Peetri isa elas põhjakaldal, võimsal paerüngal ja oli ka ise nagu paerünk. „Sõdige, ärge kinkige!“ õpetas ta noori. „Vaat kuidas meie viiendal aastal . . .“

Aga kui ülekuulaja temast juttu tegi, vastas Irma: „Püüdsime vähke. Oo! See vanamees püüab suurepäraselt vähke. Palja käega, teate . . . Pimedas, ise põlvini vees, elektrilamp peos. Vähid on selgesti näha, muudkui võta kahe näpuga välja.“

Mehele üle laua see jutt vähkidest ei meeldinud. Ta tahtis teada, mis laadi „vähke“ nad siis püüdsid. Ja kas nad äiapapa, vana Urbsoni juures ka „vähke“ püüdsid?

„Äiapapa juures pidasime pulmi.“

„Koguni! Kiriklikke?“

„Ei, miks? Ilmalikke . . .“

Irmale meenusid Türil veedetud päevad. Tulid kokku Endeli kooliõed ja -vennad. Ta polnud kedagi unustanud ja nad kõik hoidsid teda. Lauldi, tantsiti, mürati ja vannuti „igavest truudust“. „Mitte iialgi üksteist hädas maha jätta!“ Mis seal tehti, oli noorte omavaheline jant. Kuid nagu kõikjal, arutati ka siin maailmavaatelisi küsimusi. Sama, mis Tartuski. Pada kees üle ääre.

„Pidasime pulmi nagu ikka peetakse,“ väitis Irma.

Paljaspea puudutas veel kord Priit Olvikut ja tuli siis ringiga uuesti Rein Kanduri juurde. Kas ta ikka tõepoolest õpib või tegutseb endiselt?

„Tuubib, uskuge mind. Tuubib kui hull!“ vastas Irma muretult.

„Usun, usun, teie peate ju teadma. Te olite ka eile õhtul Rein Kanduri juures. Khm! . . .“ Ta hakkas midagi kirjutama ja palus Irmat oodata.

Nad olid Reinu juures peaaegu hommikuni istunud. Nad rääkisid „ismidest“... Irma oli õnnelik selles sõpraderingis. Tema filosoofiaõpingud sattusid huvi keskpunkti kella kahe paiku öösel. Ta seletas neile üht moodsat evolutsiooniteooriat, milles räägiti „uute kvaliteetide tekkimisest“. Kõigepealt tekib eluta loodus, siis taimed, siis loomad, siis inimese mõistus — need on järkjärgult kõrgemad kvaliteedid... puhas materialism! Kuid et areng ei lõpeks, leiutab too filosoof veel ühe uue kvaliteedi — „jumaluse“ tekkimise.

Endelile valmistas see nalja. „Tähendab, jumalat ei ole, kuid ta võib veel tekkida?“

„Jah, just nii...“

„Ja filosoof satub materialismist järsku — idealismi...“ märkis Rein huviga. „Praktiliselt teeb see välja surimuri. Istu ja oota jumaluse tekkimist!“

Sergei naeris. „Ei tea, kas jõuame ära oodata?“

„Las auväärt Loik ootab, mina küll mitte!“ väitis Irma vastu.

„Loik nüüd, tühi!“ oli Endel käega löönud. „Aga mis sina siis niisuguste targutustega jahid?“

„Kuidas ma muidu oleksin avastanud, et materialism on minu jaoks ainuõige vaade?“

Seepeale soovisid nad talle õnne. Ja Irma arvas, et asi on tõesti õnnesoovi väärt. Ta oli ära lahendanud ühe tähtsama probleemi oma elus. Oli avastanud, et Lenin on filosoof, keda ta pooldab.

Paljaspea kirjutas ikka veel. Siis hakkas ta protokolli ette lugema. Kõik oli ta ära moonutanud! Irma keeldus sellele alla kirjutamast. „Lugege uuesti, palun,“ nõudis ta.

Algas vaidlus iga lause ümber. Siis järgnesid uued küsimused. „Te ütlesite kunagi härra Mikstonile, et teie ei ole vaps...“

„Mulle ei meeldi nende mustad baretid.“

„Aga kommunistide punased lipud meeldivad?“

„Lipsud — nii kuidas kellelegi sobib.“

„Lipud — ma räägin lippudest!“

„Lipud — jah, kuid see on südametunnistuse asi.“

Paljaspea märkis vastuse üles. Kas tõesti olid nuhid nüüd juba ametis sellega, et välja selgitada, kes on

„süüdi“ marksismi pooldamises? Irmale näis nii. Siiski arvas ta, et neid huvitab peamiselt Rein Kanduri isik. Muud küsimused võisid olla jälgede segamiseks. Ja Priit? Võib olla, et Priit on tähtsam tegelane, kui ta arvas? Viimati veel nende käsik? Tal oli tunne, et jalge ees avaneb kuristik.

Kui nad jälle protokolli lugema hakkasid, protesteeris Irma uuesti. „Nii see ei olnud.“

„Kuidas ei olnud? Te ütlesite ju, et käisite suvel vanu kommuniste külastamas.“

„Mitte mina ei ütelnud nõnda. Seda ütlesite teie.“

Mees parandas, tõmmates terve lõigu maha. See oli tarbetuks muutunud. Siis luges ta ette, et Irma Olvik kiidab heaks oma venna amnestiapalve ja mõistab hukka Rein Kanduri käitumise . . .

„Vale, vale!“ hüüdis Irma.

„Vabandust . . . Kas pean ehk märkima vastupidi? Kiidab heaks Rein Kanduri käitumise ja mõistab hukka selle asjaolu, et Priit Olvik esitas armuandmise palve? . . .“

Irma oli hetkeks keeletu.

„Kas teil on käsk kõik minu mõtted pahupidi pöörata?“ küsis ta viimaks.

„Vait! Ja kirjutate alla!“ hakkas mees kärkima. „Teid areteeritakse, kui te ei nõustu. Teie vastupanu murdmiseks on meil vahendeid küllalt. Leidub kompromiteerivaid andmeid ka teie kohta . . . Noh!“

Ta oli kindel, et pikkamööda saab kõik revolutsioonilised elemendid rahvast välja juurida.

Irma vaatas talle otsa. „Inimest võib tappa,“ mõtles ta. On olemas moraalne õigus inimest tappa. On! On! On!

Mees suitsetas, kõndis mööda tuba ja tegi vahepeal teist juttu. Käed värisesid tal. Kuid Irma värises seesmiselt üleni. Peas oleksid nagu peenikesed traadid helisenud. Midagi ämblikuvõrgu taolist võnkus seal häiritult ja undavalt.

„Ma ei saa alla kirjutada,“ ütles ta. Ülekuulaja kõndis, suitsetas, puhkas. Irma mõistis, et see mees on otsustanud temast kõik elumahlad välja kurnata, kuni tekib ükskõiksus. Ta valmistus vastupanuks. Ei, ta ei või siit enne minna, kui protokoll on korras!

Hilja õhtul koju jõudes polnud Irma enam raevukas, vaid ääretult väsinud ja tülpinud. Mõne sõnaga hajutas ta Endeli kartused, istus uuele, harjumatule kohale laua taha ja vaatas hindavalt ringi. Nende uus kahe inimese tuba ühes Lihti majas... Odavasti möbleeritud.

Siin ööbivad nad esimest korda. Edaspidi saab parema, kuid esialgu käib seegi. Ruumikas ja omaette. Hall mahe tapeet, kulunud põrand, pooleldi korraldamata raamatuvirnad, ent uhkelt üleslöödud voodi...

„Küll on hea, et ta voodi valmis pani!“ mõtles Irma. „Pikali heita ja ongi kõik!“ Jõuline vihatunne oli haihtunud, andes maad hajameelsele masendusele. Veidi aja pärast tundis ta, et tuba on jahe. Väljas piserdas udu ja lume segu. Vaade aknast näis tujutu. Süüa polnud ka midagi.

„Pane tuli ahju,“ palus ta Endelit.

„Puid ei ole.“

„Ah jaa, see unus hoopiski. Noh, olgu peale, saab ka ilma läbi.“

„Ega siis puud Tartu linnast veel sellepärast otsas ole!“ Endel kaelustas teda, võttis mütsi ja läks välja. „Tulen kohe tagasi.“

Ta tuli poole tunni pärast sületäie puudega, ise märg ja tilkuv.

„Kuidas nii võib!“ tõreles Irma, kuid südames rõõmustas. Iga niisugune pisiasi aitas tal unustada paljaspea lõusta.

Ta muutus kohe leidlikuks. „Kartulid vaja ahju panna.“ Läks esikusse ja hakkaski midagi valmistama.

„Kahekesi saab kõigest kergemini üle,“ mõtles ta, kui puud juba ahjus praksusid ja väike kartulipada lõukal oma järjekorda ootas. Nälg andis järele. Isegi paljast teadmisest, et varsti süüa saab, muutus mõlema meeleolu õdusamaks.

„See sinu Priit laseb tervitada,“ ütles Endel vähe aja pärast. „Käis siin ja jättis sedelikese.“ Nad lugesid selle kahekesi läbi ning viskasid ahju.

„Tema kah räägib kodumaast!“ pahandas Endel.

„Ja adra taga kõndimisest... Ise tegi õele kodus elu põrguks ja laskis emal, vanal inimesel, ennast teenida," täiendas Irma.

Nad vaikisid hetke. Siis tõstis Endel pead. „Kui sa veidi oled puhanud," alustas ta, „siis räägi mulle ära, mis need saksad sinust täna tahtsid?"

„Jaa-jaa!"

Nad vaatasid küdevasse ahju.

Irma hakkas mõtteid koondama. Talle meenusid üksteise järel Reinu kohta esitatud küsimused ja Rein muutus ta kujutluses ikka suuremaks. Tema nägu joonistus leekide taustal, algul ähmaselt, siis rõõmsana, siis rangena ja tahtekindlana. Üksisilmi tulle vahtides nägi ta lõpuks veel ainult laia valgusesõõri ning selles Reinu kuju, nagu ta pärast vanglast väljatulekut Toomel oli jalutanud — silmad kissis, juuksed lennus, palitu hõlmad lahti tuules. Ja siis on nad Rüütli tänavas. Rein küsib: „Kas tead, mis hoone see on?... Kapo või popo, üks ja sama teeb välja..." Kui ammu see oli!

Irma äigab käega üle lauba. Jah, kui mõtetega Reinu külge klammerduda, siis on kõige kergem popo ilgeid tüüpe unustada!

„Mis sul on?" küsib Endel. „Kas pea valutab?"

„Ei valuta tühjagi," vastab ta. Ise aga mõtleb, et kas ta siis viimati tõesti on Reinusse armunud? Nagu ennustas kunagi Endel ja nagu Reingi näis vahel ootavat. Ei, see pole õige! Ta pole ju niisugune nagu... nagu räägib temast Milvi.

Irma põimis käed ümber Endeli kaela ja suudles teda kuumade huultega. „Ah, et mis need saksad minust tahtsid? Tahtsid meile põrgut kuumaks kütta. Nuhke huvitab kogu minu tutvuskond!"

„Sa liialdad?..."

„Hinge ajas täis!"

„Arusaadav."

„Olgu kuidas on, aga meil sinuga seisavad rasked ajad ees," hoiatas Irma. „Sest see kõik tuleb ju nüüd ka sulle kaela... Priit ja „Ideaali" liikmete vaen ja minu tutvus Reinuga... Kõik, kõik, kes minu vastu on, pöörduvad nüüd ka sinu vastu..." Ta raputas pead. „Miski

hinna eest ei tahaks, et keegi teine peab su koormat kandma!"

„Ära räägi rumalusi!"

Endel keeras asja naljaks. Esiteks oli see tema meelest tõesti naljakas. Ja teiseks mõistis ta väga hästi, et kui kaks inimest koos elama hakkavad, siis pole mõtet küsida, kes kelle „koormat" kannab. Siis olgu kõik ühine.

„Õige!" Irma vabanes lõpuks raskest pingest, ent samas tundis otse kohutavat roidumust. „Olen väsinud ja heidan magama. Mis need mõned tukid — pane ahi kinni," andis ta nõu. „Kes teab, millal jälle kütta saame?"

Endel vaatas ahju. Sinised leegikesed loitsid ja kustusid, loitsid ja kustusid nagu sootulukesed. „Vaata, Irma, need on samad sootulukesed, mida me Külametsa lähedal nägime . . ."

„Ilus!" kiitis Irma. „Kõik, mis suve meelde tuletab, mõjub nii kosutavalt . . . Näed, kustuski viimane paha sootuluke. Head ööd!"

„Tõepoolest. Kui magus rammestus!" sõnas nüüd ka Endel, tõusis ja ringutas.

Kartulid pistis ta ahju. Hommikul hea võtta! Ta pani end ööriidesse, puhastas hambad ja kontrollis ukselukku, täites niiviisi kõik õhtused tseremooniad. Tal oli kalduvus neid väikseid askeldusi nautida.

Irma naeratas läbi une, sirutas end ja virgus uuesti. „Kuule," ütles ta salapäraselt, „ma arvan, et me võime oodata last . . . Ma arvan — ma tean seda!"

„Oo, Irma! Mõtle, missugune tubli naine mul on!"

Endel lõi juba põrandal kukerpalli, olles ise lapseks muutunud.

Irma nägu säras.

„Ega sa ei karda?" küsis Endel temalt.

„Mida ma's kartma peaksin, kui ma tubli olen?"

„Kõik kardavad."

Irma aga rääkis:

„Mõtlesin sellele. Isegi kui asi veel palju halvem oleks, isegi kui meid mõlemaid peaks pokri pistetama — laps kasvatatakse ikkagi üles! Inimesed armastavad lapsi . . . Ja kes ütleb, et ta just pannkooke sööma peab? Sina sõid kartulikoori, ja vaat missugune tore poiss sinust sai!" Ta muutus lõbusaks, istus mehe põlvele, naeris

ja laulis. Nüüd on kindel, et nad jäävad eluks ajaks kokku.

Endeli nägu võttis unistava ilme.

„See tuleb vist küll tüdruk... Sinu moodi... Ja Anu paneme nimeks, kas jah?“

„Miks Anu — parem juba Anna. Vana kõlav nimi...“

„Olgu!“ hüüdis Endel pidulikult.

„Aga kui on poiss?“

„Poiss? Viktor... Hannes... Ilmar... Kuid me veel vaatame...“

Nii jäigi. Kui tütar, siis Anna, kui poeg — siis veel vaatame.

Nad uinusid lootusrikkalt, uue tärkava elu ees imetlust tundes.

Sellal aga imbus vana ahju pragude vahelt tuppa sootulukeste siniseid õisi. Need keerlesid niidikestena, tõusid lae alla ja vajusid pikkamisi madalamale. Tuba täitus nendest. Magajate uni muutus raskemaks, rammestavamaks.

Irma nägi unes, nagu oleks Endel ta maha jätnud... Ja last ei ole ja midagi ei ole... Ainult Rein kerkis esile, sirutas käe ja tema haaras sellest tugevasti kinni. Neid jälitas paljaspea. Nad jooksid ja kukkusid, jooksid jälle ja kukkusid jälle. Ja lõpuks hõljusid nad pilvedes, mis olid nagu valged lumehanged... Kuigi pilved tuule käes liialt õõtsusid, oli neil teineteise seltsis hea. Keegi, mitte keegi ei saa neid kätte!

Endel nägi unes palavat suvepäeva. Irma on seal ja — Milvi Paabu. Nad lähevad suplema. Milvi haarab temast kinni ja kisub ta alla sügavusse. Endel rabeleb lahti. Ta haarab Irmast kinni ja tõuseb temaga üles laine harjale. Ja siis on öö ja värske lõhnav sammal. Tähesadu... Maakera kaldub oma teest kõrvale. Nad lendavad kaugusse, vastu tundmatule tulevikule. Ja seal on pilved ja pisikesed paksud lapsed nagu inglikesed. Nad on lõbusad, lõbusad...

Hommikul leiti nad vingusurma lämbunuina teineteise kõrval. Ajaleht teatas sellest pealkirja all „Kahe noore üliõpilase vabasurm romantilistel põhjustel“.

Keegi tuttavaist ei tahtnud vabasurma uskuda. Kuid ekspertiis jäi oma juurde, tuues ette, et nagu lahkamisel selgus, oli naine rase, ja sellepärast järelikult, olude tõttu . . . kuna mõlemad olid kehvad ja püsiva teenistuseta, kuna valitseb tööpuudus ja haritlaste üleproduktsioon. Mis kahtlust saab siin veel olla?

Vähesed teadsid, et noorpaar alles äsja sisse kolis. Veel vähesemad teadsid, et maja kuulus Lihtile. Aga paljaspead, kes oma protokolliga Irmalt viimase jõu oli välja pressinud, et teadnud keegi kahtlustada.

Liht võitles nagu lõvi selle eest, et ekspertiis teeks vabasurma-otsuse. Ahju esimesel päeval ei uuritud. Tuba pitseeriti kinni ja majaperemees ütles, et ta kolme kuu jooksul seda kellelegi välja ei üüri. „Moraalselt, teate . . . las asi ununeb!" Aga järgmisel ööl saatis ta pottsepa salaja ahju parandama. Kui kontroll tuli, leiti kõik korras olevat.

Ent juba oli pottsepp, kes ahju parandas, rääkinud Rein Kanduriga. Viimane nõudis ekspertiisiakti välja — Üliõpilaste Sotsialistliku Liidu nimel, kus mõlemad hukkunud olid liikmeks. Juhatus pidi asja arutama.

„Ma armastasin Irma Olvikut," ütles Rein, „ja lootsin temast palju. Tal olid igas asjas omad seisukohad, ta püüdis maailmamõistatust lahendada iseseisvalt. Paar aastat tagasi oli ta veel säärane õilis idealist, kes koguni härra Lihti kohta ütles, et polevat mõtet osa võtta tema kõmulisest paljastamisest. Samasugune oli Endel Urbson, kes kaua aega juurdles küsimuse kallal, mis oleks olnud, kui ristirüütlid poleks iialgi vallutanud Eestit. Mul on neist mõlemast väga kahju, sest nad olid inimesed, kes ausalt otsisid teed ja olid kujunemas tulisteks võitlejateks . . . Nende kahe surm võib tunduda juhuslik, kuid nad on ikkagi meie ühiskondliku süsteemi ohvrid. Oleks elu teisiti korraldatud, siis niisugust asja poleks juhtunud! Kuid nad ei ole ka ainult ohvrid. Neil oli julgust ja meelekindlust valida oma tee, mille kohta võime öelda, et tuhanded ja sajad tuhanded samasugused lihtsad inimesed otsivad samal viisil teed ja lähenevad samuti paratamatult sotsialismi ideele. Neist kasvab kord välja tohutu jõud. See on rahva jõud,

mis haarab võimu enda kätte ja asub ehitama uut laadi elu . . .“

Ühingu liikmed otsustasid tõsta Lihti vastu avaliku süüdistuse.

Ja kui sõbrad õhtul lahkunute mälestuseks olid kogunenud kuulama raadiosaadet, mis kell 12 lõppes „Internatsionaaliga“, tundus neile, et töörahva võitlushümni heroilised helid väljendasid sama mõtet, mille oli sõnastanud Rein.

AUTORI JÄRELSÕNA

Kõik romaanis esinevad tegelased on fiktiivsed. Kuigi mõned neist on kujundatud reaalsete isikute kogemuste alusel ja tõsielulise materjali põhjal, on nad siiski üldistatud kujud. Nad alluvad oma seaduspärasustele, sõltudes rohkem kirjanduse (s. o. kunsti) nõuetest kui teaduse (s. o. ajaloo) andmetest. Eeldan, et neile lähenetakse esijoones kui fantaasiakujudele.

Romaani sündmustik kuulub põhiliselt ajavahemikku 1931.—1934. a. Kuid sel perioodil toimunud ajaloolised sündmused on teataval määral kokku surutud kompaktsema ülesehituse saavutamise eesmärgil.

Olustikulise tõepärasuse huvides olen aga rangelt püüdnud silmas pidada ajalooliste sündmuste sisu ja nende mõju tegelaste elule.

A. Kaal

Tartus, 12. veebr. 1955

Айра Кааль
НА РАЗДОРОЖЬЕ

На эстонском языке

Художественное оформление Э. Лепп

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja M. Mälk
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid H. Allik ja V. Antje

Ladumisele antud 18. IX 1956. Trükkimisele antud 16. XI 1956. Paber 54 × 84, 1/16. Trükipoognaid 26. Formaadile 60 × 92 kohaldatud trükipoognaid 21,32. Arvutuspoognaid 22,42. Trükiarv 12 000. MB-07956. Tellimise nr. 2720. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 8.25

7 — 3